Această carte a fost tipărită cu sprijinul
MINISTERULUI FRANCEZ AL CULTURII
CENTRE NATIONAL DU LIVRE
•*io.»r
Christiane Desroches Noblecourt

femeia în vremea faraonilor

Traducere de ANDREI NiCULESCU
EDITURA MERIDIANE BUCUREŞTI, 2002
Pe copertă
Tronul lui Tutankhamon, din mormântul său aflat în Valea Regilor Teba, 1352-1346 a. Chr. (detaliu)
Lemn poleit cu folie de aur şi incrustat cu ceramică colorată Cairo, Muzeul Egiptean

Iconografia realizată de Diane Harle
CHRISTIANE DESROCHES NOBLECOURT *La Femme au temps des pharaons* © Editions Stock, 1998 ISBN 2-234-01941-9

ISBN 973-33-0424-7

Lui Germaine Ford de Măria,
Mare Doamnă a timpurilor moderne,
al cărei mecenat luminat permite renovarea
Văii Reginelor consacrată
Marilor Doamne din vremea faraonilor.

TARA FARAONILOR

Intre lanţurile muntoase ale Arabiei şi Libiei, Egiptul, străvechiul *Kemi,* „Pământul negru", s-a născut din aluviunile depuse în decursul mileniilor de inundaţiile anuale rezultate din ploile Africii Centrale. Dacă Nilul Alb izvorât din revărsarea Marilor Lacuri, Victoria şi Albert îndeosebi, şi Nilul Albastru, alimentat de râul etiopian Atbara, ar fi încetat să curgă, „Pământul negru" ar fi redevenit, sub soarele implacabil, un deşert.

Pentru primele populaţii sedentare, totul depindea, aşadar, de o voinţă supremă ce guverna mersul Universului, menţinea viaţa a „tot ceea ce există" şi o organiza între cele douăzeci şi patru de secţiuni diurne şi nocturne ale soarelui şi succesiunea anilor - având 365 de zile fiecare - reînnoite prin venirea inundaţiilor: un orologiu care nu se oprea niciodată şi un gigantic calendar infailibil ce se repeta cu o incredibilă exactitate!

în afara celor două fâşii constituind Egiptul de Sus şi Delta Egiptului de Jos cultivabilă pe suprafeţe mai extinse, nici o şansă de supravieţuire! Această oază extraordinară este limitată la est şi la vest de nisipuri unde viaţa, întreţinută neîncetat, se situează pe „Buzele fluviului".

Această forţă creatoare, aflată într-o permanentă mişcare, al cărei echilibru nu trebuia modificat şi a cărei înaintare nu trebuia împiedicată, este desigur o dovadă formală a divinităţii! Astfel egiptenii, profund înrădăcinaţi în solul lor, au trăit, mai mult decât alţii, cu certitudinea aproape neclintită că totul era darul Zeului şi că era necesar să se integreze în ritmul creat, acceptându-şi destinul, mediul înconjurător, dar exploatând la maximum resursele puse în ei şi în jurul lor de către Creator. Cele două sexe,

în esenţă complementare, îşi jucau fiecare rolul, fiind, ambele, deopotrivă de respectabile.

La fiecare inundaţie, se relua un nou ciclu şi avea loc veşnica reîncepere: trei anotimpuri de patru luni fiecare aduceau pe rând speranţa în faţa fluviului umflat ce se răspândea peste tot Egiptul, apoi veselia datorată abundenţei recoltelor şi din nou îngrijorarea la vederea uscăciunii progresive. Revenirea creşterii apelor era, aşadar, garanţia supravieţuirii naturii şi speranţa, deopotrivă, în nemurire.

An după an, acest miracol al eternei reîntoarceri se producea pentru această ţară sub un soare binefăcător, în-tr-o luminozitate neasemuită. Acest fenomen de o regularitate uimitoare i-a marcat permanent pe locuitorii ţării. Credinţele, obiceiurile, modurile de viaţă s-au perpetuat în toate clasele societăţii, într-atât de firească era respectarea unei tradiţii ancestrale căreia i se datora supunere pentru a nu provoca o „ruptură de echilibru" a ordinii stabilite şi de care depindea totul „încă din vremea Zeului". Astfel încât, chiar şi în zilele noastre, şi mai ales în provincie şi în zonele rurale cele mai îndepărtate ale Egiptului, regăsim amintirea vie a tuturor trăsăturilor ce au marcat străvechea civilizaţie a faraonilor.

De-a lungul mileniilor, invaziilor, conflictelor, ocupațiilor pe care „Pământul negru" a știut să le absoarbă până la urmă, egipteanul nu şi-a schimbat, în fapt, deloc atitudinea sa fundamentală. Chiar dacă cel puțin în două rânduri, locurile de cult au fost transformate, apropierea de divinitate rămâne, oricum, de neclintit.
Desigur, cunoaşterea profundă a vieții egiptene, dobândită în decursul anilor petrecuți lângă felahi, în zonele rurale sau în *Gebelul* deşertic pe şantierele de săpături arheologice, apoi printre orăşenii din toate clasele sociale, m-a ajutat foarte mult la o mai bună abordare şi înțelegere a mentalității anticilor riverani ai Nilului, întrucât dacă forma s-a putut, aparent, schimba, fondul ancestral rămâne. De nenumărate ori, observând viața țărăncilor din Egiptul de Sus, sau conversând cu doamne din cele mai vechi familii, am înțeles mai bine sensul atitudinilor şi obiceiurilor pe care desenele şi reliefurile din temple şi morminte mi le tăinuiau sau expresiile pe care vechile texte nu-mi îngăduiau să le desluşesc direct.

Mi s-a părut posibilă chiar înțelegerea acestui ciclu etern în care era integrată, la rândul său, existența femeii egiptene, mama respectată înainte de toate, femeia supusă unei stricte legi morale, dar înzestrată cu o mare libertate de expresie - deplina sa capacitate juridică, uimitoarea sa independență financiară, impactul personalității sale în viața familială şi în gestionarea bunurilor comune şi a propriilor sale bunuri. Fără a mai vorbi despre drepturile sale de a domni asupra țării. Feminitatea sa este strălucitoare şi căutată. Desigur, idealul său rezidă în căsătoria liberă şi în maternitate: în orice caz, nu se pune deloc chestiunea unui matriarhat. Membrii cuplului îşi împart responsabilitățile naturale cuvenite şi, în acest cadru definit, viața cu multiple fațete începe, se înfiripă anecdotele, apar intrigile, adulterul, care trebuie pedepsit cu severitate, beneficiază de înlesniri, iar slujnicele îşi mustră stăpânele; unele preoțesc au putut încălca fidelitatea conjugală şi unele regine chiar au conspirat uneori împotriva suveranului lor. Iar atunci când întâmplarea le-a păstrat vestigiile, o serie de destine excepționale apar pentru a atesta înzestrările eminente ale acestor egiptence de o modernitate atât de uimitoare încă din epoca în care strămoşii noştri sălăşluiau în peşteri.d

Harta nr. 3
(Valea (Wadi
de
%
<?
•.5..
* Morminte
*
„. *'*, Valea Regilor * ** »^«-
Vârful • T. Iui Hatsepsut
T. lui Tutmosis II T. lui
***, «'**
Morminte '
\.
, Palatul lui Amenofis III "î
"x> Deir el Mohareb ^ ^ Malgatta
,j. ;.^7 T. lui Hathor<^J t.luiAmeno Deir el-Medineh .•£&*' Gurnet Murai <V ^
• • *S J. lui Merenptah
ţ^ jy,'-» ..y Kom el-Heitan
/^. T. lui Amenofis Hi
*** (Amenofium)**
Rul lui Hapu coloşii lui Memnor ' Templul lui Ramses III (Medinet Habu)
Deir Chelluit OT. lui Isis
Cele două maluri ale Nilului în dreptul Teb
LUXOR (oraşul)
O 200 400 600 800 lOCOm
aiul stâng: *Teba de Vest,* malul drept: *Teba de Est)*

Prima parte

FEMEIA ÎN LUMEA DIVINĂ

„OIsis...
Tu eşti Stăpâna pământului,
Tu ai înzestrat femeile cu o putere egală

cu cea a bărbaţilor."

FEMINITATEA DIVINĂ

Domiurgul şi diferitele sale aspecte

Numeroasele texte mitologice şi religioase ale Egiptului Antic pun în evidenţă o credinţă generală în noţiunea, l.i originea timpurilor, a unui „proto-demiurg" domnind i n|>ra haosului primordial, atunci când *„cerul nu se năs-. u M\ când pământul nu se născuse, când oamenii nu se iiiixciixeră, când zeii nu fuseseră zămisliţi şi când [chiar] >/ moartea nu se născuse"*[1].

Câteva colegii de preoţi situate în regiuni esenţiale, l Icliopolis, Memfis, Hermopolis, pentru a nu le cita decât l K- cele principale, propovăduiau o cosmogonie care le era pccifică. Existau, aşadar, mai multe versiuni ale Gene-/ci, dar toate se întemeiau pe un concept unic şi comun:

Cosmogonie hermopolitană: entităţile masculine şi feminine ale haosului primordial creează soarele.

17

existenţa Haosului primordial, incomensurabilă „supă pri- j mitivă", în a cărei apă subzistau toţi germenii în aşteptare, i Această apă era Nun, părintele zeilor, cufundat în tene- j bre, strămoşul a tot ceea ce urma să prindă viaţă. Din aceşti ocean neorganizat - dar inepuizabilă rezervă a tuturor l foiţelor - „unul unic", ieşit din misterul total, a apărut „dej la sine, fără a fi fost conceput sau născut".

Aceste diverse cosmogonii comentea/ă creaţiunea lu-J mii pornind de la noţiunea lor specifică despre divinitate: l una dintre cele mai abstracte era cea de la Memfis asupra căreia domnea Ptah. O alta, extrem de „ştiinţifică" a ibsf prezentată de colegiile preoţilor hermopolitani, cea mai j „umană" provine din teologia heliopolitană. De unde, pentru acest „unu unic" în funcţie de regiuni, nenumărate denumiri, în majoritatea cazurilor cu aspect masculin. Dar o zeiţă precum marea Neith din Sais avea drept de cetăţenie în această ilustră teorie şi a fost considerată întotdeauna ca fiind la originea Creaţiunii. In fapt, simbolizând în sine înseşi principiile fundamentale, masculin şi feminin,] demiurgul era hermafrodit şi îi materializa pe *„ Taţii fi Mă-*1 *mele care erau cu el, atunci când se afla în Nun* "[2], înaintea aurorei universale.

Această necesitate de a regăsi principiul feminin în acţiunea divină este esenţial pentru locuitorul „Pământului negru" *(Kemet).* De aceea, atunci când fiecare provincie, fiecare oraş, începând din epoca istorică, îşi va revendica demiurgul local, acestuia din urmă îi va fi atribuită foarte curând o zeiţă „paredră" care adusese pe lume un copil divin: aceasta va fi Triada, atât de tipic egipteană.

Cuplurile creatoare din Hermopolis

Sunt cuplurile creatoare ale luminii reunite într-un singur corp, dar cuprinzând patru elemente masculine şi patru elemente feminine, fără de care, aşa cum se va constata de atunci înainte, nimic nu va putea fi creat. Astfel se pot diferenţia cele două componente ale apei iniţiale: Nun şi Naunet, cele ale infinităţii spaţiale Hehu şi Hehet, şi ale tenebrelor Kek(u) şi Keket, în al patrulea rând, Amon şi Amonet, entităţile ascunse (înlocuite uneori de Niau şi Niaut, formând vidul). Această Ogdoadă[3], compusă din

18

rlrmente esenţial complementare, a făcut să apară, prin voinţa sa, lumina care a ieşit din lotusul de pe dâmbul i .isarit din „Marea Mlaştină" de la Hermopolis[4].

Sinteza heliopolitană

i Va mai răspândită dintre temele relative la Creaţiune este i f ;i dominată de către demiurgul Atum, stăpânul unei în-M fiţi familii divine, numărând nu mai puţin de nouă enti-l.'ili complementare, ai cărei protagonişti, pentru egipteni, i f prezintă prototipurile lumii faraonului şi a celei a oamenilor. Această Eneadă divină, al cărei vârf este Soarele (Atum) care a creat primele fiinţe diferenţiate masculine şi l'f minine, fie masturbându-se, fie materializându-le prin scuipatul său, fie rostindu-le numele, cuprinde nouă forme. In primul plan se află Şu, atmosfera luminoasă, aerul şi lumina. Este suflul demiurgului, forţa dinamică a universului, dar de atunci înainte el este completat de sora sa geamănă, Tefnut, ce ar putea fi identificată cu umiditatea.

Acest cuplu divin, Şu şi Tefnut, continuând atunci procesul Creaţiunii, îl va aduce pe lume la rândul său pe zeul-pământ Geb, stăpânul mineralelor şi al plantelor, însoţit de paredră sa Nut, Cerul care îi va naşte[5] pe ceilalţi zei. Ei vor fi Osiris şi Isis, Seth şi Neftis, formând cele două cupluri ale celebrei legende osiriene despre care va fi vorba mai departe, şi în sfârşit Horus cel Mare.

Astfel vedem, la simpla enunțare a celor mai cunoscute mituri cosmogonice, în ce măsură este comentată lumea divină prin imagini accesibile înțelegerii egipteanului şi întemeiate pe complementaritatea celor două sexe. Vom regăsi noțiunea femininului, esențială echilibrului cosmic şi avatarurilor sale, în cvasitotalitatea miturilor şi legendelor religioase pe care le vom expune aici succint[6].
în sferele divine, elementul feminin, departe de a fi pasiv, va fi, aşadar, asociat, partener, protector adeseori, alte-
19
ori turbulent, amabil sau, când era necesar, agresiv sau bru-j tal, fiind întotdeauna mama bună şi provocând uneori bu-i curia zeilor.

„Nimicirea oamenilor"[7]

O entitate feminină complexă joacă un rol primordial în j acest mit despre care ne-au parvenit, fragmentar, mai multe narațiuni. Este în fapt versiunea egipteană a Poto- j pului.
După Creațiune, Re[8], Soarele, stăpânul universului, i a domnit timp îndelungat asupra zeilor şi a oamenilor. Cu toate acestea, el a îmbătrânit, ceea ce nu le-a scăpat locuitorilor pământului, care îl invidiau: „ *Oasele sale erau [deveniseră] de argint, mădularele din aur fi părul din lapislazuli veritabil"*. De aceea ei au început să urzească tulburări împotriva lui. Reacția lui Re a fost înțeleaptă, dar fermă: „ *«Chemați la mine,* îi spune el unuia dintre slujitorii săi, *pe Ochiul meu, Şu ți Tefnut, Geb ți Nut, ca si pe tații si mamele care erau cu mine, atunci când eram în apele lui Nun, ca şi pe zeul Nun [...J fi vei aduce pe furiş, astfel încât oamenii să nu-i vadă, căci altfel inima lor ar lua-o la fugă. Vei veni la palat cu aceşti zei, pentru ca ei să [-mi] spună părerea lor» [...] Au fost aduşi aceşti zei şi ei s-au aruncat la pământ dinaintea Maiestății Sale "* (am putea crede într-adevăr că citim o relatare despre viața la curtea faraonului). Atunci zeii au grăit astfel: „ *Vorbeşte-ne, pentru ca să te înțelegem ".* Adresându-se celui mai venerabil, lui Nun, Re îi spune: „ *Tu, zeul cel mai bătrân din care am ieşit, şi voi, strămoşi divini, iată, vedeți cum oamenii care s-au născut din ochiul meu urzesc ceva împotriva mea. Spuneți-mi ce ați face împotriva acestui lucru; nu aş vrea să-i ucid înainte de a vă fi auzit părerea ". (Maiestatea Sa Nun zise:) „Fiul meu, Re, tu, zeu care eşti mai mare decât tatăl tău şi creatorii tăi! Rămâi aşezat pe tronul tău; teama pe care o insufli este deja mare dacă Ochiul tău se îndreaptă către conspiratori"*. Efectul a fost imediat: rebelii terorizați la vederea Ochiului redutabil au fugit în deşert. Dar zeii 1-au sfătuit pe Re să-şi trimită Ochiul pe pământ în urmărirea lor. Acest Ochi care nu era altul decât zeița Hathor *„s-a întors după ce-i ucisese pe oameni în deşert"* şi s-a complăcut desigur la vederea sângelui lor, asemeni unui prădător feroce. Ea s-a prezentat dinaintea
20
Neftis
Hathor
Maat
Sekhmet
Mut
Seşat
Selkis
Neit
21
lui Re care a primit-o cu formule de bun venit. *„Această zeiță răspunse: «Prin viața ta, am fost puternică printre oameni, aceasta îmi bucură inima»."*
Cugetând şi temându-se că nu avea să mai rămână nici măcar un singur om, Re s-a grăbit atunci să deturneze furia lui Hathor. „ *«Aduceți-mi în grabă soli iuți, care aleargă ca o umbră». Aceşti soli i-aufost aduşi îndată, iar Maiestatea Sa zeul le zise: «Alergați la Elefantina şi aduceți-mi o mare cantitate de didi»"*, plantă care dă o culoare roşie. Aceasta a fost măcinată şi amestecată cu bere făcută din orz. *„Arăta precum sângele omenesc. S-au făcut 7 000 de ulcioare de bere, şi Maiestatea Sa regele Re veni cu zeii pentru a cerceta această bere. La sosirea zorilor, atunci când zeița vroia sâ-i ucidă pe oameni, el zise: «Ii voi ocroti pe oameni împotriva ei [...] aduceți [berea], aşadar, la locul unde ea vrea să-i ucidă pe oameni!»"* Zeița sosi, se privi în bere, o gustă, -apoi bău din ea cu atâta sete încât îşi pierdu complet cunoştința.
După acest gest de clemență în care demiurgul jucase aproape rolul ucenicului vrăjitor cu o zeiță ce avea să devină patroana beției, bătrânul Re, ostenit de ingratitudinea neamului omenesc, hotărî să se retragă de la guvernarea Lumii. El îl puse pe zeul Thot în locul său - *atunci s-a născut luna* - şi îi ceru fiicei sale Nut, care luase forma vacii cereşti, să îl ducă în

spatele ei pentru a-1 ridica la cer. In cursul acestei călătorii, Nut a fost cuprinsă de amețea-lă, pentru că a privit pământul, astfel încât Re, pentru a o ajuta, îi ceru lui Şu, tatăl ei, să o susțină (sub pântecele animalului cosmic): acesta era un mit care tindea să explice pozițiile respective ale soarelui, cerului, aerului şi pământului şi de ce Nut şi Geb, strâns îmbrățişați de la crearea lor, au fost separați. Şu, ridicând-o pe Nut, a înălțat tot
ceea ce fusese creat, ca şi pe fiecare zeu în barca sa. Ea i-a numărat şi i-a transformat în stele[t;]. Astfel, până şi soarele este reprezentat navigând pe spatele lui Nut. Seara, el este înghițit de zeiță şi îi străbate corpul în timpul celor douăsprezece ore ale nopții, aşteptând ca ea să-1 readucă pe lume în zorii fiecărei dimineți. Iată explicația magnificei, reprezentări a lui Nut, ce ocupa în nuditatea sa totală plafonul anumitor morminte regale[10], în sicriul său, defunctul, devenit un „Osiris" prin mumificare, este considerat ca fiul său. Ea îi va reda viața solară atunci când va naşte Soarele, pentru a răspunde cererii sale: *„Sunt mama ta Nut, mă întind deasupra ta, cu numele meu ceresc. După ce ai intrat în gura mea, tu ieşi dintre coapsele mele, precum Re".*

Mitul zeiţei îndepărtate

lilaborarea unui mit a avut întotdeauna ca scop explicarea sau comentarea unui fenomen care a marcat umanitatea şi care chiar se repetă ineluctabil. Acestei preocupări îi răspunde, fără îndoială, în primul rând gesta osiriană de care Isis este legată în mod esențial. Dar, înainte de a ne apleca asupra prototipului soției fidele si prevenitoare, al văduvei înlăcrimate dar active, şi al mamei protectoare, trebuie să cităm legenda Ochiului Soarelui, care nu este decât una dintre formele zeiței Hathor, cu aspecte schimbătoare: Vaca de Aur, Leoaica furioasă, Lăcaşul lui Horus, aşa cum o arată numele său, uneori soție, alteori mamă, în primul rând zeiță a dragostei, pe care egiptenii o implorau, pentru ca ea să-i hărăzească *„ un cămin fecioarei şi un soț văduvei".* Dansul, muzica sunt făcute pentru a o primi sărbătoreşte pe această iubită ideală, aflată în strânsă legătură cu Re, stăpânul universal; ea ştie chiar să-i alunge tristețea provocându-i râsul prin spectacolul nudității sale pe care o dezvăluie baisc dinaintea sa. Dar această Doamnă a Sicomorului de Sud este asociată şi cu moartea, trecerea către eternitate: ea sălăşluieşte atunci în Muntele de Apus pentru a juca acolo un rol esențial[11].

Ochiul lui Re: „Cea îndepărtată"

Ochiul lui Re ilustrează, printr-o povestire cu multiple versiuni, mitul cosmic al Eternei Reîntoarceri. A fost o

vreme când stăpânul universului şi-a pierdut ochiul *(udjat,* substantiv feminin: „ceea ce este complet"), însărcinați să meargă să-1 caute, Şu şi Tefnut au zăbovit atât de mult să regăsească această *udjat* fugitivă, încât nerăbdător, Re i-a găsit un înlocuitor. Mânia ochiului vagabond a fost demnă de furiile lui Hathor, iar Re, pentru a-1 domoli, şi 1-a pus în frunte. El a devenit, sub forma cobrei feminine *iaret,* uraeus-ul, simbolul puterii şi al protecției. Se pare că din acest moment zeul Şu, suflul di vin v a fost numit Onuris[12], adică *„ Cel care o readuce pe Cea îndepărtată ".*

Versiunea cea mai completă şi mai atrăgătoare a mitului, desigur de origine foarte veche (ca şi numele lui Onuris însuşi), poate fi reconstituită[13]. Este povestea Ochiului plecat în Sudul îndepărtat după ce părăsise, într-un moment de mânie, luxosul palat al tatălui său, situat în Nordul Egiptului. Acest Ochi a luat forma zeiței Hathor: mitologia egipteană oferă numeroase exemple ale unor astfel de metamorfoze. Unele povestiri prezintă Ochiul lui Re şi sub forma zeiței Tefnut. Cu cât se prelungeşte timpul aşteptării întoarcerii sale, cu atât tristețea cuprinde Palatul şi țara întreagă, în vremea aceasta, zeița Hathor se preschimbase într-o leoaică devastatoare, scuipând foc pe ochi şi pe gură, şi ducând viața unei sălbăticiuni „în rut"[14]. Demiurgul i-a trimis pe Şu şi pe Thot, care au luat înfăţişarea a două maimuțe pentru a o aborda pe zeița irascibilă, care 1-a amenințat cu moartea pe solul Thot. Acest avocat neobosit nu şi-a precupețit imaginația spre a o domoli pe zeiță, încercând să o convingă să revină în patria cu o climă mai bună, unde hrana şi vinul aveau să-i fie oferite din belşug. Pentru a-şi salva viața în primejdie, Thot s-a folosit de argumente psihologice menite să o facă să înțeleagă că

ar fi comis o greşeală de neiertat ucigând o făptură plăpândă, căreia i-ar fi putut datora viața într-o bună zi. Spre ;i-şi întări afirmațiile, el i-a spus fabula leului şi a şobolanului, ajunsă până la noi prin intermediul unei lungi tradiții preluate în final de către La Fontaine.

Calmată provizoriu şi înduioşată până la a plânge *„ca o ploaie torenţială",* leoaica e cuprinsă iarăşi de un acces de furie: *„ Coama ei era înflăcărată, spinarea ei era sângerie, chipul îi strălucea ca soarele, ochiul său ardea ca para [...] iar tleşertul s-a întunecat de praf, atunci când lovi pământul cu coada".*
Alte fabule, debitate în chip de argumente, i-au redat calmul, astfel încât Thot a putut să o readucă în Egipt şi, în scopul de a o linişti definitiv, el a aruncat-o în apele Primei Cataracte. De atunci înainte ea s-a manifestat în l igipt sub înfăţişarea unei pisici pe care Thot a salvat-o ele şarpele Apofis, dovedindu-i astfel că *„avem întotdeauna nevoie de cineva mai mic decât noi".* Este pisica Bas-Ict, patroana familiei, protectoarea căminului. „Reîntâlnirea" Tatălui divin cu fiica sa a avut loc la Philae, unde partea orientală (solară) a insulei a fost consacrată reapariţiei lui Hathor şi monumentelor care o celebrează. Aceste ceremonii coincideau cu momentul în care se sărbătorea renaşterea lui Osiris în persoana tânărului Horus[15]. Această revenire mitologică a Celei îndepărtate poate fi interpretată, aşadar, ca fiind aceea a inundaţiei Nilului care, în ligipt, marca Anul Nou şi readucea bucuria în ţară întru prosperitatea tuturor. Această asimilare a unei zeiţe cu un principiu hrănitor şi protector este un omagiu considerabil şi excepţional adus rolului recunoscut al femeii, bogăţia ţării, izvor al fericirii, Isis, într-un cuvânt, care sub forma lui Hathor duce chiar la extaz prin euforia bahică a sărbătorilor sale ce coincideau cu anotimpul culesului viilor şi cu momentul revenirii masive a apelor Nilului, umflat de ploile africane.

Diferitele ipostaze ale lui Hathor

Mare zeiţă venerată în magnificul său templu de la Den-derah, ea este autentificată ca străveche mamă a zeilor în ipostaza de vacă cerească, care i-a născut şi i-a alăptat, precum Isis. Din acest motiv defuncţii vor fi plasaţi sub protecţia sa, pentru ca ea să-i facă să renască la viaţa

veşnică. Dar ea este şi Hathor, marea stăpână a dragostei, pe care grecii au identificat-o cu Afrodita lor. Dintre toate sărbătorile celebrate întru cinstirea sa trebuie semnalată aceea a lunii egiptene Epifi, consacrând *„Buna Reunire"* cu soţul său Horus. Ea urca atunci fluviul către izvoare într-un alai fastuos până la templul clin Edfu unde întâlnirea lor provoca veselia populară. Emblemele cele mai celebre ale acestei zeiţe a femeilor erau faimosul *„ Colier me-nat"* şi nu mai puţin ilustrele *sisfre,* ţinute adesea de fiul său, micul zeu Ihy'[6]. Această zeiţă era tratată, aşadar, ca participând la acţiunea Demiurgului, şi tocmai acestui aspect esenţial i se conferea harul crosului care provoacă atracţia între fiinţe şi asigură continuitatea vieţii. De aceea, sărbătoarea *Lacătului Primei Sărbători,* cea a Anului Nou, era celebrată cu o solemnitate excepţională, întrucât începea în ajunul primei luni a lui Thot, luna de la începutul anului ce coincidea cu revenirea inundaţiei, care năvălea vijelioasă din măruntaiele continentului unde se refugiase Cea îndepărtată. Cu acest prilej scânteia divină avea să reînsufleţească idolul zeiţei adăpostite în templu, pentru a-i conferi în decursul unui an întreg iradiaţia celestă şi a-i materializa prezenţa în sanctuar.
Preoţii mergeau în mare procesiune să caute în „tezaurul templului" statuia unei păsări cu cap feminin din aur (sau bronz aurit), înaltă de 0,52 m (cotul regal egiptean), numită *ba* sau *bai*[11]. Apoi statuia era plasată într-un mic naos şi purtată de opt preoţi. Cortegiul staţiona în diferite locuri ale templului; se aşezau diverse coroane reamintind multiplele aspecte ale puterii sale, într-o sală numită *uabet.* în sfârşit, defilarea era condusă de un preot simbolizând Inundaţia, ce vărsa dinaintea lui apa sacră şi nouă, fiind urmat de cel care-1 reprezenta pe Faraon, ce tămâia naosul întorcându-se spre el. Veneau apoi purtătorii de stindarde şi un şir de figuranţi religioşi. Ajuns pe terasa templului, cortegiul se îndrepta către un chioşc - încă vizibil şi astăzi - unde era depus naosul. Atunci când soarele apărea la orizont, la răsăritul său, prima sa rază atingea chipul acelui *bai* al lui Hathor, aflat în interiorul naosului ce avea perdelele deschise: forţa, potenţialul, iradiaţia divină reanimau atunci efigia şi făceau efectivă prezenţa zeiţei, Cea Aurită, îndată, muzica trebuia să marcheze această clipă crucială care, o dată cu cântul preoţilor,

.uimita marea veste. Creaţiunea avea să-şi urmeze lucrarea, veselia se răspândea în ţară. Aceasta este una dintre rarele ceremonii religioase - veritabil Mister cosmic - a cărei ilrsfăşurare generală poate fi evocată: templul din Den-ili-iah ne oferă reprezentări ale sale, îndeosebi marea pro-i csiune la suirea şi la coborârea scării, chioşcul de pe terasă şi, în sfârşit, inscripţii explicative.
Am avut posibilitatea, acum câţiva ani, să determin in-lrărea în colecţiile Luvrului a unui bronz reprezentând-o l H- pasărea *bai* a lui Hathor (desigur iniţal aurită) despre care putem

crede că va fi primit iluminarea de la lumina divină, ca martor al revenirii în Egipt a Celei îndepărtate (statueta este expusă în fundul galeriei „Henric al IV-lea" a departamentului antichităţilor egiptene).
Tot la Denderah, ca şi la Philae sau în alte sanctuare j'.reco-romane, se pot vedea aşa-numitele *mammisis,* mici capele anexate templelor şi rezervate formelor feminine ale divinităţii, în care zeiţa îl năştea anual pe Zeul fiu, în momentul confirmării puterii regale, ce constituia de fiecare dată pentru suveran şi prin zeiţă o nouă naştere.
Toate templele în care se confundau diversele ipostaze • sau avataruri - ale Celei îndepărtate erau dotate cu pilaştri sau coloane angajate, dominate de capiteluri numi-le de către egiptologi hathorice[18]. în decursul ultimelor dinastii[19] acest capitel prezenta pe fiecare din laturile sale chipul uman al zeiţei Hathor, văzut din faţă - ceea ce, în relief, se găseşte doar pe acest motiv arhitectural. Originea mitologică a zeiţei şi foarte probabil forma sa iniţială sunt amintite prin nişte urechi de vacă. Aceste patru chipuri fac aluzie, fără nici o îndoială, la ipostazele esenţiale sub care ea se poate manifesta. Pierdută în deserturile Nubiei de Sus[20], ea este leoaica răzbunătoare, Ochiul Soarelui adeseori mânios: Sekhmet care îl apără pe faraon, dar care putea, de asemenea, să răspândească ciuma în timpul primelor zile ale anului[21]. Ea este şi Hathor, erosul, dragostea, cea iubită de femei care aducea în Egipt reînnoirea după moarte - dispariţie aparentă -, speranţa, temelia oricărui viitor. Ea este apoi Bastet, blânda pisică protectoare a căminului[22], în sfârşit Uadjet, formă reînnoită a lui Isis, fetişcana frumoasă, strălucind de tinereţe[23].
Cele mai frumoase imnuri consacrate zeiţei Hathor sunt incontestabil cele pe care le găsim în micul templu ridicat în partea estică a insulei Philae, întru cinstirea întoarcerii Celei îndepărtate în Egipt. Iată câteva pasaje[24]:

„ Ce frumos e chipul tău,
Atunci când apari în strălucire,
Atunci când eşti voioasă,
Hathor, venerabilă Doamnă din Senmen (insula Biggeh).
Tatăl tău Re e preafericit când apari.
Fratele tău Şu aduce cinstire feţei tale.
Thot, puternic prin băutura-i ameţitoare te cheamă,
o preaputernico.
Marea Eneadă este în desfătare şi veselie. Babuinii se află dinaintea feţei tale şi dansează pentru Maiestatea Ta.
Hityşii (alte maimuţe) *lovesc tamburina pentru ka-ul tău. Făpturile cântă pentru tine imnuri Şi ţi se închină.*
Bărbaţii şi femeile te roagă să le dai iubirea. Fecioarele deschid serbările pentru tine
şi îţi dau harul lor.
Tu eşti Doamna laudei, stăpâna dansului, Măreaţa Doamnă a Iubirii, stăpâna femeilor
şi a fetelor nubile.
Tu eşti Doamna beţiei, la serbările numeroase, Doamna tămâiei, stăpâna cununii împletite, Doamna veseliei, Doamna bucuriei nemărginite, Maiestatea pentru care glăsuieste muzica.
Venerabil stâlp djed femeninin, bai *ca trestia,*
Doamnă din Bugen (Sudan), *Tu eşti Doamna Sistrului-s&hem, stăpâna colierului Menat*
şi a Sistrului-seseszt, Către ka-ul căreia se ridică unşeb-ul
(în relaţie cu revenirea anului). *Tu eşti Doamna dansului, stăpâna cântecelor*
şi a dansului-cu-lăuta,
A cărei faţă străluceşte, în fiecare zi, ce nu cunoaşte tristeţea. Arată-ţi chipul tău frumos
Regelui Egiptului de Sus şi de Jos,
Stăpânitorul Dublei Ţări".

Alte principii feminine

Alte concepte divine i-au conferit femeii suportul lor material; să cităm numai ştiinţa documentelor şi a arhivării,

apărând sub forma lui Sesat, stăpâna bibliotecilor, tânără femeie înveşmântată într-o piele de felină şi având mereu în mână calama, trestia pentru scris; sau acea excepţională divinitate, de asemenea fiica lui Re, Maat, entitate intelectuală, fără familie, cu capul dominat de pana de struţ, simbolul echilibrului cosmic, al justiţiei, al temeiului oricărei acţiuni, care asigură bunul mers al lumii; ea transpune astfel programul echităţii de care faraonul trebuie să răspundă în faţa zeului său. Strălucitoare în puritatea ei neîn-linată de nimeni, statueta sa în poziţie

ghemuită apare purtată la gâtul vizirului şi al judecătorului.

Isis şi gloria sa

Sanctuarele sale

Dintre toate aspectele feminine ale divinului, Isis se mani festă în viziunea contemporanilor noştri ca zeiţa prin excelenţă, cea mai cunoscută, imaginea Egiptului însuşi, .i'lmirabila soţie a lui Osiris care a ştiut să-1 secondeze, npoi să perpetueze cultul acestui soţ învins de către forţele i .n i lui şi să-i apere moştenitorul înainte de a deveni adult: l'iopriul său cult s-a răspândit în tot bazinul Mediteranei MI rpocaromană. O serie de temple oficiale au fost ridicate 1111111 glorificarea sa, dar acest succes popular datează din l Tiioada faraonică târzie, când apar şi pe malurile Nilului

• .iicva sanctuare dedicate zeiţei (în sfârşit pe solul Egiptului): să cităm mai întâi micul templu dedicat de Psusen-in -. .şi Amenemope la începutul celei de-a treia perioade inicnnediare la est de piramida lui Kheops, la Giseh. A | M i i, în zorii epocii greco-romane, sanctuarul de la Behbet

• i l laggar ale cărui ruine evocă şi astăzi prestigioasa fru-iiin'.i-ţe a reliefurilor. Nu trebuie uitat, de asemenea, sanc-iii mii Naşterii lui Isis, la Denderah, unde era celebrată *n, '<ii>tca copilului în leagănul său, sub forma unei femei ii'* !•'(•.y/ *roz, plină de viaţă, blând-iubitoare";* şi îndeosebi "i îmbini prestigios ridicat pe InsulaPhilae, care este unic

"• L Iul săU.

Mm|1< i.mă

i rlnll "n Icnomen neaşteptat, entitatea divină cea mai ac-ii'il.i i-j'iptcnilor de rând, în virtutea acţiunii sale din

"

legenda de care este strâns legată - prototipul femeii egiptene veghind asupra căminului său, ca soţie şi mamă -, nu a ocupat, încă din epocile cele mai îndepărtate, un loc privilegiat în toate edificiile sacre şi se pare în toate Io-; cuinţele. Aluziile descoperite despre ea în cele mai vechi texte religioase[25] ne permit să credem în caracterul extrem de arhaic al mitului de care este legată personalitatea sa: mitul osirian. Desigur că tocmai datorită secretului ce învăluia desfăşurarea Marilor Mistere tăcerea trebuia păstrată iar mitul nu era dezvăluit decât iniţiaţilor. Cercetarea mărturiilor dispersate permite reconstituirea parţială a legendei celui mai ilustru şi mai vechi cuplu dintre toţi egiptenii[27]. Nu reuşise ea oare, folosind procedee ce au; putut fi reproşate câteodată comportamentului feminin, să obţină de la bătrânul demiurg revelarea secretelor puterii sale? Stratagema era perversă: ea a pus un şarpe, modelat din ţărâna umezită cu saliva lui Re, pe drumul zeului deja vlăguit. Acesta din urină a fost desigur agresat, apoi muşcat şi *„ veninul i-a cuprins trupul, aşa cum Nilul îţi cuprinde ţara".* Atunci s-a constatat că Isis era singura capabilă să-1 vindece pe zeu, dar ea a pretins că avea să o facă numai cu condiţia ca el să-i dezvăluie adevăratul său nume. Chinuit de suferinţe cumplite, bătrânul demiurg a sfârşit prin a ceda, iar cunoaşterea numelui revelat i-a conferit zeiţei puterea lui Re.

îndată ce Isis a fost introdusă în legenda lui Osiris, ea şi-a pierdut parţial caracterul său îndepărtat şi specific spre a se apropia tot mai mult de umanitate. Atunci este văzută adesea cu sora sa Neftis, în cosutmul lor aparte de bocitoare, la capul şi la picioarele mumiilor, plângându-1 şi pro-tejându-1 pe defunctul considerat ca un Osiris. De-abia în epocile târzii apar reprezentările prototipului mamei între toate mamele, alăptându-1 pe copilul Horus, aşezată pe tronul său şi ţinându-1 cu braţul stâng[28].

Oricum ar fi, trebuie să ne reamintim că Isis reprezintă nu numai ceea ce s-a definit ca maternitatea „biologică", ci şi ca maternitatea „fapt social". Ea nu a fost confundată cu Hathor, ci doar întrupează, în acest caz, una din ipostazele diferite - potrivită rolului său - ale unei aceleiaşi persoane.

Isis în ciclul osirian

Dificultăţile apăruseră încă de la începutul timpurilor. Se ştie că, potrivit ciclului mitologic din Heliopolis, Atum,

demiurgul, crease primul cuplu, Su şi Tefnut: astfel *„fu Unul, apoi deveni Trei"*[29]. La rândul său, primul cuplu le-a dat viaţă lui Geb şi Nut, Pământul şi Cerul, strâns îmbrăţişaţi. Stăpânul Universului le-a interzis orice raport sexual, iar atunci când a aflat că Nut era însărcinată, fiind mai ales vorba de cvintupli, i-a poruncit lui Şu să-i despartă pe aceşti iubiţi înflăcăraţi şi a decretat că Nut nu putea aduce pe lume nici un copil în nici o zi din an. Atunci a intervenit Thot în favoarea acestor iluştri precursori ai lui Adam şi Eva! Pentru a-i îngădui nefericitei Nut să fie eliberată, el a înzestrat anul cu *cinci zile suplimentare,* pe care mai târziu grecii le-au denumit *epagomene.* Aşa s-au născut Osiris, Seth, Isis, Neftis şi

Horus cel Mare. Osiris, care-i succedase tatălui său ca rege al Pământului prevestit oamenilor de un glas ceresc, a desluşit umanităţii agricultura cu aju-lorul lui Isis, soţia şi sora sa (căci *„ea era ocrotitoarea sa y i îi ţinea departe pe vrăşmaşi").* Isis a tăiat snopii şi a frământat făina; Osiris a tescuit ciorchinii de struguri şi a băut prima cupă de vin. El le-a dat oamenilor legi şi le-a arătat cum să-i cinstească pe zei. încredinţându-i responsabilitatea gestionării ţării lui Isis (o vedem, astfel, pre-l'igurând acţiunea anumitor regine mame în vreme ce stă-pânitorul se războieşte), Osiris a parcurs ţara spre a dobândi adeziunea tuturor, prin muzică şi fără luptă[30]. Totul nu avea să fie însă la fel de limpede în cursul unei astfel de vieţi exemplare, căci Osiris pare a se fi îndrăgostit momentan şi în taină (din „greşeală" spune un text!) de Neftîs, soţia lui Seth cel sterp[31]. Ea 1-a zămislit pe Anubis, pe care 1-a părăsit, temându-se de soţul său. Atunci buna Isis a fost aceea care - călăuzită de câini - 1-a regăsit şi 1-a crescut: el a devenit păzitorul şi însoţitorul său, dar a fost destinat tenebrelor şi i-au fost încredinţaţi morţii. Gelozia lui Seth a sporit poate şi din această cauză. El a început să conspire împreună cu şaptezeci şi doi de conjuraţi, care 1-au ajutat să-1 primească pe Osiris la revenirea sa din călătorie în mijlocul unui fastuos ospăţ în cursul căruia urma să aibă loc o întrecere. Era vorba de a şti cine, dintre toţi invitaţii, avea să încapă cel mai lesne într-un cufăr preţios, pregătit dinainte după dimensiunile zeului: acest cufăr era făgăduit câştigătorului. Fiecare a încercat în zadar, căci cufărul era prea mare, până în momentul în care, Osiris intrând în el, la rândul său, conspiratorii s-au repezit să-i închidă capacul şi să-1 bată în cuie. Apoi, într-un loc numit Nedit, ei au aruncat cufărul în Nil.

Căutarea lui Isis

Căutându-şi soţul dispărut, Isis, pornind de la povestirea unor copii ce asistaseră la întâmplare, a înţeles în ce direcţie trebuia să-şi întreprindă ancheta care a sfârşit prin a o duce până la Byblos, „Porturile Levantului". Eşuat într-un pin, trupul lui Osiris şi-a transmis propria vitalitate arborelui, care a crescut nemăsurat până la a-1 îngloba complet, i Dimensiunea excepţională a arborelui a fost remarcată de j rege, Malcandru, astfel încât acesta a făcut din el o coloană pentru susţinerea acoperişului palatului său. O nouă încercare pentru Isis, care a hotărât atunci să recurgă la puterea sa magică. Ştiind că nişte slujnice regale se duceau la un izvor să ia apă, ea s-a preschimbat într-o femeie sărmană, le-a atras atenţia, le-a răsfăţat împletindu-le iscusit părul, după moda egipteană, şi le-a insuflat duhul divin cu miresme rare, pe care-1 poseda. Regina, curioasă să-1 cunoască pe autorul acestor miracole, a pus să fie adusă la palat şi astfel Isis a devenit doica pruncului regal. Ma-giciană înainte de toate, ea se mulţumea să-1 hrănească cu degetul său. Noaptea, ea îşi ardea învelişul trupesc, în vreme ce, preschimbându-se în rândunică, zbura jeluindu-se împrejurul coloanei. Regina a surprins-o şi, văzându-şi moştenitorul înconjurat de flăcări, a scos un strigăt ascuţit... ceea ce 1-a făcut pe copil să-şi piardă nemurirea. Isis şi-a dezvăluit atunci numele, coloana i-a fost încredinţată şi a putut recupera cufărul. Aici este inclus un episod, desigur o aluzie la atitudinea atât de înspăimântătoare a bocitoarelor din Egipt şi la vociferările lor menite să uimească: Isis s-a aruncat asupra sicriului, iar urletele sale de durere au fost atât de impresionante, încât fiul cel mare al regelui a murit!

Apoi ea reveni în Egipt cu fiul cel mic al lui Malcandru care a ajutat-o să transporte cufărul. Ajunsă în ţara sa şi crezându-se singură, ea a deschis sicriul şi şi-a pus obrazul pe cel al lui Osiris pentru a-1 săruta plângând. Surprinsă de tânărul prinţ, 1-a fulgerat pe acesta cu privirea *ei* mânioasă. Apoi ea a îngropat cufărul în mlaştinile de la Şem-mis, în locul unde avea să-şi crească fiul.

Riturile funerare

O variantă destul de târzie a povestirii adaugă că Seth, descoperind, în cursul unei vânători sub clar de lună, locul

Ascunzătorii, a venit să fure trupul pentru a-1 tăia în paisprezece sau şaisprezece bucăţi şi le-a aruncat în fluviu, l 'cntru Isis avea să înceapă o nouă căutare; o versiune a legendei sale relatează că ea a luat atunci o barcă spre a ivişi toate bucăţile. Un narator mai chibzuit afirmă că ea s-a preschimbat din nou în păsărică, pentru a zări mai bine, din înălţimi, părţile trupului. Apoi ea le-a îngropat în fiecare loc în care le găsise: aceasta este explicaţia numărului ridicat al mormintelor lui Osiris din Egipt. Dar se pare că loate acestea nu erau decât o manevră, pentru ca, printr-un astfel de subterfugiu, să-şi deruteze duşmanul

implacabil. In fapt, adunând toate bucăţile găsite, ea a făcut din ele, ajutată de Neftis şi Anubis, prima mumie. Totul fusese recuperat, cu excepţia unui fragment: falusul care fusese înghiţit de un peşte *oxyrhynchus* (mormirul)*.
Trecut în regatul morţilor, Osiris a fost îngropat atunci în sunetul *Lamentaţiilor lui Isis şi Neftis:*
(Irăit de către Isis:
„ Vino spre lăcaşul tău, vino la lăcaşul tău,
l'u care nu mai ai duşmani,
O, tânăr frumos, vino la lăcaşul tău pentru a mă vedea.
Sunt sora ta pe care o iubeşti,
Nu te despărţi de mine, tânăr frumos.
Vino la lăcaşul tău,
Nu te văd [si totuşi]
Inima mea tânjeşte să ţi se alăture
Iar ochii mei te caută.
/..J
Ce minunat e să te privesc.
l-.]
Vino la cea care te iubeşte, care te iubeşte, o Unen-Nefer,
Vino lângă sora ta,
Vino lângă soţia ta,
Tu a cărui inimă a încetat să mai bată!
Vino către stăpâna casei tale.
Sunt sora ta, din aceeaşi mamă,
Nu te îndepărta de mine...
Zeii şi oamenii şi-au întors faţa către tine Şi toţi te plâng împreună, căci ei mă văd.
* Peşte din familia Mormyridae, având numeroase varietăţi numite popular ştiuci de Nil (n. tr.)

Te chem şi plâng atât de tare
încât se aude în cer
Dar tu , oare, auzi glasul meu ?
Sunt sora ta pe care o iubeai pe pământ,
Tu nu iubeai nici o [altă] femeie
în afară de mine, o fratele meu, o fratele meu!"[32]
Textul acestor faimoase lamentaţii continua şi constituia i dialogul dintre cele două surori bocitoare, întrerupt dej câteva refrene cântate de alte bocitoare, în această durere J regăsim accente care o apropie de un fel de cântec de iu-J bire, iar când ajungem la strofele recitate de Neftis tonulj se schimbă: nu mai este cel al soţiei, ci acela al iubitei: *„Revino îndată, stăpânul meu, care ai plecat, Pentru a te desfăta, sub arbori, Mi-ai îndepărtat inima de mine de mii de ori. Numai cu tine, vreau să mă desfăt!*
Dacă te duci în ţara veşniciei, te însoţesc,
Mi-e teamă să nu mă ucidă soţul.
Fost-a vreun rege care, la vremea sa, să fi făcut astfel?
Am venit din iubire pentru tine.
Eliberează-mi trupul de iubirea ta "[33].
Citind acest ultim cânt, se pare că putem întrevedea reamintirea idilei survenite între Osiris şi Neftis. Faptul că asemenea cuvinte sunt rostite deschis în faţa lui Isis ar indica eventual că, în preajma unicei „stăpâne a casei", prezenţa unei „concubine" era acceptată? In lumea suveranilor situaţia era limpede; ea pare destul de evidentă, aşa cum vom vedea, şi în privinţa lumii „nobililor".
Naşterea lui Horus
Mumificându-1 pe Osiris şi îngropându-1, potrivit unui ritual mereu respectat ulterior, *Isis tocmai inventase (de fapt) leacul care dă nemurirea.* Totuşi, mai rămânea un miracol de îndeplinit pentru a asigura succesiunea defunctului ce murise întreit, dacă putem spune astfel, în concepţia egiptenilor, întrucât nu lăsase urmaşi, decedase şi, în plus, peştele *oxyrhynchus* îi înghiţise bărbăţia. Atunci, magiciana preschimbată din nou în păsărică a bătut aerul cu aripile şi 1-a reînviat pe fratele soţ. Dar *„aceasta este o taină ce*

lii'hnie bine ascunsă! (citim în *Cartea respirărilor) nefiind ini;i)tluit ca vreun bărbat sau vreo femeie să o dezvăluie i u voce tare!".* Apoi, datorită puterii sale magice, ea i-a 11-i la l pentru

câteva clipe membrul dispărut şi a coborât, l >l. 11 land uşor, deasupra trupului lui Osiris, care, redevenit vnil prin această acţiune, a fecundat-o. Tot potrivit Ieri udei, Isis, în mlaştinile de la Semmis, a pregătit naşte-n-:i fiului lor şi 1-a adus pe lume pe copilul Horus, pentru l «i««lecţia căruia a reînceput lupta împotriva atacurilor Celui K;m, zeul Seth, pe care Plutarh îl va numi Typhon.

Devenit adult, cu ajutorul lui Isis, la fel de îndârjită în n apăra drepturile fiului lui Osiris, a uneltit împotriva un-' Inului său, în faţa tribunalului Stăpânului veşnic Atum, •.pic a obţine moştenirea tatălui său. Lupta infernală şi me-ic-ii reînnoită avea să reînceapă, dar se putea oare pierde •.pcranţa, dacă ne gândim la ce se spunea despre „mama divină"?:

„Inima ei era mai iscusită decât cele ale unui milion de oameni,
/•'.a era mai înzestrată decât un milion de zei, l'',n era mai ageră decât un milion de nobili morţi. Nu există nimic pe care ea să nu-lfi ştiut în cer si pe pământ! "[34]

Peripeţiile lui Horus şi Seth

Cu toate acestea, tonul naraţiunii populare în care au fost relatate peripeţiile lui Horus devenit adult, fiul lui Isis şi (>siris, şi ale lui Seth, părăseşte nobleţea termenilor din citatul de mai sus. Multiplele episoade ne sunt povestite uneori într-un limbaj destul de obscen; ne vom mărgini să le evocăm doar pe cele în care zeiţa intră în acţiune: regăsim aici comportamentul magicienei devenite femeie, ai nenumăratele sale stratageme care o făceau pe zeiţă încă şi rnai puternică, fiind înzestrată cu mijloace multiple şi redutabile.

Aceste *Peripeţii ale lui Horus şi Seth* ilustrează len-loarea nesfârşită a procedurilor; într-adevăr, în viaţă nimic nu e simplu şi, zugrăviţi aidoma omului, zeii nu pot fi trataţi ca personaje maniheiste. Seth pretinde, pentru a acapara moştenirea victimei sale, defunctul său tată, că Horus nu este fiul lui Osiris. Vom asista, practic, la un proces de „stabilire a paternităţii" în cazul unui fiu născut după

35

moartea tatălui său. Tribunalul menit să judece şi să tranşeze dilema a fost compus din toţi zeii Egiptului care au dezbătut vreme de optzeci de ani, într-atât de complicat a fost cazul, îndeosebi din pricina faptului că Marele Ho-rus, Horakhty, a devenit partizanul lui Seth. Lupta a fost cruntă, opozanţii au ajuns să se încaiere până la castrarea! lui Seth şi orbirea tânărului Horus. La un moment dat, tribunalul, nemaiştiind ce decizie să ia, i se adresează puternicei Neith din Sais; verdictul său este clar exprimat: *„în\ credinţaţi-i rangul lui Osiris fiului său si nu comiteţi o\ mare nedreptate, căci altfel mă voi mânia şi cerul se va\ prăbuşi pe pământ".* Dar ea adăuga că, în schimb, Sethj trebuia să le primească pe Anat şi Astarte, cele două fiicei străine ale lui Re[35]. De aici a rezultat o nouă dispută între) zei. Re însuşi era mâhnit şi în cursul acestui episod fiica! sa Hathor, pentru a-1 înveseli, i-a dezvăluit nuditatea ei. | Thot însă continua să pledeze cu glas tare: *„Se va da oare\ rangul fratelui mamei, în vreme ce un fiu trupesc este în] viaţă?",* în faţa relei credinţe a Stăpânului Universului Re, Isis, înfuriată, a rostit acest jurământ: *„La fel de adevărat' cum mama mea Neith trăieşte, şi la fel de adevărat cum Ptah-Tenen, cel semeţ, este viu, se vor aşeza aceste cuvinte dinaintea luiAtum, cel Mare, care se află la Heliopolis şi, de asemenea, dinaintea lui Khepri, care sade în barca sa!* "

Mama protectoare

Manevrele de intimidare ale lui Seth au fost într-atât de eficace, încât s-a răspuns favorabil cererii sale de a o îndepărta atunci pe Isis de proces. Aceasta însemna a subestima puterea şi imaginaţia zeiţei-femei. Horakhty a decis, spre a-1 satisface pe Seth, că tribunalul avea să se deplaseze în „Insula din Mijloc", unde luntraşul nu trebuia, desigur, să îngăduie traversarea nici unei femei. A trebuit, aşadar, ca Isis să se preschimbe într-o bătrână sărmană adusă de spate - însă ea purta pe deget un inel de aur - pentru a se apropia de luntraş şi a-i spune: *„ Vin la tine cu un vas de făină pentru un băieţandru care păzeşte vitele în insulă de cinci zile şi căruia i-e foame".* La răspunsul negativ al luntraşului, ea i-a oferit o pâine, apoi inelul său de aur care a fost cel mai bun argument pentru a-1 îndupleca. Ajunsă pe insulă şi recunsocută de Seth, Isis s-a preschimbat într-o tânără femeie de o frumuseţe răpitoare şi, bazându-se pe absenţa evidentă de psihologie a inter-
ii iriiiorului său, ea s-a străduit să-1 „prindă în mreje": *„Mă-Hlf stăpâne,* se plânse ea, *am fost soţia unui paznic de im iuti, îi dăruisem un fiu. Soţul mi-a murit şi băiatul meu l>ii.:i'\te vitele tatălui său. Dar un străin a venit şi s-a aşezat tn grajdul meu; el a grăit astfel către fiul meu: «Te voi /.'w si voi lua vitele tatălui tău şi te voi arunca afară».*
\iimci, as vrea ca tu să fii, pentru el, un ocrotitor". Seth, i K-înţelegând provocarea, răspunse:

„I se vor da oare vitele Aminului, în vreme ce fiul bărbatului este încă viu?"
Această frază a provocat metamorfoza imediată a lui IMS într-o pasăre care s-a cocoțat în vârful unui salcâm şi i ;i declarat că tocmai se judecase singur: *„Ruşine ție! Chiar Kiim ta a rostit-o şi chiar destoinicia ta te-a judecat pe 11 m' însuți. Ce vrei mai mult?"* Acest incident, relatat pre-
< dintelui tribunalului, a dus la condamnarea lui Seth, ' ii nia însuşi Re i-a spus: *„Da, tu însuți te-ai judecat".* Dar ,nest demon a obținut totuşi o nouă amânare... pentru înlormații suplimentare!
A doua parte a povestirii îi prezintă în continuare pe ivi doi antagonişti încleştați într-o luptă implacabilă, transformați în doi hipopotami: Isis aflându-se mereu itliiluri de fiul său. Combatanții sunt răniți, iar Isis, cuprin-•..i de milă, a uşurat durerea lui Seth, ceea ce 1-a înfuriat cumplit pe Horus sub înfățişarea sa de hipopotam, în aşa măsură încât a ajuns să-i taie capul mamei sale. Din fe-i u -i re, Thot 1-a înlocuit cu un cap de vacă (de unde aspec-lul de Isis-Hathor). Din peripeție în peripeție, Horus, pedepsit, a fost orbit de Seth (pedeapsa prin cecitate era foar-ii- cunoscută în Antichitatea timpurie), dar Hathor i-a redat vrderea. Apoi Seth a fost castrat, iar incidentele brutale, l'.msolane uneori, s-au succedat vreme de un secol, până i .ind tribunalul a luat în sfârşit decizia cu care ar fi trebuit sil înceapă: să i se adreseze lui Osiris însuşi. Răspunsul lui Osiris a ajuns sub forma unei scrisori care le-a fost citită judecătorilor tribunalului de către Thot: *„ «Tot ceea ce spune el este într-adevăr drept, el, stăpânul bucatelor», ziseră ci".* Isis a primit atunci sarcina de a-1 aduce pe Seth legat fedeleş, pentru a i se reproşa faptul că nu acceptase deciziile acestui Consiliu suprem. Atunci Seth s-a supus în sfârşit şi a renunțat la pretențiile sale asupra moştenirii la tron a Ini Osiris. Horus a fost învestit cu succesiunea: acesta este iiiumful definitiv al lui Isis.
36
37
Regatul lui Isis
Gesta lui Osirîs, după cum se vede, este absolut corn- \ plementară acțiunii lui Isis, fără de care misterul învierii nu se putea îndeplini şi nici moştenirea paternă nu puteai fi încredințată în mod echitabil fiului. Un asemenea pro-] gram, făgăduit unei umanități ce aspira neîndoios la o fe« ricire ocrotitoare, avea să cunoască o popularitate excepa țională: ceea ce s-a şi întâmplat. Treptat, în decursul uiți- j melor dinastii egiptene, gloria tuturor expresiilor divine j s-a estompat spre a fi înlocuită de venerația, din ce în cel mai marcată la egiptenii din toate clasele, față de Marea" Isis, pivotul societății în care erau puse toate speranțele.1 I-au fost ridicate temple, grecii şi romanii au adoptat-o,l adoratorii săi au proliferat, astfel încât ea a reținut, ca Isis- j Hathor, sau Isis-Sothis, atenția misticilor şi a credincioşilor.l De la Philae la Alexandria, de la Pompei până la întreaga Europă de Sud, misterele isiace s-au răspândit, mama prin ' excelență a fost evocată prin imaginea reprodusă în mii j de exemplare a femeii ținându-I pe genunchi pe copilul j Horus, acea *Isis lactans* a romanilor...a panonicilor şi a
galilor, sau acea *Isis pharia* din Alexandria, patroana navigatorilor. Barca în care marea zeiță, simbolul femeii veghind la perpetuarea neamului, trecea fluviul la fiecare zece zile pentru a vărsa libația de lapte pe altarele funerare ale lui Osiris din Insula Bygeh în fața oraşului Philae, în locul numit *Abaton,* această barcă a fost dotată cu un catarg şi cu o pânză şi a coborât Nilul spre a ajunge la Alexandria. Aici o putem regăsi pe Isis a Farului, *Isis pharia,* ținând o cârmă sau o ancoră marină, aşa cum ne-o mai înfățişea-
f A încă Fecioarele-cu-ancoră meridionale. Fecioara de la Nii(|iict, pe înălțimile oraşului Cannes, de pildă. Uneori, 'i nj;ul bărcii este înlocuit chiar cu silueta zeiței preami-IM'.IIVC şi profund binevoitoare, căci ea a cunoscut toate iluiriile, toate încercările.
Din navigație în navigație, ea a reținut atenția nauților i lin Luteția, astfel încât nacela cu pânza umflată a celei ni.u internaționale dintre zeițele Antichității, a soției şi a iiiiiinei exemplare, dăinuie şi astăzi sub forma unui simbol milenar în blazonul oraşului Paris!
în momentul în care cultul lui Isis le-a înlocuit pe toate i'flelalte, apar imnurile consacrate zeiței. Din aceste veri-lnbile şi interminabile litanii putem releva următoarele elogii:
[[...]
'/.cită cu ochi nenumărați,
('iuste a neamului femeiesc.
1-1
Iubită ce faci să domnească blândețea în adunări,
j... l Vrăşmaşă a urii [...]
l...]Tu domneşti în Sublim şi Infinit.

Tu izbândeşti lesne asupra tiranilor prin sfaturile tale înțelepte. /…J Tu eşti cea care, singură, ți-ai readus fratele, care ai cârmit bine hârca şi i-ai dat un mormânt demn de el. /..J Tu vrei ca femeile (la vârsta procreerii) să arunce ancora împreună cu bărbații. Toți bătrânii îți aduc jertfe, l...]"

Şi mai ales, parcă ratificând opera zeiței:

„Tu eşti Stăpâna pământului [...] Tu ai înzestrat femeile cu o putere egală cu aceea a bărbaților! "[36]

38

Partea a doua

FEMEIA ÎN REGALITATE

Capitolul l

REGINA SI CONTEXTUL SĂU

Rolul eminent al reginei

Având în vedere locul ocupat de evocările feminine ale divinității în diferitele mituri egiptene, putem fi siguri deja de. rolul eminent ce era aşteptat din partea femeii aşezate nluturi de faraon. Este vorba desigur de Regina prin excelență: Marea Soție Regală, cea care trebuie să-i aducă |ic lume pe moştenitorii tronului. Multe altele, aşa cum vom vedea, completează încântătorul imperiu feminin asupra căruia domneşte regele Egiptului, dar, înainte de toate, uici ne vom referi la femeile „Coroanei".

încă de la prima dinastie, putem constata, fie după numărul mormintelor Doamnelor Palatului', fie îndeosebi, după ceea ce subzistă din fastul funerar al acestor regine[2], rolul extrem de important jucat de suverana a cărei poziție, dc-a lungul întregii istorii a Egiptului, s-a menținut si chiar, neîndoielnic, s-a amplificat. S-a recunoscut ca un fapt indiscutabil că descendența ereditară era asumată de regină: ca „vehicula substanța divină către copilul regal". Acest concept implica, aşadar, ca ea însăşi să fi fost fiica unui l'araon; atunci, prin unirea sa cu un pretendent la tron, ce nu era moştenitor direct, ea putea să transmită astfel sângele regal solar copiilor noului suveran. Drepturile mamei, fiică regală, earu deci primordiale, ceea ce a si fost con-l'irmat acum mai bine de două milenii de către istoricul Manethon, care amintea că regii dinastiei a Il-a stabiliseră deplina legitimitate a femeii de a ocupa tronul. Un specialist în dreptul faraonic, Theodorides, estimează chiar că această lege scrisă trebuie să fi existat realmente sub Imperiul Vechi.

43

Incestul regal

între fraţi şi surori

Aplicarea „ideală" sau „aplicarea tip" a principiului precedent era evident căsătoria consangvină regală între fra-, tele şi sora proveniți din aceiaşi părinți ca şi faraonul^ aceasta însemna materializarea literală a ceea ce se atri-j buise comportamentului zeilor, mai ales dacă ne concentrăm asupra mitologiei heliopolitane (la Hermopolis ele-; mentele inițale masculine şi feminine ale Ogdoadei nu sunt realmente nişte cupluri deja formate, ci derivă mai degrabă[1] din principiile divine „bisexuale"). Să ne referim mai curând la Şu şi Tefnut, Geb şi Nut şi îndeosebi la cuplul compus din Osiris şi Isis.

De-a lungul întregii sale istorii, şi nu numai pentru că era vorba de Coroană - insituția sacră ce trebuia menținută -, familia regală rămânea, în general şi când era posibil, fidelă acestui obicei ce salvgarda moştenirea faraonică şi divină: este aproape sigur, de pildă, că în dinastia a IV-a, Didufri se căsătorise cu sora sa Heteferes a Il-a, cea cu perucă blondă; cât despre eliberatorul Egiptului, Ahmo-sis, el declară pe stela sa din Abydos că el însuşi şi a sa j soră-soție Ahmes-Nefertari sunt copiii aceleiaşi mame şi aceluiaşi tată, Ahhotep şi Sekenenre Tao.

Pentru că a aplicat cu strictețe această lege, Egiptul gre-co-roman a oferit prin căsătoriile ultimilor Ptolemei şi mai ales ale celor şapte Cleopatre, exemple de degenerescentă extrem de caracterizată.

Desigur, ar fi fost suficient, spre a-şi învesti soțul cu puterea faraonică, ca fiica regelui să se căsătorească cu fratele vitreg, aşa cum a făcut Hatşepsut, sau chiar o rudă mai îndepărtată a familiei, precum Heteferes care, prin că- j sătoria sa cu Snefru, i-a deschis acestuia calea către tron. Dar se cuvine să constatăm că regula suferă, de-a lungul întregii istorii a Egiptului, excepții cunoscute, fără a ține seama, bineînțeles, de numeroasele cazuri încă ignorate, j

Nu aflăm oare, într-adevăr, că în dinastia a Vl-a, faraonul Pepi I se căsătorise cu cele două

surori, sau surori vitrege, ambele numite Meryre-Ankhenes, fiicele unei notabilități din oraşul Abydos, Khuy?[3] Mai trebuie oare să dezvăluim că dacă la începutul dinastiei a XVIII-a Ahmo-sis se mândreşte pentru că este fiul unei fiice şi al unui
44
Ilu regal, el precizează, de asemenea, că bunica lor comună FIII doamna Tetişeri, devenită regină? Or, vestigiile morii untului acesteia din urmă[4] arată că ea era foarte proba-hil de origine destul de modestă! Istoria Egiptului ne premia astfel numeroase excepții de la pretinsa regulă. Se i>n Mipune adesea că generalul Horemheb a putut acapa-ii Irsne puterea - la sfârşitul ereziei amarniene - fiindcă (jrslul său fusese legitimat prin a doua sa căsătorie cu prin-(I-SM Mutnedjemet, foarte probabil sora lui Nefertiti. Dacă . ,ir vorba într-adevăr de sora faimoasei regine de la Teii H A marna, ar mai trebui să avem certitudinea că Nefertiti ' M ca însăşi o prințesă regală înainte de a se căsători cu Amenofis al IV-lea: până în prezent, nu ştim absolut nimic |iu-cis despre strămoşii şi familia apropiată a „celei mai irlebre dintre egiptence".
S-ar putea trage concluzii analoage despre originea [ntemeietorilor dinastiei a XlX-a, cea a Ramesizilor, în privința căreia se cunoaşte identitatea Marilor Soții. Primii i lui faraoni, Ramses şi Sethi, fuseseră, amândoi, înalți funcții mari, în definitiv numiți viziri de Horemheb, care dispărea fără moştenitori. Ei s-au suit succesiv pe tron împreună cu soțiile lor respective Sat-Re şi Tuy, cea de-a doua cu şi prima, desigur, provenite din familii de militari şi doamne de societate asociate cultului lui Amon. Unde se alia, aşadar, la originea acestei *gens,* sângele regal?
Un exemplu tipic - şi cel mai răsunător - a fost desigur căsătoria lui Tiy cu Amenofis al III-lea. Acesta din urmă nu s-a mulțumit doar să-şi învestească aleasa cu cel mai înalt titlu al curții, acela de Mare Soție Regală, ci printr-o reală provocare a impus *urbi et orbi* această opțiune ce nu admitea deloc să fie contestată, emițând o serie de mari scarabei istorici[5], pe versoul cărora îşi anunța căsătoria cu această femeie nenobilă, Tiy, fiica unui preot şi a unei preo-lese din oraşul Akhmim, în Egiptul de Sus. Ei se numeau Thuya şi Yuya şi erau probabil originari din Nubia de Jos.
Intre taţi şi fiice
Desigur că ar trebui să se cerceteze atunci prin ce intermediere era transmis divinul sânge pur - întrucâUncestul între frați şi surori regale nu putea fi permanent, în cercul regal s-a constatat un alt incest, efectiv - dar şi el cu certitudine ritual - între tată şi fiică. Dacă sursele noastre erau
45
mai complete, am fi putut releva probabil exemple extrasa din Epoca Timpurie, care ar fi autentificat legenda târziei a idilei lui Mykerinos cu propria-i fiică[6]. In Imperiul Mij4 lociu există dovada pentru faraonul Amenemhat al III-lea,] despre care se ştie că s-a căsătorit cu fiica sa, prințesa Ne-J feruptah[7].
Cazurile cele mai probante apar în Imperiul Nou, de-1 sigur, pentru că documentația relativă la această epocă s-a| păstrat în mult mai mare măsură. Astfel, Amenofis al] III-lea, deşi atât de apropiat de strălucitoarea Tiy, doamnal Pompadour a dinastiei a XVIII-a, a devenit soțul fiicei sale Sat-Amon, din care şi-a făcut a doua Mare Soție Regală.: Se pare că el nu s-a limitat numai la această moştenitoare;; el s-a căsătorit şi cu a doua fiică a sa, Isis, şi foarte probab:" cu alte surori ale acesteia din urmă.
Cei mai iluştri dintre aceşti „tați-soți" sunt cei tr faraoni vedete ale Imperiului Nou: Amenofis al IV-le Ramses al II-lea şi Ramses al III-lea. în ceea ce-1 priveş pe primul citat, cel puțin trei dintre fiicele sale au fost „ono rate" cu atențiile afectuoase, presupus rituale, ale acestui suveran. Sunt primele trei: Meryt-Aton, cea mai mare, de la care a avut o fiică[8]; Maket-Aton, apoi, a doua, pare să fi murit în durerile facerii, şi a treia, Ankhsenpa-Iten, care i-a dăruit o moştenitoare[9], înainte de a deveni, după decesul soțului său, soția[10] lui Tutankhamon. Rațiunile unor asemenea căsătorii nu sunt, până în prezent, foarte evi-j dente; regele încerca oare să zămislească un moştenitor după cele şase fiice pe care i le dăruise Nefertiti şi trebuia, probabil, în acest scop, să rămână fidel descendenței Marii Soții? Acest fapt este mai degrabă incert.
Oricum ar fi, nimeni nu va putea presupune că acesta era mobilul lui Ramses al II-lea, Soarele Egiptului, cu fii nenumărați, atunci când a contractat căsătoria cu fiicele cele mari ale lui Isis-Nofret şi Nofretari, două Mari Soții Regale", şi cu altele câteva, fără a o uita pe una dintre ultimele născute: Henut-mi-Re[12]. El a făcut încă şi mai mult, întrucât acest rege cu longevitate certă şi cu o domnie de şaizeci şi şapte de ani i-a dăruit, la rândul său, urmând exemplul lui Amenofis al IV-lea, un copil fiicei sale celei mari. Este vorba de o

prințesă încă anonimă, care figurează în mormântul lui Bentanta, ca fiică.. .şi nepoată a regelui! Ce mobiluri îi îndemnau oare pe aceşti suverani înconjurați de cele mai frumoase femei din Egipt şi din lumea cunoscută pe atunci de a se căsători cu fiicele lor?
46
Aceste imperative, se pare, sunt desigur, şi înainte de limli[1]-, rituale, în contextul societății divine care constituia |H'i inanenta demonstrare a esenței supraterestre a regelui, i'flri, în primul rând, faraonul este demiurgul întrupat, el »Kle Atum, uneori şi Re; iar soția sa este Mut, Isis, Hathor, iliu si Tefnut, a sa fiică-soție.. .şi „mâna" sa. în cazul acesta NC nbordează versiunea cea mai realistă a Creațiunii în care Insoțitoarea lui Re sfârşeşte prin a fi denumită *Nebet-He-li'i>i'i* (s-ar putea traduce prin: „stăpâna desfătării"), după CC a luat înfățişarea lui *lusaâs,* cea care dezvăluie dinamismul creatorului şi al cărei nume evocă imaginea ex-lirin de realistă a trezirii membrului divin. lusaâs înseamnă: „ea merge, ea creşte".
Tefnut, pe care o regăsim în mitul zeiței îndepărtate, l'lica şi ochiul lui Re, terifiantă şi liniştitoare deopotrivă, CNlc şi zeița Maat; ea perpetuează vigoarea zeului, nece-..ii a vieții Egiptului şi pe care faraonul o reprezintă pe pftmânt. Astfel, descinzând el însuşi dintr-un suveran, sau l n o venind dintr-o ramură mai puțin aulică, faraonul de-|iiu- un potențial divin, care, îndată ajuns la tron, este afirmai, întreținut, reînnoit prin rituri cu semnificație extrem • Ir largă. Iar această putere supraterestră, el o datorează, m definitiv, mamei sale, fiică regală, descendentă însde-I uri ață a unui prinț, sau nobilă muritoare, *dar care a cu-iii iscut teogamia.* Cu alte cuvinte, patul acesteia din urmă, in /,iua căsătoriei sale, a fost vizitat de zeul ce se substitu-i;i faraonului. Aşadar, suveranul, *prin mama sa,* aleasă a /cului, avea să fie, oricum, moştenitorul demiurgului. Rarele vestigii ale templelor din Epoca Timpurie nu ne-au păstrat nimic din acest rit esențial, despre care, în schimb, posedăm reprezentări pentru faraonii Imperiului Nou, la
I >cir el-Bahari, pentru regina Ahmose, mama lui Hatşep-:.ul, la Luxor, pentru Mutemuia, mama lui Amenofis al
I1 l-lea, şi în sfârşit în ruinele Rameseum-ului pentru Tuy, mama lui Ramses al II-lea. Dar dacă ne referim la papirusul Westcar, al cărui text relatează evenimente datând din Imperiul Vechi, vom descoperi într-unul din basmele sale minunate povestea soției unui preot al lui Re „vizitată" de acest demiurg, care i-a permis astfel să-i aducă pe lume pe primii trei regi care aveau să guverneze a V-a dinastie:
„într-una din zilele acelea, s-a întâmplat cape Reddje-(Ict să o cuprindă durerile [facerii] iar naşterea ei era grea. Munci Maiestatea Sa Re, Stăpânitorul din Sakhebu, le spu-
47
*se lui Isis, Neftis, Meskhenet, Heket şi Khnurn: «MergețiM aşadar, şi eliberați-o pe Reddjedet de cei trei copii cară se află în pântecele său si care vor îndeplini această /««*ol *ție binefăcătoare în întreaga țară. Ei vor clădi temple,* vo| *îndestula altarele voastre, vor îmbelşuga mesele voastr, cu libații, vor spori ofrandele pentru voi». Aceste zeițe ple cară după ce se preschimbaseră în dănțuitoare-muzicante Khnum le însoțea ducând [u-le] bagajul. Ele ajunseră la casa lui Rauser [..Jelle zise: «Doamnelor, vedeți, aceastt femeie este în durerile facerii iar naşterea ei e grea» Atunci ele ziseră: «îngăduie-ne să o vedem, căci noi ştir, să moşim»"*[13].
După ce au adus pe lume trei copii *„ lungi de un cot, cil mădularele încrustate cu aur şi purtând o diademă de /*a *pislazuli",* zeițele moaşe s-au întors la Re, zămislitorul,| cerându-i să facă o minune pentru copii, iar ele au făurii trei diademe regale.
Poate că faraonii, printre cei ale căror soții nu erau dej origine regală, intenționau să le transmită fiicelor lor ce-j va din această iradiere sacră ce făcuse din ei zei întrupați, j Divinizați pe pământ (este cazul lui Amenofis al III-lea,J Amenofis al IV-lea şi Ramses al II-lea), ei şi-au transfor-| mat fiicele în suverane „depline" prin această teogamiej de gradul doi, iar moştenitorii — sau moştenitoarele — pu-j teau astfel să transmită sângele divin. în sfârşit, sub Ramses al III-lea, fiicele Suveranului au jucat probabil, conform ritualului, rolul „mâinilor divine"! în timpul sărbătorilor jubiliare[14].
Căsătoria faraonului
Nimic nu ne permite să afirmăm că Marile Soții Regale -; ar fi putut fi prințese străine, în schimb, foarte de timpuriu în istorie o serie de prințese străine au devenit probabil soții secundare ale regilor. Se pare că în dinastia a V-a Sa- i hure a primit la curte o prințesă venită din îndepărtatul,' Byblos. Pe de altă parte, în Imperiul Mijlociu, fiicele fa-: raonilor se puteau căsători cu prinți din Byblos. La sfârşitul dominației hicsoşilor prințesa Herit,

căsătorită cu invadatorul Apofis, pare să fi fost o strămoaşă a lui Amenofis I. Suveranii dinastiei a XVIII-a au avut orientale de origine nobilă în haremul lor, precum cele trei prinţese siriene
11 ni vremea lui Tutmosis al III-lea care au fost înhumate 11111 ii eună, la sud de Valea Reginelor, sau prinţesele din Mi-t unii[15] trimise la curtea faraonului. Să ne amintim cu ce ilihrultăţi şi-a putut organiza căsătoria Tutmosis al IV-lea IMI liicaprinţului din Mitanni[16], regele Artatama (era epoca in care alianţa între cei doi suverani le permitea să lupte în •" 'inun împotriva duşmanului lor de atunci, Regatul Hitit). l ꜝiul lui Tutmosis al IV-lea, Amenofis al III-lea, în anul II) al domniei sale, a contractat la rândul său o căsătorie i u liica lui Shuttarna al II-lea din Naharina. O emisiune i Ir scarabei o celebrează pe prinţesa Gilukipa ajungând în lîf.ipt escortată de trei sute şaptesprezece doamne şi slu-iiinure. Dar nu găsim nici un indiciu despre ea ca Mare Si >iie, iar pe scarabeul emis pentru această căsătorie, regi-H.i Tiy, însoţită de menţiunea părinţilor săi, este mereu la li H- de cinste. O a doua prinţesă din aceeaşi familie, Ta-ilnkhepa, a sosit la palat la puţin timp după moartea lui Amenofis al III-lea şi a fost inclusă în haremul lui Ame-iii i li s al IV-lea. El se mai căsătorise în cursul domniei sale cu i) fiică a prinţului din Arzawa numită Tarkhundaradu. 111. i i nte ca ea să-şi părăsească ţara de origine pentru a ajun-j'.i- în Egipt, i se vărsase ulei parfumat pe cap, în semn de li ijţodnă cu faraonul. Se mai ştie că haremul lui Amenofis ii l IV-lea primise şi o prinţesă babiloniană, fiica lui Burii,ihuriaş al II-lea, şi că acesta din urmă s-a plâns amarnic pentru faptul că Egiptul nu trimisese decât cinci care ca escortă pentru logodnică!
în fapt, singura străină devenită cu certitudine Mare Soţie Regală a fost, din raţiuni diplomatice excepţionale, l lica lui Hattusilis, regele hitiţilor, „rebotezată" îndată după iniAlnirea sa cu Ramses al II-lea şi în momentul ajungerii •„ilc la frontiera Egiptului: *Maat-Hor-Neferu-Re,* „Cea care îl vede pe Horus, putere creatoare a lui Re". Ramses s-a mai căsătorit, ceva mai târziu, cu o soră a reginei sale hitite, tlolată cu o zestre aproape la fel de importantă ca şi sora •.a mai mare. Referitor la prima prinţesă, „Stela Căsători-ri", gravată pe zidul exterior sudic al marelui templu de Iu Abu Simbel, din ordinul lui Ramses, ne-a păstrat singura evocare figurată a unei ceremonii de căsătorie faraonică m Hgipt. Stela este efectiv dominată de un tablou, compus i lin imaginea faraonului, aşezat sub un baldachin, înconjurat de Seth - patronul dinastiei sale - şi de Ptah-Tenen cel care prezidează zorii oricărei reînnoiri. Dinaintea sa,
48
49
înaintează, cu mâinile ridicate în semn de veneraţie, prin ţesa hitită urmată de tatăl său Hattusilis, în aceeaşi atitj dine şi purtând pe cap străbunul bonetei frigiene. Este s<B sirea la palat a noii soţii escortate, se pare, de tatăl său care| dacă acordăm crezare reprezentării, ar fi însoţit-o până î Egipt[17].
Moment preliminar sau concluzie a evenimentului, na putem imagina că baldachinul este situat în sala de onoare a palatului, unde noua Mare Soţie Regală va fi desigur in] trodusă. Totuşi, nici un alt detaliu nu poate fi invocat pena tru completarea scenei, în orice caz, recepţia pregătită pen tru noua soţie trebuie să fi fost grandioasă. Fireşte, Ramse al II-lea primise, de asemenea, în haremurile sale, şi num»" roase prinţese babiloniene sau nord-siriene.
După sfârşitul Imperiului Nou, alegerea Marilor Soţii a devenit, se pare, mai puţin strictă, din cauza origin parţial străine a ocupanţilor tronului. Siptah nu a fost oa adus pe lume de regina Sutailja de sorginte asiatică? Ir mod invers, unele căsătorii diplomatice continuau uneoil să fie contractate între o prinţesă egipteană şi un suverag străin. Astfel s-a căsătorit probabil Solomon cu o fiică lui Siamon, ultimul suveran al dinastiei a XXI-a: ea i-adus ca zestre oraşul - deja atât de râvnit - Gaza.
Mama regală
Regentă încă din Imperiul Vechi
Aceasta juca un rol extrem de important, alături de fiuli său. Mai întâi, ea exercita o influenţă certă în cursul tinereţii| sale, apoi, dacă moştenitorul regal devenea orfan, ea îşi] asuma o regenţă de fapt, rol sporadic, după caz, şi nein-stituţionalizat în vreun fel. Aşa s-a întâmplat în vremea reginei Meryre-Ankhenes, văduva lui Pepi I care a murit în timpul fragedei copilării a fiului său[18].
Astfel faraonii, oferind un exemplu pentru cei mai umili supuşi, au dovedit o extremă consideraţie arătată mame-j lor lor. După decesul lor, ele erau înhumate în morminte amenajate potrivit riturilor, iar mobilierul funerar ce constituia zestrea lor din cealaltă lume

era de cea mai mare importanță. Judecând după ceea ce s-a păstrat din mobilele şi bijuteriile lui Heteferes, soția lui Snefru şi mama
lui Kheops, îngropate în fundul unui puț la est de piramida MU işlenitorului regal, putem aprecia atențiile cu care o în-•' 'ii|iirase fiul său: fotolii masive placate cu aur, un pat ates-i.nul aceleaşi preocupări în privința prelucrării lemnului i Ic abanos, litiera placată cu bandouri de abanos incrusta-Ic cu hieroglifele aurite ale nobilei văduve, baldachinul i li uluitorului său şi cufărul ce conținea elementele sale, 11 u-lele şi brățările sale de argint decorate cu aripi de fluturi incrustate cu pietre semiprețioase, în sfârşit, printre obiec-Iclc sale de toaletă, bricele de aur.

Mamele eliberatorilor

l In omagiu asemănător a fost adus mamei sale şi de Ah-inosis, eliberatorul Egiptului, după ocupația hicsoşilor, .iliinci când nobila văduvă, marea Ahhotep, a murit, la o vfirslă foarte înaintată, probabil peste optzeci de ani. Aceas-ii suverană, văduva regelui Sekenenre Tao al II-lea, ucis l u- câmpul de luptă, a trebuit desigur să se confrunte cu momente extrem de dificile la decesul soțului său, apoi l,i acela, puțin mai târziu, al primului său fiu Kamose, .îl unei când ea şi-a asumat regența celui de-a doilea moştenitor al său, Ahmosis, în acel moment încă minor. Ceva mai târziu, ea 1-a înlocuit în metropolă, atunci când el s-a i Ins să se războiască şi, în definitiv, să elibereze Egiptul, cel puțin până în anul 15 al domniei. Ahmosis a pus să se i ulice la Karnak o mare stelă din care putem deduce în ce măsură această mamă regală exemplară a ştiut să asigure continuitatea dinastiei prin acțiunea sa în rândul diverselor categorii ale populației, întărind astfel stabilitatea Coma nei. Ea i-a putut convinge pe opozanți, după ce unifica-ic majoritatea țării. Părerile egiptologilor diverg asupra unui singur aspect în privința sa: această mamă regală energică, diplomată şi organizată, a reuşit oare să-i ralieze l K- soldații Egiptului şi să pună capăt unei rebeliuni?[19] S-ar 111 veni, totuşi, să fim convinşi de aceasta citind elogiile consacrate de Ahmosis mamei sale pentru a-şi îndemna Iuți supuşii să-i aducă cinstire:

„Slăviți-o pe doamna țării, suverana malurilor din
ținuturile îndepărtate,
Al cărei nume se ridică peste toate ținuturile muntoase, < 'are ia hotărâri pentru popor, Soție a regelui, soră a unui suveran, viață, sănătate, putere!

50
M

Fiică de rege, venerabilă mamă a regelui,
Care cunoaşte treburile țării, care uneşte Egiptul.
Ea şi-a adunat oamenii de vază pe care i-a unit;
Ea i-a readus pe fugari, ea i-a regrupat pe potrivnici;
Ea a pacificat Egiptul de Sus, ea i-a respins pe răzvrătiți,
Soția regelui, Ahhotep, în viață! "[20]

Această regentă, cu o acțiune atât de determinantă atunci! când destinul a constrâns-o pe neaşteptate să ia în mod, succesiv locul a trei faraoni a fost, desigur, prima femeie care a primit o decorație militară[21]. Ahmosis va fi consi-l derat echitabil şi normal să însoțească rămăşițele remarcabilei sale mame cu unele suveniruri ce aminteau de pil-, dă legendara sa vitejie: marile muşte de aur, cunoscute cai fiind o decorație militară, şi un mic pumnal ornat cu o scenă] zoomorfă simbolizând plecarea hicsoşilor izgoniți de ar-] matele victorioase.
Astfel, la originea dinastiei a XVIII-a, se află femei excepționale: Tetişeri, prima dintre ele, a primit şi ea elogiile nepotului său Ahmosis[22], atunci când acesta din urmă a întronat-o pe Ahmes-Nefertari ca Mare Soție Regală, îndată ce va fi depăşit vârsta prea fragedă, şi urmând cutuma protocolară[23], Ahmes-Nefertari a devenit la rândul său, foarte probabil, prima doamnă a Palatului şi a preluat în mod cât se poate de firesc locul pe care îl ocupase Ahhotep[24]. în acea perioadă, se pare că fiul său Ame-nofis nu ar fi avut decât vreo zece ani. Fără îndoială că ea a exercitat, ca şi glorioasele regine precedente, o regență pe lângă acest copil, în plus, o regăsim alături de fiul său, Amenofis I, reprezentată de mai multe ori, şi chiar după moarte, căci ambii erau venerați în calitate de cuplu divinizat, patronii lucrătorilor necropolei regale.
Printre celelalte mame regale cu personalitate puternică, despre care dispunem de indicații valabile, Tiy, din dinastia a XVUI-a, şi Tuy, din a XTX-a, se detaşează în mod deosebit.

52

i iv. mama lui Amenofis al IV-lea

Krj'.ina Tiy[25], egipteancă de origine neregală, a jucat, ca ni.una, alături de fiul său Amenofis al IV-lea un rol extrem de important. Majoritatea autorilor sunt unanimi în a-i re-' i moaşte

o anume responsabilitate[26] în reforma religioa-Nft atribuită fiului său. Nici un text, în fapt, nu ne dezvăluie gândirea reginei mame; totuşi, slăbiciunea fizică vădi-Itk a lui Amenofis al III-lea survenită, se pare, destul de devreme în cursul domniei, ca şi importanţa plauzibilă a uj'inei mame pe lângă fiul său, pe care ea îl vizitase sin-piiră în mai multe rânduri, în noua capitală, dacă ar fi să ne luăm după decorurile mormintelor amarniene, ne perii i ii să subscriem la o asemenea ipoteză. Amenofis al IV-lea-Akhenaton i-a consacrat un templu, în noul Oraş al Globului - ea poseda aici si un palat pe al cărui intendent, Huy, l ;i înhumat în noua capitală. Reliefurile acestui mormânt ni' lămuresc asupra poziţiei reale a reginei mame faţă de iiceea a fiului său şi a nurorii sale Nefertiti, în privinţa dogmei. Totul lasă să se creadă că ea înţelegea şi încuraja, dacă im cumva inspira necesitatea de a simplifica şi de a clarifica expresia unei religii îngreunate de nenumărate „glose", comentând multiple forme divine.
însuşi faptul că noua capitală, Malgatta din zilele noastre, situată în faţa Tebei, unde regina mamă se stabilea adesea la începutul domniei, purta numele zeului ereziei, Aton, urată cât de favorabilă reformei putea fi ea. într-adevăr, acest oraş fusese denumit: *Oraşul lui Neb-Maat-Re este Splendoarea lui Aton* (Neb-Maat-Re este numele de încoronare al lui Amenofis al III-lea). în plus barca regală, circulând pe marele lac de agrement, fusese botezată: *Splen-doarea lui Aton.*

Pare însă probabil că această femeie extrem de inteligentă şi sensibilă a trebuit să se străduiască să pună o frâ-: na anumitor „excese" ale reformatorului, care riscau să în-curajeze reacţiile menite să-i distrugă opera. Am putea găsi demonstraţia acestui fapt în mormântul lui Huy unde două scene, unice în felul lor, evocă banchetul pe care cu-j piui Akhcnaton-Ncfertiti i-1 oferă lui Tiy - şi numai lui Tiy singură, soţul său nefiind pre/.cnt alături de ca. Reprc/en-'; ţările sunt de o noutate reală, cvasiprovocatoare, prin stil fireşte, dar şi prin maniera de descriere a subiectelor. Se j recunosc două etape ale agapelor; mai întâi cea în care suveranii beau: asemeni fiului şi nurorii sale, regina Tiy ridică o cupă la buzele sale, scena este conformă protocolului anterior reformei religioase; Tiy se supune acestuia accep- ' tând ca ambianţa să fie totuşi reînnoită: astfel nepoatele regale participă la serbare şi, prin simpla lor prezenţă, introduc o noţiune de intimitate în reprezentarea unei scene oficiale la palat. Şi stilul artistic s-a schimbat. Imaginea lui Tiy este redată potrivit noului canon. Dar, în secvenţa următoare, membrii cuplului „reformator" muşcă cu poftă din bucăţi de carne, iar două dintre fiicele lor, aflate Ia picioare, îi imită, ducând la gură mici raţe fripte. Bunica Tiy asistă la ospăţ, şi ia parte la el desigur, dar ea nu a mers până acolo încât să accepte să se lase portretizată în acest act de comuniune alimentară. Ea nu apropie nici un aliment de buzele sale: ea se mulţumeşte să ridice mâna. încălcând toate „tabuurile" religioase, fiul său a cutezat să provoace străvechile reguli sfinte. Tiy aprobă, aderând la ansamblul reformei: înţeleaptă şi temându-se probabil de

un viitor plin de primejdii, mama regală nu va fi voit să ţnclieze rupând cu anumite aitudini şi obiceiuri venite din iici'.ura vremurilor.
l uy, mama lui Ramses al ll-lea
(';il despre Tuy - sau mai degrabă în timpul vieţii sale *Mul-Tuy,* şi chiar în mod familiar *Muty* —, mama lui Ram-Hcs al II-lea, locul său în preajma fiului său[27] pare să fi fost exlrcm de important. Nu figurează ca oare, de două ori, l«• faţada marelui templu de la Abu Simbcl, alături de so-jiu preferată a marelui rege şi de copiii din primele sale i lună căsătorii oficiale? Ea a intrat desigur în jocul fiului Hftu care a constat într-o reluare voalată şi foarte abilă a l'i'lbrmei religioase numite „amarniană": Ramses, într-ade-var, nu s-a mai mărginit să se prezinte ca fiind doar de iu iiţine divină, ci şi-a afirmat în mod deschis divinitatea terestră. Astfel, mama sa nu fusese doar vizitată de zeul Anion în timpul celebrei scene de „teogamie"[28]; alipind numelui de naştere al mamei sale, în timpul vieţii acesteia, l u- acela al zeiţei Mut, Ramses o apropia încă şi mai mult l ic, aceasta din urmă de natura divină, contopind-o cu soţia celestă a lui Amon. Mormântul pe care el i 1-a consacrat in Valea Reginelor era impozant. Totuşi, părăsind domeniul terestru pentru a-1 aborda pe cel divin, Ramses nu putea risca să înşele divinitatea: în mormânt, el i-a redat mamei sale reala sa identitate terestră. Pretutindeni unde pereţii hipogeului s-au păstrat, mama nu mai este numită decât Tuy, numele zeiţei care îi fusese asociat a dispărut, în timpul domniei fiului său, nu ar fi de mirare ca aceas-la mamă regală să fi vegheat, precum Ahhotep, ilustra stră-

I n i na a Imperiului Nou, la bunăstarea țării atunci când Ramses continua, în decursul primilor aproape douăzeci de ani ui guvernării regale, pacificarea Orientului Mijlociu. De aceea, nu suntem surprinşi să-i regăsim numele, sub aspectul de *Teje,* puțin înainte de anul 22 al domniei, în corespondența oficială intervenită între palatul lui Ramses şi cel al regelui hitit Hattusilis. Tuy i-a scris şi reginei hitite l 'udukhepa spre a o felicita pentru binevenitul tratat de pace care avea să fie încheiat între cele două țări şi chiar i-a anunțat pe corespondenții săi din îndepărtata Anatolie în privința cadourilor de orfevrărie şi a stofelor țesute sub regala sa supraveghere în haremul din provincia Fayum.

Capitolul II

MAREA SOŢIE REGALĂ

Rolul monarhic al Marii Soţii Regale

Prințesă regală pentru a respecta legea, sau simplă nobilă făcând astfel față unei stări de fapt, asociată creării ueni] noi dinastii, sau aleasă de un prinț care o preferase dintre toate, cea care devenea Marea Soție Regală pe lângă faraon pare să fi ocupat pe tronul Egiptului un loc de primă importanță şi a fost implicată întotdeauna în originea divină a soțului său. Doar absența mărturiilor pentru primele două mari imperii (Imperiul Vechi şi cel Nou) nu ne per-; mite să afirmăm categoric această chestiune în privința celor două perioade ale istoriei egiptene. Totuşi, unii autori sugerează că recunosc în persoana reginelor primei dinastii, precum Merneith şi Neithhotep, apoi mai târziu, în legătură cu Heteferes, soția creatorului dinastiei a IV-a, Sne-fru, primele sfetnice ale tronului.

Moştenitorii coroanei trebuie să fie fiii Marii Soții Re-, gale - dacă nu sunt decât fii ai regelui, provenit dintr-o; soție secundară, ei trebuie atunci, spre a-şi întări „po-j tențialul supranatural", să se căsătorească cu sora lor vi-! tregă, fiica adevăratului cuplu faraonic. Dacă se întâmplă altfel, atunci este necesar să se recurgă la subterfugii clasice la care preoții se pretează destul de lesne, de pildă: recu- i noaşterea şi autentificarea prințului moştenitor de către < oracolul zeului în timpul unei procesiuni în templul lui Amon (aşa a fost cazul lui Tutmosis al III-lea). Frecvența unor asemenea practici a dus desigur, în parte, la violenta reacție a lui Amenofis al IV-lea.

Fiicele regale jucau deci un foarte mare rol; astfel, una dintre fiicele lui Kheops, Heteferes a Il-a, s-a căsătorit cu Didufri şi pare să fi legitimat, în acest mod, accesul la putere al unui prinț mezin, considerat uzurpator; nepoata

|i nora lui Kheops, Meresankh a IlI-a, a devenit Marea Soție a lui Khefren. Alte fiice regale mezine se puteau că-Nfllori cu înalți funcționari.

Este suficient să contemplăm magnificul grup din şist, In mărime naturală[1], reprezentându-i pe Mykerinos şi soția NU, Kamerernebti a Il-a, alăturați, de exact aceeaşi mări-înr, cu privirile îndreptate spre infinit, pentru a avea eonii rmarea strictei egalități între cele două personaje, jucân-ilu-si fiecare rolul său. în rest, rarele vestigii ale templelor din Imperiul Vechi şi Mijlociu ne-o arată pe Marea Soție ;i regelui reprezentată alături de suveran. Ea este, se pare, iisociată cultului mai mult ca regină, complement dinastic n l faraonului, decât ca oficiantă, adică în calitate de preo-Icasă.

De altfel, monumentalitatea şi calitatea anumitor statui de regine din Imperiul Mijlociu dovedesc că Marile Soții Iile faraonului, în această epocă, nu-şi pierduseră nimic din importanța şi nici din rolul ce le reveneau.

Acțiunea Marilor Soții Regale era în primul rând de sfetnici pe lângă rege, ceea ce le pregătea pentru dobândirea unei mari experiențe, necesară spre a deveni, în cali-latc de regine mame, regente sau tutoare.

Doamnele Regale patrioate

Astfel a apărut extrem de repede, la crearea Imperiului Nou, Marea Soție Regală Ahhotep, pe care împrejurările nu determinat-o să joace un rol politic de prim rang, recunoscut şi admirat de propiul său fiu Ahmosis. în condiții care nu mai erau pe atunci dramatice, Ahmes-Nefer-liiri[2], soția, sora sau sora vitregă a acestuia din urmă, dialoghează pe un perfectjticior de egalitate şi discută cu el despre proiectele sale. în fapt, Ahmosis îl întreabă asupra omagiului pe care el i 1-ar fi putut aduce bunicii sale: *„Sora ,v<7 îi răspunse:«De ce sunt reamintite aceste lucruri? Ce s-a petrecut în inima ta?» Regele îi răspunse el însuşi:«Am l>omenit [amintirea] mamei mamei mele şi mama tatălui meu, Marea Soție şi Mama regală Tetişeri, defunctă. O capelă şi mormântul său se află acum pe pământul nomelor Teba şi Abydos. Dar ți-am spus aceasta pentru că Maiestatea Mea doreşte să-ifacă o piramidă si o*

capelă in Țara Sfântă, lângă monumentul Maiestății Mele» [...] Iar lucrurile au fost îndeplinite îndată".
57
Desigur, primele Mari Doamne Regale au jucat un rol eminent al cărui exemplu, condiționat de împrejurări şi dl natura femeii înseşi, a fost urmat în mod cert. Ca/ul *cea* mai strălucit şi excepțional - şi care va fi tratat separat -i este cel al reginei Hatşepsut, despre care cele mai receiH te cercetări[3] par să ateste că nu era fiica unor moştenitori complet regali. Ea s-a suit totuşi pe „tronul lui Horus".«
Reginele ereziei
Trebuie să ajungem în epoca lui Amenofis al III-lca pentru] a aborda perioada care - de la această domnie până la aceeaj a lui Ramses al II-lea inclusiv - oferă cele mai multe infor-J mații asupra întregului ansamblu al problemei. Tânăr sul veran, Amenofis, al treilea cu acest nume, pare a fi voii să impună cu deosebită vâlvă alegerea, efectuată într-uil mediu sacerdotal de provincie, a Marii sale Soții Regale Tiy. Textul oficial pe care el 1-a emis cu prilejul căsătoriei sale declară evenimentul cu emfază pe un ton aproa-[1] pe provocator, afişând originea modestă a viitoarei Mari; Soții Regale şi reamintind că puterea sa se va întinde asupri întregului Imperiu egiptean al strămoşilor regali, de la lij mita extremă a Orientului Apropiat până dincolo de Na-j pata, în Sudan. După menționarea numelui lui Tiy şi ale părinților săi, Thuya şi Yuya, regele adaugă astfel: *„Ea a devenit acum sofia unui rege puternic, a cărui graniță su* dică se întinde de la Karoy până la cea nordică, la Na-\ harina ".*
Influența seducătoarei, şi totuşi nu mai puțin imperioasei Tiy, de tip nubian, pare să fi fost excepțională. Părăsind sediul regalității de pe malul estic, faraonul şi-a stabilit palatul şi imensele sale dependințe la vest de Teba, în localitatea actuală numită Malgatta. Pentru preaiubita sa, aflăm dintr-o altă emisiune de scarabei din anul 9 al domniei, el a pus să se sape în deşert un imens lac de agrement lung de 3 700 de coți şi lat de 700 de coți (di-mensiunile lacului erau deci de l 924 m pe 364 m). Este modernul Birket Habu, situat la sud de templul din Medi-net Habu, la limita culturilor şi a deşertului (pentru a fi terminat în termenul de cincisprezece zile indicat de texte, W. Hayes estimează că au trebuit circa un sfert de milion de lucrători!). Desigur, este vorba de epoca cea mai fastuoasă pe care a cunoscut-o Egiptul, după marile cuceriri din Orientul Mijlociu, în timpul cărora influențele luxului
58
• i'"i',:ițiile au invadat malurile Nilului. Era suficient ca IUI nlulru al gustului şi al măsurii să ştie să tempereze ex-•Hdc, acumulările de detalii inutile, să ştie să aleagă cu I||M riiKimânt, să inspire deopotrivă formele de creat sau **llr** înlrrpretat, să stimuleze căutarea unor noi tonalități, IIM'i ".nid de la galbenul de sulf până la mov, să încurajeze III Iii / arca indigoului şi chiar să producă sticlă perfect tran-»|imcnlă, fenomene care au apărut numai la Curte.
l 'i îl ni ne îndeamnă să credem că inspiraroarea esențială |ilili .1 li regina Tiy. Ea s-a complăcut în a stimula crearea un,.i obiecte şi statuete cu efigia sa - uneori însoțită de M ,i .1 regelui - din şist smălțuit cu o nuanță excepțională CP nvalizează cu verdele smarald. O serie de obiecte din lemn>tă lăcuită purtând numele cuplului regal prezintă, in-in .late anume cu alte culori, numele şi protocolul celor iii u Miverani, iar foarte curând apar menționările fiicei ce-|i i mari a cuplului, Sat-Amon, a doua Mare Soție Regală
• " i'.c-lui. Regina se complace în a purta fastuoase veşminte |lllsiik-, adoptate apoi de întreaga curte, şi peruci grele îm-jllrlilc ce învăluie bustul până în dreptul sânilor. Fețele do-pBlidcsc o estetică fascinantă, alcătuită din delicatețe şi su-
' 11 ale, totul emană o frumusețe care încă ne mai impre-NliiiK'ii/ă şi care ajunge aproape la ireal: sculpturile din
.......uântul lui Ramose constituie cea mai strălucită de-
tliniislrație în acest sens.
l 'i etutindeni avem impresia că recunoaştem ampren-ln nil'inată a stăpânei palatului, cu farmec straniu şi învălu-Ilor, ce încuraja producțiile celor mai bune ateliere. Prea ftnv sunt, din păcate, mărturiile care au supraviețuit printre
• .1 ij'.iile bibliotecilor Egiptului antic, ale templelor, pala-i' lor şi marilor oraşe. Se păstrează totuşi câteva relicve (nrțioase ale titlurilor cărților din temple, ale textelor lite-tni'f şi povestirilor clasice şi populare. Dar detaliul cel mai im .câtor, fără îndoială, este acel mic capac de teracotă lAniitu ce a servit la închiderea unui toc conținând un papirus din biblioteca reginei Tiy. El poartă numele şi pro-iiH,'(>lul suveranei şi prezintă titulatura

ruloului: *Cartea dul-.. //// sicomor.* Fie că va fi conținut poeme de iubire - din
• ai c ne-au parvenit câteva fragmente - sau că va fi apar-i unii domeniului studiilor asupra speciilor botanice, acest
• apacel cu pivot constituie în mod cert primul ex-libris din lume; iar acest prețios martor „cultural" provine din apar-iiiiiR-ntele soției îndrăgite a lui Amenofis al III-lea.
hi)
Arhivele palatelor lui Amenofis al III-lea şi Amenoffl al IV-lea-Akhenaton au furnizat serii de tăblițe scrise în cuneiformă, care, în majoritatea lor, constituiau mărturl ile abundentei corespondențe diplomatice dintre Palan! faraonului şi al miniştrilor săi, şi suveranii Orientului Apr<l piat, precum şi guvernatorii regiunilor dominate de regsl le Egiptului. Regina Tiy, descoperim astfel, avea şi eal contribuție importantă la politica externă, sfătuindu-şi dl pildă faraonul atunci când acesta îi scria lui Tuşratta, regeffl din Mittani, şi se adresa uneori chiar direct unor prinți stra ini. Mai mult, rolul său diplomatic nu încetează la decesil lui Amenofis al III-lea, atunci când moştenitorul să» Akhenaton, se suise pe tronul pe care domnise în coregenj cu tatăl său deja de câțiva ani. Ea nu avea să mai joaca aşadar, un rol de tutoare şi touşi ei i se adresează Tuşratw pentru a-i cere menținerea bunelor relații între cele doiS țări, în timpul domniei fiului său.
Ascendentul extrem de marcat pe care, în mod prol gresiv, Tiy păruse a-1 avea asupra regelui nu-1 privase pe suveran de a desemna câteva dintre fiicele sale printrl Alesele rituale, începând cu cea mai vârstnică dintre toatl prințesele, Sat-Amon, care poseda, la Malgatta, propriii palat de Mare Soție Regală[4].
Ceea ce nu o împiedica deloc pe Tiy să figureze în eoni tinuare alături de suveran la ceremoniile oficiale, dintrj care una din cele mai importante era, fireşte, sărbătoan ui.iu-.lui jubileu, celebrată începând din anul 30 al domniei. Cu această ocazie, o vedem, în preajma regelui, sub forma dedublată a lui Sothis şi Hathor[5]. O regăsim şi *ca Mtiut însoțindu-l pe Re:* astfel o mai putem încă admira tll capela funerară a lui Ramose, vizir din Sud, contemporan cu Amenofis al III-lea şi Amenofis al IV-lea. Este momentul cel mai violent al ereziei provocate de tânărul miveran, epoca în care, în artă, exagerările încearcă să eli-bi'ic/.e expresia estetică aflată pe cale de a se cufunda în •Bnalitate[6].
Nu se ştie nimic despre originile lui Nefertiti a cărei Mila frumusețe a intrat în legendă datorită celebrului bust H ii din atelierele sculptorului Tutmes[7]. Toate presupu-ni nle făcute în privința sa nu rezolvă secretul anonimatului său. Ea era foarte probabil de proveniență egiptea-tlft, dar niciodată până în prezent nu a fost decelat nici cel
• MM mărunt indiciu asupra familiei sale, exceptând exis-i. nla surorii sale Mutnedjemet. Se cunoaşte doar numele doicii sale, Ti, căsătorită cu comandantul cavaleriei regelui, Ay, care a devenit vizir şi s-a suit pe tron la moartea lui Tutankhamon. O vedem mereu însoțindu-l pe rege, ininați amândoi şi în mod progresiv de cele şase fiice ale |»r. pe măsura naşterii lor.
Niciodată, pe nici unul din monumentele Imperiului Nou, de la începutul dinastiei a XVIII-a, nu se remarcaseră atâtea apariții de suverani în ii MU- ocupațiile majore ale existenței lor, si nicicând în ase-iiu uca atitudini familiare în care afecțiunea evocată între (liiițe pare să debordeze de o iubire intensă şi permanentă.
h'ireşte, s-a dedus, într-o manieră cam pripită, că pentru i nuanța o atitudine rituală prea puțin demonstrativă între
• ii[i, mai ales regali, fiul lui Tiy a accentuat în mod inten-|n>iiai comportamentul evident tandru, şi chiar amoros, miir membrii familiei amarniene: atenții care merg de la
• 11 cina atitudine prevenitoare la o libertate de expresie n .il'ică şi plastică şi chiar până la a-i arăta pe suverani sănii.mdu-se în picioare pe carul lor, parcurgând oraşul, sau nul u uțişându-se. Vom citi mai departe că aceste scene treimii- interpretate mai degrabă ca reprezentări îndeosebi sim-Ijolicc.
Trebuie, în orice caz, să constatăm locul eminent, cva-ii'iimordial, rezervat fiicelor regale încă din epoca lui s 11 iniofis al III-lea. Astfel, în jurul grupurilor, sau pe ba-
• ni l lefurile reprezentându-i pe Tiy şi regalul său soț, le
ni
vedem doar pe prințese", atunci când tânărul AmcnofiS cel care va deveni Ereticul, ocupa deja o funcție impo« tantă la Palat. Sub domnia sa, în nici un moment prinț» fiicele regelui, sau în preajma surorii sale mai mici *Em* kctaton, nu se manifestă nici un băiețel. Totuşi, Tutankha mon şi-a petrecut primii ani la Amarna, sub numele de Tutankhaton[y].
Nici un indiciu probant nu ne poate dezvălui destin» final al lui Ncfertiti. Să fi avut oare loc efectiv o cearH cu Amenofis al IV-lea-Akhcnaton, aşa cum s-a voit a se reconstitui şi cum

am scris-o eu însămi, întemeindu-rda pe multiplele dovezi arheologice ale şederii reginei, fă» urme ale soţului său, în cartierul nordic de la Teii el-AmaS na? Sau ea şi-a continuat viaţa alături de rege, iniţial ffl calitate de coregentă, fiind învestită ulerior în mod pr<« gresiv cu atribuţii ce ar fi putut reveni dintr-o dată unii prinţ? Văzând-o figurând în toate ocaziile alături de fără on (ambii escortaţi deopotrivă de prinţese) - pentru ceM brarea cultului solar, cu prilejul distribuirii de recompe™ se la fereastra Apariţiei oficiale a templului, pentru festB vităţile de anul nou, şi în ceremoniile protocolare de la Palat, înlocuindu-1 pe paharnicul regal - avem, în ori« caz, certitudinea că ea împărtăşea aproape integral respo« sabilităţile tronului. O scenă nouă şi nu mai puţin excej» ^ională: nu este ea oare reprezentată la prora navei saM personale si înfăţişată, precum regele protector al regatului masacrându-1 pe agresorul eventual al Egiptului?
De altfel, ornamentul său de cap aminteşte, alungiţi şi fără accesorii desigur, tiara roşie, însemnul suveraniloj din partea septentrională a ţării.
62
Devenită celebră prin tezaurul lui Tutankhamon, soţul UlUi, mica regină Ankhsenamon nu ne-a lăsat nimic care dfl-i poată evoca viaţa privată, în schimb, silueta sa apărând In diverse scene ne va ajuta să înţelegem mai bine rolul Jucat de regine în anumite episoade ale riturilor funerare.
Cu toate acestea, corespondenţa întreţinută cu regele i ni 11 Suppiluliuma şi cu curtea din Amarna ne informea-/n că o văduvă regală (Nefertiti? Meryt-Aton? Ankhsena-iiiun?) destinată să se suie pe tron, la moartea soţului său, i îndrăznit să-i ceară suveranului hitit să i-1 acorde pe fiul Hftn spre a împărţi cu ea tronul Egiptului! Până la urmă, iu intui ales, Zananza, a fost asasinat în drumul său spre r!)',ipt, căci se pare că în vremea aceea nu ar fi fost accep-Inhil ca un străin să se urce pe tronul faraonilor alături de
0 regină moştenitoare.

lli-r)inele egiptene nli- lui Ramses al ll-lea

1)intre toate doamnele regale care s-au succedat ulterior, ...iod incontestabil, minunata Nofretari, Mare Soţie Refula a lui Ramses al II-lea, are cea mai armonioasă silu-rl,i, aşa cum nc-o păstrează monumentele sale: frumuse-ţra sa iradiază pe toţi pereţii modelaţi şi pictaţi ai cavoului NlUi funerar din Valea Reginelor, dar cele câteva vestigii !«• care ne putem baza spre a-i reconstitui existenţa aruncă l'n-a puţină lumină asupra poveştii vieţii sale.
Căsătorită probabil de foarte tânără cu regele, care poseda deja o pri-in.i Soţie Regală, Isis-Nofret - ce-i dăduse o fiică mai ma-n . l icntanta -, Nofretari a fost cu certitudine cea preferată ilr Ramses al II-lea spre a fi înfăţişată alături de el la l'rslivităţile ce-i consacrau încoronarea. Ea era, de aseme-iirn, lângă acesta când, în acelaşi an, el 1-a întronat la Aby-llns, pe noul mare preot al lui Amon, Nebunennef. Penii n marile panegirice, ea îl însoţea pe Ramses, participând
• ln;ir, în cursul serbărilor zeului Min, la o acţiune rituală.
In anul 5 al domniei, se pare că, înconjurată de fiii săi
• < i mari, ea îl urmase pe faraon până în ziua bătăliei de 11 K ades, pe malurile fluviului Oronte, aşa cum au făcut, mul l mai târziu, unele regine din Occident, urmându-şi Mivcranul la război.
l ii i-a fost dedicat cel mai frumos sanctuar subteran din i "ipi, acela care a fost săpat la nord de marele *speos* al Im Kamses, la Abu Simbel. Rolul jucat de Marea Soţie
Regală pe plan religios în acest edificiu răspundea unei! necesităţi a cultului regal. Dar Nofretari pare, de-a lungii unei perioade ce acoperă două decenii, să fi fost realmenl te aleasa inimii marelui rege. Vestigiile corespondenţei întreţinute de ea cu suveranii hitiţi atestă faptul că, asemeni ilustrelor regine precedente, ea a fost amestecată în marila evenimente politice ale regatului, dimpreună cu regela regina mamă, prinţul moştenitor şi Paser, unul dintre viziri epocii.
Avem aproape certitudinea, cel puţin sub Amenofis afl Hl-lea, că au existatjermanent în preajma suveranului două Mari Soţii Regale. In ce-1 priveşte pe Ramses, se constatai prin fapte multiple, predilecţia sa marcată pentru Nofretani mama fiilor săi cei mari, dar decedaţi cu toţii înainte da a se putea sui pe tron. Astfel, constituind aproape o flagranl ta contradicţie cu preferinţele probabile ale suveranului! un fiu al lui Isis-Nofret, surghiunită se pare îndelunga vreme, i-a succedat lui Ramses sub numele de Mineptah[10]!
Cu toate acestea, Ramses al II-lea reîncepuse să de-jj semneze noi Mari Soţii. Astfel, în templul sudic de la Abil Simbel, cea mai vârstnică dintre toate moştenitoarele salel Bentanta, fiica lui Isis-Nofret, figura în fruntea surorilorl sale într-o defilare de prinţese-fetişcane. în momentul teri minării templului, faţada unui pilastru din sala-curte a fosF

ornată cu silueta înaltă a aceleiaşi prinţese, de această data adultă, şi al cărei nume, precedat atunci de titlul de Mare] Soţie Regală, a fost inclus în cartuşul regal. Puţin ma| Bentanta urmată de fiica pe care i-a dăruit-o Ramses.
Ifti/.iu, Meryt-Aton, fiica cea mare a lui Nofretari, va fi la Iftndul său învestită cu această funcţie. Prinţesa, pe care o 'Inn pe o stelă sculptată direct în stâncă lângă marele «/•ciw de la Abu Simbel, oficiază riturile alături de tatăl NiUi, în vreme ce, în partea inferioară a scenei, Nofretari i' i >i czentată aşezată pare a nu-si mai putea îndeplini rolul unu tradiţional. O a treia fiică a lui Ramses, Nebet-Tauy, i .ilicle în continuare, probabil, au fost înzestrate cu acest 111111 prestigios până la Henut-mi-Re, cea mai tânără desigur.
li de notat o inovaţie în această domnie în care suve-1,1111 îl pare a fi sporit numărul propriilor fiice-soţii mai mult titrat orice alt rege: el a făcut să intre în cercul femeilor i Im familia regală - cel mai închis - o străină, nu numai di- palat, ci şi de ţară. întronând-o pe fiica regelui hitiţi-loi ca Mare Soţie Regală, aşa cum am amintit, el sigila l ii imul mare tratat internaţional destinat să menţină vrerne ilr aproape patru decenii pacea atât de dorită între cele do-ii,i mari puteri ale epocii din Orientul Apropiat. Dar el i-a •' msacrat într-adevăr preaiubitei sale Nofretari monumen-li-lf. cele mai strălucitoare care există întru slăvirea unei Icnici. Calitatea reliefurilor pictate ale micului templu de In Abu Simbel accentuează încă şi mai mult tinereţea luminoasă a reginei care se iveşte, în altorelief, asemeni unei tipăriţii radioase pe faţadă, iar la sfârşitul vieţii sale, silu-ein cărnoasă a Marii Soţii Regale copleşite de onoruri, pit'lată în mormântul său, subliniază întreaga fascinaţie pe care frumoasa necunoscută o va fi exercitat, şi pentru tini îndelungaţi, asupra unui rege totuşi blazat de un anturaj preocupat să-i fie pe plac.
Atunci când coafura sa era dominată de două pene re-mij'.e de şoim, pe care se detaşau soarele şi coarnele înalte nlc lui Sothis, Nofretari merita, mai mult decât reginele pu-ccdente, epitetele care-i însoţesc imaginile: *„Cu glas l'liind, cu mâini vioaie, frumoasă la chip, elegantă cu pana \n dublă".*

Rolul religios al Marii Soţii Regale

l .iia de zeu

Kcj'jna nu se mai mulţumeşte doar să-1 secondeze pe faraon însoţindu-1 în cursul desfăşurării cultului oficial, şi

l

aceasta încă din Imperiul Vechi. Marea Soţie a regelui, în primele domnii ale dinastiei a XVIII-a, este extrem des frecvent învestită cu titlul şi funcţia de *Hemet Neter,* adicl Soţia Zeului, corespunzând exercitării efective a cultuffl lui Amon de către regine şi prinţese, în timpul Imperi* lui Mijlociu, au putut fi relevate câteva exemple extreia de rare ale acestei funcţii conferite unor doamne din ceM mai înalte clase ale societăţii, precum doamna limeret-Nel bes, a cărei statuetă" pune îndeosebi şi în mod excepţie* nai în valoare farmecele sale feminine. Zeul a cărui „soţiea este nu e menţionat, dar pare neîndoios că este una dini ipostazele demiurgului: rolul „Soţiei Zeului" este, înainta de toate, acela de a întrupa principiul feminin menit să în« treţină elanurile creatoare ale puternicului Stăpân univer-1 sal, aşa cum un alt rang complementar al preotesei esteî cel de *Djeret Neter,* adică Mâna Zeului: simbolul său 9 fost deja evocat mai sus[12].
Regina Ahmes-Nefertari, şi nu mama sa Ahhotep[13]! este cea care, prima, a fost învestită cu titlul şi funcţia de Soţie a Zeului. Pe atunci, sora-soţie a lui Ahmosis Elibe^ ratorul primise deja sarcina de Al Doilea Profet al zeului] Amon, pe care ea a abandonat-o în schimbul unei dona-j ţii, ce i-a fost consimţită pentru a deveni Soţia Zeului: cinci] arure de pământuri cultivate, puţin sub un hectar şi jumă-i

țațe (suntem departe de cele trei mii trei sute de arure, lăsate] moştenire mai târziu de puternica Şapenipet a Il-a, la în-j ceputul epocii saite - atunci când Adoratoarele Divine îij vor înlocui efectiv pe preoții lui Amon la Teba). Totuşi,! aceste cinci arure erau înzestrate cu tot personalul de ex-J ploatare, cu importante rezerve alimentare, cu metale pre- j țioase şi desigur, pentru celebrarea cultului, cu cosmeticele j necesare, cu perucile şi diademele pe care trebuia să le] poarte regina.
Astfel, ea putea de acum înainte să întrețină un întregi colegiu de preoțesc în domeniul său „privat" care va deveni neîncetat - şi în ciuda anumitor eclipse - din ce în ce mai important. Ahmes-Nefertari, la fel ca şi Hatşepsut, atunci când ea nu era decât Soție Regală, fiica sa Neferure şi, de pildă, regina lui Tutmosis al III-lea, Hatşepsut-Merytre, au fost de asemenea dotate cu titlul de Mână a Zeului, alături de cel de Soție a Zeului.
Cât despre această funcție de Soție a Zeului, pentru regina menționată de stela din Karnak amintită deja m '
sus, ea trebuia, împreună cu bunurile domeniului, să fie transmisă „din moştenitor în moştenitor" *(sic).* Dacă moş-iriiitoarele imediate ale primei Soții au fost investite cu o iiscmenea funcție (precum Ahmose, Meryt-Amon [soția principală a lui Amenofis I], Satamon, Satkamose), se pare ca exista uneori o întrerupere în privința alegerii, sau a desemnării, titularei: în cursul acestei vacanțe cultul era i-elebrat de o preoteasă. Acesta a fost rolul, de pildă, al iloamnei Huy, Adoratoare a Zeului: ea nu aparținea familiei regale, dar se pare că îndeplinea sarcina de preoteasă a Soției Zeului şi exercita, în practică, cultul în locul reginei, l ia a fost prima care a primit noul titlu de Superioară a pustnicelor lui Amon. Un fapt important de notat: Huy, membru extrem de puternic al clerului feminin al lui Amon, :i putut face ca fiica sa, Hatşepsut-Merytre, care a devenit Marea Soție Regală a lui Tutmosis al III-lea, să beneficieze de titlul de Soție a Zeului ce nu mai fusese conferit în iiccastă perioadă.
Ultima regină din dinastia a XVIII-a, considerată ca moştenitoare a funcției, a fost Tiaa, una dintre soțiile lui Amenofis al Il-lea şi mama lui Tutmosis al IV-lea. Ea beneficia şi de apelativul de Mână a Zeului. Succesiunea va l'i reluată doar o dată cu Sat-Re, soția lui Ramses I, fondatorul dinastiei a XlX-a, şi mama lui Seti I, apoi cu Tuy, soția acestuia din urmă şi mama lui Ramses al Il-lea. Se vede, în fapt, că, până în această epocă, titlul nu depindea într-adevăr deloc de moştenirea dinastică.
Aceste regine preoțesc, Soții terestre ale zeului Amon, la Karnak, erau, aşadar, întrucâtva o întrupare a zeiței Mut, soția celestă a zeului. De aceea ele arborau pe peruca lor relicva vulturului, emblema lui Mut - mama protectoare.. Pe creştetul capului, un suport în formă de inel masiv înconjurat adesea de cobre ridicate, primea două pene înalte imitând remigele aripilor de vultur[14]. Pe aceste remige erau placate două coarne extrem de zvelte, diferite de cele ale Vacii sacre, cuprinzând, la bază, imaginea soarelui.
La începutul dianstiei a XVIII-a, reginele, Soții divine, în exercițiul funcției lor, poartă stricta tunică arhaică strânsă pe talie cu un cordon şi peruca scurtă înconjurată de o mică diademă metalică, cu două prelungiri rigide, îndărătul cefei. Textele ne informează că autoritatea lor nu este egalată decât de frumusețea lor, căci ele trebuie, înainte de toate, *„să bucure"* inima zeului, să-i farmece

privirile; întâlnim, despre ele, termeni pe cât de sugestivi, pe atât de elogioşi: *„Marea stăpână a iubirii", „Stăpâna farmecului", „a cărei frumusețe îl mulțumeşte pe zeu" Â „ Mare stăpână a minunățiilor în casa tatălui său "* etc. ; Veritabile şi puternice preotese, reginele Soții divine l şi-au păstrat propriul domeniu în jurul templului funerar] al lui Ahmes-Nefertari, prima titulară a titlului dintre Marile Soții Regale şi întrucâtva patroana lor. Acest domeniu s-a îmbogățit progresiv, adăpostind un colegiu de preotese, asistente ale cultului, gerat de un majordom înconjurat de scribi contabili şi dotat cu intendenți ai turmelor şi hambarelor. Ca pentru orice aşezământ, acolo se găseau * artizani şi țărani agricultori, neuitânclu-1 pe responsabilul bărcilor fără de care nu se putea ajunge de pe malul stâng, unde era implantat domeniul, pe malul drept, la Teba, mărginită la sud de templul din Luxor şi la nord de imensul regat al lui Amon la Karnak.
Cât despre exercitarea cultului, el nu se putea limita în mod evident, pentru Adoratoarea Divină, la agitarea sistrelor „cu frumoasele-i mâini", prezentând „colierul Me-nat",

instrumente prin excelenţă ale adeptelor fervente ale zeiţei Hathor, în vreme ce fredona melopeele „cân- ' tăreţelor lui Amon". înainte de a intra în sanctuar, Soţia Zeului se purifica. Alături de preoţii specializaţi, ea participa la riturile de intercesiune în cursul cărora se con-j sumau imaginile vrăjmaşului zeului, se etalau stofe menite să o îmbuneze pe zeiţa Uadjit; ea ajuta/de asemenea, la convingerea zeului să accepte agapele serii. Rolul său ' fermecător, de seducţie, de îmblânzire, care uneori alterna cu momente în care ea ajungea să inspire teama şi te- j roarea, ne permite să deducem că Soţia Zeului lua înainte de toate, în această ocazie, locul fiicei lui Atum, Tefnut sau Maat, adică pe acela al Celei îndepărtate, Ochiul lui Re. Astfel tălmăcea ea mulţumirea zeului, exprimându-i ! totodată puterea; ceremonii tradiţionale care concurau la menţinerea ordinii universale[15].

Faţă de regele viu

Este inimaginabil ca în momentul în care încep să apară \ primele simptome ale ereziei amarniene, când ritualul ce părea desuet sau prea îndepărtat de înţelegerea comună va fi suprimat, sau cel puţin profund reînnoit, protagoniştii
re formei să fi pus capăt în mod categoric funcţiei sacerdotale primordiale a reginei. Dimpotrivă, importanţa li-.meii regale este atât de mare în această epocă, încât se iijiinge în scenele religioase, sau pe monumentele regale, la a le vedea figurând alături de cuplul faraonic, Amenofis al III-lea şi Tiy, doar pe prinţese, fiicele suveranului. Tiy ocupă pretutindeni un loc excepţional. Prezenţa sa, aşa cum am spus-o deja, este în preajma regelui, precum *„Maat este în preajma lui Re".*
Se constată atunci un fapt nou în Nubia sudaneză: la Soleb, la nord de minunatul templu ridicat întru slăvirea lui Amenofis al III-lea, un sanctuar este dedicat, pe situl de la Sedeinga, de către rege Marii sale Soţii, Tiy. Astfel, piin aceste aşezăminte îngemănate, principiile masculin şi feminin sunt glorificate în persoana suveranilor. Dar rolul religios al reginei este încă şi mai mult precizat pe zidurile capelei funerare tebane a lui Kheruef, unul dintre cei mai înalţi funcţionari ai Curţii din această epocă. Totul se petrece în timpul extraordinarelor ceremonii ale marelui jubileu regal. Atunci când Maiestatea Sa Amenofis al 111-lea urmează a se manifesta în toată strălucirea sa, după ec a străbătut toate fazele reînnoirii cosmice, el nu este i (-prezentat, ca de obicei, escortat de Tiy, aşa cum o contemplăm în general. Este o atmosferă total diferită, în care trebuie luat în considerare cuplul regal pentru a se asigura eficacitatea riturilor. Iar acestea din urmă şi-au extras puterea din acţiunea reginei, nu în calitate de mare preoteasă, ci în calitate de formă divină dedublată. Vedem 11 iui întâi, alături de suveranul aşezat pe tronul său, imaginea lui Hathor, zeiţa marii taine a morţii, dar şi a dragostei, gata să-1 primească în sânul său pe defunct şi pregătind astfel renaşterea în sfera divină. Acest prim aspect căruia i s-a integrat regina este completat de acela al zeiţei Sothis, purtând pe cap două lungi pene remige, având în faţă două coarne înalte şi zvelte ce încadrează Noorele, ornament adoptat de suverane, în calitate de Soţii ale Zeului. Sothis, a cărei apariţie „heliacă" anunţă venirea iminentă a Soarelui regenerat. Contemplăm astfel, comentate de aceste două imagini de zeiţe, cele două faze evocate de misterul căruia îi era supus faraonul spre a beneficia de reînnoirea vigorii sale divine, în această privinţă, acţiunea reginei este primordială, iar dubla sa pic/enţă evocată atunci alături de rege este esenţială.

Se impune acum să cercetăm relicvele epocii numiţi „eretice", din Cetatea Globului, Akhet-Aton[16], spre , *analiza* comportamentul celebrului cuplu format din Amenofis al IV-lea-Akhenaton şi Nefertiti. De nenumărate ori am citit că Reformatorul a vrut cu orice prilej să redea realitatea existenţei, fără a apela nici la figurările arhaice, nici la imaginile simbolice desuete şi golite de sens prin îndepărtarea progresivă de mesajul lor iniţial şi esenţial, Este adevărat că totul, în figurările grafice şi plastice ale noii şcoli, pare spontan, natural şi pare să corespundă reprezentării, uneori chiar exagerate, a realului. Totuşi, la o reflectare mai atentă, această judecată nu se poate aplica într-adevăr anumitor tablouri extrem de precise, cele care evocă viaţa intimă a cuplului regal: de pildă, poziţia frecventă faţă în faţă a regelui şi a reginei, înconjuraţi de micile prinţese - scene în care chiar Nefertiti, pe genunchii soţului său, ţine la rândul său câteva mici prinţese etajate în poala sa. Altundeva, un anume curtean a pus să se sculpteze pe un perete al mormântului său familia faraonului parcă înghesuită în balconul „Apariţiei" pentru distribuirea recompenselor, în sfârşit, imaginea cea mai surprinzătoare este cea în care-i vedem pe cei doi suverani, j în mare pompă, în picioare pe carul lor, tras de cai în galop l pe străzile capitalei, şi sărutându-se tandru, cu feţele alipite, j Irealitatea atitudinilor ne pune pe gânduri - la fel rămânem

surprinşi, cunoscând extrema castitate a limbajului plastic egiptean, dinaintea eboşei statuetei monarhului, ţinând pe j genunchi o imagine feminină (Nefertiti?) căreia îi dă o sărutare senzuală.
Totul devine clar dacă vrem să admitem dorinţa Reformatorului de a demonstra, în limbajul imagistic cel mai direct posibil, rolul ocupat de perechea indisociabilă a celor două elemente complementare ale Coroanei, principiul creator masculin şi corespondentul său feminin, faraonul şi soţia sa, Akhenaton şi Nefertiti. Reprezentările în care s-a vrut a se recunoaşte dorinţa lui Akhenaton de a introduce realismul vieţii cotidiene nu sunt, în fapt, decât comentariul vizual al unei noţiuni fundamentale, de care fiecare trebuia să fie conştient. Ele sunt chiar afirmarea sa în absolut şi în taina mormintelor: cuplul suveranilor (înconjuraţi de complementul lor, micile prinţese) constituie întruparea divină, garantul continuităţii forţei vita-
• | 1'ftrei cea mai tangibilă demonstraţie este. Atâta vre-•l cAl se vor perpetua pentru oameni aceste scene „con-Buutivc", tot atât vor dura şi generaţiile de bărbaţi şi fe-H|| cure se vor succeda, natura, animalele se vor repro-
jhlir până şi mineralele vor trăi! Limbajul s-a schim-•I, fflră ca prin aceasta să se fi transformat ţelul urmă-III ni înfrigurare odinioară, când i se încredinţa reginei, m HciTctul sanctuarelor, sarcina de a acţiona ca Soţie a lllllui.
Alte scene încă şi mai provocatoare pot răspunde «irloraşi mobiluri pe care regele le va fi urmărit cu o Miii'.crare voită. Pornind de la exemple de acest gen, unii Cjjipli'logi au fondat teorii, desigur duse cam prea tlrpni te, sugerând un fel de coregenţă sau de guvernare în lini, exercitată de către soţi pe tronul strămoşilor lor, NHntiti fiind tratată ca faraon[17]. Ce demonstraţie a
• i'uliiăţii în drepturi pentru fiecare dintre ei!
()are cum avea să reacţioneze în privinţa acestui aspect «cnţial Marele Ramses, despre care se ştie că înţelesese Ipineiul reformei amarniene şi voise să profite de ea, Itwscându-i totodată expresia provocatoare? Mama sa Tuy ţi bunica sa Sat-Re purtaseră amândouă titlul de Soţie a '/i-iilui. Dacă Nofretari, îndelungă vreme soţia predilectă N regelui, ar fi fost o fiică regală a lui Tuy, regina mamă, moştenirea i-ar fi fost transmisă fără dificultate şi în mod itutomat, dar, evident, acest rang nu pare să-i fi fost destinat lini atribuit. Ea îl primise tousi pe acela de *Superioară a pustnicelor cultului regelui* divinizat, Ramses, care, Mi'ftduindu-se la rândul său să reia eforturile depuse deja Hiib domnia lui Amenofis al III-lea, spre a-şi diviniza Imaginea regală, nu admitea să rămână sub nivelul acestei „escaladări". De ce i-ar fi conferit el lui Nofretari în mod obligatoriu titlul de Soţie a Zeului, când putea acţiona mult mai deschis? El nu şi-a ales preferata pentru a o face să joace rolul unei sublime preoţesc regale, ci a imaginat un întreg sistem prin care, punându-se de acord cu forţele rosmice, ar fi putut, datorită preaiubitei sale soţii devenită /cită - complement esenţial al propriului său personaj -, să mimeze întoarcerea Celei îndepărtate şi, în paralel, reînnoirea divinităţii regale vehiculate de Inundaţie.
In acest scop, el s-a inspirat din cele două aşezăminte imtemeiate de Amenofis al III-lea în Nubia sudaneză: Icmplul meridional de la Soleb pentru principiul masculin
70
71
şi celălalt, mai la nord, de la Sedeinga pentru Tiy. AceleB mobiluri îi călăuziseră desigur şi pe aceşti din uriB suverani. Ramses a voit să sublinieze ritul şi mai mult. 9 a ales în aval de cea de-a 2-a cataractă, cea de la WOT Halfa[18], două coline stâncoase la malul Nilului, în carel pus să se sape două grote de dimensiuni diferite[19]; în zil« noastre cunoaştem această aşezare sub numele de Abil Simbel. Cel mai impresionant dintre aceste *speos-uri,* cel pe care 1-a consacrat propriei glorii, cuprinde o faţadă pi care patru coloşi, reprezentându-1 aşezat, sunt sculpt» fiecare direct în munte, pe o înălţime de 20 m. La nord de acest sanctuar, o grotă mai mică este dedic» deopotrivă reginei, lui Hathor şi lui Sothis. Imaginea Iul Nofretari apare cioplită pe peretele falezei, încadrată dfl două ori de efigiile suveranului, pe o înălţime de 7 m: ea pare mereu însufleţită de o extraordinară viaţă trupeasciM

încă de la primele mângâieri ale soarelui, în zorii fiecărei dimineți. Un prim fapt trebuie constatat: axele celor două' temple consacrate, pe malul vestic, celor două princip™ nu sunt paralele: ele se întâlnesc, pentru o căsătorie rituali» în mijlocul Nilului. Marele mister se desfăşura, evident, în interiorul acestor *speos-mi,* dar rezultatul pare proclam» de efigiile din piatră ale fațadei: Ramses-Soarele răsărinH şi Nofretari-Sothis strălucitoare.

în aceste locuri, fiul lui Seti I, trebuia în fiecare an săT facă să regenereze potențialul său divin şi să asigure lumea de perfecta sa identitate cu noul soare a cărui imagine q întrupa: aceasta din urmă figurează deasupra porții de la] intrare, ca un bărbat spătos şi impozant cu cap de şoim solar. Mâinile sale se sprijină pe două hieroglife gigantice,] care, împreună cu bărbatul hieracocefal, serveau la] scrierea numelui său de încoronare: *User-Maat-Re* „Puternică este Maat a lui Re".

Această reînnoire anuală a Soarelui - şi a faraonulu - avea loc în momentul revenirii Inundației - Cea înde părtată revenind din adâncurile Africii, pe 19 iulie dup calendarul iulian. Acest eveniment, într-adevăr cosmi pentru egipteni, ziua lor de „început al Anului", datorit căreia retrăia întreaga țară, era precedat de un fenomei astronomic. Timp de şaizeci şi cinci de zile steaua Sothii dispăruse de pe cer, apoi, într-un punct extrem de apropia de cel în care ea răsărea din nou, apărea soarele. Acel răsărit „heliac" al stelei Sothis era un permanent miracol

prniru Egipt. Astfel, confirmarea puterii regale,celebrată in luate templele Egiptului, sărbătorită în palate şi până ț! in cele mai umile aşezări, era întărirea divină a faraonului datorită stelei Sothis care o readucea pe Cea îndepărta-Ifl si care chiar se confunda cu ea. Reluând imaginea uti-ll/,ată deja de Amenofis al III-lea, Ramses a atribuit acest it)l partenerei sale feminine, conferindu-i această identitate. Sli-aua dimineții trebuia să-1 readucă, în fiecare an, în mod rilnal pe lume după ce trecuse prin măruntaiele Marii Hat-Imr, materializate de grotă[20], în mod efectiv, în anticamera micului *speos* de la Abu Simbel asistăm la derularea linei scene unice sculptate pe un perete: Nofretari, transformată în zeiță. Imaginea de o zveltă frumusețe, înveşmântată în in transparent, dar purtând mica perucă buclată, primeşte, de la Hathor şi Isis care o încadrează, înaltul ornament de cap al lui Sothis. Nofretari îşi mai ține încă M vptrul de regină într-o mână, în vreme ce, de cealaltă nlărnă crucea vieții, *ankh,* pe care numai divinitățile sunt abilitate să o posede. Pentru a completa eficacitatea ceremonialului, în sanctuar, decorul ritual evocă reapariția faraonului de-acum divinizat şi el, şi reieşind la lumina zilei însoțit de Inundația contopită cu Nofretari-Sothis. Acesta este unul dintre numeroasele efecte supranaturale prin care kamses a ştiut să acționeze spre a-şi afirma divinitatea: i-1 nu a putut totuşi să o facă fără partenera sa feminină preferată a momentului: Marea Soție Regală Nofretari.

73

Faţă de regele defunct

Acțiunea oamenilor menită să-1 ajute - sau cel puțin să-1 • asiste - pe suveranul defunct în cursul călătoriei sale către eternitate este anevoie decelabilă în textele religioase şi încă mai puțin perceptibilă pe pereții fastuoaselor camere •; funerare regale, tapisate cu formulele şi ilustrările unor ri-tualuri cât se poate de străine de aceste preocupări ale fa- j miliei defunctului.

Totuşi, obiectele compunând singurul echipament fu- j nerar al unui faraon regăsit aproape intact, cel al lui Tutan- i khamon, ne dezvăluie prezența, în mai multe rânduri, a i soției regale înfățişate în intimitatea tânărului rege şi în-1 conjurându-1 cu atenții pline de tandrețe. Or, orice opera- I țiune magică de la care se aştepta un rezultat benefic trebu-, j ia să fie exprimată simbolic sub aparența anodină a unui j eveniment curent din viața zilnică. Astfel tânăra văduvă j a lui Tutankhamon apare pe spătarul unui fotoliu, impro- J priu botezat de egiptologi „tronul" regelui. Ocupată să] răspândească pe umerii monarhului un unguent parfumat J - destinat să reconstituie trupul mumiei tânărului suveran, J purtând pe cap diadema soarelui ce răsare -, regina poar- l ta coroana înaltă a lui So.this. Pe panoul de fildeş al unui l sipet, ea stă ghemuită la picioarele regelui, stânjenită de i o grea coafură rituală, în timp ce îi arată peştii enormi (cei J ai renaşterii) pe care el trebuie să-i prindă săgetându-i cu arcul său profilactic. Altundeva, ea îi oferă lotuşii devenirii. Toate aceste gesturi ne îndeamnă să credem că Ankhse-namon, văduvă regală şi Mare Soție, nu dovedeşte doar o iubire juvenilă față de soțul defunct, ci mai degrabă o solicitudine de ordin

religios, îndoiala este complet înlăturată atunci când ne aflăm dinaintea micului naos cu pereți exteriori sculptați şi placați cu frunze de aur. Diversele tablouri minuscule oferă o succesiune de scene cu mesaj extrem de perceptibil pentru cel care a putut aprofunda simbolica egipteană. Atunci înțelegem rolul eminent aşteptat din partea reginei după decesul suveranului şi care trebuia mimat probabil cu prilejul ceremoniilor ce se desfăşurau în cursul perioadei mumificării apoi, desigur, în ziua funeraliilor. Această acțiune se prelungea în J mormânt datorită scenelor reprezentate. Ele constituie, în fapt, întregul ceremonial ce trebuia îndeplinit de soția regală care joacă, în cadrul fastuoaselor apartamente ale palatului, drama lui Isis preocupată să pregătească trupul
Mitului său - victimă temporară a morții - trezindu-i astfel Nt'ilorile amorțite, pentru ca el să o fecundeze în vederea If npariției sale în lumea eternă. Amantă şi mamă, iat-o pe vnduvă, regină şi preoteasă apropiindu-se de imaginea nlniică a suveranului, de cele mai multe ori aşezat, şi căruia f n îi oferă diferitele simboluri ale prezervării: unguente, flori, bijuterii rituale. Se disting cinci momente esențiale ți L-ritice în cursul cărora, pentru a începe, suverana întreținea şi sublima, prin tot felul de produse şi bijuterii, corpul „ideal" al defunctului; apoi îi prezenta „Marea Magie"
compusă din instrumentele transformării divine: colierul i'iiptuşit sau *menat,* trupul zeiței Hathor, în care el avea Nft-şi făurească devenirea veşnică, şi *sistrul naos,* menit Nft facă să apară apoi imaginea copilului solar sub forma eftruia urma să renască. O a treia secvență confirma actul la care participa regina: ghemuită, dezgolită parțial dinaintea regelui aşezat şi împodobit cu toate atributele sale, ca primeşte cu o emoție vădită lichidul vărsat în palma sa i liiHr-un burete ținut de faraon: este actul Iubirii consumate, l Vntru remiterea instrumentelor magice, şi în clipa aces-iri îmbrățişări atât de cast exprimate, ea poartă ornamen-lul de cap al zeiței Sothis. în cel de-al patrulea moment trebuia să urmeze perioada gestației când, în pântecul re-l'jnei-preotese, noul germene hărăzit nemuririi avea să se
74
/5
transforme lent. Tânăra suverană este aşezată atunci din intea lui Tutankhamon, ghemuită pe un taburet şi ocujM să tragă cu arcul în rațele sălbatice, în fața unui tufiş do papirus. Pentru a dejuca atacurile mereu posibile ale CB lui Rău, oficianta *regală* va călăuzi săgețile faraonului *cm* re trebuie să străpungă palmipedele dăunătoare din mlaştina ce trebuie traversată neapărat înainte de a ajunge *t* renaştere. Al cincilea şi ultimul episod este evocat prin intrarea iminentă a faraonului în lumea eternă. Suveranul în picioare, dar cu mersul încă nesigur, este îndrumat spre o ieşire *nevăzută* de regina care îl înconjoară cu atențiile sale. Prevenitoare, ea îl susține luându-1 de braț, ca şi cufl el s-ar trezi dintr-o amorțeală, şi îl împinge mai departe cu o forță irezistibilă.
Astfel, până la decesul faraonului şi dincolo de disJB riția acelui *alter ego* al său, Marea Soție Regală aleasă do rege trebuie, în aceste împrejurări, să-şi mai asume funcția religioasă cu multiple fațete.

Capitolul HI

HAREMURILE COROANEI

Itlooa **de harem**

l in, u le la începutul epocii istorice, instituția haremului re-||iil apare, paralelă cu Administrația regală, dar indepen-linilă de aceasta. *Ipet-nesut* este locul de reşedință al re-i'ini-i şi al educării copiilor regali; el este si locul unde ll'rhuiau să se afle soțiile secundare, „nestematele regelui" *(Uickerut-nesui),* şi acele *neferut,* Frumusețile vii ale pa-Iiilului care prin cântecele, dansurile şi comportamentul h H erau destinate să-1 încânte pe Maiestatea Sa. *Povestea lliiilraşelor,* datând de la începutul Imperiului Vechi şi re-liilalăîn celebrul papirus Westcar, face neîndoilenic aluzie lll această din urmă categorie de tinere fete:
„Regele Snefru străbătea într-o zi toate încăperile l></ldtului în căutarea vreunei [desfătări, dar nu găsi nici IIIKI. Atunci zise:] «Mergeți şi aduceți-mi-l pe cititorul şef Ifl scribul Djadjaemankh». Acesta i-a fost adus îndată. \innci Maiestatea Sa i-a zis: [«Am străbătut toate în-cilperile] palatului [...] în căutarea vreunei desfătări fără iVrt *pot găsi [vreuna]». Djadjaemankh i-a răspuns: «Ma-icstaea Ta să se ducă la lacul Palatului [...] Echipează-ți o /țarcă cu toate fetele frumoase din interiorul palatului Iflu. Inima Maiestății Tale se va desfăta văzându-le vâslind in sus şi în jos. Şi în vreme ce vei contempla frumoasele desişuri ale lacului tău, şi vei vedea câmpurile care le mărginesc şi malurile frumoase, inima ta se ve desfăta cu uceastă privelişte. - îmi voi organiza desigur [zise regele] <> plimbare pe apă. Aduceți-mi douăzeci de vâsle din lemn iln abanos îmbrăcat în aur, cu mânere din lemn înmi-*

resmat, ornat cu aur fin. Şi aduceţi-mi douăzeci de femei care să fie frumoase la trup, care să aibă sânul [tare] şi
77
părul împletit în cosiţe, şi al căror pântece să nufifo,<.< [încă] deschis de naştere. Aduceţi-mi şi douăzeci deplam si să li se dea plasele acestor femei când se vor fi dezbraci^ de veşmintele lor». Atunci s-a făcut întocmai aşa am.
poruncise Maiestatea Sa.
Ele vâslirã, aşadar, coborând şi suind [de-a lungul apei], iar inima Maiestăţii Sale s-a bucurat văzându-le vâslind"[1].

Şi povestea continuă cu o minune înfăptuită în legătură cu pandelocul de turcoază nouă pe care una dintre ele îl aruncase în fundul apei.

Organizarea haremul ui

Această anecdotă evocă unul din aspectele încântătoare, dar secundare, ale acestei impozante instituţii care era haremul, cu o organizare extrem de structurată, condusă dl un şef al Administraţiei, asistat de un adjunct, şi domninl asupra unui mare număr de scribi ai haremului, de inspe<« tori şi de funcţionari subalterni purtând titlurile de scrib al Porţii haremului şi de paznic al Porţilor. Fireşte, o asemenea grupare umană necesita îngrijirile a numeroşi artiH zani şi servitori, fără a-i număra pe cei care fructificau bogăţiile domeniilor afectate aşezământului şi ale căroj venituri puteau fi considerabile. Acestea erau turmele, culjH turile şi exploatarea mărfurilor agricole, pescăriile, proM ducţiile atelierelor haremului şi încasarea impozitelor pe care administraţia sa trebuia să o efectueze, în toată aceas- • ' ta reuniune de funcţionari nici un Ioc pentru eunuci care I par să nu fi existat niciodată în Egiptul faraonic şi nici sâfl fi avut vreo raţiune de a exista.

Funcţia haremului, dominat de Marea Soţie Regală, era,» aşadar, de a le primi pe prinţesele cu care faraonul se că *-M* sătorise din diverse motive şi care soseau, escortate de ol suită, ceea ce ducea la instalarea unui personal numeros în mijlocul căruia prinţesele trăiau, înconjurate de copiii pe care-i dăruiseră regelui. Astfel a doua Mare Soţie Rega- J la a lui Tutmosis al III-lea, regina Hatşepsut-Merytre, nu-J mără printre titlurile sale: „Cea care îl iubeşte pe Stăpânul Dublei Ţări, deţinătoare a favorurilor în Palat, *regenta So*-1 *fiilor Regale,* cea care nu s-a îndepărtat niciodată de Stă-1
78
ţiflmil Dublei Ţări". Regina era atunci secondată de Supe-flniiia haremului, precum sora lui Huy, viceregele Nubiei tuli Tutankhamon, celebră pentru a fi făcut să intre în Iun emul regelui său, printre multe altele, o fermecătoare |M înţesă din ţara Wawat (Nubia egipteană).

l laremul a devenit, aşadar, extrem de repede centrul (iuliiicii matrimoniale a faraonului, iar prezenţa unor («înţese străine în mediul regal a favorizat introducerea unui sânge nou la curte, în clasele superioare ale societăţii si îndeosebi începând cu a XVIII-a dinastie. Amenofis n l III-lea, după cum se ştie, ordonase emiterea unui sca-nik-u ce-i comemora căsătoria, în anul 10 al domniei sale, i n (îilukipa, fiica lui Şuttarna al II-lea, regele Naharinei[2]. Ai'easta a ajuns în Egipt însoţită de cele trei sute şapte-Nprezece femei din suita sa. Dacă ne mărginim doar la a Chinga acestei adunări de tinere frumuseţi pe cele patru-ir.cci de femei originare din Gaza trimise şi ele haremului lui Amenofis al III-lea, aşa cum ne informează o tăbliţă cuneiformă găsită în arhivele de la Teii el-Amarna, numai «ceste două surse ridică la trei sute cincizeci şi şapte numărul minim al străinelor primite în haremurile lui Ame-nofis al III-lea.

Diferitele haremuri

în fapt, instituţia haremului nu cuprindea decât o singură „Casă a doamnelor". Exista un harem la Memfis şi un altul la Teba. La Teii el-Amarna, oraşul Ereticului, au putut fi enumerate haremul de nord şi cel de sud. Trebuie să fi exis-lat şi un harem al Palatului numit *haremul de însoţire* care-1 putea urma pe faraon în cursul deplasărilor sale, ceea ce explică ordinul dat de Ramses al II-lea fiului său cel mare atunci când celebra bătălie de la Kadeş va începe pe malurile fluviului Oronte: *„Să fie îndepărtaţi femeile şi copiii!"* Dintre toate haremurile, cel mai faimos şi desigur cel mai important este cel de la Gurob, care alcătuia probabil un veritabil orăşel, la intrarea Fayum-ului - în Antichita-ic, numită Mi-ur[3]. în această aşezare faraonii din Imperiul Mijlociu şi din cel Nou se complăceau în a veni să vâneze şi să pescuiască, pe malurile lacului Karun şi în deşertul înconjurător. Vegetaţia

dintre lac şi canalul paralel cu Nilul, denumit „Fluviul lui losif'[4], era destul de exu-
79
berantă. Apa curgea din abundenţă iar malurile poetice erau pline de verdeaţă în această regiune care în zilele noastre a meritat denumirea de Mica Elveţie. Primele săpături au făcut să apară vestigii certe ale şederii unor regi precum Amenofis al III-lea, al IV-lea şi Tutankhamon. Alte relicve ar putea lăsa să se presupună că regina Tiy şi-ar fi sfârşit zilele mai degrabă aici decât în capitala sa Malgatta, în faţa Tebei. Celebrul cap, atât de realist, sculptat în lemn de merişor foarte închis la culoare, provine din aceste ru-; ine[5]. Urme ale Doamnelor din vremea lui Ramses al II-lea sunt de asemenea atestate şi ne fac să presupunem că soţia hitită a regelui, Maat-Hor-Neferu-Re, a trecut pe aici. • în orice caz, multe rude vârstnice ale familiei regale veneau probabil aici în mod regulat, întreţinând o corespondenţă susţinută cu faraonul pentru a-1 informa despre tot' ce se petrecea.
Artele de agrement trebuie să fi fost exploatate la maximum în aceste medii feminine cu educaţie elevată şi cu,, gust rafinat. Muzica, dansul, poezia şi toate artificiile seducţiei figurau printre preocupările zilnice.
Totuşi, haremul constituia deopotrivă şi un centru de producţie. Astfel, una dintre activităţile importante ale decanelor de vârstă ale haremului era, dacă nu ţesutul, cel puţin supravegherea atelierelor de ţesătorie, proprietate regală, celebră în toată ţara şi dincolo de graniţe: produ- • sele aprovizionau Palatul şi unele curţi regale prietene ale Egiptului. Se ştie, de asemenea, că lucrătoare, serve cil libertate restrânsă provenind din străinătate, din Orientul Apropiat îndeosebi, erau afectate acestor meserii. Se pre?! supune totodată că domeniul mai adăpostea şi ateliere înj
Caricatură a regelui şi a unei favorite jucând *Senet.*
care erau fabricate obiectele utilizate de femei pentru toaleta lor şi în scopuri cosmetice: recipiente şi boluri cu unguente diverse, kohol, uleiuri parfumate. Aici se prelucrau lemnul, fritele smălţuite, fildeşul şi mai ales sticla colorată sau excepţional de transparentă. Toate aceste obiec-le delicate şi rare constituiau întrucâtva ecoul vieţii rafina-lo a frumoaselor doamne din intimitatea faraonului.

Doamnele haremului

Mai multe categorii de Doamne populau aceste haremuri. Sub veritabilul sceptru al Marii Soţii Regale, care trebuie sa se fi aflat deseori aici împreună cu fiicele sale de vârstă fragedă, erau instalate, în primul rând, femeile sau soţiile regale secundare, egiptence sau de origine străină, toate înconjurate de odraslele lor. Existau, de asemenea, apar-l;imente ale „favoritelor", „nestemate regale"[6]. Acestea din urmă, a căror glorie dura adesea cât un capriciu trecător, purtau o coroană specială, ornată cu flori având lujerele drepte înfipte într-o diademă (siriencele îşi adăugau pe liunte una sau două mici capete de gazelă[7]). Aceleaşi ornamente de cap erau purtate şi de fiicele regelui atunci când deveneau miresele sale, şi rămâneau ca o dovadă remarcabilă a omagiului regal. „Favoritele" au fost curând denumite Doamnele haremului[8]. Unele puteau fi căsători-Ic cu înalţi funcţionari ai Administraţiei regale. De altfel, irrmenul de „nestemată regală" pare a-şi fi pierdut trep-lut sensul iniţial fiind atribuit probabil Doamnelor de la Curte care nu prezentau nici un punct comun cu femeile liaremului, exceptând faptul că ele vor fi fost în serviciul Marii Soţii Regale. Faraonul se ocupa destul de frecvent .1 le căsătorească cu cei mai apropiaţi colaboratori ai săi, ceea ce le favoriza în plus cariera.

Apartamentele private

l iste regretabil că aşezarea de la Gurob a fost obiectul unor devastări multiple: ruinele unde se efectuează noi prospectări vor oferi poate informaţii de cel mai mare interes. Iile nu vor putea, din păcate, să fie decât incomplete, aşa nun rămân rezultatele săpăturilor executate la Malgatta,
80
111
pentru palatul lui Tiy şi al primei prinţese favorite Sat-Amon, sau la Teii el-Amaraa, în privinţa palatului de nord al lui Nefertiti, de pildă. Cu toate acestea, cavourile funerare ale nobililor îngropaţi în Cetatea Globului, Amarna (Akheta-ton în Antichitate), reproduc în reprezentări rezumative apartamentul Doamnelor regale. Regăsim aici pergola care umbrea intrarea clădirii precedate de ziduri succesive de incinte păzite de portari. Corpului principal de locuit cu vestibul mare şi cu sală centrală al cărei tavan-terasă era susţinut de colonete elegante cu capiteluri florale i se adăugau numeroase încăperi secundare puse la dispoziţia re-1 ginei şi a fiicelor sale, care, asistate de educatoare, învă« ţau să cânte, să danseze şi să mânuiască lăuta şi harpa, în l altă parte, se servea masa şi, pretutindeni, slujitori - ex-

clusiv de sex masculin - circulau pentru a întreține curățenia şi răcoarea locurilor, ajutând şi la viața materială zilnică. Se cuvine să remarcăm că nici o femeie nu serveşte în aceste localuri unde bărbatul respectuos, administrator sau slujitor, este admis în mod firesc.
Săpăturile din aceste două capitale au dezvăluit vestigiile unor picturi murale pe care ne putem baza spre a imagina splendoarea decorurilor în care trăiau reginele şi prințesele. Desişuri de papiruşi albăstrii de unde zburau rațe sălbatice, tufişuri înflorite între care țopăiau viței nou-născuți. Pe sol j era pictată uneori chiar evocarea unor iazuri cu lotuşi înfloriți pe care-i atingeau înotând peşti cu nuanțe sidefii. Una din capodoperele picturii egiptene este constituită desigur de decorul volierei palatului nordic al lui Nefertiti: tufişuri de papirus, apărând într-un stil „impresionist", cu corolele ciufulite şi înclinate sub greutatea lor. Această vegetație stufoasă este smălțuită cu turturele albastre şi roz, ce par să se legene pe tije, sau cu pescăruşi negri şi albi ce ciugulesc la baza plantelor acvatice. O poezie inex-
piimabilă se'degajă din atmosfera astfel creată: rafina-nii-iitul, măiestria estetică, gustul tentelor nuanțate şi ve-M Ic trebuiau să se afirme în aceste lăcaşuri destinate frumuseții. Pe una dintre evocările murale ale acestor apar-1.1 mente feminine, la Amarna, se distinge chiar o cameră tu care, lângă un pat mare, trei mici pătuțuri amintesc pre-/cnța a trei fiice regale, în vârful coloanelor, ornamentele imită ciorchini de păsări, cu capul atârnând şi cu aripile ik-schise. Altundeva - şi era cazul capitalei lui Ramses, l'i-Ramses pe brațul estic al deltei -, plăci de teracotă l'Jazurată bleu-turcoaz încadrau canaturile, în vreme ce pe sol dale lăcuite aminteau prin decorul lor o grădină încântătoare şi bazinul său de agrement. Chiupurile şi oalele - conținând rezervele de hrană, băuturile sau bunurile prețioase ale proprietarilor - erau ornate cu ghirlande florale pictate în majoritatea cazurilor cu un albastru ceruleum având o tonalitate luminoasă: „albastrul teban".
Cât despre cuferele cu lenjerie sau bijuterii, ele erau lăcute din esențe de lemn provenite din Sudan sau din Orientul Apropiat, cele mai rare din acea epocă, incrustate cu fildeş sau ornate cu decoruri ajurate şi aurite sau chiar placate cu aur. Adeseori panourile erau pictate cu veritabile miniaturi. Paturile joase posedau „somiere" de cânepă împletită, de asemenea decorate, scaune, fotolii, tabu-reți, pliante completau mobilierul. Pernele din piele de gazelă puteau fi umplute, cum era cazul pentru prințesa Sat-Amon, cu puf de turturele.
Aceste evocări ne îndepărtează fireşte de arhitectura celebrului turn de intrare „crenelat" al templului lui Ramses al III-lea de la Medinet Habu, unde prezența figurativă a unor încântătoare siluete feminine, cu care regele părea a fi în galantă companie, a făcut ca multă vreme această clădire să fie luată drept haremul regelui, într-adevăr nu este deloc aşa ceva, dacă vrem să ne referim la palatele pe care tocmai le-am evocat, în fapt, turnul de la Medinet Habu, numit „Marele Loc înalt"[9], este desigur de tip ritual ca şi templul însuşi, iar tinerele personaje împodobite cu diadema înflorită a favoritelor regale sunt, aşa cum ne in-formează inscripția, efectiv nişte fiice de faraon. Aici este vorba, aşadar, de localuri unde este posibil să se fi desfăşurat acte magico-religioase consacrate reînnoirii elanurilor amoroase ale suveranului: un poem de dragoste
82
83
foarte scurt însoțeşte aceste scene, în care sunt lăudate „farmecele" iubitului.

Copiii regali şi educaţia lor

în harem trebuia să se găsească „Casa copiilor regali", unde „doicile" alese printre doamnele nobile şi nişte preceptori, adeseori generali la sfârşit de carieră, vegheau asupra tinerilor prinți şi prințese sub responsabilitatea efectivă a mamei regale. Marea Soție venea şi ea aici, probabil, spre a-şi aduce pe lume copiii în cursul importantelor ceremonii care celebrau naşterea şi rămânea izolată, în aşteptarea purificărilor ce aveau să urmeze.
La Palat exista o şcoală unde tinerii nobili primeau învățătura rezervată prinților. Cel puțin aşa ne informează un demnitar, Ptahşepses, care a văzut lumina zilei sub faraonul Mykerinos şi *„ a fost educat împreună cu copiii regali în marele palat al regelui, în Reşedință, în haremul regelui, fiind apreciat de rege mai mult decât orice [alt] copil".* El era astfel atât de bine introdus la palat, încât atunci când a ajuns la vârsta căsătoriei, *„el aprimit-ope | fiica cea mare a regelui [Khamaat] drept soție, pentru că Maiestatea Sa dorea ca ea să trăiască alături de el mai mult decât de orice [alt]personaj".* încă din Imperiul Mijlociu, vlăstarele regale continuau să primească o educa- ; ție alături de copiii nobililor, dar într-un fel de colegiu unde puteau fi primiți şi fiii conducătorilor străini ce beneficiau astfel de înaltul nivel al cunoştințelor, de preceptele morale şi de arta de a trăi ale Egiptului faraonic. Aceas-

: ta instituție se numea *Kep,* iar colegii de clasă ai prinților primeau titlul de Copii ai *Kep-u\ul°:* rang ce-i însoțea în- j treaga viață. Este greu de dovedit că *Kep-ul* va fi găzduit efectiv asiatici sau semiți (tânărul Moise ar fi putut figura printre ei), dar avem certitudinea de a fi putut număra în rândurile lor un grup destul de mare de prinți nubieni. Unii dintre ei, care îmbrățișau cariera armelor, deveneau cei mai buni ofițeri ai fiilor suveranului, alături de care fuseseră crescuți și educați. Alții, precum Heka Nefer, prinț din Miam în vremea lui Tutankhamon, reveneau în îndepărtata lor provincie meridională și rămâneau cei mai activi aliați ai faraonului.

Un copil al /Cep-ului, recunoscător

l)in fericire, capela funerară tebană a viceregelui Nubiei, Iluy, contemporan al lui Tutankhamon, ne-a păstrat, într-o pictură murală, o viziune dintre cele mai grăitoare, am putea zice un fel de „instantaneu" care ne cufundă din nou în atmosfera Tebei de acum 3 300 de ani, alături de un fost Copil al *Kep-u\ui,* fidel instituțiilor haremului care îl educaseră. Este vorba tocmai de Heka Nefer, prințul din provincia Miam, cunoscută sub denumirea modernă Ani-ba, oraș și regiune din Nubia, la nord de Abu Simbel[11].

Ieșit din *Kep,* prințul se întorsese în torida sa Nubie și, deși înzestrat cu cunoștințe și având experiența unor moravuri pe care nu le renega, el ținuse^ să reia, în ceea ce-1 privea personal, obiceiurile țării sale. îl vedem în fruntea cortegiului călăuzit până la Curte de vicerege, prosternat dinaintea Maiestății Sale faraonul, printre *„Mai Marii Țării Wawat"* (prinții din Nubia de Jos) în atitudinea supunerii respectuoase. Nimeni nu se poate înșela: inscripția ne dezvăluie numele și titlul său: *„Mai Marele din. Miam, Heka Nefer".* Scarificațiile purtate de nubieni între nas și obraji sunt marcate pe fețele acestor demnitari cu calota rotundă a părului buclat strânsă acum de o panglică și având, pe o latură a capului, două pene de struț. Inele de aur le atârnă de urechi și un fel de „zgardă de câine", făcută din perle multicolore, le strânge gâtul. Piei de felină le acoperă spatele și umerii. Cu toate acestea, se distinge pânza de in plisată în stil egiptean pe care ei o arborează în jurul coapselor, ornată cu o centură cu pulpană mare țesută cu fire multicolore, în stil nubian. Ei sunt desculți, în vreme ce, urmându-i, „copiii Mai Marilor tuturor provinciilor străine" sunt încălțați cu sandale albe, ca în Egipt.

lată-ne, așadar, dinaintea unui fost elev al haremului, care-și plătește datoria de recunoștință față de faraon prin ceea ce-i poate oferi mai frumos: o minunată prințesă, în-soțită de un „personal" compus din frumoase și nobile cameriste, din tinere slujitoare, din paji și servitori robuști și zeloși. Toată această lume a fost educată potrivit tradițiilor egiptene prin grija lui Heka Nefer, iar veșmintele și atitudinea lor sunt o dovadă în acest sens. Prințesa este împodobită cu splendida rochie de in alb plisat, un bogat colier „larg" îi acoperă pieptul și umerii; coafura sa, ca și aceea a membrilor escortei sale, este constituită din peruca

scurtă, însă dominată de un fel de coroniță, după moda timpului. Copiii șefilor suitei sale poartă același ornament și sunt de asemenea înveșmântați în in alb plisat Numai cerceii cu ciucuri și cozile de pisici sălbatice legate de brațe le dezvăluie originea etnică.

Prințesa destinată haremului faraonului posedă un ten mai deschis decât celelalte nubiene din jurul său, iar sângele său nobil îi conferise firește dreptul de a circula în picioare, așa cum se cuvine, pe carul său condus de o fetișcană, cu torsul gol și pletele lungi căzându-i liber pe j umeri. Acest car nu era tras de cai, așa cum se făcea în Egipt, ci de un atelaj de boi pătați care o adusese de la locuința tatălui său la ambarcațiune, pentru ca ea să poată j astfel, coborând fluviul, să ajungă la malurile Tebei. Atelajul de bovidee transportase atunci din nou tânăra frumu-
sețe până la porțile palatului; ea trebuia apoi să se prezinte pe jos dinaintea faraonului. Privind această pictură extrem de originală, avem impresia că asistăm la întronarea unei soții secundare a suveranului. Adunarea constituită din triburile prietene - și desigur înrudite - este aici și întregul anturaj compune escorta și zestrea princiară a celei care avea să intre în haremul regelui. Desigur, sunt și arme îngrămădite: ghioage, arcuri, scuturi învelite în piei de animale, tot atâtea opere ale celor mai buni artizani; garda prințesei avea să fie bine echipată. Dar în apropiere sunt etalate, pe mai multe registre, tezaurul și mobilierul. Cufere, fotolii cu rezemătoare galbate și cu spătare elegante, scaune asortate, taburete între care unele, pliante,

i n picioarele în cioc de rață, paturi și căpătâiuri de pat, l iii n ă și un al doilea car, atestă

abilitatea ebeniştilor nubi-'iii care ştiau să lucreze esențele de lemn dur african şi s& completeze ornamentația cu incrustații din fildeş, să îmbrace anumite elemente în piele vopsită fin şi să utilize-'/K. penele de struț pentru felurite evantaie *şiflabella.*
Tot acest mobilier care o însoțea pe viitoarea mireasă era completat cu colți de elefant, cu piei de ghepard, cu saci cu inele din aur, acest metal abundând îndeosebi în Nubia. Capodopere ale orfevrilor nubieni, o serie de „piese montate" din aur şi electrum[12] evocau peisaje nilotice alcătuite mai ales din palmieri-dum, adăpostind uneori prin-Ire crengile lor mici cercopiteci agili[13], şi ale căror nuci erau apreciate de nubienii reprezentați aici în picioare sau îngenuncheați, cu o pană de struț înfiptă în păr. Adeseori girafe fuseseră înfățişate în fața acestor arbori. Nişte girafe, de această dată vii, se găseau şi printre darurile aflate în fruntea turmelor de boi graşi necesari celebrării sărbătorii Opet în cursul lunii Anului Nou.
Iată, în rezumat, o idee despre ceea ce trebuie să se fi petrecut atunci când Curtea primea o prințesă străină în momentul unei uniuni dipolmatice. Aici este vorba despre Nubia, stat asociat Egiptului, si a cărui populație era l imitată. Ne putem imagina splendoarea şi lungimea cortegiului care o aducea pe o prințesă din Țara Naharina sau din aceea a hitiților, compus din sute de fete în floarea vârstei şi din turme nenumărate, ecortate de gărzi care asigurau securitatea caravanei şi de hamali ce transportau mobilier de calitate, cuprinzând care uşoare, cele mai frumoase instrumente muzicale moştenite de la asiatici (exceptând harpa tipic egipteană), cufere pline cu țesături colorate şi cu bijuterii, metale prețioase: aur şi argint în lingouri şi lame de fier strălucind ca argintul, ca şi pietre fine, precum lapislazuli originar din Bactriana, fără a uita vasele de orfevrărie. Cuvântul „fabulos" - utilizat adeseori în mod exagerat în zilele noastre - şi-ar găsi realmente locul aici spre a descrie acumularea incredibilă şi ostentația etalării unor astfel de bogății.

Comploturile de harem

Aşa cum se poate presupune, luând în considerare extrema importanță a acestei veritabile instituții care era hare-

mul şi numărul soțiilor, principale sau secundare, de care putea beneficia faraonul - ca şi de favorite -, fiecare dintre aceste doamne fiind înconjurată de membrii familiei, de sfetnici şi confidenți avizați dar ambițioşi şi de partizani opuşi unii altora, fără a-i mai număra pe copiii de diferite ranguri, rivalitățile trebuiau să se manifeste şi, adeseori, să se materializeze în comploturi. Multe dintre ele, desigur, se reduceau la lupte pentru influență între favorite: acest fapt era probabil foarte frecvent. Dar cele mai gra- i ve conspirații aveau în vedere atentatele la însăşi viața suveranului în beneficiul fiului cutărei sau cutărei soții se- j cundare egiptene - sau de origine străină - a cărui naştere nu-i permitea să intre în competiție cu cel mai vârstnic dintre fiii Marii Soții Regale.

în Imperiul Vechi

Aceste evenimente, majore în majoritatea lor, trebuiau să fie ținute în cel mai mare secret, pentru că vizau persoana cvasidivină a faraonului. Şi acesta a fost desigur cazul Epocilor Timpurii. Cu toate acestea, un text biografic din a Vl-a dinastie, cel al înaltului funcționar Uni, ne furnizează prima aluzie reală cunoscută la un incident de ha- j rem în Egipt. Deşi glorificându-se pentru meritul său deo- j sebit, Uni rămâne extrem de discret atunci când relatează în două rânduri cum a fost chemat, *singur,* nici măcar în prezența vizirului, să o judece pe regina principală, favorita şi soția regelui Pepi I (din păcate numele suvera- i nei este ținut secret): *„Maiestatea Sa m-a numit Ataşat de ' Stat la Hierancopolis (judecător) [căci] avea încredere în \ mine mai mult decât în orice alt slujitor. Ascultam gâl-cevile, fiind singur împreună cu Vizirul Statului, în orice • j afacere secretă [si orice incident care privea] numele regelui, întrucât inima Maiestății Sale avea mai multă încredere în mine decât în orice alt magistrat, orice alt demnitar, orice alt slujitor de-al său [...] A avut loc un proces în haremul regal împotriva Soției Regale, Marea \ Favorită, în taină. Maiestatea Sa m-a numit pentru a asculta [depoziția], fără a fi de față acolo nici un vizir, J nici un magistrat, numai eu singur, pentru că eram destoinic, şi din pricina fidelității mele în Inima Maiestății Sale si pentru că Maiestatea Sa avea încredere în mine. Eu sunt cel care a aşternut procesul-verbal în scris, singur*

cu un magistrat, deşi rangul meu era doar acela al unui Director al funcționarilor Marelui Palat. Niciodată mai înainte vreunul dintre semenii mei nu a auzit un secret al haremului regal..."

Din acest text prolix în complimente la adresa funcționarului, dar laconic în privința faptelor, reiese că un incident extrem de grav pare să fi fost provocat de Marea Regină favorită. Rezultă, de asemenea, că regele nu mai avea deloc încredere în ceilalți înalți funcționari ai săi şi că 1-a desemnat doar pe Uni, în calitate de judecător extraordinar al unui tribunal de excepție, pentru a o „confesa" pe cea vinovată de o crimă despre care puțini oameni trebuiau să fie informați. Totodată şi faptul că numele reginei nu este citat atestă că ea era în dizgrație şi că nu se cuvenea să i se „confere viață numelui său", în sfârşit, toiul lasă să se presupună că regele îi suspecta pe înalții săi funcționari: istoricul Manethon relata încă în Epoca Târzie că tatăl lui Pepi I fusese asasinat de gărzile sale de corp. Aceasta ne îndeamnă să credem că Egiptul începuse în-Ir-adevăr să cunoască o perioadă de tulburări. Complotul odată descoperit, regina a dispărut (surghiunită sau condamnată „să-şi pună capăt zilelor"?) iar regele si-a luat una după alta două Mari Soții Regale, două surori cu acelaşi nume, Meryre-Ankhenes, care i-au dat fiecare câte un moştenitor pentru a-i asigura succesiunea: mai întâi Merenre, apoi Pepi al II-lea.
Un spirit bănuitor s-ar putea apleca atunci asupra acestor personaje ieşite dintr-un veritabil roman polițist şi să se întrebe conform logicii genului cui îi foloseşte crima. El va constata, astfel, că totul se termină cât se poate de bine în ceea ce-i priveşte pe eroul nostru fidel şi pe toți ai săi. Uni, „eroul", este originar din Abydos; inscripția pe care am citat-cf a fost gravată la Abydos[14]. Uni o are în familia sa pe o anume doamnă Nebet, funcționară a haremului regal care a ajutat probabil la demascarea complotului. Aceasta reprezenta o dovadă de loialitate de care monarhul a ştiut să țină seama şi care 1-a convins, puțin mai târziu, să le ia în căsătorie pe cele două fiice ale doamnei ce provenea din rândurile micii nobilimi provinciale. In schimb, vreun alt cititor mai bine intenționat nu-1 va considera pe vizirul, Ra-ur, demis ulterior pentru că era compromis într-un alt complot, ca fiind urmărit de tentaculara familie a lui Uni. El nu va accepta nici constatarea

unei coincidențe tulburătoare între eclipsarea primei regine şi căsătoria cu cele două fiice ale doamnei Nebet. El nu va fi, de asemenea, surprins să afle că fratele lor Djau a devenit, puțin după aceea, vizir! El va conchide pur şi simplu că, în acest climat de complot împotriva Coroanei, o mare familie originară din Egiptul de Sus, din Abydos, era fidelă regelui în mod necondiționat...
în Imperiul Mijlociu
După o funestă perioadă de tulburări şi de invazii, Egiptul şi-a reluat elanul sub conducerea unui curajos prinț originar din Teba, Montuhotep, care s-a suit pe tron şi a întemeiat dinastia a Xl-a. Dianstia următoare a fost condusă de o *gens* al cărei şef era .primul Amenemhat. Era începutul secolului XX a. Chr. şi iată că în a şaptea zi din luna a treia a anotimpului *Akhet,* în al treizecilea an al domniei sale, acest întemeietor al dinastiei a Xll-a a murit asasinat. După savantele calcule ale astronomilor şi matematicienilor, era exact 15 februarie 1962 a. Chr.
Vremurile se schimbaseră şi, odată trecut funestul eveniment şi mai ales depăşit, el a fost relatat într-un basm romanesc de către cel care trăise, fără să vrea, o parte a aventurii. Drama a fost exploatată si de moştenitorul tronului prin intermediul unui text pseudo-autobiografic al cărui arierplan cu intenție de propagandă politică este de-a-bia mascat. Acest din urmă text este cunoscut sub titlul *învățătura lui Amenemhat I,* un fel de testament dictat de regele însuşi pentru fiul său şi în care îi povesteşte cum, după un coşmar, a fost asasinat şi cât de mult, el, Sesostris, moştenitorul său legal, trebuia să se ferească de toți. Iată în ce condiții conspiratorii, câteva femei de la Palat ne va informa textul, au pus la cale asasinarea bătrânului suveran în timpul nopții:
„După ospățul de seară, la căderea nopții, m-am odihnit o oră, întins pe patul meu: eram obosit şi inima mea începu să urmeze somnul. Deodată răsunară nişte zgomo- "i te de arme şi auzii cuvinte despre mine, în vreme ce rămăsesem ca un şarpe al deşertului. Mă trezii gata de luptă, [dar] eram singur si era un atac al gărzii. Dacă aş fi fost mai iute cu armele mele în mâini, i-aşfi putut alunga pe conspiratori, dar nimeni nu este puternic noaptea, nimeni nu poate lupta singur. Nu există nici o izbândă fără

un protector [...] s-a mai văzut oare vreodată ca nişte femei să răscoale trupele? Fost-au vreodată crescuți nişte unel-titori în interiorul Palatului?"
Continuarea evenimentelor ne este relatată parțial în faimosul basm al lui Sinuhe, una din capodoperele literaturii egiptene[15]. Aflăm de aici că la întoarcerea dintr-o expediție punitivă

la libieni, fiul cel mare al lui Amenemhat, coregentul său Sesostris I, a fost ajuns din urmă de soli ce veneau să-1 anunțe în grabă şi în mare taină despre ce se petrecuse în apartamentele regale. Imediat, prințul, fără să prevină pe nimeni, se năpusteşte spre capitală. Dar, alți trimişi aparținând facțiunii asasinilor veniseră şi ei să-1 anunțe pe celălalt fiu regal care însoțise armata coregentului, fratele său vitreg, în beneficiul căruia fusese comis asasinatul. Or, Sinuhe, din întâmplare, îi aude. Dar, să-1 ascultăm:
„Maiestatea Sa trimisese o armată în ținutul populației timhiu, iar fiul său cel mare era conducătorul [...]si acum se întorcea, aducând prizonieri [...] prietenii Palatului trimiseră [soli] către vestul [deltei] pentru a-i vesti fiului regelui cele petrecute la Curte. Solii îl găsiră pe drum, îl ajunseră la lăsarea nopții. El nu pregetă nici o clipă: şoimul (adică Horus, moştenitorul tronului) îşi luă zborul împreună cu suita sa fără să-şi anunțe armata. Dar [mai] fusese trimis [cineva să-i vestească] şi pe copiii regali care erau în suita sa din această armată, iar unuia dintre ei i s-a adresat o chemare. Or, aflându-mă acolo, i-am auzit glasul, pe când solul vorbea departe [de toți], în vreme ce eram aproape [de el]. Inima mi s-a tulburat, brațele mi s-au desprins de trup, un tremur mi-a cuprins mădularele. Stăteam ascuns între două tufişuri pentru a mă feri de oricine trecea pe drum. Mă îndreptam spre sud. Nu [mai] doream să mă duc la acea Curte, căci socoteam că acolo erau lupte şi nu credeam să mai pot trăi [în continuare acolo]după cele întâmplate"[16].
Astfel, nu numai coregentul, prinț moştenitor, fusese prevenit despre dramă, ci şi unul dintre mezinii săi, probabil fiul unei soții secundare în folosul căruia se săvârşise atentatul. Sinuhe a auzit întâmplător acest secret. Fără îndoială că el nu ştia că prințul său zbura deja către locul crimei. El se temea de o revoluție de palat întrucât, ca

martor stânjenitor, dacă era surprins, putea fi ucis. în mod evident, regicizii trebuiau să aparțină anturajului imediat al regelui, iar soțiile din harem jucaseră un rol esențial în conspirație. Amenemhat I va fi fost considerat un uzurpator de către descendenții decăzuți ai suveranilor dinastiei a Xl-a? Totuşi, atitudinea lui Sinuhe, deşi trădează o emoție extremă (emotivitate pe care o mai observăm şi azi la fiii Nilului) la aflarea unui secret de Stat, nu a fost probabil prea curajoasă (el se temea într-adevăr de un război civil). Aceasta ne permite să ne îndoim de ataşamentul său față de prințul căruia ar fi trebuit să încerce să i se alăture. Cu toate acestea, nu cunoaştem toate elementele problemei. Pe atunci el era foarte tânăr, dar totuşi un *„ însoțitor ce-şi însoțeşte Stăpânul fi mai ales un Slujitor al Primei Doamne a haremului regal, Marea Favorită, Soția regală a lui Sesostris şi fiica regală a lui Amenemhat [...] Neferu, Venerabila."*
Intim al Palatului, el recunoscuse probabil vocea prințului rival al stăpânului său şi ar fi putut fi acuzat de complicitate.
Sursele literare ne dezvăluie, aşadar, destul de deschis, în jurul anului 2 000 a. Chr., rolul politic primejdios jucat de unele femei din haremurile regale, practică ce existase probabil dintotdeauna, date fiind obiceiurile şi tradițiile inerente noțiunii de „căsătorie" a faraonilor.
în Imperiul Nou
Epoca ramesidă ne-a furnizat mărturiile istorice cele mai numeroase şi mai prolixe. Printre ele documente din mai multe surse diferite se referă la o mare conspirație de harem în vremea lui Ramses al III-lea şi la răsunătorul proces - cu evoluții neprevăzute - care a urmat. Nu mai sunt aluzii voalate la o vină neprecizată, reproşată unei Mari Soții; nici o relatare romanțată a asasinării suveranului învăluită de anonimatul aproape complet al celor care 1-au comis - acum este o dare de seamă precisă a faptelor, des- , făşurarea anchetei şi a incidentelor sale neaşteptate[17] — în .' sfârşit, concluzia procesului intentat şi a cărui întreagă procedură ne-a fost păstrată de papirusul juridic de la Toii- , no care provine pare-se din biblioteca Templului jubiliar j al lui Ramses al III-lea de la Medinet Habu. Dacă atentatul ar fi fost încununat de succes probabil că n-ar fi rămas nici

un detaliu despre el! S-a crezut îndelungă vreme în decesul regelui, victimă a conspirației, dar analizând amănunțit textul judiciar de la Torino se pare că documentul ar fi fost scris la ordinul prințului moştenitor Ramses al IV-}ea spre a face să planeze asupra tatălui său întreaga responsabilitate a extremei severități a sentinței ale cărei consecințe dăunau foarte mult Coroanei. De fapt, se pare că regele nu a decedat în urma conjurației, aşa cum a fost cazul evident al lui Amenemhat I (mumia lui Ramses al III-lea, care s-a păstrat, nu poartă, în orice caz, nici un indiciu de moarte violentă), şi nici măcar că intriga ar fi reuşit parțial[18]: complotul nu s-ar fi desfăşurat la sfârşitul domniei, asâ cum s-a pretins'[9].
în primul rând, trebuie să notăm că haremul în care a fost pregătită intriga şi care este

denumit „harem de însoțire", un fel de harem al Palatului[20], nu avea o amplasare precisă, precum cele de la Memfis sau de la Gurob, ci era unul dintre cele care îl urmau pe Ramses al III-lea în deplasările sale, la Medinet Habu de pildă, căci cabala trebuia să-şi atingă țelul deplin în cursul Frumoasei Sărbători a Văii, în cadrul malului stâng al Tebei. Atunci când sunt numiți principalii inculpați, ei sunt stigmatizați cu porecle degradante. Aşadar, potrivit obiceiului, ei au fost „debotezați" pentru a li se suprima identitatea. De altfel, se remarcă faptul că soțiile secundare, acele *Rheneret* aşa-zis „pustnice", erau în permanentă relație cu oamenii din exteriorul palatului, prieteni, militari, membri ai familiei şi că ele foloseau numeroşi intermediari, femei sau bărbați.
Aceste intrigi au fost poate facilitate de faptul că Ramses al III-lea pare să nu o fi desemnat printre ale sale Mari Soții Regale pe mama primului moştenitor. A sa „regină consoartă" din vremea procesului era Isis, una dintre surorile sale vitrege, sau mai probabil una dintre fiicele sale. De la aceasta din urmă şi de la soțiile haremului său, el a avut numeroşi fii, primii patru murind tineri, al cincilea fiind compromis în procesul în care a apărut după cât se pare sub numele fals de Pentaur. Al şaselea pare a-i fi succedat, sub numele de Ramses al IV-lea.
Această confuzie în atribuirea favorii cuvenite soțiilor sale a îndemnat-o probabil pe una dintre cele mai intrigante şi mai vârstnice, Tiy, să acționeze pentru ca fiui saU; acel „Pentaur" de la proces, să se suie pe tron. Ea s-a străduit atunci să organizeze o veritabilă rebeliune care trebuia
93
să ducă la asasinarea lui Ramses al III-lea. Se pare, de altfel, că un complot de acest gen nu-şi putea găsi un focar mai prielnic de dezvoltare decât haremul.
Iată faptele: Tiy, Soție Regală, de convivență cu o altă doamnă influentă din harem şi, îndeosebi, cu şase cameriste fidele care serveau drept agenți de legătură, câştigase de partea sa anumiți funcționari ai haremului şi ai Administrației, precum Pluka (licianul) şi Imeni, ambii şambelani[21], şi mai ales pe majordomul Paibakkamen („Slujitorul orb") şi pe marele şambelan Mesedsure („Cel urât de Re"), om de o extremă importanță căci el îşi asuma contactele esențiale cu exteriorul. Acesta din urmă *„tran-* J *smitea cuvintele [...], răspândea îndrumările către mama şi frații lor din afara haremului".* Familia acestor doam- j ne era, aşadar, rugată să incite populația la pregătirea oşti- 'j lităților față de rege. în paralel, o altă soție din harem originară din Țara Wawat - Nubia egipteană - îşi îndemna fratele Binemuaset („răul este în Teba") să trădeze, scriin-du-i: *„Adună poporul, fă-l nepopular pe Stăpânul nostru şi îndeamnă-i pe duşmani la rebeliune [împotriva lui]".* Astfel încât comandantul de armată Paiis a ajuns să fie câştigat de partea acestei cauze. Nu putem aprecia cu exactitate întinderea complotului, dar documentele păstrate ne permit să numărăm numele a douăzeci şi opt de bărbați şi un grup nedefinit de femei între care una singură, Tiy, iese din anonimat. (Să reamintim că inculpații au fost citați sub nume defăimătoare care le fuseseră atribuite în mo-i mentul procesului lor.)
Toate mijloacele fuseseră utilizate de conspiratori; până şi magia nu fusese uitată. Astfel, un anume „Şef al turmelor, Penhoruben" le-a procurat un rulou cu scrieri mă- J gice...care provenea din biblioteca fiului regal, şi fusese furat datorită complicității scribilor Casei Vieții. Pornind de la indicațiile date de acest „manual operativ" au fost modelate nişte figurine din ceară şi au fost compuse talis-mane de iubire, care trebuiau să fie introduse clandestin în palat prin grija lui Paibakkamen spre a-i orbi şi paraliza pe cei ce urmau să fie neutralizați. In fapt, deja cu titlu experimental, câțiva funcționari fuseseră făcuți impotenți. Alți specialişti „pontifi" ai acestor practici fuseseră contactați, precum un preot al lui Sekhmet, această mare forță care, prin „emisarii" săi, îndeosebi în cursul celor cinci | zile epagomene ale anului, arunca cele mai cumplite năpaste, inclusiv ciuma asupra Egiptului... şi a Coroanei.
Complotul a fost descoperit la timp şi faraonul a fost inexorabil. El a ordonat constituirea imediată a unui juriu ile excepție, ce nu se compara cu clasica Mare Curte chemată în general să trateze afacerile importante şi care se mulțumea să judece acuzații spre a-i lăsa faraonului grija aplicării pedepsei adecvate. Acest tribunal special era compus din doisprezece funcționari ai Curții, din ofițeri ai armatei, din membri regulați ai tribunalului central, aşa-nu-mita *Kenebet.* Vizirul era absent. Aceşti înalți funcționari reuniți astfel aveau drept sarcină să primească instrucțiunile faraonului, dar ei trebuiau, în mod excepțional, să dea ei înşişi verdictul, să decidă pedepsele şi să le pună în execuție, încă de la început, faraonul declarase că nu vroia să audă nimic despre toată această afacere, că el

cerea doar să se facă lumină, să fie acuzaţi vinovaţii, dar să nu cumva să se pedepsească nevinovaţi. Fără îndoială pentru că unii acuzaţi nu erau de origine egipteană, faraonul pusese să figureze printre judecători doi şambelani cu nume străine, dintre care unul cu certitudine asiatic.
Tribunalul a grupat acuzaţii pe categorii şi şi-a început lucrările dinaintea — se crede — a şase juraţi, citaţi o singură dată. Procedura pare a fi fost de o extremă simplitate: acuzaţii, bărbaţi şi femei amestecaţi în grupuri după crimele ce li se reproşau, erau introduşi şi îşi declinau starea civilă. Li se citeau acuzaţiile reunite contra lor. Se pare că, puţin mai târziu, tribunalul decidea justeţea faptelor şi pronunţa verdictul.
Dar, pe măsură ce se defăşura procesul, aceia dintre conspiratori care putuseră scăpa de încarcerare, se străduiau să întârzie sau să transforme dezbaterile. Astfel încât s-a observat într-o zi că cinci din cei doisprezece judecători fuseseră câştigaţi de partea facţiunii, între care trei magistraţi şi doi ofiţeri de poliţie. Ei se adunau pentru a chefui - adevărate orgii - acasă la unul din oamenii legii şi în compania unuia dintre cei mai importanţi deţinuţi preventivi şi a femeilor acuzate sau a soţiilor conspiratorilor! La rândul lor, ei au fost întemniţaţi, iar procesul lor a fost anchetat.
Primul grup de inculpaţi cuprindea şaptesprezece persoane recunoscute vinovate, între care Paibakkamen şi Mesedsure, un administrator al tezaurului regal, doi scribi de la Casa Vieţii, un preot şef-lector şi preotul lui Sekhmet: ei o ajutaseră cu toţii în rnod direct pe regina Tiy stră-

duindu-se să instige tulburări în rândul populaţiei. Se crede că sentinţa a fost pedeapsa capitală[22]. Al doilea şi al treilea grup cuprindeau înalte personaje corupte şi pe prinţul Pentaur. Acesta din urmă a fost condamnat la sinucidere. Cât despre judecători şi cei doi militari, între care generalul Paiis, implicaţi în orgiile cu femeile din harern în casa unuia dintre ei, unul singur a fost achitat: judecătorul Hori, împotriva căruia nu putuse fi reţinută nici o probă. In privinţa celorlalţi, unul a fost obligat să se sinucidă, odată rămas singur în sala de judecată; ultimii trei au suportat pedeapsa infamantă de a avea nasul şi urechile tăiate: ei rămâneau astfel dezonoraţi pe viaţă.
Se pare că Tiy nu a fost deferită acestui tribunal: fără îndoială că regele îşi luase sarcina de „a-i rezolva cazul". Astfel, la sfârşitul dinastiei a XX-a, se defăşoară în faţa noastră un extrem de spectaculos proces de harem, întrucât fragmente din arhive s-au păstrat printr-o întâmplare excepţională. Nimic nu ne-ar fi putut informa despre această dramatică aventură dacă am fi interogat doar prestigioasele monumente ridicate de Ramses al III-lea: vestigiile unuia dintre palatele sale de la Per-Ramses sau de la Teii el-Yahudiyeh[23] (Leontopolis) la est de deltă, templul său jubiliar de malul stâng al Tebei sau mormântul său, unul dintre cele mai importante din Valea Regilor.
Un asemenea exemplu care ne introduce dintr-o dată în atmosfera unui harem, în vreme de criză, ne permite să înţelegem cât de sporadice şi de incomplete, în acest domeniu ca şi în altele, rămân în continuare elementele de care dispunem pentru a reconstitui existenţa veritabilă -şi zilnică - a femeii din Egiptul antic. Oare evenimentul a fost deosebit de grav sub domnia marelui rege care a respins Popoarele Mării, ce ameninţau cu o redutabilă invazie întregul Egipt? Libienii fuseseră stăpâniţi cu mare greutate, până acolo încât faraonul fusese nevoit să-1 ucidă pe Meşeşer, fiul lui Ka-aper, şeful lor, şi în ciuda rugăminţilor acestuia din urmă. Desigur, prinţese libiene, după încetarea ostilităţilor, intraseră în haremul regal. O ură ascunsă, pe care o decelăm în incitările la rebeliunea împotriva lui Ramses, le mai putea oare învenina? De aceea nu ar fi imposibil să ne imaginăm că, dacă ar fi reuşit complotul, revanşa ar fi fost totală pentru Tiy, admiţând că ea va fi fost introdusă în haremul regal o dată cu tributurile învinşilor faraonului.

Capitolu l IV

NECRO POLE, REGINA DIVINIZATĂ, SUVER<ANE-FARAONI

Necropole de regine

Importanţa Marii Soţii Regale, Mama moştenitorului, este fireşte subliniată prin habitatul său terestru, palatul şi haremul asupra cărora domneşte autoritatea sa. Mai mult decât toate Doamnele care îl populau, ea trebuia să beneficieze de un „Lăcaş Veşnic" în raport cu rangul său. Aşadar, pentru ea nu se punea chestiunea rezervării unui loc secundar în mormântul regalului său soţ. Excepţiile există în epoca amarniană din raţiuni evident

religioase şi, bineînțeles, atunci când Coroana, sărăcită, a consacrat mai puțin fast necropolelor sale. Astfel, mormântul lui Psusennes de la Tanis, din a XXI-a dinastie, conținea doar două camere tapisate cu blocuri de granit, una pentru rege, cealaltă prevăzută pentru regina sa, Mutnedjemet.

Epoca timpurie, Imperiul Vechi

încă din prima dinastie, la Abydos, vestigiile ce subzistă în zona mormintelor arhaice au dezvăluit o grupare extrem de caracteristică de edificii funerare ale Doamnelor de la Curte, în centrul căreia, aşa cum am scris mai sus, ruinele „apartamentelor" funerare ale reginelor evocau veritabile „palate *post mortem"* şi chiar adunate într-un cartier foarte precis.

în epoca marilor piramide, se ştie că edificiul în trepte al lui Djeser, la Saqqara, cel mai prestigios dintre suveranii dinastiei a IlI-a, domina săli şi galerii subterane care, alături de rege şi tezaurele sale, adăpostiseră foarte probabil membri ai familiei monarhului. Dar, încă de la începutul dinastiei a IV-a, necropolele faraonilor din Imperiul Vechi se populează, pentru necesitățile cultului regal, cu cotn-

plexe monumentale înconjurând impozanta piramidă „ale cărei ziduri servesc deopotrivă drept acoperiş" sălilor şi cavoului în care se odihnea mumia suveranului, în împrejurimi, fie că este la Dahşur, la Meidum, la Gizeh, la Gurob, la Abu Roaş, la Saqqara etc., şi în deserturile ce înconjoară vechea capitală Memfis reginele au fost înzestrate cu ansambluri piramidale, desigur de dimensiuni mai puțin considerabile, dar totuşi de mare importanță. Astfel, piramida lui Kheops era, în necropola de la Gizeh, ridicată la vest, flancată de mormintele destinate membrilor familiei sale, în vreme ce partea estică fusese rezervată mormintelor copiilor favoriți înhumați adesea în construcții în formă de banchetă, sau *mastabale,* implantate în imediata apropiere a mamelor lor regale respective, îngropate sub trei mici piramide de regine şi posedând domenii pentru întreținerea lor şi un întreg personal specializat. Uneori cultul ritual al capelelor cuprinse în complex putea fi asigurat prin agenți afectați aşezământului suveranului. Ca şi pentru faraon, era utilizată piatra, lăsând locuințelor celor vii cărămida din lut nears. In jurul celui de-al cincizecilea an al domniei sale, Kheops a observat jefuiri masive săvârşite în necropola de la Dahşur, apropiată de piramida lui Snefru, tatăl său, chiar în mormântul mamei sale, Heteferes. El a pus să se transporte lângă piramida sa ceea ce cruțaseră hoții şi sarcofagul de alabastru... lipsit de corpul reginei Heteferes. Dar ceea ce se salvase dintre piesele mobilierului funerar ne permite să 1 ne imaginăm splendorile care le înconjurau pe celelalte suverane defuncte de la care nu ne-a parvenit nimic.

în acea epocă mormântul reginei nu lua în mod obligatoriu forma unei piramide. După toate aparențele, monumentul de la Gizeh, denumit impropriu „a patra piramidă neterminată", aparținuse reginei Khentykaus. Situat între rampele de acces la piramidele Iui Khefren şi Myke-rinos, el nu era în fapt decât o impozantă construcție în formă de sarcofag, ridicată pe stânca naturală ce-i servea de bază şi placată cu dale din calcar. Această regină, fiica lui Mykerinos, constituie „veriga de legătură" între dinastiile a IV-a şi a V-a, şi căsătorindu-se cu Userkaf, străin de familia regală, ea i-a permis astfel, se zice, să acceadă la tron.

De fapt reginele - şi copiii lui Kheops - n-au avut piramide care să le acopere mormintele: acestea din urmă

au fost săpate în faleza estică a necropolei, iar capelele lor ornate cu reliefuri viguroase şi cu picturi sunt încă bine păstrate. Varietatea şi schimbările în arhitectura funerară a suveranilor s-au exercitat până la capătul Imperiului Vechi, astfel încât regina Nebet, una dintre soțiile lui Unas, ultimul monarh al dinastiei a V-a, a fost îngropată, ca şi o altă soție regală, sub o *mastaba,* sau capelă clădită din calcar. Totuşi, tipul piramidei a reapărut pentru reginele Neith, fiica cea mare a lui Pepi I, Iput si Udjebten din a Vl-a dinastie: prerogativă supremă, pereții cavourilor lor, în deşertul Saqqara, au fost acoperite cu anticele şi venerabilele *Texte ale piramidelor,* care păreau, la apariția lor sub regele Unas, a fi rezervate în special faraonului.

Aşa cum regina Khentykaus, îngropată la Gizeh, poseda încă o piramidă la Abusir la începutul dinastiei a V-a, regina Iput, mama lui Pepi I din a Vl-a dinastie, beneficia deja de un cenotaf la Koptos. Se ştie că mai târziu unele suverane, ca şi faraonii, au fost onorate cu cenotafuri în domeniul lui Osiris, la Abydos.

Imperiul Mijlociu

Atunci când Imperiul Mijlociu debutează cu dinastia a Xl-a tebană, la capătul unei perioade de tulburări care înfometaseră țara, mumiile prințeselor din familia regală, regine şi soții

secundare, au fost adăpostite în centrul ansamblului funerar al regilor Montuhotep săpat în coasta muntelui de la Deir el-Bahari. Totuşi, îndată după stabilirea noii capitale a celei de-a XH-a dinastii în provincia Fayum, Doamnele regale şi-au regăsit repede „autonomia" *lorpost-mortem*[1]. Piramidele de regine şi prinţese se succed, mai mici decât cele ale faraonilor, dar spre a urma noul mod de construcţie din cărămizi de lut nears, placate cu dale din calcar. Câteva relicve, lăsate de jefuitori, ne-au parvenit sub forma unor bijuterii delicate, diademe, semicercuri de strâns părul, coliere şi pandantive, centuri din perle şi din orfevrărie[2], în această epocă pietrelor semipreţioase precum lapislazuli, turcoaza şi cornalina le este asociată utilizarea ametistului, extras la Wadi el-Hudi, lângă Assuan. Printre aceste minunăţii a căror eleganţă rafinată nu a fost, mai târziu, nicicând egalată, descoperim, pentru încântarea ochilor, celebra parură de cap a prinţesei Khnumit, imitând o cunună de flori de câmp pe câteva rânduri de fire
99
de aur suprapuse şi împletite, „punctate" cu mici goluri de pietre semipreţioase şi prinse între ele prin motive regulate în formă de cruce de Malta şi compoziţii din flori de lotus faţă în faţă[3].

Dinastia a XVIII-a

Atunci când, în zorii Imperiului Nou, Egiptul a ieşit dintr-o perioadă întunecată în cursul căreia misterioşii hiksoşi (triburi beduine din Asia?) acaparaseră forţele defensive ale ţării, se ştie cât de importante au fost rolul soţiilor prinţilor eliberatori şi consideraţia de care au beneficiat. Asemeni mormintelor regale din toate epocile, lăcaşurile lor funerare, conţinând tezaure faimoase, au fost violate, adeseori devastate; doar întâmplarea a permis regăsirea câtorva relicve din ele, îngropate în umile depozite amenajate în grabă, sau grupate de preoţi în cavouri dezafectate, dintre care cea mai celebră este „ascunzătoarea de la Deir el-Bahari". Se pare că la începutul dinastiei a XVIII-a regii şi reginele au fost îngropaţi la poalele fale/ei tebane, în faţa câmpiei Tebei şi în apropierea templului lor de „Milioane de ani" (jubiliari). Cazul este foarte clar în privinţa ansamblului reginei Ahmes-Nefertari[4]. Dar, în perioada ulterioară epocii în care fiul său Amenofis I şi ea însăşi au reorganizat cultul, succesorii imediaţi ai suveranului, începând cu Tutmosis I, au utilizat acel wadi numit pe atunci „Marea păşune": îl recunoaştem astăzi în Valea Regilor care avea să devină necropola faraonilor până la sfârşitul Imperiului Nou. Situaţia pare să fi fost diferită pentru regine, Marile Soţii Regale şi prinţese, soţiile secundare ale Maiestăţii Sale. In faţa falezei tebane au fost regăsite în mod sporadic relicve reîngropate din mormintele jefuite ale Doamnelor regale de la începutul dinastiei. Apoi, după secarea extrem de rapidă, se pare, a acelor wadi din sudul Văii Regilor, ele au fost alese pentru a primi mumiile femeilor din familia faraonului: actuala Vale a Reginelor, denumită în timpul di-nastei a XVIII-a *Ta InetAat,* adică „Valea întinsă", a fost exploatată atunci în centrul său: s-au săpat puţuri în solul său stâncos şi au fost amenajate mici morminte la şase-şapte metri adâncime pentru înhumarea prinţeselor (fiice regale).
Dar unde sunt Marile Soţii ale acestei dinastii? Până acum nu s-a dat de urma lor: o necropolă din apropiere le
100
va fi reunit probabil. Singura certitudine actuală: existenţa camerei funerare săpate pentru Hatsepsut atunci când ea era doar Marea Soţie Regală a lui Tutmosis al II-lea. Am-plasamentul fusese ales într-un alt wadi numit astăzi „Sik-kat Taget Zeit", pe coasta muntelui, în sudul extrem al Văii Reginelor. Transportarea până acolo a grelei şi maiestu-oasei cuve funerare din cuarţit roşu, de formă dreptunghiulară, a fost desigur o veritabilă performanţă, în final ea nu a fost niciodată utilizată de cea care avea să urce pe tronul faraonilor şi care urma să fie îngropată în Valea Regilor. Un alt mormânt fusese pregătit pentru fiica lui Hatsepsut, Neferure, în adâncul unei cavităţi a faţadei stân-coase a aşa-numitului wadi Gabbanat el-Gurud, foarte aproape, tot în sudul Văii Reginelor. Mai departe, cavoul rupestru al celor trei soţii siriene ale lui Tutmosis al III-lea a fost descoperit întâmplător în prima treime a secolului XX. Bijuteriile ce au putut fi recuperate de la beduinii din regiune deveniţi „revânzătorii" permanenţi, şi în cursul ultimei „curăţenii" a mormântului efectuate de Winlock, au permis cunoaşterea câtorva piese cu forme extrem de pure: veselă funerară, orfevrărie, pahare fără picior, cupe, recipiente pentru unguente, brăţări şi inele în stil egiptean şi un fel de capişoane pentru peruci, făcute din piese de orfevrărie articulate şi incrustate cu rozele din pastă de sticlă cloazonate, în stil desigur oriental, pe reversul cărora texte hieroglifice cu simboluri extrem de speciale dezvăluie o

origine probabil siriană. O diademă ornată cu două mici capete de gazelă[5] din aur, analoage celor purtate de favorite - şi era cazul - la curtea faraonului, provine tot de acolo[6].
începând cu domnia lui Amenofis al III-lea, oraşul Te-ba de pe malul drept a fost părăsit în calitate de capitală în favoarea oraşului Malgatta de pe malul stâng. Totul se schimbă, din raţiuni evident atât religioase, cât şi politice. Regele alege un nou wadi deşertic spre a pune să se sape aici un adânc mormânt subteran, în care el pare să fi rezervat un cavou pentru Marea Soţie preferată Tiy si un altul pentru cealaltă Mare Soţie, şi fiică mai vârstnică, Sat-Amon: este Valea de Vest. Atunci când succesorul său Ak-henaton si-a fondat capitala „eretică" la Amarna, el a pus să se pregătească, de asemenea, pe acelaşi mal estic, în centrul falezei, în *Dar-el Melek,* un hipogeu destinat să-i primească mumia, ca şi pe acelea ale lui Nefertiti şi a fiicei
101
lor mai mari Meryt-Aton. Revenit la Teba, şi după zece ani de adolescenţă pe tron, tânărul Tutankhamon a fost îngropat în Valea Regilor. Dar în camerele cavoului său, extrem de reduse ca număr, nu există loc pentru regină: s-a revenit la vechile tradiţii de la începutul dianstiei. Se va şti oare vreodată unde a fost înhumată mica Ankhse-namon? In vreme ce Ay, care s-a ocupat de funeraliile tânărului rege, fidel ultimilor Amenofis, şi-a pregătit, în fundul Văii de Vest, o vastă cameră sepulcrală în care mumia soţiei sale, doica lui Nefertiti înainte de a deveni regină efemeră, a fost depusă alături de a sa.
Apoi totul pare să reintre iarăşi în ordine o dată cu Horemheb, suveran intemediar între dinastiile a XVIII-a şi XlX-a. Mormântul său este una din podoabele Văii Regilor; prima sa soţie a fost înhumată în minunatul ansamblu funerar pe care monarhul şi-1 amenajase la Saqqara, atunci când era general suprem al faraonului[7]. In schimb, încă nu s-a reperat cavoul Marii sale Soţii Mutncdjemet.

Dinastia a XlX-a şi Valea Reginelor

Dar iată că dinastia a XlX-a marchează o inovaţie. Ramses I şi succesorii săi imediaţi au vrut să le regrupeze pe Marile Soţii Regale şi pe unele soţii secundare în Valea Reginelor - denumită de-acum înainte *Ta Set Neferu,* „Lăcaşul Elanurilor Vitale" (sau al creativităţii divine). Ramses, în orice caz, şi-a înhumat aici multe din fiicele sale, din care, în majoritatea lor, el a făcut Mari Soţii Regale. Dacă soţia lui Ramses I (faraon doar pentru aproximativ optsprezece luni) nu posedă decât un mic cavou, mormântul soţiei lui Seti I, Tuy, mama lui Ramses al H-lea, prezintă un plan şi o amploare impozante; decorul, din păcate, a dispărut aproape în întregime. Nu au fost găsite încă toate mormintele din această necropolă unde continuăm în prezent cercetările, iar altele, devastate şi refolosite în mai multe rânduri în Antichitate, nu au dezvăluit încă numele primelor lor ocupante, dar îl cunoaştem pe cel mai frumos, acela al preaiubitei soţii a lui Ramses al II-lea, Nofretari, al cărui decor constituie foarte probabil cea mai remarcabilă manifestare a picturii oficiale din vremea faraonilor.
Trebuie semnalate, de asemenea, proporţiile impozante ale hipo-geului fiicei celei mari şi Marii Soţii Regale, Bentanta: înseşi dimensiunile formelor divine şi ale reginei, modelate
102
pe pereţii acoperiţi cu stuc, depăşesc toate celelalte reprezentări de pe zidurile mormintelor precedente.
Această regrupare a majorităţii femeilor rameside e un alt fenomen evolutiv[8]: la cavouri nu se mai ajunge decât anevoie, printr-un puţ pătrat, adânc şi strâmt. Coborârea se face în pantă din ce în ce mai lină, pe măsură ce avansăm în timp, pe o scară cioplită în stâncă. Varietatea temelor religioase de pe pereţi, mai puţin severe decât cele din hi-pogeele regilor, ne lasă să presupunem că suveranele au ales probabil decorurile în funcţie de personalitatea lor. Oricum ar fi, se mai constată un fapt interesant: printre cele mai mici morminte, unele fuseseră pregătite, se pare, cu toate inscripţiile terminate, exceptând numele lăsat liber în cartuş, în aşteptarea cunoaşterii identităţii celei susceptibile să-1 ocupe.

O regină divinizată

Desigur că, asemeni regilor, despre reginele ce acţionau alături de ei s-a putut crede că erau învăluite într-un fel de halou suprauman, atunci când ele jucau în timpul anumitor ceremonii regale, sau rituri religioase, rolul unei forme divine. Mai mult încă: una dintre ele a dobândit în stima populară o favoare excepţională până la a suscita o asemenea veneraţie încât, din epoca în care a trăit - începutul dinastiei a XVIII-a - şi până la sfârşitul epocii rameside, ea a fost vreme de cinci sute de ani realmente adorată ca o zeiţă şi a obţinut - îndeosebi în necropola tebană - o celebritate care se pare că nu a fost niciodată prejudiciată de cineva.

Este vorba de Ahmes-Nefertari, una din „femeile influente" ale familiei eliberatorilor Egiptului: fiica lui Seke-nenre Tao, sora-soție a lui Ahmes şi mama lui Amenofis I. Nu numai că ea a trăit în preajma acestor trei regi, dar a cunoscut cel puțin alți doi faraoni din familia sa directă: Kamose, fratele său mai mare, şi, în sfârşit, succesorul lui Amenofis I, sub domnia căruia ea a murit, Tutmosis I.
Sfetnic de taină al soțului său - învestită temporar cu titlul de Al Doilea Profet al lui Amon, care nu-i fusese atribuit niciodată unei femei, fie ea si de sânge regal - întronată de el în calitate de Soție divină şi beneficiind de prerogativele corespunzătoare, se pare că ea a fost şi prima
103
suverană care a primit acest titlu devenind astfel intermediarul predilect pe lângă Amon, zeul dinastic.
Judecând după monumentele rămase din vremea domniei sale, putem crede că, pentru țara sa, ea a îndeplinit simultan un important rol religios atestat de numărul şi calitatea donațiilor afectate diverselor temple din Egipt, precum şi o acțiune economică extrem de marcată: în acest sens, ea a patronat repunerea în exploatare a carierelor. Ea a fost desigur foarte eficientă alături de fiul său, Ame-nofis I, iar în cursul domniei acestuia ei au îndeplinit neîndoios împreună două acțiuni esențiale pentru țara lor în care atâtea instituții trebuiau reabilitate sau chiar instaurate după epoca de dezorganizare din care „ieşea" Egip-tul, în primul rând, nu ar fi imposibil ca ambii să li colaborat cu câțiva savanți-preoți din Teba la elaborarea faimosului *Ritual al cultului divin zilnic*[1] şi să li se fi recunoscut paternitatea asupra acestuia. Interesul pe care Ah-mes-Nefertari trebuie să-1 fi arătat acestei sarcini fundamentale, şi care se traducea prin „reactivarea" cultului în templele din Egipt, era fără îndoială unul din motivele extraordinarei sale celebrități în inima celor care - pentru a relua cuvintele lui Herodot - erau „cei mai religioşi dintre toți oamenii".
Un al doilea factor influențase probabil, încă şi mai mult, imaginația populară. Regina ținuse, mereu în acord cu fiul său, să pună capăt anarhiei care domnea asupra necropolelor faraonilor. Proiectul fusese acela de a regrupa toate mormintele pregătite pentru viitorii iluştri defuncți şi de a le conferi fastul necesar. Pentru aceasta, trebuia creată şi o corporație de artizani special ataşați realizării acestui nou tip de morminte ce urmau să fie săpate şi amenajate în coastele stâncoase ale unui impozant wadi secat - Valea Regilor - în spatele falezei tebane şi dominat de muntele în formă de piramidă naturală. Această întreprindere a fost definitiv dusă la bun sfârşit de Tutmosis I, însă suveranii inițiatori au fost întotdeauna considerați ca întemeietorii bienfăcători ai instituției „lucrătorilor Mor-mântului", funcționari depinzând direct de vizir şi care au fost instalați oficial în satul lor, ale cărui ruine au fost degajate în vâlceaua Deir el-Medineh (între Valea Regilor şi Valea Reginelor).
Vedem astfel pe stele funerare şi pe pereții capelelor nobililor tebani sau ai unor oratorii private imaginile di-
104
vinizate ale reginei şi ale fiului său, purtate în procesiune, în cursul „Frumoasei Sărbători a Văii". Idolii vizitau atunci templele funerare-jubiliare ale faraonilor, făceau o lungă oprire la templul funerar al reginei, după cât se pare aşa-numita *Men-Set* şi îşi încheiau „plimbarea" la Deir el-Ba-hari (capela lui Hathor). Dar acest ritual nu a luat naştere cu adevărat decât după decesul lui Ahmes-Nefertari. Statuia sa, din lemn învelit în bitum, purtând pe cap pe-ne lungi, se afla în sanctuarul templului său funerar, la poalele colinei de la Dra Abul'l Naga, în fața sanctuarelor de la Karnak, şi care, înfrumusețat de Tutmosis I, a devenit în epoca ramesidă un loc de pelerinaj. Ahmes-Nefertari era sculptată ținând în mână sceptrele faraonilor: biciul şi cârligul. La sfârşitul domniei lui Tutmosis al IV-lea, reprezentărilor publice ale suveranei li s-a atribuit pielea neagră-albăstruie a statuii sale de cult care a sfârşit, în epoca ramesidă, prin a se substitui complet culorii roz sau gal-ben-auriu a primelor sale întruchipări. Aşadar, nu este uimitor să o vedem marcată astfel de tenul celor care, pătrunzând în tenebre, au avut grijă de morți, aşa cum era şi rolul esențial al câinelui negru Anubis, sau al defunctului osirian în transformare hărăzit renaşterii veşnice. Ea era şi cea mai apropiată de Amon-Min Zămislitorul, cel cu elanuri fecundatoare ieşind din noaptea cosmică.
Barca sa, denumită precum aceea a zeilor *Utes-Neferu,* ale cărei proră şi pupă întruchipau uneori bustul său împodobit cu un mare colier, îi permitea, în naosul ce-i conținea efigia sacră, să-şi îndeplinească diferitele sale „apa-

Statuia cultului lui Ahmes-Nefertari apărând în barca sa funerară. 105
riţii" în public. Astfel, ea se putea duce pe calea apei până la templul lui Amenofis I. Imaginea acestuia, în litiera sa, aştepta cortegiul Mamei regale, dinaintea pilonului, pe chei. Era „Plimbarea fluvială a lui Ahmes-Nefertari".. .datorită căreia artizanii necropolei erau răsplătiţi cu două zile de concediu, a 14-a şi a 15-a zi a lunii *Şemu*[10]. Statuia de cult participa şi la ceremoniile sărbătorii lui Amenofis I.
Locuitorii satului antic de la Deirel-Medineh erau înainte de toate primii adoratori ai talentatei soţii a lui Ah-mosis. Deşi ea nu inspira un oracol precum fiul său, Amenofis I, poporul de pe malul stâng al Tebei i se adresa adesea ca unei protectoare ce-i împlinea rugăminţile, iar semnele de cinstire faţă de ea au fost reperate chiar la Abydos şi Heracleopolis.
Silueta sa a apărut astfel pe pereţii templului de la Gur-na şi pe cei de la Karnak, onorată de Ramses al II-lea, sculptată sau pictată pe zidurile mormintelor tcbane ale celei de-a XlX-a dinastii printre reprezentările regilor strămoşi şi contemporani. Statuete de devoţiune - idoli din lemn aurit sau pictat - au fost reproduse şi venerate până la sfârşitul Ramesizilor. Acest cult nu a fost însă niciodată, în realitate, decât local şi nu a cunoscut soarta acelor viguroase figuri de „Sfinţi", aşa cum au devenit, de-a lungul Egiptului, în Epoca Târzie, marii savanţi arhitecţi ai lui Djeser şi Amenofis al III-lea: Imhotep şi Amen-hotep, fiul lui Hapu.
Suverane-faraoni
Unii egiptologi, desigur puţin orbiţi de un conformism extrem de derutant în epoca noastră, au putut pretinde că vechii egipteni „nu puteau tolera ca un «Horus viu» - adică faraon - să fi fost o femeie, deşi mai multe regine ale Egiptului vor fi încercat să uzurpe prerogativele masculine". Această declaraţie, adăugându-se celor care le reproşează acestor regine faptul de a fi „deturnat puterea în favoarea lor", face evident dovada unui dispreţ total faţă de respectul pe care riveranii Nilului îl arătau femeilor din ţara lor şi faţă de statutul de egalitate între cele două sexe care, în Egiptul faraonilor, nu a fost niciodată contestat şi cu atât mai puţin discutat.
106
De aceea nu se pune chestiunea, abordând capitolul fa-raonului-femeie, să legitimăm, să garantăm sau să scuzăm, după atâtea milenii de prescriere, nişte pretinse uzurpări reuşite sau nu, încercate de „aventuriere periculoase" (to-luşi autentice moştenitoare ale faraonilor), înconjurate de conspiratori, o veritabilă clică ce le manipula pe acelea pe care le aduseseră la putere!
Se impune să ne transpunem în vremurile şi locurile în care întreprindem această investigaţie asupra femeii, şi să facem *tabula rasa* din prejudecăţile - şi mobilurile ~ care maiîmpovărează încă mentalităţile nostalgicilor legii Salice. întrucât există o perfectă egalitate între femeie şi bărbat, problema nu se pune - în majoritatea cazurilor - şi tocmai aici trebuie perceput corect punctul de vedere al egipteanului faraonic: fiecare cu rolul său! Regele guvernează, consiliat adesea, şi din ce în ce mai mult de-a lungul mileniilor, de *alter ego*-*i*\ său, Marea Soţie Regală care trăieşte în intimitatea sa şi îl cunoaşte mai bine decât oricine. Nu a primit ea oare încă de timpuriu titlul evocator de *„Cea care îi vede pe Horus şi pe Seth"* (adică aceea care a decelat totalitatea calităţilor şi defectelor regelui său şi a ceea ce întrupează el). Această regină asigură în palat şi în templu o activitate complementară esenţială, indispensabilă în preajma faraonului, a copiilor regali şi în privinţa anumitor aspecte ale cultului. De ce să se substituie prinţului destinat să guverneze Egiptul, întrucât acţiunea prinţesei, diferită, este virtual la fel de eminentă, necesară şi de neînlocuit? Desfăşurarea istoriei Egiptului este cea mai frumoasă demonstraţie a acestui fapt, iar introducerea câtorva femei la conducerea ţării nu este mai surprinzătoare decât prezenţa celor două Elisabete ale Angliei, a Ecaterinei a Rusiei sau a reginelor actuale din Olanda şi Danemarca! Care ar fi, aşadar, cazurile de „uzurpare" în privinţa lui Nitocris, Neferu Sobek, Hatşepsut sau Tausert, singurele suverane într-adevăr cunoscute care, în decursul a trei milenii şi aproape întotdeauna în momente de tulburări, s-au substituit unor faraoni prea tineri sau efectiv şovăitori şi care se arătau probabil incapabili să domnească? Putem constata astfel de situaţii în cazul lui Nitocris, Neferu Sobek, poate Nefertiti (?) sau Tausert. Ele au urcat pe tron fiecare la sfârşitul unei dinastii glorioase, atunci când descendenţa regilor îşi pierdea din vigoare, sau chiar se stingea, şi când ţara avea să cunoască tulburări inerente
107

slăbiciunii monarhiei. Cazul lui Hatşepsut este diferit întrucât Egiptul, în loc să se cufunde în anarhie, tocmai ieşea dimpotrivă, plin de speranțe, dintr-o lungă perioadă frământată - şi întrucât prințesa prezenta toate condițiile legale spre a domni, iar tronul nu poseda, după câte putem presupune din perspectiva cutumei faraonice, un moştenitor mai direct decât fiica lui Tutmosis I. Este deci preferabil să tratăm în primul rând, şi urmând ordinea cronologică, despre suveranele-faraoni efemere: Nitocris, Neferu Sobek, Nefertiti (?) şi Tausert. Cu titlu de reper în timp, dar succint, va fi menționată şi regina Hatşepsut. O dez-voltare specială, şi pe măsura locului excepțional ocupat de această suverană în istoria Egiptului antic, îi va fi consacrat apoi.

Nitocris

Ea este o regină a Egiptului aproape complet legendară. Istoricul Manethon, care nu vorbeşte despre nici o altă su-verană-faraon, o semnalea/ă ca domnind la sfârşitul dinastiei a Vl-a, după Merenre al II-lea (poate doisprezece ani). Eratostene indică în privința sa şase ani de deținere a puterii. Arhivele egiptene au păstrat despre ea doar numele său *Neit-Ikeret,* citat în analele rameside" unde scrie că ea a domnit doi ani, o lună şi o zi! în fapt, singurele „informații" pe care le posedăm despre ea se limitează la aluziile pe care Eratostene şi Herodot le-au lăsat, înteme-indu-se pe o tradiție literară din Epoca Târzie în care au fost introduse şi fapte atribuite, între altele, curtezanei grecoaice Rodopis, amanta lui Esop. Herodot relatează că, suită pe tronul fratelui său care tocmai fusese ucis, Nito- • cris s-a răzbunat pe asasini prin intermediul unui şiretlic care a făcut să piară numeroşi egipteni, după care ea s-a sinucis. Manethon (după versiunea amarniană a lui Eu- \ sebiu) afirmă la rândul său: *„A existat o femeie Nitocris • care a domnit; ea era mai curajoasă decât toți bărbații din vremea sa, şi era cea mai frumoasă dintre toate femeile; avea fizicul unei blonde cu obrajii roz. Se spune că ea a clădit cea de-a treia piramidă ".* Din toate aceste elemente amestecate putem reține în orice caz că această regină, care nu a rămas desigur decât puțin timp pe tron, la sfârşitul celei de-a Vl-a dinastii, a participat probabil la lucrări legate de piramida neterminată a lui Mykerinos

108

de la Gizeh[12]. Legenda frumuseții sale va fi străbătut secolele, probabil puțin confundată cu aceea a lui Rodopis (= cu tenul roz), dar blondețea părului său, surprinzătoare pentru o „fiică a Nilului", şi despre care se mai vorbea încă în vremea grecilor, face neîndoios aluzie la o modă egipteană, dovedită acum arheologic prin picturile din mormintele dinastiei a V-a de lângă piramide: prințeselor le plăcea să poarte peruci blonde!

Suverană remarcabil de curajoasă şi de o frumusețe incomparabilă: iată un compliment „feminist" deosebit făcut de Manethon, singurul istoric antic al Egiptului, la adresa singurei suverane-faraon - fie şi efemeră - a unui Imperiu Vechi gata să basculeze în războiul civil.

Neferu Sobek

Tot la sfârşitul unei epoci strălucite a istoriei Egiptului ajunsă la declinul său apare şi a doua suverană-faraon cunoscută, regina Neferu-Sobek[13] care pare să încheie dinastia a XH-a din Imperiul Mijlociu. Fiică a lui Amenemhat al III-lea şi sora lui Amenemhat al IV-lea, se pare că ea s-a urcat pe tron între aceste două domnii, pentru o perioadă desigur foarte scurtă. Papirusul sau „canonul" de la Torino indică pentru domnia sa: trei ani, zece luni, optzeci de zile. Nici un detaliu nu ne-a parvenit într-adevăr despre existența sa, dar o dovadă formală a statutului său real de faraon ne este oricum furnizată de un tors fragmentar al uneia dintre statuile sale, intrat în Muzeul Luvru acum vreo cincisprezece ani. Suverana este reprezentată, înveşmântată în-tr-un mod extrem de original - şi excepțional - cu rochia sa feminină, peste care şi-a pus bucata de pânză masculină înfăşurată în jurul coapselor cu partea din față scrobită a faraonilor. La gâtul său atârnă dubla „bulă" a regilor Imperiului Mjlociu. Ea a fost îngropată lângă Amenemhat al IV-lea, în piramida sa de la Mazghuna.

Hatşepsut

Ea este citată aici pentru a respecta ordinea si spre a o situa în timp, având în vedere că o dezvoltare specială îi este consacrată mai departe.

în ciuda distrugerii sistematice şi necruțătoare exercitate asupra monumentelor sale, ea este unul dintre fara-

109

onii Imperiului Nou a cărui domnie poate fi evocată destul de bine în marile sale etape.

Nefertiti (?)

Anumite indicii ce singularizează activitatea acestei Mari Soții Regale i-au incitat pe egiptologi (Harris îndeosebi, urmat de Samson) să propună coregența lui Nefertiti şi a lui

Akhenaton, care s-ar fi terminat printr-o suveranitate absolută la moartea regelui. Regina ar fi mers atunci până la a-şi lua numele de Smenkhkare, considerat până acum ca fiind cel al unui frate mai tânăr al regelui ce i-a succedat timp de doi sau trei ani. Argumentaţia, deşi seducătoare, este lipsită încă de dove/i perfect convingătoare[14].

Tausert

In sfârşit, a patra regină care a fost încoronată faraon pentru câţiva ani este această Tausert al cărei nume a fost împrumutat de Theophile Gautier sub forma Taoser pe care i-o dăduse Champollion, pentru a-1 atribui eroinei din al său *Roman al mumiei.* Ea a fost ultima manifestare a farao-nului-femeie, înaintea cuceririi Egiptului de către Alexandru cel Mare şi a domniei Ptolemeilor care avea să se încheie prin acţiunea curajoasă şi dramatică a celei de-a şaptea Cleopatre, suverana-faraon alexandrină.

Nefericita Tausert, care apare atât de fragilă, de graţioasă în imaginea sa sculptată pe cadrul ueni porţi a templului nubian din Amada, se pare că nu a avut o existenţă prea liniştită la sfârşitul dinastiei a XlX-a, în cursul căreia se ilustrase din plin Marele Ramses. Familia regală, ai cărei moştenitori păreau epuizaţi şi lipsiţi de mijloace, se crampona de un tron râvnit de un anume Amenmes, poate

110

strănepot al lui Ramses, a cărui scurtă domnie este anevoie de plasat în timp cu exactitate. Un aparent şi puternic susţinător al coroanei, marele cancelar Bay, pare să fi jucat, în decursul acestei perioade, un rol decisiv pe lângă regină, în sfârşit, un sirian, larsu, a luat puterea în plină anarhie şi a domnit ca un tiran; dar el a fost izgonit până la urmă de Sethnakht, întemeietorul dinastiei a XX-a. în centrul acestui eşichier, contractând se pare alianţe succesive şi cu destine diferite: trei actori principali asupra ordinii succesiunii cărora există încă controverse: Seti al II-lea, Tausert, Siptah[15]. Monumentele care se păstrează de la ei şi îndeosebi mormintele lor - din Valea Regilor - lasă să se presupună lupte interne, rivalităţi care s-au tradus prin martelarea numelor suveranilor, înlocuite apoi de altele sau chiar suprimate definitiv.

La moartea lui Mineptah (al treisprezecelea fiu şi succesor al lui Ramses al II-lea), desigur unul dintre moştenitorii săi, Seti, al doilea cu acest nume, i-a succedat: el s-ar fi căsătorit, pentru a-şi spori legitimitatea, cu prinţesa regală Tausert. Seti al II-lea nu a domnit decât şase ani, iar Mare Soţie i-a fost Tausert pe care o vedem, pe una din propriile brăţări de argint[16], vărsând vin într-un pocal pe care-1 întinde regelui. La moartea faraonului, fiul său Siptah trebuia să-i succeadă. Nu se ştie cine era mama sa, în mod cert nu Tausert. Atunci a apărut probabil, veşnicul pretendent, ruda regală Amenmes, care poate că a ocupat tronul un scurt răstimp. Marele Cancelar *„al Ţării întregi",* Bay, veghea, se pare, şi potrivit propriilor sale cuvinte *„l-a restabilit pe rege pe tronul tatălui său".* Maiestatea sa Siptah era desigur încă un copil. Tausert, fără ajutorul cancelarului, n-ar fi putut ajunge singură la această soluţie, cu atât mai mult cu cât succesiunea era contestată. Bay a sprijinit facţiunea la putere: oare regina a trebuit să se încline în faţa manevrelor lui Bay sau a fost aliata sa? Oricum ar fi, ea a asigurat regenţa în cursul celor şase ani cunoscuţi ai regenţei lui Siptah, mort prematur şi îngropat în Valea Regilor. Apoi Tausert a urcat pe tron şi a pus să fie încoronată sub numele de „Fiica Soarelui"[17]. Ea ţinuse, în timpul regenţei, să i se construiască, ca pentru un suveran cu drepturi depline, un mormânt în Valea Regilor şi de aceea o vedem figurând pe reliefurile ce acoperă zidurile, alături de Siptah. Apoi, devenită regină, ea a vrut să evoce în mormântul său subteran amintirea soţu-

111

lui său Seti al II-lea. Iată de ce în scena în care, alături de Siplah, îi aduce o ofrandă lui Geb, ea a suprimat numele tânărului rege spre a le înlocui cu cele ale lui Seti al II-lea; este doar o presupunere. Dar se cunosc încă prea puţine lucruri pentru a şti ceea ce s-a petrecut într-adevăr.

Ultimul an menţionat al domniei lui Tausert este anul 8[18]. Să fi rămas ea oare pe tron în toată această perioadă? Sau introdusese cumva şi cei şase ani de regenţă? Dacă este aşa, înseamnă că nu a rezistat decât doi ani ambiţiilor sirianului larsu. Mormântul său (nr. 14 din Valea Regilor), martor al atacurilor suportate pare-se de regină, trebuia să fie completat cu un templu, doar schiţat, la sud de Rameseum, iar palatul său a existat probabil la Pi-Ram-ses, unde ea 1-a folosit poate pe acela al marelui său strămoş Ramses. Nubia şi peninsula Sinai au păstrat urme ale activităţii sale regale şi paşnice. Cum a dispărut ea? Nimeni nu ştie, dar posibilitatea unei morţi violente în cursul acestei perioade de anarhie nu poate fi eliminată. O certitudine relativă este faptul că larsu, desigur, nu s-a ostenit să-i păstreze memoria şi că Sethnakht şi-a însuşit momântul său şi a pus foarte probabil să i se

distrugă mumia. Cu toate acestea, „fidelii" vegheau; ei au putut sustrage câteva bijuterii din tezaurul defunctei suverane şi le-au îngropat în-tr-un mormânt anonim, ascunzătoare discretă în care au fost regăsite[19], în aceeaşi Vale a Regilor. Din acest ansamblu provin cele două brăţări de argint pe care, încă Mare Soţie Regală, o vedem graţioasă si atentă în faţa lui Seti al II-lea. Alte bijuterii aflate lângă cele ale reginei poartă numele primului său soţ: minunaţi cercei din aur, volu-minoşi dar din fericire extrem de uşori, ornaţi cu pande-locuri în formă de rodie pe care le purtau numai prinţii de vârstă fragedă şi prinţesele.
într-o altă „ascunzătoare" de orfevrărie din delta orientală, situată la Zagazig, în mijocul unor prestigioase bijuterii rameside, între care se numărau „vasul cu capriţă" şi cele două brăţări „cu raţe" ale lui Ramses al II-lea, se găsea de asemenea, purtând numele reginei Tausert, o cupă din aur având forma unui lotus alb deschis. Astfel îi datorăm ultimei prinţese din vremurile faraonice suită pe tronul Egiptului acest exemplar unic şi tangibil al unei cupe utilizate de suverani. Putem remarca această ustensilă regală în scenele figurative evocând viaţa intimă la palat şi amintind episodul în care Tausert îi oferă vinul ameţitor lui Seti al II-lea, faraonul său, cel pe care ea poate că îl iubise.

Capitolul V

AMON Şl DESTINUL SOŢIILOR ZEULUI Fecioarele suverane din Teba

Marea epocă a Imperiului Nou se termină cu stingerea familiei Ramesizilor, a cărei decadenţă a pregătit venirea unei ere de permanente tulburări, denumită de egiptologi A Treia Perioadă Intermediară, în cursul acesteia din urmă, tronul, după ce fusese ocupat de faraoni descendenţi ai unui fost vizir din Nord, devenit rege sub numele gre-cizat de Smendes (dinastia a XXI-a, mileniul I a. Chr.), a fost în mod succesiv prada unor dinaşti de origine străină. Această fază se încheie cu dinastia a XXV-a, înaintea reînnoirii saite, prin invazia nubienilor-sudanezi, desemnaţi de istoricii greci drept „etiopieni" (mijlocul secolului VII a. Chr.).

Amon suveran

Faraonii se îndepărtează atunci definitiv de vechea capitală, Teba, şi de Per-Ramses, cea care pare să fi fost favorizată de Ramesizi. Ei se instalează la Tanis, puţin mai spre nord-vest, după ce jefuiseră masiv tezaurele ce se păstrau în precedenta Cetate a Regilor. Dar trebuie să constatăm înainte de toate un fenomen care luminează multe aspecte obscure: toate ipostazele divinului si îndeosebi cele care înfloreau în străvechiul oraş al Ramesizilor, inclusiv aceea a redutabilului Seth flancat de divinităţi de origine străină, au dispărut în favoarea exclusivă a lui Amon. Monoteismul[1] afirmat pare să fi cuprins întreaga ţară. De la Teba la Tanis, Amon din Karnak[2] este suveran. Menţiunea oraşului său (Teba) sa a vocabulei sale (Amon) intră în compoziţia numelor anumitor monarhi din Tanis, în-

cepând cu cel al fiului lui Smendes: Psusennes (în egipteană: *Pa-Seba-Kha-en-Niut,* adică: „Steaua ce apare în Oraş", - Teba), sau al lui Amenemope: „Amon este în Luxor", ca şi al lui Siamon: „Fiul lui Amon..." Creatorul a toate, luna şi soarele (a se înţelege: „Veşnicia"). Primordialul, Cel cu natura de nepătruns, Amon este, aşa cum o indică numele său *Imen, Cel Ascuns.* Teologia tebană ajunge la un concept cvasimonoteist ce va favoriza deopotrivă clerul şi Palatul: imensul prestigiu al zeului va servi regalitatea în această perioadă de instabilitate politică. La Tanis, faraonii, atât cât le permit modestele lor posibilităţi, în cursul acestei perioade instabile, se ocupă de treburile Statului; la Teba, marii preoţi, care revendică titlul de rege, guvernează prin oracolul lui Amon dinaintea căruia sunt prezentate toate litigiile...chiar şi cele de ordin familial.

Nesykhonsu,
soţia unui mare preot al lui Amon

în această privinţă, un papirus ce însoţeşte rămăşiţele Nobilei Doamne Nesykhonsu, îngropată în „ascunzătoarea" de la Deir el-Bahari, ne dezvăluie dintr-o dată, într-o nouă lumină, din multe puncte de vedere surprinzătoare, lumea privată a marilor preoţi şi a nobilelor lor soţii la începututl decadenţei lor.
Astfel, suntem puşi la curent cu o afacere scabroasă referitoare la intenţiile criminale pe care le-ar fi avut soţia pontifului suprem Pinedjem al II-lea, faţă de propriul soţ. Dacă nu descoperise nimic, cel puţin el bănuia oare perversitatea consoartei sale sau se temea să nu fie urmărit de o răzbunare, de o gelozie implacabilă sau de o eventuală conspiraţie inspirată de faraonul din Tanis? Mai ales dacă ţinem seama de faptul că Nesykhonsu era fiica din a

doua căsătorie a lui Smendes contractată cu doamna Ta-hendjehuty şi că, în aceste condiţii, ea ar fi fost capabilă să supravegheze îndeaproape interesele tatălui său la Teba. De aceea, la moartea Doamnei şi sub impresia unei suspiciuni explicabile, marele preot îl făcuse pe Amon să rostească un oracol, al cărui efect trebuia să constituie cea mai bună protecție pentru el însuşi, soţiile sale şi fraţii săi, împotriva eventualei acţiuni *post-mortem* a redutabilei sale soţii.
Iată, în rezumat, acest decret: *„Astfel vorbi Amon-Re, regele zeilor, Marele Zeu Puternic care a fost Primul ce*
114
s-a manifestat întru ființă..." Urmează apoi cuvinte... diplomatice...şi favorabile Doamnei. Ele sunt urmate de un avertisment serios:
„ Voi călăuzi inima lui Nesykhonsu, fiica lui Tahen-djehuty, astfel încât ea să nu-i pricinuiască nici un rău lui Pinedjem, fiul lui Isiemkheb.
Ii voi călăuzi inima si nu-i voi îngădui să scurteze viața [lui Pinedjem].
Ii voi călăuzi inima şi nu voi îngădui ca ea să-i pricinuiască ceva ce poate dăuna inimii unui om viu [...]
îi voi călăuzi inima pentru ca ea să-i dorească binele, atâta vreme cât va trăi [...]"
Un element comun (uneori periculos, aşa cum tocmai am văzut) leagă strâns cele două forme, monarhică şi sacerdotală, ale „puterii": femeile din familia regală a căror influență politică se amplifică prin intermediul soţiei marelui preot al lui Amon şi al „Soţiei divine a Zeului". De altfel, după iniţatorul lor, Herihor, marii preoţi din Teba au fost cu toţii, prin mama lor, descendenţi din suveranii taniţi. Cu titlu de exemplu, doar pentru începutul dinastiei a XXI-a: marele preot Piankhi, născut din prinţesa Tentamon şi din regele Smendes, s-a căsătorit cu o fiică a lui Smendes, Henuttauy, iar fiul lor, Pinedjem I, s-a căsătorit, la rândul său, cu Isiemkheb, fiica lui Psusennes I, rege la Tanis, şi din regina Mutnedjemet. Soţiile lor au fost înzestrate cu numeroase funcţii sacerdotale, dar înainte de toate au fost învestite cu sarcina primordială rânduită, afectată deja prinţesei Mutnedjemet, soţia lui Herihor: aceea de *„cea mai mare dintre Concubinele lui Amon-Re",* aici fiind vorba de haremul lui Amon din templul de la Karnak. Era un rol îndeplinit deja în Imperiul Nou de o preoteasă care, adesea, „o dubla" pe Soţia Zeului şi îi suplinea sarcina atunci când nu era afectată reginei.

Noile Soţii ale Zeului

Asistăm, aşadar, la transferul complet al acestei importante şi extrem de secrete funcţii de Soţie a Zeului, în continuare ea a fost, în mod exclusiv şi total, încredinţată unei *fiice de rege,* consacrată pe atunci la Teba, unde ea era
115
dotată cu un domeniu, cu o Curte şi cu un personal administrativ. Dar, dedicată iubirii supranaturale a zeului, ale cărui elanuri amoroase trebuia să le întreţină neapărat pentru ca mersul lumii să continue, ea se consacra exclusiv acesjei misiuni şi rămânea fecioară, destinată unui celibat terestru, pe care nici un „consort morganatic" nu trebuia să-1 tulbure vreodată.
Această demnitate nu va mai fi, aşadar, apanajul reginei, prima căreia îi revenise această sarcină printre multe altele, ci al unei fiice a suveranului, care în epocile anterioare putea deveni, conform ritului, o Mare Soţie Regală. Ea va fi, fără intermediară sau supleantă, pusă în contact cu *zeul.* în plus, titlul său s-a îmbogăţit cu numele definit fără ambiguitate al zeului: ea este de-acum înainte *„Soţia luiAmon",* exluzând orice altă formă divină. Astfel, trei autorităţi (faraonul, marele pontif din Teba şi fiica regelui - Soţia lui Amon), fiecare cvasisuverană în atribuţiile sale, au fost repartizate în cele două mari regiuni ale Coroanei: Nordul şi Sudul, noua capitală şi oraşul lui Amon Tanis şi Teba. O putere intermediară, de asemeni localizată la Teba, a cărei prezenţă esenţială trebuia să tempereze eventualele tendinţe acaparatoare ale regilor-preoţi din Sud asupra suveranilor din Nord, era constituită de această fiică regală, soţie şi „inspiratoare" personală a lui Amon.
Prima dintre aceste noi Soţii divine a fost se pare prinţesa Makare, fiica regelui Psusennes I şi a reginei Henut-tauy. Descoperirea corpului său mumificat, în ascunzătoarea regală de la Deir el-Bahari, însoţit de o mică mumie presupusă atunci a fi a unui prunc, a suscitat comentariile cele mai defavorabile la adresa prinţesei, căreia i s-a atribuit un comportament contrar jurământului de castitate pe care ea îl va fi rostit. S-a mers până la a pretinde că mânia divină se exercitase în momentul naşterii şi că „pruncul păcatului" nu supravieţuise sau că fusese chiar suprimat. Toate aceste ipoteze răuvoitoare au fost în sfârşit infirmate,

acum un deceniu, atunci când obiectul litigiului a fost supus unei radiografii: el s-a dezvăluit atunci a fi mumia... maimuței favorite a prințesei! Reputația fecioarelor sacre scăpa astfel de o gravă acuzație.
Printre celelalte cinci prințese Soții ale lui Amon cunoscute înaintea dinastiei a XXV-a trebuie citată Ka-romama[3], desigur nepoata lui Osorkon I din dinastia a
116
XXII-a, a cărei prețioasă statuetă din bronz damaschinat cu aur şi electrum este expusă la Luvru. Ea este înfățişată în atitudinea cântărețelor din sistru. Este una din capodoperele aduse din Teba de Champollion şi merită pe deplin unul din epitetele conferite funcției doamnei reprezentate: *„cu mersul frumos în Casa lui Amon"*.

Sub regii „etiopieni"

La sfârşitul domniei lui Osorkon al III-lea, puterea Soțiilor lui Amon va creşte încă şi mai mult prin intervenția regilor „etiopieni" care râvnesc Coroana, şi aceasta în detrimentul marilor preoți ai lui Amon şi a bogățiilor lor. In-tr-adevăr, suveranul Sudanului cu reşedința la Napata, Kaşta, impunându-se ca stăpânilor al Tebei, a obținut imediat ca fiica sa Amenirdis I să fie adoptată de Soția Zeului, Şapenipet I, fiica defunctului Osorkon. Ea şi-a exercitat puterea sub regii Şabaka şi Sabataka, ca moştenitoare necontestată. Procesul declanşat atunci a continuat şi Divinele Soții ale lui Amon se vor succeda prin adopțiune, formând astfel o dinastie proprie. Amenirdis I a procedat la rândul său în acelaşi mod cu Şapenipet a Il-a, fiica lui Piankhi[4] care a domnit la Teba sub regii Şabakata, Taharka şi Tanutamen.
Colecțiile egiptene de la Luvru păstrează un prețios etui din bronz damaschinat cu aur, argint şi email negru, purtând imaginea - şi protocolul - Marii Şapenipet a Il-a, în atitudine de adorație dinaintea triadei tebane. Această bijuterie a prelucrării metalelor conține în interior o tăbliță de fildeş, din păcate „sudată" de metal din cauza mediu-iui umed în care s-a aflat. Dacă s-ar putea citi, printr-o tehnică adecvată (tomografia?), textul gravat pe plachetă, atunci am obține neîndoios informații prețioase asupra cartei de întronare a suveranei liturgice.

Sub regii saiți

în sfârşit, ultima „etiopiana" a fost Amenirdis a Il-a - sau Cea Tânără -, fiica lui Taharka. Regele sait Psammetic I, care nu domnea încă efectiv asupra Nordului în acea epocă, a obligat-o pe aceasta din
117
şi mai ales pe Adoratoarea precedentă, Sapenipet a
Juemhat) şi evenimentul în sine sunt re ața e Adpoțiunii^. Ea poartă fireşte mentrunea ventar obligatoriu al bunurilor t
rii lui Nit°Cris J
J erau urnizate zilnic pentru „casa" sa:
r JUmătatC)' PrăJitUI , o suta nouazec, de pâini. In fiecare

Toate contnbuțnle acestea îi erau livrate de Prim„i i
1 ritaduiui- fc$$ fața demi"gului si îi
1' de la Zeu' coroana rer a:numitul *A*/*«?, în vreme ce divinu său , °7hcia imPu"erea manilor asupra sa Noua ' f"nia de S°ție a Zeului este înfățiş
nrecn , precum o suverana, propria întronare
H a PUtUt constata că' în ""ele cazuri, mama
^ nîa' urmând Prin aceasta exemplul fa
118

în Epoca Târzie

Saitei Nitocris i-a succedat fiica lui Psammetic al II-lea şi a reginei Takhut, prințesa Ankhnesneferibre, care a preluat şi locul de Prim Profet al lui Amon. Minunatul său sarcofag este păstrat la British Museum; la rândul său, ea o adoptase pe Nitocris a Il-a, fiica lui Amasis. Cele două prințese, veritabile suverane, au domnit succesiv la Teba până la sosirea perşilor. O dată cu gestiunea satrapilor, se pare că o preoteasă din fieful lui Amon va fi putut să mențină, chiar şi foarte de departe, tradiția Soției Zeului, astfel încât, atunci când Herodot a venit la Teba, el a auzit vorbindu-se despre *„femeia care se culca în templul lui Zeus şi nu trebuia să întrețină relații cu nici un bărbat"* (1,182). Ceea ce ne-a relatat istoricul grec face aluzie tocmai la statutul prințesei legate „mistic" de

Amon, înconjurată de un harem virginal (pustnice). Nu există aici, după cum se vede, nici o legătură cu pallacidele sau hierodu-lele cu moravuri mai libere şi care ar fi practicat prostituția sacră în temple, despre care au vorbit Strabon şi chiar Diodor din Sicilia.

Funcţia Soţiilor Zeului

Informațiile cele mai bogate despre Soțiile lui Amon provin de la monumentele ce au aparținut prinţeselor „etiopiene" şi care completează în mod fericit vestigiile epocilor precedente. Ele erau veritabile suverane ale Tebei şi majoritatea prerogativelor regale le erau recunoscute. Cele două nume ale protocolului lor erau cuprinse în cartuşe. Ele puteau dedica edificii (îndeosebi capele) şi proceda la riturile de întemeiere, dar cu toate acestea nu erau asociate construirii monumentelor regale din dinastia a XXV-a. Asemeni suveranului, ele au menținut cultul, au consacrat ofrande, au îndeplinit riturile de adorare, au oferit jertfa supremă a imaginii lui Maat (echilibrul cosmic) şi erau purtate precum faraonul în lectica sărbătorii jubiliare -sărbătoarea *şed* — care a fost celebrată pentru ele, ca şi pentru suveran. Cvasitotalitatea privilegiilor le era acor-dată, cu o singură excepție: anii continuă să fie indicați numai după desfăşurarea domniei faraonului, o dovadă a raportului strâns şi exclusiv ce-1 lega pe rege de revenirea anului nou şi de Inundația Nilului ce marchează această

reînnoire esențială. Totuşi, capelele Adoratoarelor puteau primi decorația regală a defilării duhurilor acestei Inundații[6]. Pe unele monumente numele Soției lui Amon era asociat celui al regelui titular şi uneori, în epoca etiopiana, ea putea fi chiar reprezentată în paralel cu faraonul. Tratată deopotrivă cu el, ea era reprezentată uneori în chip de sfinx - aşa cum fusese cazul câtorva prințese, încă din Imperiul Mijlociu. Şi, asemeni Stăpânitorului Egiptului, i se îngăduia să îndeplinească „riturile de dominație", să arunce bile magice şi să tragă cu arcul asupra țintelor din cele patru puncte cardinale sau să participe la „proslăvirea nodurilor divine legate de aceste direcții".

Care era funcția esențială a acestui veritabil rege „regional"? Era desigur, şi depăşind cu mult rolul jucat odinioară de reginele Imperiului Nou, dialogul său intensiv şi cvasipermanent cu demiurgul teban. în calitatea sa de soție ea trebuia să întrețină atotputernicia creatoare a acestuia şi să-1 „satisfacă" astfel pe „zeu". Imaginile sale apărând pe reliefuri, sau evocate de statui şi statuete, îi dezvăluiau în primul rând şi nemijlocit incontestabila sa feminitate: frumoase şi mai carnale decât toate celelalte reprezentări feminine, găsim Soții divine frecvent evocate în epoca etiopiana, în compania lui Amon. Adeseori în fața soției sale şi, de talie asemănătoare, zeul îi prezintă *„celei care umple sanctuarul cu mireasma parfumului său ",* şi exprimându-i totodată mulțumirea sa, semnul vieții *ankh: „ inima mea este pe deplin satisfăcută ",* se citeşte alături de personaje. La nord de marele templu de la Karnak, în regiunea unde au fost consacrate capele ipostazei „ațipite" a lui Amon - care prelua astfel una din ipostazele lui Osiris —, una din scenele cele mai sugestive ne-o arată din nou pe Soția divină îmbrățişându-şi demiurgul, lipită de el, piept lângă piept şi ținându-1 de un umăr. Altundeva ea înconjoară cu brațele gâtul zeului iar una dintre coapsele sale nervoase o atinge îndrăzneț pe cea a lui Amon. Mai mult încă, fragmentul unui grup păstrat la Muzeul din Cairo materializează unirea mistică a acestui cuplu în care Soția divină Amenirdis aşezată pe genunchii lui Amon este îmbrățişată de acesta din urmă, imagine de o libertate extremă în iconografia egipteană atât de castă şi al cărei prototip datează totuşi din epoca amarniană. Calificativele languroase cu care erau gratificate Soțiile Zeului în Imperiul Nou ni s-au păstrat. In plus, unor scene amoroase le co-respundeau titluri atribuite Mâinii Zeului: *„Cea care*

bucură trupul zeului, cea care se uneşte cu zeul, cea care se îndestulează privindu-l pe Amon..." Ea este confundată uneori chiar cu fiica sa: *„Fiica lui Amon, a trupului său, pe care el o iubeşte".*

Reprezentată adeseori cu trupul mulat într-o tunică lungă şi acoperită uneori de o mantie, atârnând în spate şi acoperindu-i un umăr, Soția putea purta perucă scurtă, dar cel mai adesea ea apărea cu plete lungi dominate de cele două pene înalte şi de coarnele lui Sothis reamintind însemnele inițiale ale funcției sale. Lângă ea, un mare majordom, un personaj influent: el mergea în umbra sa în locul te-ului regal la procesiuni. Ea era înconjurată de funcționari special ataşați „casei" sale: marele şambelan, o întreagă ierarhie de scribi, de

servitori şi de doamne de onoare de importanţă diferită.
Până în prezent nu se poate cunoaşte locul exact în care ele au fost toate îngropate, dar se presupune că mormintele Soţiilor lui Amon, în cursul celei de-a treia perioade intermediare, trebuie să fi fost amenajate în vechiul complex religios al lui Ramses al II-lea, în Rameseum. Capelele Adoratoarelor fuseseră, de altfel, ridicate acolo. Destinul „etiopienelor" a fost altul. Capelele lor mai pot fi încă vizitate în zona sud-estică a marelui templu de la Medi-net Habu. Dar mormintele lor n-au fost regăsite încă.
Astfel se afirmă, atunci când începe declinul Egiptului, puternicul rol politic, şi chiar regal, jucat de prinţesă, Soţia terestră a Zeului, care, de altfel, a ajuns să-1 înlocuiască şi chiar să-1 elimine pe marele preot al lui Amon de la Karnak.

Capitolul VI

HATŞEPSUT, MARE SOŢIE REGALĂ ŞI REGENTĂ

Legenda reginei

Din impozanta şi trimilenara listă a faraonilor două personaje se mai detaşează încă, din multe puncte de vedere, constituind personalităţile cele mai originale şi mai excepţionale ale dinastiei a XVIII-a (secolele XVI-XIV a. Chr.). Şi totuşi succesorii lor pe „tronul lui Horus" se străduiseră să şteargă urmele domniei şi a amintirii lor din memoria oamenilor. Este vorba de regina Hatşepsut (1504-1483) şi de regele Amenofis al I V-lea-Akhenaton, două subiecte ideale pentru a inspira scrieri moderne însufleţite de un romantism uneori delirant.
Răzbunarea anticilor, oricât va fi fost de meticuloasă la adresa suveranei, s-a dovedit însă imperfectă: genialului părinte al egiptologiei, Champollion, i s-a oferit astfel şansa de a decela, încă de la sosirea sa în Egipt, primele indicii revelând existenţa unui „rege-regină", aşa cum scria el după vizita sa în 1828, la ruinele, sfărâmate şi acoperite de depozite seculare, de la Deir el-Bahari, templul său jubiliar, în ciuda ciocănirii cartuşelor regale, el reperase terminaţia feminină a numelor pe care le conţineau. Din acest moment, alarma, dacă putem spune aşa, era dată şi fiecare generaţie de egiptologi a contribuit la reconstituirea, dictată de hazardul unor importante, sau infime, dar adesea esenţiale descoperiri, a unui gigantic *puzzle,* după vestigiile monumentale ale suveranei ce provocase o aprigă dorinţă de distrugere a tuturor urmelor sale. Faraonul Hatşepsut s-a materializat realmente în istorie atunci când în 1858 Auguste Mariette a degajat, în acelaşi templu de la Deir el-Bahari, colonada sudică în fundul căreia mai zăceau încă, deşi extrem de deteriorate, reliefurile ce descriau expediţia în Ţara Punt.

Dacă relicvele acestei suverane-faraon deveneau tangibile, în schimb, tăcerea contemporanilor săi şi a celor care au venit după ei persista: nici una din listele regale întocmite prin grija lor şi regăsite în cursul săpăturilor nu tăcea aluzie la regină şi, în plus, erau aduse la lumină dovezile unei distrugeri sistematice vizându-i şi pe unii membri din anturajul său. Cu toate acestea, domnia sa fusese înregistrată în taina „Caselor Vieţii" ale templelor din Egipt unde scribii ţineau cu scrupulozitate la zi arhivele fiecărei dinastii: fără aceste documente pe care le-a putut consulta Manethon, însărcinat de Ptolemeu al II-lea Philadel-phos să reconstituie lunga listă a faraonilor, acest istoric ar fi fost incapabil să indice existenţa suveranei din dinastia a XVIII-a despre care a menţionat că „a domnit douăzeci şi unu de ani şi nouă luni", ceea ce pare a se fi întâmplat într-adevăr.
Părerile rămân încă împărţite asupra acestei femei, oricum excepţională: dar ele se vădesc, în majoritatea lor, detestabil de tendenţioase, într-adevăr nu găsim oare, sub pana unor egiptologi de reputaţie internaţională, consideraţii, între care cele mai puţin dezagreabile sunt enunţate după cum urmează: „redutabila Hatşepsut", „faptul că ea a devenit rege constituie o enormitate", „o uzurpatoare, întrucât o femeie nu poate îndeplini funcţia şi nici face faţă necesităţilor Egiptului"? Altele subliniază faptul că ea „n-ar fi putut realiza niciodată nimic fără o prezenţă masculină alături de ea". Bărbatul vizat este Senenmut, cel mai intim colaborator al său: „Este de neconceput ca o femeie, chiar cu un caracter atât de viril, să fi putut ajunge pe o asemenea culme fără o susţinere masculină". Se vorbeşte şi despre „atotputernicul favorit care nu lipseşte niciodată dintr-o astfel de guvernare feminină", în schimb, aceiaşi autori consideră probabil firească, dacă nu indispensabilă, prezenţa lui Richelieu pe lângă Ludovic al XHI-lea, pe aceea a lui Colbert drept salutară în preajma lui Ludovic al XlV-lea şi benefică pe cea a lui Disraeli la care a apelat înţeleaptă

„Bunică a Europei"*.
Se insistă şi asupra dominației clerului; se insinuează că regina a fost o jucărie în mâinile Primului Profet al lui Amon, Hapuseneb, ce deținea puterea efectivă, şi ale lui Senenmut, Al Doilea Profet şi probabil amantul său!
*Regina Victoria a Angliei (n. tr.).

Aceiaşi autori se complac în sfârşit în a recunoaşte, referitor la preluarea puterii de către jegină, rolul capital şi cva-siexclusiv al lui Senenmut. în rezumat, Hatşepsut apare înainte de toate ca „o uzurpatoare care a exercitat pe nedrept puterea, fiind prea preocupată de neînțelegerile provocate de ea pentru a se mai apleca asupra chestiunilor din Asia"; ea este în definitiv „cea care 1-a împiedicat pe Tutmosis al III-lea să se dezvăluie înaintea dispariției ei"; or, în momentul în care Hatşepsut a început să răspundă de țară, viitorul Tutmosis al III-lea trebuie să fi avut cel mult patru sau cinci ani!
Tot acest rechizitoriu îşi va găsi răspuns în cadrul pieselor ce constituie dosarul suveranei, dar se cuvine încă de la început, şi spre a nu le crea cititorilor prezentei lucrări o părere prea defavorabilă despre starea de spirit a unora dintre egiptologii noştri, să subliniem generoasa luciditate a unui Budge, a unui Naville, a unui Lacau, a unui Gardiner şi a unui Daumas, care admit cu toții că „această regină de caracter a avut parte de o domnie paşnică şi prosperă [...] fără a duce adevărate războaie în afara frontierelor, fără a provoca revolte interne, lăsând după ea importante construcții şi favorizând totodată prospecțiunile miniere". Alții, mai prudenți, pentru care preluarea puterii de către regină pare a f i o aventură stranie, se complac în a recunoaşte că „domnia nu a fost neglijabilă, ea ştiind să se înconjoare de slujitori abili" (Vercoutter). Câțiva lasă, în sfârşit, să transpară din aprecierile lor o nuanță admirativă „pentru această femeie remarcabilă", recunoscându-i „calitățile politice şi artistice, activitățile şi inițiativele sale paşnice", această femeie care a ştiut „să realizeze o eră de pace şi de prosperitate". „Fără nici o îndoială, adaugă Steindorff şi Seele, ea era o femeie foarte frumoasă, talentată şi înzestrată cu tot farmecul feminin. Dar şi cu o inteligență ieşită din comun, cu o personalitate şi o voință extrem de puternice. Ea a avut, de asemenea, şansa ca Senenmut să fie un consilier şi un cancelar capabil deopotrivă să-i satisfacă setea de putere şi să-i realizeze proiectele". Astfel povestea acestei regine nu 1-a lăsat indiferent pe nici un martor, din Antichitate, ca şi din zilele noastre.
Dr. Suzanne Rație a reuşit să reunească recent marea majoritate a documentelor accesibile actualmente asupra suveranei. Desigur, i s-au reproşat în mod legitim dar prea dur unele erori, şi mă voi strădui la rândul meu să remediez câteva omisiuni şi să aduc anumite completări, însă lucrarea sa constituie o serioasă bază de cercetări ce nu trebuie neglijată; altfel detractorii săi ar putea fi bănuiți că-i reproşează evidenta şi fireasca simpatie pentru su-verana-faraon pe care nedreptatea istoriei a lovit-o prea îndelungă vreme.
Odată expuse aceste elemente preliminarii, ne mai rămâne să judecăm obiectivitatea surselor de care dispunem pentru a evoca domnia marii suverane. Ele sunt în majoritatea lor extrase din relatările lăsate sau inspirate de regina însăşi: detractorii săi le vor considera desigur părtinitoare. Atunci ar trebui abordate cu aceeaşi suspiciune şi mărturiile lăsate de Tutmosis al IlI-ea, Amenofis al III-lea, Horemheb, Seti I, Ramses al II-lea...: procedând astfel am amputa multe rădăcini ale istoriei noastre. Să rămânem totuşi vigilenți față de emfaza specifică textelor orientale.
Primii ani ai prinţesei
Faraonul Amenofis I, fiul reginei Ahmes-Nefertari, a murit se pare fără moştenitor. Pentru a restabili succesiunea s-a apelat la un anume Tutmosis, născut dintr-o femeie de sânge regal (dar pe cale indirectă), Seniseneb, însă căsătorit cu prințesa Ahmose, foarte probabil sora defunctului rege. El pare să nu fi domnit decât zece ani. Acest faraon, Tutmosis I, şi Marea Soție Ahmose-Nebet-ta avuseseră patru copii, dintre care trei cel puțin veniseră pe lume înaintea consacrării părinților lor pe tron. Erau prinții Amenmes, Uadjmes şi prințesa Neferubity (sau Akh-bitneferu). Hatşepsut va fi văzut oare şi ea lumina zilei înainte ca părinții săi să devină stăpânitorii Egiptului? Nu are importanță: pe pereții colonadei nordice, la etajul al doilea al templului său de la Deir el-Bahari, ea a lăsat posterității relatarea naşterii sale punând să se reproducă principalele faze ale teogamiei, reluată ulterior şi de fiecare pe cont propriu, de Amenofis al III-lea şi Ramses al II-lea. Este vorba de un procedeu la care au apelat mai multe religii.

„Teogamie" pentru

naşterea lui Araenofis al
III-lea.
Zeul Olar îi modelează pe copilul-rcge şi pe „Ka"-ul său.
în ceea ce o priveşte pe regina noastră, în momentul căsătoriei părinţilor săi umani, zeul Amon care dorea să-şi plaseze moştenitorul terestru pe tronul Egiptului a vrut să i se substituie faraonului, soţul muritor. Mai întâi 1-a trimis în recunoaştere pe Thot, mesagerul său:
„Această tânără femeie despre care spuneai că străluceşte printre nobili, [îi relatează divinitatea cu cap de ibis], este Ahmose, cea mai frumoasă dintre femeile întregii ţări. Ea este Marea Soţie a regelui Aakheperkare (Tut-mosis I) *a cărui Maiestate este [încă] tânără".*
„Atunci Amon, zeul minunat, stăpânul tronului Dublei Ţări, s-a preschimbat şi a luat înfăţişarea Maiestăţii Sale [...] soţul reginei. El a găsit-o dormind în frumuseţea palatului său ".
„Mireasma zeului o trezi şi o făcu să surâdă pe Maiestatea Sa. îndată el se apropie de ea si se aprinse de iubire pentru ea (îi arse inima). *El făcu astfel încât ea să-l poată vedea sub forma sa divină. După ce ajunse foarte aproape de ea şi pe când ea îi admira virilitatea, iubirea lui Amon îi pătrunse în trup. Palatul era învăluit în parfumul zeului ale cărui miresme veneau din Ţara Punt. Maiestatea acestui zeu făcu tot ce dorea, [Ahmose] îi oferi plăcere deplină şi îl îmbrăţişa..."*
126
Atunci Soţia Regală, mama regală Ahmose, vorbi şi îi spuse zeului: *„ «Cât de mare ţi-e puterea: e atât de plăcut să-ţi privesc trupul o dată ce te-ai răspândit prin toate mădularele mele.» Şi Maiestatea Sa zeul făcu iarăşi tot ce dorea cu ea".*
Apoi Amon declară solemn: *„Desigur Khenemet. Imen, Hat. Şepeset va fi numele acestei fete pe care am sădit-o în pântecul tău după cuvintele ieşite din gura ta. Ea va îndeplini această aleasă şi binefăcătoare funcţie regală în întreaga ţară. Puterea mea, marea mea coroană va fi a ei; ea va domni asupra Dublei Ţări, în toate numele sale, pe tronul lui Horus al celor Vii...!"*
Astfel numele viitoarei suverane a fost ales chiar de zeu, inspirându-se din cuvintele rostite de Ahmose în timpul extazului său: *Khenemet. Imen* = Cea care se uneşte cu Amon, *Hat. Şepeset* = „care este în fruntea Nobililor" sau mai degrabă „Cea cu Bustul Nobil".
Pe pereţii templului se poate vedea apoi defilând o succesiune de scene în care se distinge - în pofida distrugerilor cărora le-a fost victimă imaginea suveranei-faraon -Khnum, olarul zeilor, care după ce a primit porunca de la Amon a modelat la rândul său cu mâlul Nilului trupul viitorului nou-născut şi pe acela al fca-ului său (emanaţia divină) destinat să-l însoţească pe pământ încă de la naştere. Copilul este un băieţel: să nu ne înşelăm: orice defunct devine un Osiris şi orice candidat la tron ia forma, în lumea de dincolo, a micului Horus. Aşadar, în această imagine a micului prunc nu există o aluzie la vreun bărbat în care
127
Hatşepsut urma să se tramsforme. De altfel, Amon o apostrofează numind-o)>fiica mea<<
Apoi Thot, heraldul zeilOT; veni; precum arhanghelul, sa-i vestească reginei muitumirea]uj Amon sj apropiata „naştere' a vlăstarului divin întrupat în sfâ'rşit> pentru aceasta naştere, ea a fost introdusă în sala rituală unde a fost eliberată de duhurile naşterii. Copilul, urmat mereu de *ka-ul* său, a fost prezentat procreatorului său Amon înainte de a fi purificat de zei şi alăptat de Hathor> doica di· vina. Cu toate aceste^ la ^ mica prinţesă a primit nu· meroase doici terestre între care principala se numea Sat-Re, zisă Inet.
Hatşepsut Mare Şotie R |ă mama lui Neferure '
în inscripţiile în care suverana îşi relatează tinereţea, ea nu uita sa remarce că „ *em ofmmoasă tânără înfloritoare, cu firea senină".* In decursul acestei perioade i-au murit pe rând cei doi fraţi şi sora; de aceea s_a bucurat mai frec_ vent de atenţiile regalului său tată pe care u însoţit cu pri· lejul marilor pelerinaje ce se desfăşurau în anumite oraşe sfinte. Ea rămânea slr,gura mostenitoare a Marii Soţii Regale, descendentă a celor mai faimoase prinţese'de la începutul dinastiei şi era confirmată în rangui'său divin prin miraculoasa teog£lmie La moartea tatălui său> rin· ţesa Hatşepsut reprezenta singurul şi cd mai pur garant al monarhiei. La palat trăia fratele său vit născut dintr·o soţie secundară a lui TUtmosis I; Mut·Nefret. Pentru ca el sa se poată urca pe tror,ui faraonului, Hatşepsut a reeditat la randu-i procesul în urma căruia mama sa iegitimase domnia soţului său. Hatşepsut s-a căsătorit, aşadar, cu fratele său vitreg consacr^ atund ca Tutmosis al II-lea şi a devenit astfel Marea SOţie Regală a noului regim> în]una a doua a anotimpului *A^^*, ziua a opta. Investită cu toate sarcinije si prerogativele cuvenite Primei Doamne a Dublei Ţărij j s·a recunoscut statutul de „Aceea care îi vede pe Horus si pe Seth" pe care nici o altă Mare Soţie nu şi-1 gumase de la Ahmes-Nefertari şi care a fost repetat de douăsprezece ori pe primul sau sarcofag la

porunca sa. A ^ primit si titlul de Mâna a Zeu·
lui: prima regină care a fost înzestrată cu acest apelativ. Curând ea a adus-o pe lume pe Neferure, o fiică a cărei educație i-a încredințat-o unui veteran al Războaielor de Eliberare: Ahmosis Pennekhebet, apoi celor doi frați Sen-men şi mai ales lui Senenmut care debutase în armată şi ale cărui calități fuseseră remarcate de anturajul tronului şi îndeosebi de către înțeleptul Ineni, un prieten credincios al defunctului Tutmosis I.
Tânărul soț al lui Hatşepsut pare să fi avut o fire slabă si în cursul domniei sale, desigur destul de scurtă, a condus doar două expediții represive de scurtă durată în Nubia şi împotriva beduinilor din Asia. în schimb, suverana 1-a îndemnat să fundeze capele şi temple la Kumeh în Nubia, apoi în Egiptul de Sus la Esna, Medinet Habu şi la Karnak. Suveranii au dispus, de asemenea, să li se pregătească mormântul. Cel al lui Tutmosis, în Valea Regilor: la moartea sa, el nu fusese încă decorat. Cât despre Marea Soție Regală, cavoul său funerar a fost săpat într-un wadi îndepărtat la vest de Teba, la Sikkat Taget Zeit. Situat în panta unei faleze înalte, la circa 40 de metri de vârful său şi la 67 de metri deasupra albiei văii, el era orientat astfel încât ultimele raze ale soarelui puteau pătrunde direct aici la echinoxul de toamnă. Ea nu 1-a ocupat niciodată, dar minunata cuvă funerară de cuarțit galben pregătită pentru Marea Soție Regală, fiică regală, soră regală, Soție a Zeului şi Stăpâna Dublei Țări, a fost regăsită.
Hatşepsut, văduvă şi regentă
Tutmosis al II-lea nu i-a dat surorii sale vitrege nici un alt copil în afară de Neferure (Hatşepsut-Meritre, luată în căsătorie mai târziu de Tutmosis al IlI-lea, nu a fost niciodată recunoscută ca o fiică a cuplului, deşi numeroşi egiptologi au presupus acest lucru). Totuşi, o obscură concubină, Isis, i-a adus pe lume un fiu numit tot Tutmosis. Era al treilea în cercul regal, astfel încât la decesul lui Tutmosis al II-lea - care nu pare să fi depăşit treizeci de ani si nici să-şi fi dominat grava afecțiune cutanată care probabil 1-a răpus - scenariul la care supuşii faraonului asistau de la moartea lui Amenofis I s-a repetat: nu fiica Marii Soții Regale a fost cea care s-a suit pe tron, ci prințul bastard, în vârstă de cel mult patru sau cinci ani. Pentru

tânăra văduvă regală nu se punea chestiunea de a se căsători din nou cu un candidat la puterea supremă, spre a-şi legitima accesul la aceasta. De altfel, nu există nici o dovadă - în pofida unor afirmații numeroase - care să susțină ipoteza unei uniri între bastard şi mica prințesă Nefe-rure.
Hatşepsut, întemeindu-se fireşte pe numeroase precedente, a devenit regenta regatului din cauza minorității noului Tutmosis: iată începutul marii aventuri. Ceremoniile de accedere la tron, adică întronarea noului moştenitor, au avut desigur loc imediat după decesul faraonului şi, spre a urma relatarea făcută extrem de fidel de Ineni, camaradul loial al lui Tutmosis I, aflăm că:
„ *Tutmosis* (al II-lea) *porni spre cer şi se amestecă cu zeii. Fiul său* (Tutmosis al III-lea) *ajunse în locul său rege al Dublei Țări ți domni pe tronul părintelui său ".*
„*Sora sa* (în realitate sora vitregă), *Sofia Zeului Hatşepsut, conducea treburile (arii. Cele Două Țări erau supuse voinței sale şi o slujeau. Egiptul era supus [...]căci ea era un strateg destoinic ce întărea Cele Două Ținuturi prin cuvântul său".*
Bătrânului primar al Tebei, Ineni, i se mai atribuie elogiile următoare:
„Slăvit vlăstar de zeu, născută din el, P arama de proră a Provinciilor din Sud, Stâlp de ancorare a Ținuturilor Meridionale, ea este, de asemeni, Fărâma de pupă a Țărilor din Nord şi din Sud, Doamna Poruncilor rostite ale cărei rânduieli sunt admirabile, care desfată Cele Două Maluri atunci când vorbeşte ".
Oracolul încoronării
Astfel aflăm că începând din acest moment Hatşepsut guverna efectiv. Se pare că ea nu a fost tratată imediat ca faraon, deşi unele texte ar sugera că ea a procedat la încoronarea sa, în anul 2 al domniei — lăsând să se înțeleagă că fusese aleasă încă de multă vreme ca moştenitoare -în prezența întregii Curți, de către tatăl său. Acesta din urmă îi recomandase într-adevăr să-şi stabilească încoronarea în perioada Anului Nou: „ *Tatăl meu cunoştea virtuțile unei încoronări în Ziua Anului Nou",* citim pe un zid de la Deir el-Bahari. Acest rit a fost, efectiv, consi-

derat ca o nouă eră, reamintind crearea Universului de către Re. Ceremonia, indicată de

regină ca a se fi desfăşurat în anul 2, corespunde poate doar dorinței sale de a marca 0 dată în cronologia presupusei domnii a lui Tutmosis din acea vreme, şi decalată cu un an. Oricum ar fi şi după toate evidențele, a avut loc o încoronare a copilului rege în anul 1 la care Hatşepsut va fi asistat desigur ca regentă a regatului.
Anii care au urmat au afirmat autoritatea lui Hatşepsut descrisă de Ineni şi pe care o mare parte a Curții şi a țării i-o recunoşteau probabil în virtutea originilor sale şi bineînțeles a personalității sale înzestrate cu un dar oratoric convingător şi remarcabil. Atunci când, începând din anul 7 al domniei copilului Tutmosis, Hatşepsut s-a afirmat pretutindeni ca veritabilul rege al Egiptului de Sus şi de Jos, punând să fie portretizată în chip de faraon, purtând eşarfa masculină de in în jurul coapselor şi coroanele Dublei Țări, i s-a îngăduit să facă aluzie nestingherită la ceremoniile care o vor fi întronat-o. Poate că le-a reînnoit anume în scop personal pe cele care se desfăşuraseră pentru copilul a cărui regență ea o asigura. Toate aluziile referitoare la acest eveniment sunt păstrate pe monumentele ridicate de regină mult mai târziu: templul său de la Deir el-Bahari (începând din anul 8-9), obeliscurile sale de la Karnak, speosul *Artemidos* din Egiptul de Mijloc şi Capela Bărcii ce datează aproape de la sfârşitul domniei sale.
în scenele încoronării, ce au fost ciocănite, de la Deir el-Bahari se remarcă însă suficiente detalii ce subliniază perioada Inundației. Unele indicii lasă să se presupună că ea ar fi putut deja, pentru această celebrare, să profite de faimoasa sărbătoare Opet, al cărei ritual 1-ar fi amplificat desigur şi în cursul căreia, în fiecare an, membrii triadei tebane, însoțiți de suveranul titular şi aflați în bărcile lor, părăsind Karnakul, se duceau cu mare fast - şi în mijlocul euforiei populare - la templul din Luxor pentru a regenera potențialul divin (fca-ul) al faraonului. Mărturii păstrate pe blocurile de cuarțit din Capela Bărcii, consacrată lui Amon de Hatşepsut, ne-o arată în orice caz pe regină însoțită de tânărul Tutmosis: ea nu omitea să impună reprezentarea imaginii acestuia alături de sine la manifestările oficiale. Desigur, s-a admis confirmarea ceremoniilor încoronării la Luxor, apoi la Hermontis, puțin mai la sud de Luxor, în Heliopolisul de Sud, aşa cum se menționează pe vârful unuia dintre obeliscurile sale.

Hatşepsut a plecat la ceremonie de la palatul său aflat pe malul drept, construit de Tutmosis I, atât de îndrăgit de acesta din urmă, încât îl numise: *„Nu mă voi îndepărta de aici". El* poate fi localizat în dreptul celui de-al patrulea pilon actual de la Karnak, la nordul templului,unde un canal venind dinspre Nil permitea accesul la „Marea Poartă Dublă" a reşedinței regale. Regina a venit astfel în întâmpinarea oracolului lui Amon care îi prezisese evenimentul. Ceremonii religioase fastuoase s-au desfăşurat atunci în templul din Karnak, îndeosebi în sala cu coloane a lui Tutmosis I unde, înconjurată de formele divine tutelare ale Egiptului, ea a primit în primul rând „Ornamentele lui Re", adică coroanele Egiptului de Sus şi de Jos. Apoi, Amon i-a aşezat pe cap *kkeperes-ul,* denumit impropriu „cască de război", cu care ea avea să apară adesea în compania copilului Tutmosis. în *temenos-ul* de la Karnak ea a mimat atunci cursa către barca lui Amon, sub înfățişarea unui rege cu torsul gol, ținând vâsla şi cârma şi escortat de taurul în galop. Capela care conținea barca zeului o cunoaştem: ea a fost deplasată încă din Antichitate şi se află actualmente în „muzeul în aer liber" de la nordul marelui templu. Este vorba de edificiul din alabastru numit *Amon cel cu monumente durabile,* construit de Ameno-fis I şi Tutmosis I.
La puțină vreme după ce primise „Ornamentele lui Re" - deşi acest lucru este parțial contestat -, Hatşepsut a abandonat fără îndoială parurile de Soție a Zeului. Funcția i-a j revenit atunci fiicei sale Neferure. Era, se pare, în anul 2, luna a doua a anotimpului *Peret,* ziua douăzeci şi noua. Devenită în mod cert *suveranul* Egiptului de Sus şi de Jos, Hatşepsut nu-şi mai putea asuma funcțiile celei care trebuia să trezească pasiunile zeului. Fie din această epocă, sau mai degrabă din anul 7 al domniei, dată la care nu mai există echivoc în privința preluării totale a puterii de către suverană, aceasta din urmă a fost obligată să-şi modifice comportamentul de atunci înainte. Ea şi-a sacrificat definitiv şi oficial aspectul său inițial si a încetat să mai acționeze public ca o femeie. Ea a trebuit să se comporte în orice ocazie ca un faraon. Totuşi, în protocolul celor cinci mari nume primite de ea îr. momentul ceremoniilor religioase şi înregistrate de Seşat, „cronicara divină", nicicând nu a figurat titlul de „Taur puternic" acordat tuturor suveranilor masculini, iar calificativele vor fi tratate cu scru-

pulozitate la feminin, tot aşa cum Amon a recunoscut-o mereu în mod public ca pe „fiica

sa".

Primele două obeliscuri ale domniei

Ea avea să domnească atunci sub numele de Maakare. Pentru a sublinia acest eveniment excepțional, Hatşepsut su-verana-faraon a pus să se ridice o primă pereche de obeliscuri la extremitatea estică a templului de la Karnak. Ea a avut grijă ca transportarea lor să fie reprezentată sub prima colonadă de la Deir el-Bahari. Martore ale primilor ani de domnie încă nesiguri ai lui Hatşepsut, ele poartă totuşi numele celei care le-a consacrat, însoțite de titlurile sale de faraon. Cu toate acestea, o inscripție de la Assu-an, nu departe de carierele de granit roz de unde au fost extrase, îi atribuie intendentului reginei, Senenmut, paternitatea acestei inițiative: *el îi conferă Stăpânei sale titlurile de Soție a Zeului, Mare Soție Regală,* şi o reprezintă înveşmântată cu o rochie lungă şi purtând pe cap două pene înalte. Aceasta însemna recunoaşterea faptului că ea nu se urcase în mod personal şi material pe tron în momentul pregătirii acestor monoliți. Mărturii atât de ambigue ne determină să constatăm că regina a acționat efectiv ca un stăpânilor al țării încă din copilăria lui Tutmosis al III-lea, dar că la început şi pe plan oficial ea era învestită doar cu funcția de regentă. Atunci s-ar înțelege mai bine de ce magnificele vaze din alabastru care ar proveni din mormântul celor trei Sirience, Soțiile Secundare ale lui Tutmosis al III-lea, erau nişte daruri gravate numai cu numele Marii Soții Regale, Soția Zeului, Hatşepsut. Prințesele muriseră probabil (în urma unei epidemii?) cu puțin înaintea celui de-al şaptelea an al domniei lui Tutmosis al III-lea, moment în care Hatşepsut s-a impus definitiv ca faraon. Micul rege va fi împlinit desigur doisprezece ani (să nu uităm că Ramses al II-lea a fost dotat cu un harem la vârsta de opt ani!).

Cele două obeliscuri, transportate de la şantiere pe nişte sănii, au fost aşezate cu bazele alăturate pe puntea unei enorme şalande. împreună, ele prezentau o lungime totală de 54 metri. Vasul era din lemn de sicomor. Lung de 90 metri, el poseda patru rame-cârme. Acest imens şlep era tras de 27 de nave, pe trei coloane, propulsate, pare-se,

de 864 de vâslaşi. Trei ambarcațiuni de escortă însoțeau până la Teba această flotilă pe care marinarii şi recruții au tras-o la edec, tot pe sănii, către estul templului, în prezența preoților şi mai ales a lui Hatşepsut şi a tânărului Tutmosis al III-lea.

Senenmut

După cum se vede, coordonatorul şantierelor de construcții ale reginei era deja Senenmut. Câştigând încrederea Palatului încă din vremea lui Tutmosis al II-lea, a fost răsplătit extrem de repede cu sarcini de o importanță capitală, dar el se declara în primul rând responsabilul tuturor templelor stăpânei sale, fapt de care pare a fi cel mai mândru. Intendent al Casei lui Amon, al grădinilor sale, al domeniilor, al servitorilor, al turmelor, el era deopotrivă şi şeful Hambarului Dublu al zeului şi preot al Bărcii divine *Usir-hat,* preotul zeiței Maat şi şeful Profeților lui Montu la Hermontis... „Cel care cunoaşte tainele Casei Dimineții, intendentul Dublei Case a Aurului şi Argintului, conducătorul Serbărilor." El cumula efectiv vreo douăzeci de funcții administrative şi religioase; pe scurt, acest înalt demnitar era cel mai apropiat de suverană. Intendent şef al Casei lui Hatşepsut încă din vremea când ea era soția lui Tutmosis al Il-lea, el îi datora probabil introducerea sa la Palat mamei sale Hatnefer, zisă Tia-Tia, care se aflase într-adevăr în serviciul reginei Ahmose. Tatăl său, de origine modestă, se numea Ramose. Senenmut a avut succesiv două soții dintre care una, Ahhotep, era sora sa (sau mai degrabă verişoara sa). Se pare că el nu le-a dăruit nici un copil, astfel încât, în primul mormânt pe care şi 1-a construit, înainte ca regina să fie confirmată definitiv ca faraon, locul fiului, care trebuia să oficieze cultul funerar al tatălui, este ocupat de unul dintre frații săi, Minhotep. în al doilea mormânt realizat ulterior, un alt frate, Ame-nemhat, este cel care joacă acest rol.

Pentru a fi devenit directorul tuturor Lucrărilor Regelui şi directorul directorilor Lucrărilor, el trebuie să fi fost un arhitect dintre cei mai experimentați, al cărui talent incontestabil este dovedit din plin de opera sa magistrală de la Deir el-Bahari. Tată adoptiv al fiicei regale şi guvernator al Casei sale, în decursul primilor cincisprezece ani

de domnie ai lui Hatşepsut, el a apărut ca al doilea personaj al țării. Fidelitatea sa pare să fi fost totală. Legat de toate realizările reginei, el i-a demonstrat în mod vizibil respect şi cvasidevoțiune. El repeta până la exces pe propriile monumente numele suveranei sale, trasându-le chiar şi cu acea scriere deghizată, „criptografia", menită nu numai să le protejeze de eventualele atacuri magice, ci destinată deopotrivă să provoace curiozitatea şi

atenția cititorilor. Imaginația sa extrem de creatoare s-a exercitat cu prilejul tuturor manifestărilor regimului, iar activitățile care i-au însoțit ascensiunea au fost asociate complet operei regale. Aşadar, era foarte tentant să se imagineze un grad de intimitate suplimentară între cei doi protagonişti ai acestei aventuri şi să i se atribuie suveranei - căreia statutul său de femeie îi interzicea evident să-şi aleagă, ca orice faraon, o Mare Soție Regală, cu riscul de a o condamna definitiv la celibat - sentimente tandre față de cel mai fidel dintre fideli, acest partizan talentat, devotat operei întreprinse şi atent să ducă la bun sfârşit toate proiectele.

Marii funcţionari ai regatului

Regina ştiuse, de asemenea, să se înconjoare de înalți funcționari experimentați, începând cu Primul Profet al lui Amon, Hapuseneb, care conducea o întreagă serie de preoți ai lui Amon aparținând unor familii de o loialitate dovedită. Guvernator al Provinciilor din Sud, el a fost numit probabil la sfârşitul vieții prefectul Nordului. Vizirii săi, Ahmosis, apoi fiul său, vizirul Sudului, User (User Amon), înaltă personalitate, moralist rigid, adept al celor mai ele-vate idei religioase, al cărui nepot avea să devină celebrul Rekhmire, vizirul lui Tutmosis al III-lea; Antef, guvernatorul Oazelor; Nebunai, marele preot din Abydos; Sen-nefer, între altele guvernatorul Minelor de Aur ale lui Amon; Nakhtmin, intendentul Hambarelor; Minmose, despre care se ştie că a participat la transportul obeliscurilor; prințul Turi, unul dintre confidenții săi; comandantul Ne-hesy, cancelarul Nordului care a condus expediția în Țara Punt. Să-i mai cităm pe Al Doilea Profet al lui Amon, Puyemre, pe care Hatşepsut 1-a însărcinat cu lucrări delicate în templul de la Karnak; Thuty, nobil orfevru al aurului din tezaurul regal; Amenhotep care s-a ocupat de mo-

135

numentele suveranei consacrate sărbătorii Şed şi a fost confidentul său, în mormântul acestuia regăsindu-se aluzii la încoronarea din Ziua Anului Nou; Uadjrenput, Djehuty-Renput şi mulți alții, printre care Inebseni, viceregele Nu-biei, şi cei trei medici ai reginei ce figurează în capela ofrandelor de la Deir el-Bahari. Au putut fi enumerați astfel peste patruzeci de înalți demnitari, fideli serviciului Statului. Mulți dintre ei, după dispariția suveranei-faraon, şi-au continuat o carieră normală sub Tutmosis al III-lea, aşa încât trebuie privită cu multă reticență presupusa răzbunare a acestuia din urmă împotriva mătuşii sale şi a pretinsei sale „coterii".

La îndemnul probabil al lui Senenmut, unele dintre aceste personaje eminente care dispuneau deja în totalitatea lor de un mormânt magnific cu capelă decorată, pe malul stâng al Tebei, au primit asemeni lui Senenmut însuşi dreptul de a-şi grava un cenotaf în faleza de la Gebel Sil-sileh, acolo unde cele două maluri stâncoase ale Nilului se îngustează, la sud de Teba şi de Edfu. In acest loc unde, la început de an, şuvoiul impetuos al fluviului năvălea la intrarea în Egipt cu ape vijelioase, ei puteau beneficia de biencuvântarea spiritelor care asistau în „colegiu divin" la această revenire a Inundației, urmând să se identifice cu acestea după moarte. Pe mai multe monumente consacrate de Senenmut se remarcă această preocupare a sa ' de a apropia învierea morților osirieni de revenirea Egip-tului la viață în Ziua Anului Nou. Pe satueta votivă care-1 reprezintă în picioare, purtând-o pe mica Neferure', se citeşte următorul text:

„Eu sunt cel care iese împreună cu şuvoiul. Cel căruia i s-a atribuit revărsarea fluviului, pentru ca [să] pot aduce, precum [Osiris], Inundația."

Capelele, ciocănite ulterior de către detractorii reginei, purtau însemnul celor două nume îngemănate ale lui Tutmosis şi Hatsepsut.

Aşezămintele reginei

Senenmut a fost solicitat pentru realizarea planurilor unor numeroase aşezăminte religioase: este cert că suverana i-a încredințat restaurarea sanctuarelor neglijate din Egiptul

Mijlociu - dacă nu parțial devastate - în cursul ocupației liiksoşilor; inscripția gravată la prounca ei în interiorul grotei dedicate zeiței Pakhet, şi denumită mai târziu speo-sul *Artemidos,* atestă acest lucru. Predecesorii săi, foarte ocupați cu izgonirea invadatorilor, cu restabilirea ordinii intr-o țară parțial distrusă şi cu reorganizarea finanțelor statului, nu avuseseră deloc posibilitatea să-i încurajeze din nou pe artizanii-artişti din țară şi nici să-i atragă în l igiptul de Sus. într-adevăr, capitala marii epoci precedente, Imperiul Mijlociu, fusese întemeiată odinioară la Fay-nm, la peste 500 km de Teba, spre nord.

Secundată de Senenmut, Hatsepsut a putut deschide la Teba, această capitală unde nu activase vreodată un atelier regal, dar unde reveniseră pacea şi opulența, o veritabilă şcoală

de sculptori care şi-a ales ca prototip portretul reginei. Acest model feminin cu un farmec aparte, cu ochi migdalaţi iluminând oarecum maliţios o faţă fină, puţin triunghiulară, a influenţat până la urmă întreaga artă statuară a epocii, în aşa măsură încât, mai târziu, reprezentările lui Tutmosis, devenit faraonul războinic şi cuceritor prin excelenţă, s-au vădit a fi căpătat în toate imaginile clin timpul domniei sale de militar viguros o fizionomie marcată de graţia efigiilor faimoasei sale mătuşi!
începând din această remarcabilă perioadă de calm şi probabil între anii 3 şi 6 ai domniei asociate a tânărului rege şi a regentei, Senenmut a adoptat pentru monumentele suveranei sale elegantele coloane fasciculate papiri-Ibrme cu capiteluri închise, a căror nouă versiune o găsim în prima curte de la Luxor (Capela Bărcilor).
O serie de indicii datând din anii 3 şi 4 ne permit să ne imaginăm primele proiecte de construire a templului de la Deir el-Bahari, cel care avea să primească apelativul de "Sublimul Sublimilor" *(Djeser-Djeseru).* Regina alesese un vast amplasament situat într-un amfiteatru stâncos al muntelui teban, dominând câmpia de pe malul stâng, în faţa Karnakului, aflat dincolo de fluviu. Ea îl circum-scrisese la nord cu templul-capelă al lui Montuhotep, ce mai subzista încă, şi cu cavourile familiei regale. Pentru Hatsepsut aceasta însemna să se apropie de marii strămoşi tebani ai Coroanei, de la începutul Imperiului Mijlociu, afirmându-şi încă o dată drepturile ereditare la tron. De pe o stelă a lui Senenmut, regăsită în templul septentrional

Regenta Hatşepsut în ajunul
încoronării sale.

Capitolul VII

HATŞEPSUT-MAAKARE, SUVERANA-FARAON

Domnia începând din anul 7

Anul 7 marchează cotitura decisivă a dominei şi neîndoios anul în cursul căruia textul oracolului lui Amon se va fi materializat realmente: *„Părăsind coroana de Soţie^ a Zeului, ea a fost sublimată prin Ornamentele lui Re ".* In toate inscripţiile care o privesc, suverana a căpătat definitiv titlul de rege al Egiptului de Sus şi de Jos. O intensă activitate se manifesta în ţara reorganizată şi prosperă. Hatşepsut i-a răsplătit pe părinţii lui Senenmut cu un mormânt în domeniul regal (în luna a patra a anotimpului Peret, ziua a doua) şi i-a ordonat să amplaseze un sanctuar la est de templul din Karnak, în apropierea primelor două obeliscuri extrase din carierele de la Assuan. Acest templu, destinat să adăpostească un mare naos din alabastru (unde se aflau statuia reginei şi a lui Amon), trebuia să fie orientat către soarele ce răsărea din lanţul muntos arabic: el a fost uzurpat mai târziu de Tutmosis al III-lea, apoi transformat de Ramses al II-lea. După vestigiile existente se poate recunoaşte voinţa inovatoare a reginei de a stabili

Cursa regală: una din etapele încoronării.

astfel în ochii supuşilor săi prima legătură între Amon şi ea însăşi, pentru ca aceştia să poată veni să-i solicite într-un loc deschis al sanctuarului, iar *„ei să le audă cererile".*

Templul de la Deir el-Bahari

Suverana s-a consacrat atunci îndeosebi realizării - sub autoritatea lui Senenmut - a minunatului templu jubiliar ale cărui planuri fuseseră concepute de el. Arhitectul pusese deja bazele în aşteptarea deschiderii oficiale a marilor lucrări. Din anul 7 până în anul 11 s-a făcut totul spre a ridica, în calcarul cel mai fin, monumentul care avea să fie gloria domniei şi să amintească liniile generale ale personajului regal şi ale activităţii sale. Amon domina aici ca un stăpânilor, însoţit de Hathor şi Anubis. Pe vârful nordic al acestui edificiu cu terase etajate în stâncă Hatşep-sut pusese să se amenajeze un altar solar în aer liber. Acest aşezământ dedicat suveranei-faraon şi creatorilor săi constituia un veritabil imn înălţat frumuseţii arhitecturale, formând un sublim piedestal dedesubtul panourilor plisate din calcar ale marelui amfiteatru natural de la Deir el-Bahari, dominate de Sfânta Culme tebană. Pe trei etaje succesive, construcţiile ajungeau până la ultima terasă care, cu nişele sale săpate în stâncă în anul 10, adăpostea douăzeci şi şapte de statui rituale ale suveranei, în majoritatea lor cioplite în granit roz şi dintre care opt o reprezentau în genunchi. La sud fusese clădită o capelă pentru cultul său, al tatălui ei, al familiei sale şi chiar cel al lui Tutmo-sis al III-lea. Minunata statuie aşezată a reginei, tratată într-un fel de marmură

compactă, provine probabil din acest sanctuar[1].
Primele două terase erau legate între ele prin două rampe mediane, pasaje verticale ascendente care puneau în valoare armonioasa verticalitate a fațadelor. Eleganța şi maiestuoasa originalitate a ansamblului, integrându-se în chip atât de fericit şi echilibrat în prestigiosul sit, ilustrează încă o dată în mod impresionant marea domnie a unei mari regine care pretutindeni, aşa cum se poate vedea, îi rezervase un loc onorabil tânărului rege Tutmosis. Numeroşi arhitecți şi înalți responsabili au participat alături de Senenmut la această lucrare magistrală: Thuty şi Pu-yemre; directorul lucrărilor era Hapuseneb avându-i alături pe Nehesy, Minmose, Uadjrenput, Pahekamen zis Be-
nya, Nebamon, Amenemhat, Peniaty şi Duayerneheh. Mâna de lucru a fost solicitată unor indivizi sau unor grupuri, iar o serie de notabili au ținut să se insereze în construcția blocurilor de calcar consacrându-le şi acoperindu-le cu numele lor, spre a beneficia de solicitudinea regală şi divină.
Zeci de sfincşi, cu chipul lui Hatşepsut pictat în galben, mărgineau drumul de la canalul ce venea dinspre Nil până la curtea inferioară, în această cale de acces triumfală, pe care grecii au denumit-o *dromos,* trebuie să recunoaştem o inovație a suveranei, pe care au preluat-o apoi fără întreruperi succesorii săi. Şapte perechi de sfincşi cu coamă de leu flancau aleea centrală a curții, care era agrementată cu arbori *persea,* tamarini şi palmieri, fiind prevăzută şi cu bazine destinate, pentru anumite rituri, să primească libații de lapte. Aici era locul rezervat de regină pentru a planta faimoşii arbori de tămâie din Țara Punt. Sub porticuri, analele religioase şi istorice se desfăşurau în lungi basoreliefuri pictate. Printre altele, se puteau contempla naşterea divină, încoronarea, transportarea primelor două obeliscuri ale domniei, faimoasa expediție în Țara Punt şi scene religioase consacrate învierii suveranei-faraon.
în dreptul pilaştrilor, Senenmut pusese să fie sculptate statuile osiriene ale suveranei sale. Aceasta fusese astfel reprezentată asemeni zeului morților în lințoliul său, purtând pe cap coroanele Albă şi Roşie ale regalității, cu brațele încucisate pe piept şi cu mâinile ținând sceptrele: imaginea regelui în cursul jubileului său anual celebrat pentru reînnoirea întregii sale ființe şi a puterii sale. Cu toate acestea, Senenmut nu se mulțumise să sublinieze prezența, în mâinile Reginei-Osiris, a sceptrelor zeului defunct. El adăugase, îngemănate cu cârligul *heka* şi biciul *nekhakha,* semnul *uas* şi semnul *ankh,* emblemele vieții iradiante comunicate de Soare - ce vor fi văzute mai târziu în mâinile care terminau razele Globului solar al lui Aton. Astfel, marele arhitect, savantul încercat, se pusese de acord cu suverana sa pentru a utiliza simboluri menite să dezvăluie unul dintre adevărurile esențiale ale profundei teologii egiptene: marile legi ale eternității cosmice evocate şi transpuse pe Pământ prin imagini jubiliare ale faraonului; Osi-ris şi Re erau cele două aspecte ale aceleiaşi forțe: ațipită (moartea, Osiris) sau trează (viața, Soarele). Astfel era perfect ilustrată fraza din capitolul XVII al *Cărții Morților: „ Cât despre Osiris, el înseamnă ieri, cât despre Re, el înseamnă mâine".*
140
141
Mărginind, la nord, sanctuarul lui Anubis, o colonadă • protodorică îşi prezenta orânduirea calmă, însă extrem de j vie, făcută din umbră şi lumină; în inferior, reprezentările reginei, tratată tot ca o tânără femeie cu o tunică sobră, nu au fost distruse prin ciocănire. La sud, capela lui Hat-hor, domeniul Vacii Sacre care îi primeşte şi îi pregăteşte pentru viața veşnică pe toți defuncții, fusese şi ea dorită de regină, căci ea constituia într-adevăr încununarea anualei Frumoase Sărbători a Văii care dura unsprezece zile. Suverana-faraon şi micul rege, sau statuile lor, fiecare suit pe vasul personal, se duceau, părăsind palatul şi templul din Karnak, la vremea Lunii noi, escortați de o procesiune fastuoasă, către „Sublimul Sublimilor".
Mormântul din Valea Regilor
începând din acelaşi an 7, Hatşepsut, dorind să acționeze fără întârziere şi să-şi afirme supremația, a abandonat proiectul utilizării unui cavou ce fusese săpat în coasta unui wadi pierdut în muntele teban. Suveran al Egiptului „cu drepturi depline", ea intenționa să fie înhumată cândva în Valea Regilor. Marele său preot Hapuseneb a fost însărcinat cu executarea dorinței sale: el a dispus săparea unui cavou (nr. 20 din Valea Regilor), în spatele falezei la care era adosat templul. Lucrările s-au prelungit până în anul 16, fără a fi terminat, iar în final acest cavou nu poartă, aşadar, nici o decorație şi nici un text. Traiectoria galeriei de acces este un culoar curb de circa 213 m lungime, arhitectul

încercând în mod evident să ajungă, fără a reuşi, în
142

•.palele sanctuarului de la Deir el-Bahari. Camera funerară, icctangulară, măsoară aproximativ 97 m lungime, în interior au fost găsite două sarcofage din cuarţit pregătite pentru regină, unul din ele fiind transformat pentru Tut-inosis I. întemeindu-se pe aceste date, unii autori au conchis că Hatşepsut impusese transportarea mumiei tatălui său, probabil după un jaf, în propriul său mormânt. Dar acest fapt este departe de a fi dovedit.

Alte activităţi în ţară

Nimic nu era neglijat în fastuosul program de „renaştere" paşnică a ţării. Hatşepsut aminteşte această cu emfaza stilului faraonic în celebra sa inscripţie din *speos-ul* Arte-midos. Ea nu s-a limitat doar la a face să reînflorească ceea ce decăzuse de când asiaticii domneau la Avaris, în nordul Deltei, pe care strămoşii ei curajoşi îi izgoniseră: *„a fost datoria străbunilor noştri veniţi în vremea lor",* si noi am constatat cât de mare era preocuparea sa de a ridica monumente durabile, de a repara şi chiar a extinde sanctuarele. Ea a realizat că trebuia, pentru ca ţara sa să fie respectată şi să trăiască în pace, să reînnoiască dotarea unei armate pe care primii Tutmosis o folosiseră fără a fi încercat să o înzestreze cu echipament nou. Cel puţin aşa ne informează textul din acelaşi *speos* consacrat zeiţei Pakhet: *„Armata mea, care nu mai avea echipament, este copleşită cu bogăţii de când m-am întronat ca rege",* însuşi faptul că ea face aluzie la acest aspect denotă în mod evident că Hatşepsut îi înţelesese importanţa şi necesitatea şi subliniază îndeajuns înţelepciunea unei suverane preocupate să-şi facă respectat teritoriul.

Politica externă

în cursul domniei sale nu a izbucnit nici un conflict pe plan extern. Se constată o singură intervenţie în Nubia, la începutul domniei sale, evocată de un text gravat pe stâncile din Insula Sehel: *„L-am urmat pe zeu* (faraonul) *[...]L-am văzut răsturnându-i pe nomazi, conducătorii lor fură luaţi prizonieri".* Această expediţie condusă de un ofiţer numit
143
Tiy s-a încheiat poate în insula sudaneză Săi, unde a fost ridicată efectiv o statuie a reginei. Războaiele care i-au fost atribuite suveranei, şi doar la sfârşitul domniei sale, au fost duse aproape sigur de către Tutmosis al III-lea. începând din anul 8, Egiptul şi-aj afirmat încă şi mai mult reala sa prosperitate, sub dominaţia paşnică a lui Hatşepsut, care, acţionând cu o mare abi-i litate, nu pierduse beneficiul nici unei cuceriri sau pacificări dobândite de tatăl său, Tutmosis I: *„Nu sunt rebeli* i *în Sud, fi nici duşmani în Nord! "*

Făcând uz de autoritatea sa înţeleaptă şi prevăzătoare, Senenmut a ştiut să facă să intre cu regularitate tributu rile în tezaurul lui Amon, iar taxele au fost percepute în mod normal. Fără exigenţe nemăsurate, sau agresivitate, dar fără a-i pune la îndoială forţa, imaginea creată de gestiunea reginei, în afara ţării, era de aşa natură încât nimeni nu a îndrăznit să conteste puterea faraonului. Astfel ea a putut declara: *„Frontiera mea de Sud ajunge până la ţărmurile Ţării Punt, frontiera mea de Răsărit ajunge până la marginile* (cunoscute ale Egiptului) *Asiei f.. JSpre Apus, am stăpânit Libia ".*

Ea a trimis expediţii comerciale către „Porturile Levan- j tului" („Scările" cum se spunea), iar în acest vălmăşag de oameni, cei din interiorul Asiei, care aduceau produsele îndepărtate ale caravanelor, şi negustorii de pe coastă, se distingeau locuitorii insulelor, Ciprul şi Creta, care debarcau şi luau drumurile Egiptului. Ei soseau adesea pe cale maritimă - cea mai sigură - iar tebanii asistau plini de admiraţie la defilarea unor personaje stranii şi elegante, cu eşarfe brodate în jurul coapselor şi împodobite cu ciucuri, cu talia strânsă în centuri late şi scurte, cu botine mici şi cu plete destul de lungi dar pieptănate în meşe separate, ridicate la extremităţi. Pe umeri ei purtau cele mai originale produse ale meşteşugarilor lor: cupe din aur cizelate cu toartele ornate cu flori şi păsări de forme variate, ca şi faimoasele rytoane cu capete de animale. Erau aşa-numiţii *Kheftiu,* cretanii[2], care ţineau uneori de mână copii mici. Ei vroiau desigur să-şi vândă produsele şi să se stabilească în Egipt unde puteau deschide o prăvălie. Astfel şi-a făcut intrarea în Egipt o anumită ceramică, cu forme „preelenice" şi cu decor „de caracatiţe". Zidurile primului mormânt al lui Senenmut, ca şi cele ale altor înalţi funcţionari ai vremii, le păstrează imaginea (anii 7 şi 9 ai domniei). începând din anul 5, de altfel, expediţiile în regiunea S i nai au fost reluate de regină pentru a se aproviziona cu înrcoaze, la Serabit el-Khadim şi la Wadi Maghara. Ele s-au repetat cu regularitate; suverana nu a folosit nici sclavi, nici prizonieri de război pentru a lucra sub ordinele inginerilor săi de mine. Pentru a completa grupul contra-i naiştrilor, al scribilor şi

trezorierilor, al vracilor (îmblânzitori de şerpi) şi al micii armate însărcinate cu protejarea intendenţei şi recoltării pietrei albastre, ea a apelat la voluntari egipteni şi îndeosebi, la faţa locului, la beduini. Strămoşii lor sunt fără îndoială cei care, încă din Imperiul Mijlociu, au încercat să adapteze unele din hieroglifele scrise sau gravate de scribii egipteni în faţa lor pe pereţii slâncoşi, spre a schiţa o scriere simplificată ale cărei principii, prin contaminări şi deformări succesive, au fost răspândite în bazinul răsăritean al Mediteranei. Semnele au fost readaptate de fenicieni, apoi împrumutate de greci, care ne-au transmis formele lor îndepărtate regăsite în alfabetul nostru.
Iată de ce, într-un asemenea climat, este plauzibil să nu întâlnim nici pe zidurile templelor, nici pe pereţii capelelor din morminte, reprezentările prizonierilor de război devenite clasice sub alte domnii. Dimpotrivă, numărul fiilor de prinţi străini crescuţi la curte a sporit, şi dispoziţii extrem de umane par să fi fost edictate pentru refugiaţi şi cei care erau deţinuţi în aservire.
Expediţia în Ţara Punt
Pregătirile
Politica externă a lui Hatşepsut, întemeiată pe o atitudine de pace defensivă, s-a prezentat îndeosebi sub forma unor apropieri abile în vederea extinderii relaţiilor comerciale şi a deschiderii către ţări cu obiceiuri încă necunoscute, cu resurse si produse naturale ce ar fi meritat să fie importate pe scară largă.
Astfel, la începutul anului 8 totul era pregătit pentru ca navele să poată pleca spre legendara Ţară Punt, Tărâmul Zeului, ai cărei locuitori nobili şi de vază (de tip ha-mit) purtau barba lui Osiris, de unde numele lor de *Khe-bestyu* („oamenii cu barbă *khebest").* încă din Epoca Tim-
144
145
pune, egiptenii întreţineau relaţii la distanţă cu aceşti furnizori de tămâie. Dar acum era vorba de o expediţie de mare anvergură a cărei responsabilitate îi fusese încredinţată cancelarului Nehesy, nubian desigur, în mod oficial şi pentru a se conforma mentalităţii epocii, se presupunea că regina ascultase un nou oracol al lui Amon care îi ordonase să meargă să caute în Ţara Punt arbori de tămâie, răşini şi mirodenii. Dar această întreprindere - una din realizările sale cele mai importante - nu avea să se limiteze probabil la aceste achiziţii, oricât de utile şi de preţioase vor fi părut ele. Textele egiptene nu localizează cu claritate Tărâmul Zeului, deşi însăşi denumirea lui atestă cât de mult îl venerau, considerându-1 tărâmul originar. Scrierile contemporane lui Hatşepsut menţionau că el se găsea de *„ambele părţi ale Celei Prea-Verzi".* Mulţi au recunoscut atunci Eritreea, ţinutul Hadramut, Ţara Sa-beenilor, Ţara Ofirului şi chiar Yemenul sau „Cornul Opo-nei"[3]. Alţii văd în el sudul Sudanului, regiunile Nilului superior sau zona Estului tropical.
Ne vom opri asupra acestei regiuni, sugerând că suverana nu le adăugase membrilor expediţiei doar zoologi, ingineri şi botanişti, ci după cât se pare şi preoţi-savanţi ai Nilului (hidrografi, într-un cuvânt specialiştii în irigaţii, atât de faimoşi dintotdeauna în Egipt), însărcinaţi cu studierea regimului providenţialelor ploi tropicale despre care prevedeau că aveau să condiţioneze creşterea apelor acestui fluviu, regulatorul inexorabil al întregii vieţi a Egiptului. Miza era prea serioasă pentru ca o regină atât de perspicace şi de avizată precum Hatşepsut, pentru care sfaturile unui savant ca Senenmut aveau greutate, să neglijeze un fenomen de o asemenea importanţă. Deşi Rekh-mire, nepotul vizirului reginei şi viitor colaborator al lui Tutmosis al III-lea, declara că fusese perocupat de originea şi de regimul ploilor ce alimentau inundaţia anuală (?), nu venise încă vremea, desigur, de a se apleca *în mod deschis* asupra fenomenelor atribuite până atunci solicitudinii zeului.
Dacă hiperbolele nu lipsesc în literatura egipteană pentru a-i sublima pe zei, a-1 tămâia oficial pe faraon şi a lăuda binefăcătoarele acţiuni umane, în schimb discreţia este mare, iar detaliile asupra eforturilor materiale reale rămân inexistente atunci când este vorba de a comenta ridicarea unei piramide, extragerea unui obelisc sau dificultăţile unei expediţii către Ţara Tămâiei! Hatşepsut s-a mulţumit în
146
această privinţă să reprezinte pe unul din zidurile templului său[4] plecarea din Teba, sosirea la Punt, de unde navele pornesc din nou spre casă. Apoi să exibeze bunurile aduse spre a fi enumerate în capitală în prezenţa imaginii lui Amon. Dar pe ce drum o luaseră navele?
Cinci vase magnifice de circa 21, 50 m lungime şi de *5,* 50 m lăţime, cu pânză mare la catargul central înalt de peste 7, 50 m, fuseseră pregătite. S-au putut număra 210 oameni, dintre care 30 de vâslaşi fuseseră recrutaţi pentru fiecare navă.

Dar plecarea efectuându-se, bineînțeles, la Teba, oare ce rută urmaseră? Abordarea îndepărtatei țări pe mare implica fie coborârea fluviului până la orașul Memfis, apoi angajarea pe canalul cu apă dulce care permitea deja comunicarea, în Imperiul Mijlociu, dintre Nil şi Marea Roşie, între Lacul Timaş şi Lacurile Amare, fie traversarea deşertului oriental la nivelul oraşului Teba, străbătând Wadi Hammamat. Acest traseu trebuie să se fi făcut atunci cu caravana până la portul Koseir, locul construirii navelor.
Accesul la Țara Punt pe Nil presupunea în schimb suirea fluviului până la regiunile apropiate de Atbara, aşadar punea în mod inevitabil problema trecerii cataractelor. Soluția ar fi constat atunci în ocolirea acestora din urmă prin amenajarea unor drumuri de remorcare acoperite cu mâlul umezit al Nilului şi pe care vasele puteau fi făcute să alunece.

Sosirea la Punt

Dovada existenței şi a utilizării acestui procedeu a fost descoperită în împrejurimile citadelei Mirgissa, păzitoa-rea celei de-a doua cataracte. Pentru expediția organizată de Hatşepsut, consider că este soluția cea mai potrivită, cu atât mai mult cu cât dimensiunile navelor utilizate erau mai mici decât cele ale navelor folosite pentru navigația l>c mare: aproape 52 m lungime, încă din dinastia a III-a. Oricum ar fi, pe zidurile de la Deir el-Bahari putem wlmira minunata scenă a sosirii la Punt. Apele râului sunt populate cu peşti, îndeosebi o specie de crustacee, despre i arc specialiştii ne asigură că poate fi găsită în mare, dar iji în fluviu. Cancelarul Nehesy coboară din vasul fruntaş țfi, sprijinindu-se într-o trestie înaltă, îi prezintă conducă-11 irului Țării Punt daruri de bun venit paşnic. Ele este însoțit di iar de o gardă de onoare; sunt reprezentați opt soldați.

Deasupra cuferelor depuse pe sol s-au etalat câteva obiecte manufacturate, arme şi mai ales o serie de articole mărunte din sticlă cuprinzând coliere şi brăţări care, prin culorile sclipitoare, corespundeau, în ochii locuitorilor din Punt, unor veritabile comori. Pa-rehu, zvelta Căpetenie a Țării, primeşte aceste daruri cu o demnitate lipsită de orice servilism, iar în spatele lui apare un monstru de obezitate,
suferind de o steatoză ce nu pare a-1 deranja: este vorba de soția sa, regina Ity, însoțită de măgarul care-i serveşte drept animal de povară. Rezultatul trocului, expus cu claritate la întoarcerea la Teba, este parțial vizibil în jurul am-barcațiilor şi pe puntea acestora în timpul încărcării la Punt: se vor recunoaşte saci cu gume aromatice, cu tămâie şi oliban, pungi cu aur şi electrum; abanos, fildeş, piei de feline, precum şi eşantioane din alte produse pe care egiptenii le vor putea găsi în regiune. Dar, pentru a-1 primi pe emisarul Marii Regine, Pa-rehu, la rândul său, în fața lui Nehesy, nobil şi respectuos, îi oferă saci cu gume parfumate, inele şi saci cu aur şi electrum aşezați într-o ordine impecabilă alături de o grămadă regulată de fildeş şi lemn de abanos. Una din navele expediției fusese încărcată cu o sculptură din granit roz reprezentând-o pe Hat-şepsut alături de Amon. Ea i-a fost încredințată prințului pentru a fi amplasată pe malul unde acostase flotila.
„Etnologii" lui Hatşepsut au ştiut să noteze pe papirusurile lor, spre a fi reproduse pe zidurile de la Deir el-Ba-hari, diferitele aspecte ale civilizației acestei regiuni unde
ci descopereau o populație amestecată de hamiți puri -evocând, pentru noi, un tip etiopian - , metişi şi negri. Ei Irăiau în colibe pe piloți la care se ajungea pe scări. Peisajul, în care palmierii-dum - ce apar deja în Nubia - domină pretutindeni, este în parte nilotic. Dar aici cresc şi arbori de tămâie ce produc gumele care urmau să îmbălsămeze sanctuarele lui Amon.

Revenirea în Egipt

Activitatea deveni febrilă în zona portului, în timp ce savanții obseravatori ai reginei se răspândiseră prin regiune, mateloții primiseră dispoziția să adune toate obiectele care urmau curând să fie îmbarcate: diversele mirodenii, metalele şi aliajele prețioase, între acestea electrumul pe care specialiştii reginei îl vor analiza şi îl vor reproduce

în mod artificial odată întorşi în laboratoarele lor. Defense de elefant, lungi „buturugi" de abanos, piei de pantere „din Sud" şi chiar animale vii, ținute în lesă, o girafă, nişte gheparzi, maimuțe hamadryas în libertate, care mişunau curioase prin toate ungherele navelor, bovidee, ca şi pietre de malahit, mirodenii şi scoarțe aromatice precum scorțişoara. Totul este aşezat la bordul navelor, unde se suie liber localnicii din Punt care încearcă aventura către Țara Faraonului: femei, bărbați şi copii. Există aici şi minunea: treizeci şi unu de arbori de tămâie ale căror rădăcini, hrănite cu grijă de propriul pământ, sunt protejate în panere mari. '

O asemenea expediție ar fi putut reveni oare la Teba prin Marea Roşie, când trebuia asigurată hrană şi băutură oamenilor si animalelor, iar arborii, a căror aclimatizare j constituia desigur una din primele preocupări oficiale, ne- ', cesitau irigarea suficientă cu apă dulce? O inscripție de la Assuan datând din dinastia a XVIII-a se referă probabil la "explorarea" Țării Punt: aici se vorbeşte despre pantere- l le şi maimuțele găsite în acel ținut, ca şi despre parfu-muri... Mai este necesar să amintim că Assuanul şi prima cataractă sunt situate în Egipt la intrarea Nilului sosind din adâncurile Africii?
în anul 9 mari festivități au fost pregătite la Teba, în cadrul cărora suverana, alături de care se afla Tutmosis, a elogiat cu mândrie, dinaintea lui Senenmut şi Nehesy, rezultatele întregii întreprinderi. Toatele bunurile aduse au fost expuse, inventariate, cântărite şi măsurate, iar arbo- j rii, beneficiind de îngrijiri deosebite, au fost replantați în i grădina sacră de la Deir el-Bahari. Pentru meritele sale, Nehesy a primit un colier cvadruplu şi nişte verigi din aur. Starea de prosperitate şi de securitate din țară permisese astfel realizarea primei mari expediții comerciale şi lărgise calea relațiilor şi schimburilor paşnice până în extremul Sud.

Neferure

Prințesa Neferure, care moştenise de la mama sa funcția de Soție a Zeului, purta şi titlurile de Fiică Regală, iubită de tatăl său (Tutmosis al II-lea), Stăpână a Dublei Țări şi Regentă a Sudului şi Nordului, titluri care, înainte şi după ea fuseseră şi aveau să fie conferite unor fiice de rege, dar ea nu a fost *niciodată* căsătorită cu cel care urma să devină Tutmosis al III-lea şi pe care-1 numea „fratele său". Ea apare cu discreție pe zidurile de la Deir el-Bahari, ca şi în speosul de la Batn el-Baggara din Egiptul Mijlociu, însă nu va mai fi văzută la fel de frecvent ca în prima tinerețe, când pe statuile „tatălui său adoptiv" i se putea descoperi chipul de pisicuță ieşind din poala lui Senenmut care o învăluia în mantia sa, sau o ținea aşezată între genunchii săi si chiar, o dată, o plimba în brațe. Imaginația lui Se-nenmut de a se reprezenta în posturi variate, şi adeseori puțin conforme cu „tipurile" tradiționale, este nelimitată. Statuile şi statuetele sale erau probabil nenumărate, întrucât, în ciuda distrugerii sistematice la care au fost supuse, încă se mai păstrează douăzeci şi cinci în zilele noastre. Neferure apare pentru ultima oară pe o stelă din regiunea Sinai (la Serabit el-Khadim), ce datează din anul 11, aducându-i ofrandă zeiței Hathor. Ea poartă lunga rochie mulată a epocii, are *uraeus-\A* pe frunte şi este împodobită cu cele două pene înalte ale funcției sale sacerdotale. Intendentul său Senenmut stă în picioare în spatele ei şi ține un evantai mare. Această viziune a micuței prințese devenită tânără fată este ultima imagine a sa pe care ne-au păstrat-o monumentele. Neferure a murit se pare în jurul anului 14 şi a fost îngropată nu departe de primul cavou pregătit pentru mama sa în peretele unei falii stâncoase de la Wadi Gabbanat el-Gurud, în spatele Văii Reginelor.

Prerogativele lui Senenmut

în această perioadă, Senenmut tocmai primise autorizația regală de a-şi amenaja un al doilea cavou chiar în zona de la Deir el-Bahari, la nord de templul sub care nişte scări şi un culoar duceau la camera funerară. Cele trei mici încăperi ale acestui nou mormânt au rămas neterminate, dar pe perete îl putem vedea pe Senenmut, într-o atitudine de mare respect, înclinându-se dinaintea numelor lui Hat-sepsut. Pe plafon, la doi paşi de a doua sală, intendentul pusese să se reprezinte un fel de rezumat al datelor astronomice pe care le cunoştea şi cerul văzut din Teba în vremea sa. Contemplând traiectoria ilustrată a constelațiilor circumpolare, Taurul din Ursa Mare şi Hipopotamul din Ursa Mică (una din labele sale anterioare fiind steaua polară), privind cele douăsprezece cercuri mari care evocă
150
151
anul repartizat în trei grupuri de anotimpuri de patru luni fiecare, identificând decanii, pe panoul sudic al plafonului, şi pe Sothis, cea mai strălucitoare stea din constelația Câinelui, ce reapare pe cer pentru a anunța Inundația, urmată mereu de Orion care nu o poate ajunge, regăsind simbolul Căii Lactee, înțelegem cât de savant era Senen- j mut, posesorul acestui cavou, în ruinele mormântului cer- j cetătorii de la Metropolitan Museum din New York, care ' „interogau" întregul sit, au descoperit un urcior de vin purtând indicația anului 16 (prima lună a anotimpului Akhet, j ziua a opta). Era desigur anul morții lui Senenmut. Cu puțin înainte, regina îi îngăduise, cinste supremă, să-şi menționeze numele pe zidurile templului de la Deir el-Bahari (Winlock i-a putut detecta urmele de şaptezeci j de ori!) şi în celelalte temple. Persecutorii suveranei au făcut să dispară, fireşte, în primul rând parafele intendentului său. Senenmut însă cunoştea virtuțile imaginilor ascunse, protejate astfel de manevrele menite să *le* elimine spre a le distruge efectul. De aceea, el îşi desenase în cer-

nealǎ portretul, mascat de deschiderea uşilor, în capelele superioare de la Deir el-Bahari. Reprezentarea a subzistat păstrând profilul unei personalităţi ce se impune încă. Un chip prelung, dominat de mica perucă de tip nubian, cu nasul osos şi cu obrajii incizaţi, Ia baza nasului, prin două crestături caracteristice oamenilor din acea regiune pe care, încă şi astăzi, le mai regăsim la unii nubieni bătrâni.
El se aflase în preajma reginei, fără întrerupere, în cursul primilor şaisprezece ani ai domniei: se ataşase de moşte- l nitoarea acesteia, Neferure, atunci când Hatşepsut era doar
152
M; i rea Soţie Regală a lui Tutmosis al Il-lea. Acest eminent colaborator, mentor, protector al Coroanei, inovator talen-Inl şi de o prudentă înţelepciune, nu merită desigur rolul *(k* favorit ce i s-a atribuit uneori şi pe care nu 1-a jucat. De o valoare excepţională, el a fost un sfetnic nepreţuit. Sft li ocupat el oare în sentimentele reginei vreun loc apar-le? Nu avem dovada acestui fapt, dar nu ar fi imposibil; In orice caz, după moartea sa verva anumitor detractori IU' li putut, aşa cum vom vedea, să găsească aici un subiect ilc satiră, în lipsa unor mărturii convingătoare, rămân Mipoziţiile. în ce mă priveşte, cu toate restricţiile ce se impun, avansez în rândurile următoare o ipoteză plauzibilă.

Un copil al dragostei?

Acum aproape un secol, în Valea Regilor s-a descoperit mormântul unuia dintre rarii indivizi doar ataşaţi Coroanei, care totuşi primiseră onoarea unei înhumări în acest sit rezervat suveranilor. Era cavoul unui anume Maiher-pera, „purtător *deflabellum* la dreapta regelui". Acest titlu, ncat sub Tutmosis I, a fost conferit numai unor personalităţi tinere în raporturi extrem de strânse cu faraonul. Senenmut a fost răsplătit şi el cu acest titlu în cursul unei linereţi ce pare a fi debutat prin cariera militară. Or, Mai-lierpera era un copil al *Kep-u\ui* şi fusese crescut la şcoala Palatului. Era desigur nubian, căci magnificul papirus funerar care-1 însoţea, un veritabil cadou regal depus în mormântul său, îl înfăţişează cu o piele de abanos, pur-lând mica perucă buclată a ţinuturilor sudice. Acest document este de o calitate extraordinară: îl putem vedea la primul etaj al Muzeului din Cairo, desfăşurat de-a lungul unui perete întreg. Mumia sa a dezvăluit încă şi mai mul-lc:pe linţoliu, un alt dar al faraonului, iată că au apărut car-luşul şi titlul regal *Maakare.* Copil „morganatic", crescut discret la curte - fiul lui Senenmut, înalt personaj prezentând incizii indubitabil caracteristice nubienilor şi foarte probabil originar de la frontiera septentrională a Nubi-ei[5] - , tânărul Maiherpera a fost poate consolarea efemeră a unei suverane-faraon cu un destin excepţional, dar implacabil?
153

Marea sărbătoare Opet

Anul 16 al domniei pare să fi fost marcat prin importante festivităţi în regat. Senenmut, pe punctul de a dispărea, asistase totuşi la ele, dar noului intendent al reginei, Imen-hotep, i-a fost încredinţată grija pregătirii serbărilor Anului Nou, care coincideau cu apariţia stelei Sothis ce anunţa începutul Inundaţiei. Pe zidurile mormântului său te-ban[6] se mai pot vedea pictate somptuoasele daruri care i-au fost oferite reginei cu această ocazie, în aceeaşi perioadă suverana a decis să-şi celebreze marele jubileu ale cărui manifestări fastuoase aveau să-i confirme încoronarea: era important ca ea să reamintească, subliniindu-1 din nou, caracterul fundamental al ceremoniilor religioase. Ea a ales foarte probabil momentul pelerinajului la Luxor pentru a organiza, sau a reorganiza, desfăşurarea devenită excep-ţională a unei sărbători care evoca plecarea triadei lui Amon cu mare fast din Karnak spre a se duce la „haremul"[7] din Luxor. Era vorba de sărbătoarea Opet: pentru ea, în acest „harem din Sud", fuseseră ridicate trei capele alăturate, destinate să primească bărcile fiecăruia dintre membrii triadei cu reşedinţa la Karnak: Amon, Mut şi Honsu. Toate scenele la care vom face aluzie compuneau decorul capelei bărcii lui Amon, construită la ordinele reginei între anii 16 şi 17 ai domniei; delicate asize rectangulare din cuarţit roz, pictat în roşu, înalte doar de un cot, se sprijineau pe o bază neagră înaltă de doi coţi, cu reliefuri „concave", pictate în galben. Sanctuarul, precedat de un vestibul, era flancat de două mici încăperi. Plasat în curtea din Karnak în faţa celui de-al patrulea pilon care, pe atunci, constituia faţada vestică a templului, acest ansamblu a fost demontat de Tutmosis al III-lea, dornic să ocupe tot terenul cu a sa „cameră a Analelor", în centrul căreia a pus să i se ridice propria capelă de barcă din granit ; roşu. Din fericire, aceste blocuri minunate au fost introduse parţial ca materiale de umplutură în marele pilon ridicat de Amenofis al III-lea în faţa aşezămintelor predecesorilor săi. Astfel, două sute optzeci şi şase dintre ele - numeroase încă mai lipsesc - au fost extrase din acest monument şi din altele câteva de la

Karnak, începând din 1899, de către arhitecții afectați direcției lucrărilor de restaurare a Serviciului Antichităților.
De o rară calitate, reliefurile lor nu permit din păcate reconstituirea totalității decorurilor. Cele care au fost aduse la lumină cuprind însă o mare bogăție de informații căci, protejate prin refolosirea lor în construcții ulterioare, ele prezintă o serie de ilustrații intacte. Multe vin să confirme ceea ce monumente extrem de deteriorate de la Deir el-Bahari, sau alte edificii, lăsau să se presupună. Altele oferă detalii noi. Trebuie reținută în primul rând profunda voință a reginei de a confirma cu fast ceremoniile unei încoronări a cărei legalitate urma să fie întărită prin însăşi desfăşurarea jubileului. Acesta era şi un fel de recapitulare a acțiunilor domniei. Marele text din tinerețea lui Hatşep-sut - oracolul lui Amon, atât de avariat prin martelare la Deir el-Bahari - a fost descoperit intact pe laturile unei mari cantități de imagini votive şi de acte rituale legate de protocolul ceremoniei încoronării. Dialogul reginei şi îmbrățişările sale cu zeul Amon-Min creatorul, *Kamutef,* de la care îi venea forța si în fața căruia mirodeniile şi aurul Țării Punt (pentru aurirea monumentelor) sunt reprezentate în amintirea faimoasei expediții. O vedem îndeplinind riturile de fundare a sanctuarelor cu prilejul marilor serbări în cursul cărora erau reînviate statuile regale, înainte de toate, sărbătoarea Opet este consacrată acestui an 16 în care ea decisese să-şi celebreze marele jubileu al domniei sale. Tutmosis, prezent, dar în spatele ei, era desemnat ca un suveran: *„Zeul viu, Stăpânitorul Dublei Țări",* în vreme ce regina purta titlurile de *„Rege al Sudului fi al Nordului, Stăpânilor activ..."*
Astfel, diversele faze ale acestei sărbători cu manifestări publice ce erau vizibile între Karnak şi Luxor (amintirea lor este încă şi astăzi onorată la fața locului!) ne-au apărut pentru prima oară. Pitoreasca lor desfăşurare ulterioară era cunoscută datorită reliefurilor adăpostite de faimoasa colonadă a lui Tutankhamon de la Luxor, dar acum aflăm că Hatşepsut le stabilise etapele esențiale şi toate dansurile sacre, în cursul cărora dănțuitoarele executau figura rituală şi sugestivă a „poduîui" în sunetul sistrelor-hâ-râitoare ale preoteselor. Venerabila barcă a lui Amon era primită, pe drumul ce ducea spre Luxor, în altare-popasuri create de regină şi unde procesiunea trebuia să se oprească. Specialiştii sunt de acord în privința reperării a şase dintre ele[8]. Reprezentate pe capela roşie, ele permit evocarea unui chioşc cu două scări-rampe, pentru intrarea si
154
155
ieşirea bărcii divine, accesele fiind încadrate de imagini osiriace ale suveranei. In această atitudine jubiliară, su-verana-faraon se pregătea să-şi întărească potențialul divin, prin regenerarea faj-ului său, în sanctuarul „haremului": Opet (Luxor), ceea ce o abilita desigur să-şi mențină în protocolul regal titlul de „împuternicită prin *ka-uri",* înlocuind în mod fericit pe cel de „Taur *(ka)* puternic" purtat de alți suverani şi care nu i se putea potrivi fără a o expune ridicolului. Inițiativa reginei în legătură cu acest panegiric a fost urmată de mai mulți regi, precum Horem-heb, spre a-şi ratifica încoronarea cu ocazia sărbătorii Opet. De altfel, în privința altarelor-popasuri utilizate pentru aceste ceremonii, se cuvine să notăm că s-au descoperit urmele unei construcții de acest tip în fața micului templu tutmosid de la Medinet Habu şi vestigiile altor două, analoage, pe marginea *dromos-ului* ce duce către marele domeniu religios de la Deir el-Bahari.

Cele două obeliscuri placate cu electrum

Pregătirea tuturor acestor manifestări încă din anul 15 al domniei o incitase pe Hatşepsut să plănuiască, în calmul palatului său, o acțiune grandioasă care să-1 poată satisface pe tatăl său Amon. Acesta din urmă i-a sugerat să-i consacre o nouă pereche de obeliscuri pe care să le ridice în centrul Sălii lui Tutmosis I, între al patrulea şi al cincilea pilon de la Karnak.
Aventura este povestită pe baza obeliscului ce mai subzistă încă la fața locului, având o înălțime de douăzeci şi opt de metri.
„ [.. JIată că m-am aşezat în palatul meu şi am meditat asupra celui care mă crease (Amon). *Inima m-a îndemnat să fac pentru el două obeliscuri din electrum [...] Atunci sufletul mi s-a tulburat la gândul celor pe care oamenii aveau să le spună văzând acest monument după ani nenumărați si aveau să vorbească despre ceea ce am înfăptuit."*
între timp, informându-se de la Hapuseneb, Senenemut şi Puyemre, cel din urmă însărcinat cu forjarea metalului sub forma unor ace de piatră, regina a aflat că electrumul adus din Țara Punt şi aurul cu care se putea fabrica acum,
înmagazinate în tezaurul lui Amon, nu erau în cantitate suficientă pentru a-i executa

dorințele. Ea a decis, așadar, pentru a nu-și abandona complet proiectul, să confere noilor sale obeliscuri o strălucire cu care până atunci fuseseră poleite doar piramidioanele şi să le îmbrace integral în electrum.

„în privința celor două obeliscuri poleite cu electrum la porunca Maiestății Mele, pentru tatăl meu Amon, pentru ca numele meu să fie durabil şi veşnic în acest templu, până la săvârşirea veacurilor: ele sunt făcute dintr-o piatră unică care este granit dur, fără racord [...]M-am purtat față de Amon în semn de afecțiune, aşa cum se poartă un rege față de zeul său. Dorința mea era să i le torn în electrum [si cum a fost cu neputință] le-am placat [cu electrum] doar trunchiurile."

Lucrarea a fost executată, ne informează suverana, numai în şapte luni, de la extragerea obeliscurilor din cariera de la Assuan până la locul lor de ridicare de la Karnak: în ultima zi din luna a patra a anotimpului Inundației, iar placarea cu electrum a fost executată, cu ajutorul orfe-vrului Thuty, de către Puyemre. Canelurile laterale în care erau introduse foile de electrum sunt încă vizibile pe cel rămas în picioare. Cât despre pandantul său, sfărâmat, el mai subzistă pe drumul spre Lacul Sacru, prin minunatul său piramidion, care ne-a păstrat imaginea reginei îngenuncheate, cu torsul gol ca un tânăr rege, întorcând spatele nobilei imagini a lui Amon, aşezat pe tronul său. Zeul potriveşte pe creştetul alesei Sale coroana *khepereş* a domniei. Aceste lungi, elegante şi impresionante mase de granit roz reprezentau aproximativ 140 de metri cubi şi cântăreau aproximativ 320 de tone. Cele zece remorchere de halaj, echipat fiecare cu treizeci si doi de mateloți şi piloți, coborâseră Nilul sub supravegherea ofițerului Tetiemre, a prințului Seteptau, intendentul profeților din This, şi a lui Minmose.

în lipsa prezenței efective a lui Hatşepsut, care nu trăise desfăşurarea aventurii, atenția personală pe care ea i-o acorda era evocată prin tronul său şi marele evantai regal, amplasate pe puntea navei din frunte. Şlepul purtător măsura circa 83 de metri. Lucrarea fusese executată integral sub responsabilitatea succesorului lui Senenmut, care putea fi bolnav la acea vreme. Era noul director al

156

157

lucrărilor, Amenhotep, deopotrivă şi noul director al Casei Regale recent promovat de suverană, însă ea îi ceruse o reală performanță: să introducă aceste obeliscuri în sala hipostilă a tatălui său! Fuseseră necesare nu numai efectuarea unei breşe importante într-unul din ziduri, ci şi străpungerea acoperişului-terasă şi doborârea, chiar în interiorul sălii, a patru coloane la nord şi a altor două la sud. Se înțelege că operația inversă, pentru eliminarea obeliscurilor din sală, nu putea fi repetată cu uşurință. Astfel încât, atunci când Tutmosis al IlI-lea (?) a vrut să ascundă cele două raze de soare pietrificate, desigur lipsite deja de învelişul lor din electrum, s-a impus ridicarea unui perete înalt de douăzeci şi doi de metri: calculele arată că privitorul trebuia să se îndepărteze cu peste o sută de metri pentru a-i distinge ultimele registre.

Sfârşitul domniei şi ascensiunea lui Tutmosis al IlI-lea

Ne-au parvenit puține informații privitoare la perioada situată între anii 17 şi 22, epocă în care urmele lui Hatşep-sut au dispărut complet. Egiptul părea să aibă parte în continuare de liniştea anilor precedenți. Către anul 18, reliefurile de la Deir el-Bahari au fost încheiate, deşi clădirea în ansamblul său nu a fost terminată niciodată. Regina a mai ordonat să se construiască masivele celui de-al optulea pilon de la Karnak pe unde aveau să treacă procesiunile care urmau astfel o alee triumfală. Tutmosis al III-lea a remaniat acest sector, a pus să se ridice ziduri pentru a borda pasajul către est (iar fiul său Amenofis al II-lea a dispus ornarea fațadei sudice a celuijde-al optulea pilon cu faptele sale memorabile de arme), între timp, autoritatea lui Tutmosis sporea, iar în anul 16, apoi îndeosebi în anul 20, el a condus în peninsula Sinai, pentru Hatşepsut dar şi în nume personal, o expediție care a lăsat vestigii la Wadi Maghara. Cei doi suverani sunt reprezentați aici pentru ultima oară împreună: Maakare, purtând coroana *khepereş* a domniei în fața zeului Onuris, şi Tutmosis al IlI-lea, cu pşentul pe cap, adorând-o pe Hathor. începând din anul 21, Hatşepsut nu mai apare în nici o reprezentare care să ne permită să afirmăm că ea mai era încă în viață; în schimb, Tutmosis, definitiv învestit - şi singurul — cu

158

puterea supremă, din anul 22, a luat în posesie capela roşie de la Karnak şi a pus să se graveze aici propriile sale reliefuri pe registrele încă neocupate cu imagini. Puțin mai târziu, el a dispus smulgerea acoperămintelor din electrum, în vederea unei reutilizări în beneficiul

operei sale personale; poate că tot el a suprimat şi câteva efigii ale reginei. Ulterior el a ordonat demontarea monumentului pentru a amenaja în locul său localuri consacrate evocării faptelor sale memorabile în această parte a templului deosebit de apreciată de strămoşii dinastiei.
Aceleaşi blocuri ale capelei roşii poartă nişte aluzii la propriul templu (Djeser Akhet), pe care nepotul reginei, cu binecuvântarea acesteia din urmă, începuse deja să le ridice ceva mai la sud de Djeser Djeseru, dominând cele două sanctuare venerabile al lui Montuhotep şi al suve-ranei-faraon. în mai multe rânduri s-a putut constata că aceasta din urmă îl asociase mereu, încă de la începutul ciudatei sale „coregențe", pe tânărul Tutmosis la toate aşe-zămintele domniei. Dovada acestui fapt se găseşte atât în Nubia (capela de la Kasr Ibrim), cât şi în Egipt, la Karnak, la Deir el-Bahari de pildă; ambii îl adoră pe Amon, iar în timpul Frumoasei Serbări a Văii ambarcațiile lor navighează împreună, îi găsim, de asemenea, înfățişați alături în capela roşie de la Karnak, în *speos-urile* pierdute din Egiptul Mijlociu şi până în peninsula Sinai, pe statui, începând cu unele efigii ale lui Senenmut. Ei mai apar în chip de contemporani şi pe ornamente arhitectonice, pe bijuterii, scarabei...
Ulterior s-a atribuit dispariția lui Senenmut, mai întâi, nu se ştie de ce, unei presupuse răzbunări a reginei care 1-ar fi clizgrațiat. Apoi Tutmosis a fost acuzat, pentru a se răzbuna pe odioasa sa mătuşă uzurpatoare, că ar fi ordonat distrugerea principalelor monumente ale acesteia din urmă. Senenmut ar fi fost la rândul său victima nepotului care-şi satisfăcea o justificată ranchiună împotriva favoritului lui Hatşepsut. Nici una dintre aceste ipoteze nu pare a fi într-adevăr întemeiată, în orice caz, în ceea ce-1 priveşte pe intendentul suveranei, unele din aceste sugestii au căzut de la sine când s-a descoperit, în templul lui Tutmosis al IlI-lea ce domină Deir el-Bahari, reprezentarea lui Senenmut, purtând pe brațul drept cartuşul acestui faraon. Grupul statuar de la Muzeul din Cairo, constituit din Senenmut ținând-o pe genunchi pe micuța Neferure, era
159
dotat cu o inscripție indicând, fără vreo ambiguitate posibilă, faptul că această statuie trebuia să beneficieze de ofrandele prezentate în prealabil lui Tumosis al III-lea. Indicii de acest gen ne-ar îndemna, dimpotrivă, să credem că sfetnicul atât de devotat reginei ar fi putut da dovadă de loialitate şi față de tânărul rege. Atunci s-ar cuveni mai degrabă să se retragă toate tezele avansate şi să se investigheze presupusele conflicte dintre cei doi „coregenți" urmați de „adepții" lor, ce nu erau nişte simpli „partizani"? Atunci când Tutmosis al III-lea a devenit în mod definitiv stăpânitorul țării în anul 22, în ziua a zecea a celei de-a doua luni a anotimpului Peret, se poate spune oare că domnia mătuşii sale fusese atât de funestă? De-abia trecuseră două luni când, în luna a patra a aceluiaşi ano- j timp, Tutmosis putuse, aflat în fruntea unei armate bine pregătite şi viguroase, să înceapă prima din cele şaptesprezece campanii victorioase ale sale în Asia! Poate că i venise momentul afirmării puterii faraonului la fața locului şi al stăvilirii unor eventuale rebeliuni, dar nimic din ce întreprinsese suverana Hatşepsut nu dăunase țării şi nu depăşise posibilitățile reginei Egiptului, ba chiar dimpotrivă.

„Persecutorul" suveranei-faraon

Mumia sa nu a fost regăsită niciodată şi nu figura în cele două ascunzători regale. Să fi fost înhumată într-adevăr în vastul cavou - nedecorat - pregătit pentru ea în Valea Regilor? Nici un indiciu privitor la ea nu a mai apărut vreodată, cu excepția celor două *grafitti* în cerneală, extrem de obscene şi degradante, descoperite recent într-una din micile capele rupestre ale etajului superior de la Deir el-Bahari. Spiritul în care au fost concepute aceste satire figurative - evocând relații grosolane şi ridicole între nişte personaje care nu pot fi decât Hatşepsut şi Senenmut -dezvăluie teme îndrăgite în epoca ramesidă, ai cărei con-temporani ştiuseră să producă faimosul papirus zis „erotic" păstrat la Muzeul din Torino. De fapt acestei epoci trebuie să i se atribuie principalele distrugeri ale imaginilor lui Hatşepsut - ca şi cele ale lui Amenofis al IV-lea Akhe-naton - ale căror mențiuni din listele regale au fost suprimate de Ramses al II-lea. Stabilind numele lui Amon,
distruse prin ciocănire în cursul ereziei atoniene, Ramses a făcut să dispară desigur şi amintirea reginei. Pe zidurile de la Deir el-Bahari se regăsesc efectiv scurte fraze adăugate inscripțiilor originare, la ordinul regelui, şi în care putem citi că *Usir-Maat-Re* (numele de încoronare al lui Ramses al II-lea) a *„reînnoit" monumentul pentru tatăl său Amon.* De altfel, se constată că, în ce-1 privea, Tutmosis al III-lea nu a înlocuit *decât foarte rar* numele reginei cu numele său şi niciodată, pare-se, înainte de anul 42. Ramses a fost probabil cel care a substituit mențiunile suveranei cu cea a fratelui său vitreg şi soț, Tutmosis al II-lea,

şi aceea a tatălui său, Tutmosis I. Acest comportament rămas îndelungă vreme inexplicabil a contribuit îndeajuns la a face aproape imposibilă orice abordare a personajului excepţional al suveranei-faraon Hatşepsut.

Hatşepsut,
mare suverană şi inovatoare

Aceasta din urmă fusese iniţiatoarea^unor inovaţii din care s-a inspirat pe larg succesorul său. într-adevăr, nu numai că el a dispus continuarea construirii templului său în vârful incintei de la Deir el-Bahari, ci, în plus, a terminat al optulea pilon de la Karnak. în anul 3 al domniei sale personale, el a primit de la stăpânitorul Ţării Punt patru noi arbori de oliban care sunt încă reprezentaţi în mormântul lui Puyemre, fost înalt funcţionar al reginei. Acesta din urmă 1-a servit la fel de fidel pe Tutmosis, cum o făcuse şi pentru suverană, iar când tezaurul lui Amon a fost, în urma războaielor cuceritorului, apt să furnizeze metalul preţios din abundenţă, acelaşi Puyemre a ridicat pentru nepot obeliscurile din electrum masiv pe care nu le putuse realiza conform dorinţelor mătuşii. Amintirea lor s-a păstrat pe un cilindru greu acoperit cu caractere cuneiforme, purtând numele lui Aşurbanipal[9]. Potrivit asirianului, obeliscurile cântăreau fiecare l 250 talanţi, adică 37 875 kilograme (deci aproape 38 de tone): el le-a adus, ca pradă de război, în ţara sa. Aşadar, aceste 75 750 kilograme de electrum (deci aproape 76 de tone) au scăpat Teba de un jaf integral, care este atribuit în general asirienilor. Multe alte iniţiative ale reginei au făcut şcoală. Inspirat de interesul acesteia pentru animalele şi plantele din ţările „exo-

tice", Tutmosis a adus la rândul său din expediţiile sale în Asia suficiente specimene pentru a constitui sau măcar a schiţa celebra sa grădină botanică de la Karnak. Altarul solar în aer liber de la Deir el-Bahari este la originea celui pe care 1-a amenajat la nordul monumentului său numit *Akh-Menu* de la Karnak. El şi-a introdus, de asemeni, imaginea în sanctuarul estic unde regina însoţită de Amon instituise un fel de oratoriu pentru primirea cererilor supuşilor săi.

Ramses al Il-lea şi-a însuşit la faţa locului aceste ultime j inovaţii, ridicând, nu departe de sanctuarul respectiv, tem- j plul-capelă al lui *„Amon-cel-care-împlineşte-rugăminţile",* la fel cum la Abu Simbel se regăseşte la nord de marele templu altarul solar al cărui model pusese să fie copiat deja la Gurna pentru tatăl său Seti I.

Dar există o preocupare majoră şi o cercetare a suve-ranei-faraon - şi a lui Senenmut - care au depăşit cu mult epoca lor, fiind urmate sub un alt limbaj simbolic de Ame-nofis al IV-lea: mesajul misterului osirian revelat posterităţii. Hatşepsut cutezase să se folosească de propria imagine jubiliară anuală, în chip de „crisalidă" nocturnă, ţinând sceptrele zeului reintrat în moarte precum Osiris. Ca simbol al „reînnoirii" diurne, ea luase în mâini semnele *ankh* şi *uas,* simbolurile Soarelui, stăpânul vieţii. Preoţii lui Osiris nu-i putuseră ierta desigur o asemenea revelaţie care începea să desacralizeze misterul impenetrabil în care ştiu-seră atât de bine să învăluie mitul şi cultul osirian.

Hatşepsut, din aceleaşi motive ca şi Amenofis al IV-lea-Akhenaton, îşi atrăsese, aşadar, oprobriul religiei oficiale, întrucât pe monumentele sale, ca şi pe acelea ale contemporanilor săi apropiaţi, se putuse detecta monoteismul latent din care se inspira Pahery, prinţul din el-Kab, tutorele celor doi fraţi mai mari ai reginei, care evocase în textele din mormântul său destinul morţilor în preajma unui Zeu unic, *„cel care este în oameni", Zeul celor înţelepţi*[10].

„Fie ca tu să-ţi găseşti sălaşul în Domnul Vieţii! [...] Atunci îl vei contempla pe Re la orizontul cerului, îl vei vedea pe Amon atunci când se trezeşte [...J Vei alunga de la tine tot răul Pământului, vei merge veşnic oblăduit de blândeţea inimii, de bunăvoinţa Zeului care este în tine."

Marele său preot, Hapuseneb, nu era mai prejos în privinţa dovezilor misticismului său: *„Am mers către sălaşul meu veşnic, sulfetul meu fiind* f;i *cer, în vreme ce trupul meu rămâne în mormânt: m-am alăturat Zeului Suprem".*

Aceste libertăţi luate faţă de o dogmă arhaizantă nu i-au l ost iertate reginei, aşa cum nu au fost acceptate prea mult limp nici sub domnia lui Akhenaton, dornic să-şi facă din de programul vieţii sale. De aceea trebuie realmente atribuite lui Seti I şi lui Ramses al Il-lea violenţele certe exercitate împotriva acestor doi suverani: prin toate mijloacele, ei s-au străduit să-i facă să dispară din Istorie.

Cu toate acestea, spiritul şi temeiul acestor reforme treziseră desigur instinctul oportunist al lui Ramses al Il-lea. l îl le-a condamnat oficial. Apoi, ca un uzurpator talentat, le-a tradus

într-un limbaj simbolic menit să nu lezeze sensibilitățile tradiționaliste: prezentându-se drept cel mai violent detractor al „revoluționarilor religioşi", el le-a perpetuat întrucâtva opera, iar ultimul mesaj al lui Hatşepsut, departe de a dispărea, a devenit atunci adevăr.
162
tice", Tutmosis a adus la rândul său din expedițiile sale în Asia suficiente specimene pentru a constitui sau măcar a schița celebra sa grădină botanică de la Karnak. Altarul solar în aer liber de la Deir el-Bahari este la originea celui pe care 1-a amenajat la nordul monumentului său numit *Akh-Menu* de la Karnak. El şi-a introdus, de asemeni, imaginea în sanctuarul estic unde regina însoțită de Amon instituise un fel de oratoriu pentru primirea cererilor supuşilor săi.
Ramses al II-lea şi-a însuşit la fața locului aceste ultime inovații, ridicând, nu departe de sanctuarul respectiv, tem-plul-capelă al lui *„Amon-cel-care-împlineşte-rugămințile",* la fel cum la Abu Simbel se regăseşte la nord de marele templu altarul solar al cărui model pusese să fie copiat deja la Gurna pentru tatăl său Seti I.
Dar există o preocupare majoră şi o cercetare a suve-ranei-faraon - şi a lui Senenmut - care au depăşit cu mult epoca lor, fiind urmate sub un alt limbaj simbolic de Ame-nofis al IV-lea: mesajul misterului osirian revelat posterității. Hatşepsut cutezase să se folosească de propria imagine jubiliară anuală, în chip de „crisalidă" nocturnă, ținând sceptrele zeului reintrat în moarte precum Osiris. Ca simbol al „reînnoirii" diurne, ea luase în mâini semnele *ankh* şi *uas,* simbolurile Soarelui, stăpânul vieții. Preoții lui Osiris nu-i putuseră ierta desigur o asemenea revelație care începea să desacralizeze misterul impenetrabil în care ştiu-seră atât de bine să învăluie mitul şi cultul osirian.
Hatşepsut, din aceleaşi motive ca şi Amenofis al IV-lea-Akhenaton, îşi atrăsese, aşadar, oprobriul religiei oficiale, întrucât pe monumentele sale, ca şi pe acelea ale contemporanilor săi apropiați, se putuse detecta monoteismul latent din care se inspira Pahery, prințul din el-Kab, tutorele celor doi frați mai mari ai reginei, care evocase în textele din mormântul său destinul morților în preajma unui Zeu unic, *„cel care este în oameni", Zeul celor înțelepți*[10].
„Fie ca tu să-ți găseşti sălaşul în Domnul Vieții! [...] Atunci îl vei contempla pe Re la orizontul cerului, îl vei vedea pe Amon atunci când se trezeşte [...] Vei alunga de la tine tot răul Pământului, vei merge veşnic oblăduit de blândețea inimii, de bunăvoința Zeului care este în tine." Marele său preot, Hapuseneb, nu era mai prejos în privința dovezilor misticismului său:
162
„Am mers către sălaşul meu veşnic, sulfetul meu fiind în cer, în vreme ce trupul meu rămâne în mormânt: m-am alăturat Zeului Suprem".
Aceste libertăți luate față de o dogmă arhaizantă nu i-au fost iertate reginei, aşa cum nu au fost acceptate prea mult timp nici sub domnia lui Akhenaton, dornic să-şi facă din ele programul vieții sale. De aceea trebuie realmente atribuite lui Seti I şi lui Ramses al II-lea violențele certe exercitate împotriva acestor doi suverani: prin toate mijloacele, ei s-au străduit să-i facă să dispară din Istorie.
Cu toate acestea, spiritul şi temeiul acestor reforme treziseră desigur instinctul oportunist al lui Ramses al II-lea. El le-a condamnat oficial. Apoi, ca un uzurpator talentat, le.-a tradus într-un limbaj simbolic menit să nu lezeze sensibilitățile tradiționaliste: prezentându-se drept cel mai violent detractor al „revoluționarilor religioşi", el le-a perpetuat întrucâtva opera, iar ultimul mesaj al lui Hatşepsut, departe de a dispărea, a devenit atunci adevăr.

'artea a treia :**EMEIA DIN EGIPT**

Capitolul l

FEMEIA LIBERĂ
Şl FEMEIA ASERVITĂ

Egipteanca

Locul său în societate

Oricât de departe ne-am întoarce în timp cercetând preliminariile civilizației Nilului egiptean, în momentul în care nişte creaturi umane încep să-şi exprime prin desen - sau plastică - preocupările lor de supraviețuire, întâlnim evocările bărbatului sau ale femeii, fiecare în starea ce le-a Ifost hărăzită de natură. Bărbatul este reprezentat ca un răz-iboinic, un vânător, poate un magician. Imaginea femini-Ină redă iubirea, fecunditatea sau grija, adică amanta, mălina, tocitoarea (sau „îndoliata"), cea care provoacă dorința, j care dă viața sau veghează asupra defunctului ce pleacă l spre eternitate, în aceste roluri esențiale ea apare ca dezi-I rabilă, respectabilă şi protectoare: ea materializează, în ori-j ce caz, o

atracție, o necesitate, o consolare.
De aceea, primele imagini ale egiptencei păstrate din l preistorie sunt nişte siluete cu forme pline ce le subliniază cu emfază stângace feminitatea şi care poartă frecvent în brațe un copil, în vreme ce bocitoarele sau dansatoarele funebre, cu şolduri reliefate, talie extrem de suplă şi sâni mici îşi ridică brațele elegant arcuite într-un gest perpetuat timp de milenii. Datorită descoperirii în morminte de la sfârşitul epocii neolitice a unor mici statuete din os şi din fildeş, putem constata că, încă din acele vremuri, doamnele se înveşmântau în mantii-cape ornate pe un umăr cu o bucată de pânză plisată, sau putem admira plastica unui corp cu o factură rafinată extrem de rapid, atestare a idealului feminin: un fizic cu picioare lungi şi subțiri, cu bazinul zvelt, talia fină, pieptul plasat sus şi îndeosebi, pentru ambele tipuri descrise - femeia goală sau femeia îmbrăcată - o coafură încântătoare, destul de lungă, cu meşe îngrijite şi
167
strânse la spate cu un elegant nod de panglică, începând de atunci, egipteanca nu se va mai despărți de această cochetărie vădită, care a străbătut secolele.
Cu ce impresie rămâne oare turistul, contemplând portretele acestei persoane seducătoare ce apare pretutindeni pe reliefurile şi picturile monumentelor sau în marile muzee de antichități? De la primii martori şi până la ultimele vestigii dinaintea venirii lui Alexandru cel Mare, privirea vizitatorului s-a oprit încontinuu asupra doamnei, aşezate „în maiestate" în fața unei mese cu ofrande, uneori vizavi de soțul său, oficiind împreună pentru odihna lor eternă. Ea circulă liber, înveşmântată sobru sau pretențios după ocazii, la câmp sau în atelier, în intimitatea ocupațiilor sale materne sau împodobită în cursul unei recepții, a unei serbări: ea se situează ca egală a soțului său. Sub, acest aspect ea ne-a parvenit de asemenea, compunând alături de soțul său - uneori înconjurată de copii - faimoa-, sele grupuri în *ronde bosse* depuse în capelele mormintelor. Zadarnic s-a încercat interpretarea diferențelor de talie sau de atitudine ale acestui duet, sau chiar poziția brațelor lor, ca semne ale supunerii sau ale inegalității: la o analiză atentă, această ipoteză cade de la sine. Bărbatul aşezat sau femeia în picioare (dar inversul există deopotrivă), proporțiile bărbatului, în majoritatea cazurilor domi-nându-le pe cele ale soției, dezăvluie mai degrabă statura în general mai puternică a soțului şi pe aceea mai fragilă a consoartei.

Tip fizic, cochetărie şi mode

Aceste grupuri subliniază, în fapt, preocuparea cea mai evidentă a oricărui egiptean şi a oricărei egiptence: legătura strânsă dintre cei doi membri ai cuplului şi ataşamentul lor față de celula familială.
Fiecare relicvă din Egiptul antic evidențiază frumusețea hamito-semitică - şi adeseori cvasieuropeană -, eleganța naturală a tipului fizic al locuitorilor săi, agrementate în plus, în cazul femeii, cu tenul în general mai dechis decât cel al bărbatului, printr-un rafinament al vestimentației şi o cochetărie dovedind incontestabila dorință de a plăcea.
Aici avem de-a face evident cu o reprezentare a femeii ideale din înalta societate, dar un ideal către care fiecare se orienta încercând să se apropie de el cât mai mult posibil: zveltă, cu sânii mici, cu talia înaltă, cu picioarele lungi,
168
proporții deja întrevăzute din preistorie. Formele pline trebuiau evitate, şi de aceea în mormintele doamnelor de societate nu s-au putut găsi acele cupe pline, cu *„părul Pă-mântului",* nişte rizomi de plante acvatice, *cyperacee nym-pheacee*[1] menite să dea rotunjimile apreciate de unii mici notabili. Țărancele, mai expuse la aerul liber decât doamnele de societate, prezentau uneori un ten bronzat, în contrast cu pielea aproape sidefie a majorității nobilelor tebane.
îngrijirile cele mai manifeste au fost acordate mai întâi pieptănăturii: jocurile de meşe împletite sau ondulate au fost utilizate adesea. Potrivit epocilor şi rangului social, perucile înconjurau fețele într-o masă capilară scurtă, dar măgulitoare, sau le încadrau cu o „glugă" voluminoasă ce cobora chiar mai jos decât pieptul. Panglicile şi florile completau aceste ornamente esențiale pentru seducție. Veş-nintele la rândul lor, de la cel mai discret până la cel mai |ofisticat, de la cea mai simplă tunică până la prețioasa chie de in plisat, au evoluat mereu urmând aceleaşi prin-|:ipii ale liniei pure şi ale rafinamentului ce au exclus întot-deauna excesul sau supraîncărcarea. Dar preocuparea per-nanentă de a mula fără falsă pudoare corpul feminin a fost regulă constantă, în Imperiul Vechi şi Mijlociu două bretele late țineau în majoritatea cazurilor furoul din in alb, (prezentând astfel un decolteu decupat în V care, la sluji-Itoare şi, mai târziu, la bocitoarele plătite, lăsa uneori sâ-inii goi.

Bijuteriile, perle mari atârnate de verigi purtate la i gât sau mari coliere pectorale erau completate cu brăţări îşi glezniere de metal preţios în stil geometric. Diadema, l pentru doamnele nobile, putea fi din aur cu decoruri florale. l Din momentul în care invadatorii hiksoşi au introdus şi l utilizarea altor paruri, cerceii de urechi au fost imediat ndoptaţi. La începutul Imperiului Nou, de asemenea, după l primele cuceriri în regiunile asiatice învecinate unde egiptenii au întâlnit un lux şi o abundenţă de bogăţii cu care lai erau obişnuiţi, asistăm, în toate domeniile, la o mutaţie
169
a modei care se traduce printr-o preocupare sporită pentru utilizarea materialelor şi a formelor, dar evitând întotdeauna supraîncărcarea detaliilor sau agresivitatea tonurilor. Pieptănăturile femeilor au devenit veritabile compoziţii în care, pentru zilele importante, reapăreau panglicile, tresele variate constituind elegante cape unde jocurile luminii puneau în valoare preţiozitatea meşelor divers împletite, adeseori dominate de tija suplă a unui lotus deschi-zându-se pe frunte. Negrul perucii contrasta cu albul faldurilor fine, de in plisat şi adeseori foarte transparent, ale lungilor rochii cu mâneci largi, făcute dintr-un fel de şal, franj urat, înnodat sub sâni şi ale cărui poale-se confundau cu cele ale fustei lărgite spre sol. Luxul a atins apogeul în cursul domniilor lui Amenofis al III-lea şi Arnenofis al IV-lea, epocă în care un veritabil „drapaj umed" şi-a aplicat pliscul pe corp. Această somptuoasă rochie, adeseori acoperită cu o mantie în acelaşi stil, s-a perpetuat până la sfârşitul epocii rameside. Dar egipteanca nu a depăşit niciodată măsura decât poate cu prilejul sărbătorilor şi al banchetelor în cursul cărora parfumurile şi unguentele erau răspândite din belşug asupra convivilor. Partea superioară a frumoaselor veşminte strălucitor de albe căpăta atunci nuanţa chihlimbarie a uleiurilor parfumate sau a conurilor de grăsime cu miresme îmbătătoare destinate să se topească lent începând din vârful perucii:
„ [Iată] un veşmânt alb, <
Balsam pentru umerii tăi,
Ghirlande pentru gâtul tău.
[Umple-ţi] nările cu sănătate şi bucurie; > '
[Pe cap]pune-fiparfumuri [...]
Petrece o zi de sărbătoare".
Dat fiind inconvenientul pe care 1-ar fi prezentat unguentele ce pătau astfel tunicile fine în cursul fiecărei festivităţi, această descriere ar putea fi interpretată ca o evocare a femeilor asistând la *banchetul funerar,* totuşi, textele poetice fac aluzie, în mai multe rânduri, la aceste grăsimi parfumate care pătrundeau prin ţesătura rochiilor utilizate în diverse ocazii:
„Te las să-mi vezi frumuseţea ?
într-o tunică din inul regal cel mai fin,
170
Impregnată cu esenţe balsamice, Şi udată cu ulei parfumat".
întâlnim şi această dorinţă a unui îndrăgostit:
„De-aş putea fi, măcar, înălbitorul său! Doar o singură lună!
Atunci fericirea mea ar fi să-i spăl uleiurile De moringa [ce-i îmbibă] veşmântul diafan!"
Aşadar, rochiile doamnelor au fost întotdeauna din in alb. Singura introducere de culori se manifesta în decorul centurilor, după cât se pare ţesute. Egipteanca nu a fost văzută în nici un caz împodobită cu una dintre acele toalete cu volane, brodate şi îmbogăţite cu nuanţe multiple, purtate de femeile din Orientul Apropiat. Dar aceste veşminte îi impresionaseră totuşi pe supuşii faraonului care, foarte de timpuriu, se complăcuseră în a le evoca în picturile lor decorative. Un nomarh[2] de la Beni Hassan ţinuse astfel, în Imperiul Mijlociu, să i se reproducă în capela sa rupestră defilarea beduinelor care îl vizitaseră pentru a-şi întovărăşi soţii. Rochiile lor drepte, ajungând până la jumătatea pulpei, cu tivurile festonate, le degajau un umăr şi erau ornate cu picăţele, *entrelacs* şi diverse motive geometrice cu care egiptenii si-ar fi decorat desigur tapiseriile, dar în nici un caz veşmintele, în aceeaşi epocă apare - poate ca o replică - pe tunicile mulante ale „purtătoarelor de ofrande" un decor în reţea, brodat sau pictat cu un efect extrem de original şi foarte elegant.
Sandalele, simple tălpi fixate prin curele scurte, erau încălţate uneori de femeile mai avute, în Imperiul Nou utilizarea lor a devenit mai curentă, iar sub Rarnesizi profilurile lor cu partea din faţă ridicată prefigurau stilul pantofilor medievali cu vârful îndoit în sus *(ă la poulaine).* Din piele albă, ele puteau fi împodobite cu incrustaţii din piei vopsite si chiar cu floricele din aur.
Un portret rezumativ al doamnei Nilului nu ar fi complet dacă nu am face aluzie la fard,

inițial verde, apoi negru, utilizat pentru a sublinia intensitatea marilor ochi de jar al căror iris era uşor decalat către vârful corneei, ceea ce conferea privirii un farmec languros. Vom contempla mai pe îndelete toate vasele cu parfumuri şi unguente ale doamnei atunci când vom pătrunde în casa ei.
171

Statutul general al femeii

Egalitatea dintre bărbat şi femeie

Astfel se prezenta, după toate aparențele, femeia egipteană, fericita cetățeană a unei țări în care egalitatea dintre sexe pare să fi fost, încă de la origini, considerată ca absolut naturală şi atât de profund înrădăcinată încât problema nu a fost probabil ridicată vreodată. Merikare notează acest fapt extrem de timpuriu în istorie.prin *Instrucțiunile* sale, atunci când declară că oamenii, *„turma Zeului"*, se bucură de o soartă demnă de invidiat. „ *Creatorul a făcut cerul şi pământul pentru ei, el a alungat pentru ei amenințarea apelor, a făcut văzduhul pentru nările lor; căci ei sunt după chipul său, ieşiți din mădularele sale. Pentru ei străluceşte el pe cer, la fel cum a făcut pentru ei plantele, animalele şi peştii, spre a-i hrăni."* După modelul cuplurilor divine, oamenii beneficiază de această paritate a creației a cărei concepție este ancorată extrem de profund în credințele religioase egiptene. Nu ne puteam aştepta la mai puțin din partea unui popor care făcuse din zeița Isis *„Doamna neamului omenesc"*, sora atentă, soția fidelă, amanta prevenitoare devenită magiciană spre a născoci, prin iscusința sa, mijloacele perpetuării virilității pierdute a lui Osiris dincolo de moarte şi spre a transmite succesiunea acestuia din urmă fiului său. Această noțiune de paritate între cele două sexe era atât de înrădăcinată în moravurile nilotice încât ea pătrunsese în antroponimic şi se întâmpla ca acelaşi nume propriu să desemneze uneori în mod nediferențiat o femeie sau un bărbat.
Astfel Egiptul este, în Antichitate, singura țară care a înzestrat într-adevăr femeia cu un statut egal cu acela al bărbatului. Acest fapt se constată cu uşurință în decursul întregului Imperiu Vechi şi fireşte cu strălucire în Imperiul Nou. Să fi fost oare la fel în Imperiul Mijlociu, o mare epocă de redresare națională între două perioade sumbre de tulburări? Unele indicii ne-ar putea îndemna să constatăm un uşor regres în privința anumitor drepturi recunoscute ale femeii, dar nimic nu este absolut sigur, iar lipsa documentelor importante constituie principalul factor de ezitare sau de îndoială asupa acestui subiect. Un studiu strict cronologic al faptelor este, aşadar, anevoios uneori, în sfârşit, mărturiile întâlnite, toate sporadice, nu au permis
172
la ora actuală stabilirea unei singure biografii complete a unei doamne egiptene cunoscute. Cu toate acestea, calitatea textelor este suficientă pentru a avea certitudinea unei viziuni globale a prerogativelor sale. încă de la sfârşitul secolului al XlX-lea, Revillou şi Paturet, specialişti în dreptul egiptean pe baza scrierilor demotice din ultimele secole a. Chr., stabiliseră deja în linii mari statutul femeii de pe malurile Nilului (de atunci încoace cercetările au fost continuate pentru epocile precedente, mult mai puțin prolixe, îndeosebi şi mai recent de către Theodorides, Allam şi Pestman), dar totul confirmă că egipteanca, egală juridic cu bărbatul, era tratată pe acelaşi plan. La fel se întâmpla între fii şi fiice. Femeia putea poseda sau cumpăra bunuri, putea să contracteze sau să se oblige în mod liber. Desigur, mama era pivotul familiei, dar ea nu îşi datora întreaga autonomie acestui fapt. Ea dispunea de toate drep-jjturile, încă de la naştere si *nici o* modificare nu era adu-I să statutului său legal în virtutea căsătoriei sale sau a calită-I ții de mamă. Capacitatea sa era deplină şi integrală odată j ajunsă la majorat[3] şi fireşte la căsătorie; se pare însă că o l fetiță putea contracta acte în formă judiciară îndată ce era j în stare să le înțeleagă sensul şi să le evalueze efectul.

Libertatea femeii

Femeia egipteană nu cunoaşte tutela la care a fost constrânsă romana, iar *puterea părinților* - îndeosebi cea a | tatălui - a fost înainte de toate o *protecție,* în materie de l moşteniri întâietățile erau identice pentru bărbat şi feme-| ie; se pare, de asemenea, că egipteanca a fost — urmând anumite reguli, între care fireşte consimțământul patern - relativ liberă să-şi aleagă viitorul soț. Această independență era atât de mare la sfârşitul dinastiilor indigene, iar ca a abuzat în aşa măsură încât Sofocle şi Euripide, în mai multe din operele lor, i-au prezentat pe egipteni ca *„stând aşezați la gura vetrei lor, în vreme ce femeia hotăra toate treburile gospodăriei"*. Reacția a survenit atunci prin grija lui Ptolemeu Filopator, care şi-a edictat faimoasele *Pros-tagna,* bulversând în parte dreptul egiptean în scopul revenirii la noțiunea de egalitate între sexe şi punând astfel capăt unei situații de care femeile

abuzaseră până la exagerare.
173
Capacitatea juridică a femeii libere
Virtuţile femeii
Noțiunea de „castă" pare a nu fi existat şi, exceptând cazul slujitoarei-sclave, toate prerogativele îi sunt recunoscute femeii. Ca şi bărbatul, ea este citată cu numele său care va fi precedat, începând din Imperiul Mijlociu, dacă este măritată, de expresia *nebet-per,* însemnând „stăpâna casei". Este desigur titlul cel mai râvnit la care aspiră orice tânără fată; astfel grăieşte fetişcana înțeleaptă:

„O tu, cel mai frumos dintre bărbați! C
Dorința mea este să veghez asupra [averii] tale, '
[Devenind] stăpâna casei tale. •
Fie ca brațul tău să se sprijine pe brațul meu *î
Şi ca iubirea mea [astfel] să te servească!"

Mica burgheză, locuind într-o aglomerație, într-un sat important, era desemnată adesea ca o *ankh-en-niut,* o „tră-itoare-la-oraş". Această cetățeană liberă, proprietară a unor bunuri, era o *nemehyt,* iar dacă se întâmpla să adopte, aşa cum era cazul uneori, copiii uneia dintre propriile sluji-toare-sclave şi să le recunoască nişte bunuri, „liberții" deveneau la rândul lor nişte *nemehu.*
S-a pretins adesea că femeia nu beneficia, în epoca piramidelor, de drepturi la fel de extinse ca în perioada marilor cuceriri ale Tutmosizilor şi Ramesizilor. Se pare, în fapt, că statutul său a fost la fel de satisfăcător şi în epocile timpurii. Prerogativele sale erau considerabile şi desigur egale respectului ce i se datora.
Vom vedea mai departe în ce condiții juridice... şi afective se putea căsători egipteanca, dar putem sublinia că deja, în Imperiul Vechi, deşi statutul său legal era echivalent cu cel al bărbatului, totuşi se impunea o condiție imperativă pentru căsătoria sa: în primul rând, să fie virgină. Apoi, pentru a-şi păstra statutul de femeie măritată, să nu comită adulter. Desigur, în ceea ce priveşte al doilea caz, vom vedea în continuare diversele aranjamente întâlnite, dar pedeapsa cu care era amenințată era condamnarea la moarte. Nu s-au găsit niciodată urme reale ale faptului că un asemenea verdict şi o asemenea pedeapsă vor fi fost aplicate, dar în schimb basmele populare oferă o viziune a lor, de parcă ar vrea să le reamintească ame-
nințarea şi să le îndemne la înțelepciune pe soțiile cu caracter uşuratic. Astfel, *Povestea soțului înşelat*[4], relatată lui Kheops pentru a-1 distra, constituia un serios avertisment. Era vorba despre soția unui magician (preot lec-l tor) numit Ubaone care a aranjat o întâlnire galantă cu un ptean din împrejurimi de care se îndrăgostise (ceea ce iovedeşte libertatea sa). Trădată de grădinarul soțului său, i avea să suporte răzbunarea implacabilă a acestuia. Aces-i din urmă a însuflețit, prin vrăjile sale, un crocodil lung ie şapte degete, făcut din ceară. După zbenguielile amo-aase ale cuplului în pavilionul din grădină, amantul *„când \>eni seara, se duse la bazinul cu apă. Atunci slujitorul aruncă după el, în apă, crocodilul din ceară. Acesta se preschimbă într-un crocodil de şapte coți si îl înşfacă pe burghez",* apoi, la porunca regelui, îl scufundă în adâncul apei. Cât despre soția preotului-magician, *„regele a rânduit ca soția lui Ubaone să fie dusă pe un teren viran, la nordul palatului, unde a fost arsă, iar cenuşa sa a fost aruncată \în fluviu".*
Această pedeapsă exemplară era expusă desigur cu titlu de învățătură, ceea ce nu este specific doar Imperiului /echi. Sub Ramesizi, *Basmul celor doi frați* este compus Idin aventurile incredibile străbătute de soția cu vizibile [intenții de infidelitate, respinsă de fratele mai mic al soțului [pe care-1 provocase aşa cum losif a fost provocat de Doam-Ina Putifar. Fratele cel mare, când a aflat în sfârşit adevărul, la ucis-o pe provocatoare, care 1-a urmărit însă sub diversele [forme pe care le-a luat la fiecare tentativă de distrugere [născocită de soțul său. Din toate acestea rezultă că fide-[litatea îi era pretinsă în orice caz soției şi că încălcarea sa [constituia un delict grav[5].
(Proprietate liberă, l legate şi testamente
l Independenţă constantă sau cu eclipse?
l încă din dinastia a III-a, doamna Nebsenit, mama înaltului l funcționar Methen, avea deplină libertate asupra proprietății şi utilizării patrimoniului său şi ea a făcut un testament în favoarea copiilor săi (partea care îi revenea lui Methen era de cincizeci de arure). Este limpede că fiecare
174
175

dintre membrii unei familii: tatăl, mama şi copiii posedau fiecare bunuri proprii şi dispuneau de ele aşa cum doreau. Soţia nu apărea nici sub autoritatea soţului, nici sub aceea a fiului său mai mare. Ea nu suporta nici o tutelă, în demnitate ca şi în drepturi. Ea putea să-1 moştenească pe soţul său la fel ca şi copiii săi. Egalitatea succesorală a fiilor şi a fiicelor confirmă paritatea juridică a sexelor, în virtutea acestui fapt, o femeie prezenta toate aptitudinile spre a dobândi, în aceeaşi calitate ca şi un bărbat, un bun imobiliar. Se ştie ce respect le arătau copiii părinţilor lor, ceea ce nu s-a schimbat nici astăzi în Egipt încă din Antichitate, dar aici era vorba de dispoziţii voluntare căci, într-adevăr, aşa cum s-a precizat mai sus, puterea paternă nu se putea exercita decât asupra copiilor majori.
Se pare, în schimb, că femeia - cel puţin către sfârşitul Imperiului Vechi - putea să nu primească sarcina tutelei copiilor minori în cazul decesului tatălui, în Imperiul Mijlociu un papirus de la Kahun lasă să se creadă că un bărbat ar fi putut prevedea, în cazul decesului său, impunerea unui tutore soţiei sale pentru copiii minori. Textul adaugă: *„ Cât despre mormântul meu, să fiu îngropat în el cu soţia mea, interzicând oricui să se opună la aceasta",* în lipsa fiilor, fiicele puteau celebra cultul funerar al părinţilor lor făcând, astfel, să le „retrăiască numele". Să remarcăm totuşi[6] că dacă o stelă funerară este dedicată de o fiică faz-ului unei defuncte mai întâi, apoi faz-ului soţului său, motivul este faptul că fiica se adresează mai întâi mamei pentru că bărbatul reprezentat nu este decât socrul său.
Mai mulţi istorici[7] au crezut că au decelat un regres al drepturilor femeii în cursul Imperiului Mijlociu, dar acest fapt nu este valabil desigur decât cu rare excepţii. Un papirus de la Kahun se referă la un testament datat din anul 39 al domniei lui Amenemhat al III-lea ce conţine dovada anulării unei moşteniri lăsate iniţial de un soţ soţiei sale. Divorţând ulterior, el a anulat acest act şi 1-a refăcut în favoarea celei cu care se recăsătorise.
„îi transmit funcţia mea de filarh fiului meu Imyotef, fiul lui Mery, numit luseneb, cu condiţia ca el să-mi fie «toiag de bătrâneţe», căci am ajuns infirm [...j Cât despre actele de transfer pe care le stabilisem în prealabil în favoarea mamei sale, ele sunt revocate; iar cât despre casa mea situată în regiunea Hatmadet(?), ea le rămâne copiilor
176
pe care i-aş putea avea de la Satnebet-Nenisu, fiica gardianului consiliului districtual, cu tot ce cuprinde ea [...]"
în schimb, la începutul dinastiei a XTII-a (c. 1785 a. Chr.), se constată că o femeie măritată beneficiază într-adevăr de o independenţă legală completă, mergând până la citarea în justiţie a tatălui său spre a-şi proteja propriile interese private. Astfel, Tehenut depune plângere împotriva tatălui său care a favorizat-o pe a doua soţie în detrimentul copiilor din prima căsătorie:
„Tatăl meu a comis o ilegalitate (?). El deţine obiecte care îmi aparţin [şi pe care] mi le-a dat soţul meu. Dar el (tatăl) *le-a transmis soţiei sale (a doua) Senebtisi.*
*Aş putea reintra în posesia bunurilor mele?"**

Succesiunile

în caz de deces, bunurile defunctului, acest lucru este stabilit, le revin fireşte rudelor supravieţuitoare: copiii legitimi primind o parte egală, fără a se ţine seama de sexul lor, aşa cum s-a subliniat, în lipsă de urmaşi, totul îi revine soţiei.
Se mai întâmpla ca un tată să poată „testa o parte din bunurile sale, lăsând legea să administreze restul cu drepturi egale". Aşa ne informează o stelă din Cairo[9] potrivit căreia un tată a vrut să-şi avantajeze fiica preferată *„care fusese bună cu el",* făcându-i un dar special, fără a o priva însă de partea ce-i revenea din împărţirea moştenirii între ea, fraţii şi surorile sale. Pentru a explica temeiul acestor generozităţi, beneficiara recunoaşte, cu o candoare simulată, o intenţie divină: *„ Ce este divinitatea,* întreabă ea, *dacă nu părinţii?"*
în cazuri extreme, o femeie îşi poate chiar dezmoşteni unii dintre copii dispunând de propriile bunuri, dobândite pe cale testamentară sau în afara părţii sale de avere conjugală. Este vorba de o femeie oarecare de condiţie modestă, Naunakhte, soţia unui lucrător de la necropola teba-nă[10]. Ea o va face să profite îndeosebi pe una dintre fiicele sale, dezmoştenind alţi trei copii: iată argumentele avansate în testamentul său:
„Am crescut aceşti opt [copii], slujitorii voştri de faţă, dându-le toate lucrurile necesare [pentru întemeierea căminului lor], aşa cum se cuvine celor care sunt de con-
177
diţia lor. Dar vedeţi, am îmbătrânit, şi vedeţi, ei nu au grijă de mine la rândul lor! Cât despre aceia dintre ei care şi-au pus mâinile pe ale mele, lor le voi da bunurile mele, iar celui care nu mi-a dat nimic, nu-i voi da din bunurile mele " (urmează lista martorilor).
Aceste exemple de ingratitudine par, totuşi, să nu fi fost fecvente.

Acte juridice

în vreme ce în aceeaşi epocă în Mesopotamia drepturile succesorale ale femeii erau extrem de restrânse, în Egipt ele erau oficializate. Cazul cel mai celebru care ne-a parvenit, şi în care apar femei având posibilitatea să primească o moştenire, este faimosul proces al lui Mes privind nişte beneficii militare acordate odinioară de regele Ah-mose (începutul dinastiei a XVIII-a). Bunul astfel constituit în coproprietate era inalienabil", în ciuda acestei stipulări, îndrituiţii succesivi şi-au solicitat foarte curând partea lor individuală. Tribunalul vizirului sub Horemheb (sfârşitul dinastiei a XVIII-a), în pofida clauzei, i-a autorizat să-şi primească fiecare cota-parte. Procesul s-a prelungit; iată-ne acum sub domnia lui Ramses al II-lea! Acţiunea mereu pendinte a stagnat la Curtea supremă de justiţie vreme de câtiva ani; ea opunea atunci mai multe femei, urmaşe ale primului proprietar funciar, dintre care una fusese numită administratoarea bunurilor litigioase: doamna Urneru, ce-i reprezenta pe comoştenitori, între care se numărau proprii săi fraţi mezini. Toate aveau capacitatea de a-şi moşteni partea şi de a acţiona în justiţie. Aşa a procedat mama faimosului Mes, care se considera deposedată de partea ce-i revenea de drept. O serie de nereguli în procedură au fost constatate şi s-a remarcat că arhivele fuseseră falsificate cu ocazia înregistrării la administraţia centrală! în cursul procesului diversele surori au atacat deciziile partajului... iar pentru aceasta nu au avut nevoie de autorizaţia soţilor lor respectivi.

în Egiptul faraonic femeia acţionează desigur pe propria responsabilitate, fără consimţământul unui terţ sau, dacă este măritată, al soţului său.

Astfel, ea poate încheia în mod liber o convenţie cu un interlocutor, bărbat sau femeie. Se cunoaşte cazul unei femei care a încheiat un acord cu un cetăţean pentru a-i închiria munca unei roabe vreme de zece zile, pentru zece unităţi de argint pe zi.. .pe baza unei chitanţe în regulă semnate de doamnă. Aceasta se petrecea în a 25-a zi din luna a 4-a în anul 5 de domnie al lui Akhenaton. .

Delicte

în cazul unui delict, femeia este urmărită de autoritatea publică, fără intermedierea vreunei tutele. Aşa s-a procedat în cazul unei sătence la domiciliul căreia, în ciuda tăgăduirilor sale, au fost recuperate nişte obiecte furate, în lipsa verdictului tribunalului local, incapabil să stabilească pedeapsa, autoritatea superioară care a fost solicitată s-a întemeiat pe sancţiunea aplicată odinioară în condiţii analoage soţiei unui funcţionar, spre a i se aplica hoaţei o pedeapsă exemplară.

Defăimarea era un delict judecat de tribunalele rurale; un personaj important a fost într-o zi obiectul unei asemenea calomnii din partea unei femei şi a trei bărbaţi. Toţi au fost condamnaţi la bătaia cu ciomagul, iar femeia nu a fost cruţată nicidecum. La fel, ceva mai târziu, în perioada ramesidă, în cursul procedurii judiciare întreprinse după jefuirea unor morminte regale, acuzaţii, de ambele sexe, au fost trataţi deopotrivă... şi maltrataţi în acelaşi mod.

Avem însă dovada că - în rândul burgheziei - unele pedepse aplicate femeilor erau mai mici decât pentru bărbaţi. Astfel, o mărturie mincinoasă avea ca urmare adeseori exilul în cazul unui bărbat, în oraşele Toske sau Ani-ba, din Nubia. Femeia declara că pentru aceeaşi ofensă adusă adevărului, ea putea fi constrânsă la servitute („surghiunită în cartierul roabelor").

Dacă, în general, femeia acţiona în mod liber, fără consimţământul vreunui reprezentant masculin al familiei, unele texte ne lasă să presupunem că - cel puţin în privinţa celor mai umile clase ale societăţii - soţia *putea fi* solidară cu soţul ei în cazul în care acesta din urmă comitea un delict pasibil de pedeapsă. Aceasta era cel puţin ameninţarea pe care Seti I încerca să o utilizeze împotriva eventualilor jefuitori ai vitelor templului din Abydos: delincventul avea să suporte pedeapsa prevăzută pentru hoţi - extirparea cartilajelor din nas şi urechi -, iar regele urma să porun-^cească atunci *„ca el să fie rânduit apoi ca agricultor pe omeniul templului, în vreme ce soţia şi copiii săi aveau*

să fie oferiţi ca robi". Asemenea ameninţări trebuiau să-1 dezveţe de tentaţii pe egipteanul care situa pe primul plan al preocupărilor sale o armonioasă ambianţă familială şi le purta alor săi o afecţiune reală şi extrem de profundă.

Egalitatea completă dintre bărbat şi femeie, aşezaţi aici dinaintea „ospăţului" funerar. (Epoca piramidelor.)

Femeia aservită

Slujitoarea

Lectura basmelor populare, contemplarea scenelor din viaţa cotidiană reprezentate din

abundență pe zidurile capelelor funerare, evocă domeniile şi reşedințele proprietarilor de terenuri sau ale orăşenilor înzestrate cu un personal numeros. Discriminarea este însă anevoioasă, uneori, între slujitoarea trăind în familia stăpânului şi aceea care era legată de o aservire mai strictă. Aşa cum se întâmpla în Egipt acum câteva decenii (fapt care este tot mai rar în prezent), familiile subordonaților şi copiii lor făceau parte practic din căminul celor care-i angajau, rămânându-le ataşați. Certurile servitorimii erau frecvente „îndărătul casei" şi ele ajungeau uneori în apartamentele stăpânei casei care se putea plânge de agresivitatea sau de pretențiile cutărei sau cutărei rebeliuni, părând a beneficia atunci de o certă independență. Aceasta nu însemna că, în unele cazuri, stăpâna casei nu primea, la rândul său, o pedeapsă corporală.

„Roaba"

Cu toate acestea, nu putem exclude existența în Egipt a unui fel de stări de servitute prin constrângere - nicidecum comparabilă cu excesele sclavajului de la greci şi

180

romani -, dar care pare să fi privat de o anume libertate unele categorii de indivizi, bărbați sau femei.

Mai mulți factori stăteau la baza noțiunii de servitute în Egipj:. In primul rând „corvoada" de care nu era nimeni scutit, într-adevăr, unele sarcini erau inerente regimului geografic în care trăia această țară: inundația anuală pentru care trebuia pregătit un teren propice, supravegherea bunei stări a canalelor, apoi lupta împotriva intemperiilor. Solidaritatea impusă în decursul unor perioade limitate tuturor locuitorilor pentru marile lucrări, între care, fireşte, construirea monumentelor regale, începând cu piramidele, trebuia să fie aplicată neapărat în anumite anotimpuri. Uneori aveau loc şi dezertări: fugarii erau prinşi desigur, bărbați sau femei, iar uneori cuplurile, ce nu erau separate de copii lor.

O a doua categorie de delincvenți si delincvente era, de asemenea, susceptibilă de a se afla privată parțial de libertate: condamnații de drept comun.

Cumpărarea unei „roabe"

în sfârşit, această servitute era, în majoritate, aplicată unor străini importați în Egipt, prizonieri de război, celibatari sau însoțiți de familia lor. Atunci când egiptenii nu beneficiaseră de efectivele de captivi acordate de faraon ca recompensă pentru vitejia lor în luptă, ei puteau apela la negustorii sirieni, care, îndeosebi în Imperiul Nou, veneau să le propună o servitorime recrutată de ei la preț avantajos în țara lor. Cântărind toate aspectele, se pare că, dintre cei aflați în servitute care aparțineau acestor trei categorii, cu cea mai mare bunăvoință erau tratați străinii şi străinele. Soarta lor era atunci întrucâtva asemănătoare cu aceea a rarilor egipteni care se „vindeau" şi intrau astfel într-un „mercenariat" voluntar, în majoritatea cazurilor pentru a răscumpăra o datorie. Atunci când era vorba de o femeie, ca stipula în mod clar, în actul de vânzare, că această constrângere cădea deopotrivă şi asupra copiilor ce urma să-i aibă de la soțul său.. .sau de la stăpânul casei de care avea să fie legată prin decizia sa.

Cumpărarea unei femei ca roabe era (ca şi aceea a unui bărbat) înregistrată oficial la un birou guvernamental. Majoritatea femeilor erau destinate unor reşedințe, altele intrau in serviciul magaziilor templelor - ele făceau parte dintre

181

acele *meryt* sau *hemut;* capul le era ras şi din părul lor rămânea doar o meşă în „coadă de purcel".

Femeile străine, introduse deisgur extrem de timpuriu în Egipt în urma unor operațiuni militare, furnizau, de asemeni, un contingent apreciabil destinat acestei stări de aservire; de aceea devenise un spectacol clasic sosirea în capitală, aşa cum a fost sculptată pe zidurile templului de la Sahure, în cursul dinastiei a V-a, a femeilor şi copiilor şefilor libieni capturați, defilând însoțiți de oi şi capre şi înregistrați de zeița Seşat care îi număra.

Povestirea cunoscută sub numele de *Mustrările,* contemporană cu prima mare frământare socială de la sfârşitul Imperiului Vechi, ne îngăduie să apreciem natura servitutii si gradul de toleranță ce caracteriza condiția slujitoarelor al căror statut nu ne este încă limpede şi care depindea de diversele munci la care erau folosite.

„lată-l pe bărbatul de neam nobil,
E de nerecunoscut!
Copilul născut de soția sa
Este tratat precum cel al slujnicei sale!"

Iar această „parvenită" nu-i mai respectă pe foştii stăpâni:

,t.jV

„Iată, slujnicele vorbesc acum nestânjenite. Atunci când grăieşte stăpâna, slujitorii nu iau aminte! Priviţi-o pe cea care n-avea nici măcar o cutie, Ea are acum un cufăr, Iar cea care nu se putea uita decât în apă, Are acum o oglindă [...]!"

Corvezile şi „Marea Temniţă" ,,

între timp, odată trecută revoluţia, faraonii întemeietori şi stăpânitori ai Imperiului Mijlociu reluaseră cu o fermitate sporită cârmuirea ţării, iar severitatea era regula. Astfel, un papirus[12] ne dezvăluie faptul că osândiţi! la servitute erau, înainte de toate, încarceraţi în Marea Temniţă, un fel de lagăr de muncă unde egiptenii şi străinii locuiau pe picior de egalitate: ei deveniseră lucrători gratuiţi şi statutul lor putea fi transmisibil din generaţie în generaţie. Se ştia că femeile - fără a fi constrânse la muncile dure ale câmpului - erau silite la „corvoada" obligatorie. Registrul închisorii face aluzie la cazul lui Teti, fiica ţăranului Sian-
182
hur, aflată în serviciul scribului câmpurilor din This care nu-şi executase sarcina cuvenită şi fugise. Mijlocul utilizat de administraţie a fost simplu: spre a se asigura de întoarcerea inculpatei, i s-a întemniţat întreaga familie; atunci, fugara noastră, neascultând decât de simţul solidarităţii familiale, a venit să se predea, întregul trib a fost eliberat; să sperăm că pedeapsa lui Teti nu a fost prea grea! Acelaşi document a înregistrat un alt eveniment extrem de tipic, relativ la subiectul care ne preocupă: vânzarea a nouăzeci şi cinci de slujitoare şi slujitori din acest gen aparte (sub dinastia a XlII-a), în anul l al regelui Sebek-hotep al III-lea, lui Ha-Ankhef, intendentul câmpurilor tebane. în anul următor, el i-a cedat soţiei sale Senebtisi, i-a transmis, ar trebui să spunem, ca orice fel de bunuri, în lista ce însoţeşte dreptul de proprietate asupra acestor „servitori" figurează multe nume străine. De altfel, pe registrul de înscriere, este dată indicaţia „semiţi din Siria - sau Palestina". Specialitatea lor este şi ea precizată; putem astfel constata că egiptencele de pe listă nu au nici o pregătire şi poartă nume „plebee" fără patronaj divin; în schimb, străinele de un nivel net superior aveau meserii confirmate şi erau adesea tratate mult mai bine decât egiptencele din acest motiv, şi desigur pentru că ele nu erau prizoniere de drept comun.

Străine şi prizoniere de război

W. Hayes, care publică acest papirus preţios, remarcă absenţa războaielor contemporane cu documentul şi se întreabă dacă aceşti asiatici - asemeni lui losif cel vândut de fraţii săi - nu fuseseră introduşi în Egipt de către negustorii care bântuiau deja în acea epocă. Odată instalate pe domeniile senioriale, slujitoarele de acest tip se integrau în general între membrii familiei. Copiii nu erau despărţiţi niciodată de mama lor, iar în practică aceste femei nu numai că beneficiau de o anume libertate, dar în plus era interzisă punerea lor la muncă în zilele caniculare. O serie de localnice din Ţara Punt fuseseră aduse de asemenea, încă de la începutul Imperiului Mijlociu şi prin-tr-un procedeu analog, în marele harem de la Miur, în calitate de *hemut* sau de *meryt* îndeosebi, sau de *isuu* şi de *bakut,* denumiri care nu ne abilitează nici să apreciem, nici să precizăm gradul lor exact de servitute.
183
Scrierile şi documentele, mai numeroase în Imperiul Nou decât în epocile precedente, permit o mai bună discernere a acestei condiţii ale cărei contururi rămâneau încă destul de vagi. Observăm, aşadar, că aceşti „lucrători", de un tip special, sunt, în majoritatea lor, de origine străină. Războaiele purtate de faraoni erau marile furnizoare de asemenea personal. Din *Analele* lui Amenofis al II-lea, cel mai puţin sensibil dintre toţi suveranii Egiptului, aflăm că doar în urma uneia singure dintre campaniile sale asiatice el a introdus astfel, în ţara sa, 838 de femei figurând în prada de război: *„Războinici «maryanu», 550, cu cele 240 de femei ale lor [...], «fiice» de prinţi, 328; cântăreţe prin- , dare din toate ţările străine, 270".* Se precizează foarte clar că aceste femei îşi aduceau cu ele bunurile lor cele mai preţioase, adică bijuteriile lor. Faraonul dispunea preluarea lor, încă de la capturare, căci frumuseţile orientale erau foarte apreciate pe malurile Nilului. Cele mai puţin seducătoare nu erau rezervate Palatului[13], nici domeniilor nobiliare, ci intrau adesea în aşezămintele religioase ca dansatoare, cântăreţe, slujnice; aşa au procedat Horemheb, Seti I şi mai târziu Ramses al II-lea, acesta din urmă ajungând până la a le „marca" cu numele său: fabricarea stofelor pentru femei, muncile agricole, creşterea vitelor, cultivarea grâului, confecţionarea cărămizilor, zidăria le reveneau bărbaţilor, încă de la capturarea femeilor se veghea în permanenţă asupra securităţii lor. Astfel, când una dintre ele, epuizată după un marş prea lung, prezenta semne de mare oboseală, *„atunci, ea este pusă pe umărul unui infanterist, astfel încât el trebuie să-si lase echipamentul care este furat de ceilalţi. Dar el rămâne să o poarte pe captivă!"* Prizoniera de război era desemnată prin apelativul semitic de: *Seti* (din

asirianul: *esirtu).*

Negustorii şi preţul „roabelor"

Numărul acestor „prizonieri", a căror caracteristică era îndeosebi aceea de a fi fost cumpăraţi de utilizatorii lor (faraonul vindea astfel o parte din prada sa de război), a sporit considerabil în timpul Imperiului Nou, iar negustorii sirieni - aşa-numiţii *şutyu* — au făcut afaceri fructoase. Ei erau cei mai mari furnizori de prostituate pentru „casele berii" care constituiau fericirea tinerilor studenţi, dojeniţi în van de venerabilii scribi din sistemul de învăţământ.

184

Totuşi, aceşti furnizori se adresau deopotrivă şi menajerelor dornice să fie servite. Se cunoaşte astfel povestea acelei doamne Irinefert care trăia în casa conducătorului districtului (un anume Samu) de şapte ani, atunci când negustorul Raia a venit să-i propună cumpărarea unei tinere sclave siriene numită de el Gemeni-Herimentet (adică: „am-găsit-o-în-Apus")...,,/?/ *îmi zise: «Dobândeşte-ţi, aşa-\ dar, această adolescentă sau [fetiţă] şi dă-mi pe ea preţul* j *cuvenit»* ", iar acest preţ era de 4 *debeni* şi l *kite* de argint, | al cărui echivalent indicat era: 6 tăvi de bronz, 10 debeni i de aramă, 15 veşminte de in, un văl, o cuvertură şi o oală cu miere[14]. Pentru a onora această achiziţie, doamna a trebuit să se împrumute de la vecina ei, care neprimindu-şi. suma datorată a convocat-o dinaintea tribunalului! Printre aartorii acuzării figurează cumnatul său. Soţul său, con-jsiderând desigur că nu era implicat, a rămas „în afara afa-erii". Se cuvine să precizăm că un deben cântăreşte 91 de grame şi că zecimea sa, aşa-numitul kite, echivalează cu 9,1 grame. „Sclavii" de sex masculin costau, se pare, aai puţin (în aceeaşi perioadă, aproape jumătate!), judecând după două papirusuri de la Luvru[15]: preţul unui „bărbat din Nord", 2,5 debeni de argint, şi de la British Mu-jseum[16]: preţul „sclavului" Painekh: 2 debeni de argint, în această epocă nu erau înregistraţi doar *lucrătorii* cu men-ionarea locului lor de origine, ci se notau şi numele pă-inţilor lor.

[închirierea „roabelor"

lExista şi categoria slujitorilor care erau închiriaţi unei •comunităţi, unei administraţii sau chiar unor particulari, în timpul dinastiei a XVIII-a trebuia să se ofere un bou pentru patru zile lucrate de o femeie aservită, ceea ce părea exorbitant! La fel de mult precum - în vremea lui Akhe-naton - cele zece unităţi de argint pretinse de doamna care, la acest preţ, şi-a închiriat „roaba" pentru zece zile de lucru şi despre care s-a vorbit mai sus.

Unii fermieri puteau obţine în locaţie „zile de sclave" de la o comunitate care le punea pe acestea din urmă la dispoziţia colectivităţii, în acest mod o femeie „în servitute" a devenit proprietatea oraşului Elefantina. în mahalaua lucrătorilor de la necropola din Deir el-Medineh găsim servitori din această categorie, femei şi copii, folosiţi

185

de câteva matroane care erau proprietarele lor. în alte centre se constată utilizarea acestei mâini de lucru gratuite furnizată lucrătorilor necropolei, ca şi toate mărfurile destinate întreţinerii lor. Aceste femei trebuiau să macine grăunţele în fiecare locuinţă; făina era însă preparată de soţiile lucrătorilor al căror rol esenţial, înainte de toate, era să asigure fabricarea zilnică a pâinii pentru întregul personal al casei.

Aceste slujnice umile, trecând din casă în casă şi având de-a face cu o diversitate destul de mare de tipuri umane, dobândiseră probabil o filozofie paşnică „în stil oriental". De aceea înţeleptul Ptahhotep[17] spunea despre ele:

„Adevărata înţelepciune este mai rară decât piatra verde, dar o găsim [uneori] la slujitoarele ce lucrează la moară".

Eliberarea şi adoptarea „roabelor"

Soarta rezervată roabelor şi robilor în Ţara Faraonului nu era crudă: până în prezent nu s-a găsit vreun contract care să ratifice o căsătorie între ei, dar aceştia trăiau în mod normal în regim de coabitare, în schimb, se ştie că un bărbat liber putea lua în căsătorie o femeie „în servitute" născută într-o casă egipteană, obţinând aprobarea stăpânei casei (uneori chiar stăpâna alege soţul). Prin căsătorie, ea era atunci, fireşte, eliberată, iar copiii cuplului erau declaraţi fiinţe libere: această lege a fost abolită sub Ptole-mei. Cu ocazia căsătoriei, stăpânii constituiau o zestre pentru „sclavă".

Pentru a înţelege mai bine spiritul acestor căsătorii „mixte" din care rezulta o eliberare, trebuie să ne referim chiar la texte.

în primul rând *(Papirusul Adopţiunii),* este vorba despre o doamnă care îşi căsătoreşte fratele Padiu cu tânăra sa „roabă": *„Eu* (stăpâna) *îl accept* (pe Padiu) *pentru ea* (sclava). *El este, aşadar, alături de ea [din] această zi. Acum, vedeţi! Am făcut din ea o femeie liberă din Ţara*

Faraonului. De va naşte fie un băiat, fie o fată, ei vor deveni oameni liberi în Ţara Faraonului, urmând aceeaşi orânduială, [fiindcă] vor trăi împreună cu şeful grajdurilor, Padiu, tânărul meu frate" (urmează lista martorilor).
Putea exista şi cazul invers, dacă ar fi să ne luăm după un text păstrat la Muzeul Luvru. Este vorba de o femeie

liberă care se căsătoreşte cu „sclavul" unchiului său, prizonier de război al lui Tutmosis al III-lea:
„Anul 27, sub Maiestatea sa Regele din Sud si din Nord Men-Kheper-Re [...Jfiul lui Re, Tutmosis [...]Bărbierul regal Sabastet s-a înfăţişat dinaintea Copiilor Kep-lui palatului regal, pentru a declara: «sclavul» ce mi-a fost atribuit, în deplină proprietate si al cărui nume este Ame-nyoiu, l-am dobândit prin forţa braţului meu atunci când îl însoţeam pe suveran. Ascultaţi-mă [...]din templul lui Bastet, Doamna din Bubastis, în locul tatălui meu, bărbierul Nebsahenu. El nu va mai fi oprit la nici o poartă a regelui, l-am dat-o ca soţie pe fiica surorii mele Nebetta, care se numeşte Ta-Kamenet, ţi am făcut o împărţeală în favoarea ei cu soţia şi cu sora mea. Cât despre el, el a ieşit din nevoie şi nu mai este sărman.
Acest text a fost alcătuit *[de scribul regal Nesu], în prezenţa paznicului Amenemheb,*
a scribului regal Ahmes,
a scribului regal Baki,
a scribului regal Amenmes,
a Mai Marelui porţii, Amenpa [...]"
Fapt remarcabil: o egipteancă şi-a legat astfel'viaţa de un prizonier de război, cu consimţământul întregii familii. Ea îi aduce ca zestre soţului său nişte bunuri şi chiar situaţia fostului lui stăpân, dispus să-i lase titlul său de bărbier al templului, moştenit de la bunicul său! Prizonierul era fără îndoială un nubian a cărui eliberare s-a făcut în prezenţa Copiilor *Kep-ulm,* adeseori de origine nubi-ană[18]: ei i-au servit drept consuli, în mod incontestabil, egiptenii nu aveau prejudecăţi rasiale.
Toate clasele societăţii puteau adopta „sclavi", se cunosc chiar cazuri în care doamne bogate au adoptat copiii unor „roabe" de-ale lor şi le-au făcut, de asemenea, daruri importante, în ceea ce priveşte succesiunile, „roabele" puteau fi lăsate moştenitorilor împreună cu celelalte bunuri. In schimb, sub protecţia şi cu încuviinţarea stăpânului lor, aceşti „sclavi" puteau dobândi o proprietate, poseda terenuri[19] din tată în fiu; ei puteau fi si deţinătorii unor kite din argint (şi chiar puteau avea proprii servitori). Toate aceste bunuri trebuiau să fie respectate de către stăpân.
în definitiv, se poate spune că ei erau întrucâtva nişte fiinţe libere, dar cu aprobarea stăpânului. Femeile şi băr-

baţii, aşa cum s-a văzut, erau recompensaţi uneori prin emancipare. Demnitatea şi discernământul lor erau recunoscute în aşa măsură încât, în anumite cazuri, femei „roabe" au fost chemate ca martori, sau chiar recunoscute ca dispunând de capacitatea deplină de a depune mărturie împotriva stăpânului lor. Aceste câteva exemple vor fi desigur suficiente pentru a demonstra că femeia „sclavă" din Egiptul antic beneficia de o condiţie probabil mai de invidiat decât aceea a „servelor" din Evul Mediu european.

Capitolul II

COPILĂRIA, EDUCAŢIA, DRAGOSTEA, CĂSĂTORIA

Copilăria

Atunci când vom fi urmărit condiţiile în care fiica unui meşteşugar, a unui mic burghez sau a unui mare senior contracta căsătoria, o vom putea însoţi pe tânăra căsătorită în casa sa şi vom asista la viaţa sa familială. Dar mai înainte trebuie să prezentăm cum se petreceau primii ani din existenţa unei fetiţe în stare să meargă, să vorbească şi să se dedea la jocurile copilăriei. Până la vârsta de trei ani cel puţin, ea era încă alimentată cu laptele matern sau al doicii sale. Vara, dacă locuia în Egiptul de Jos, şi în timpul celor două anotimpuri din trei în Egiptul de Sus când se face extrem de cald, ea circula complet goală în locuinţa părinţilor săi sau pe afară, dar purta deja, atârnată la gât de un fir, perla bleu-turcoaz care trebuia să o protejeze împotriva deochiului (obicei păstrat si în zilele noastre). Ca toţi copiii de la ţară şi ai popoarelor care trăiesc în aer liber, exista o anumită complicitate între ea si animalele ce o înconjurau: iezii, gâştele, porumbeii, pupezele îmblânzite, pisicile si câinii din casă care ştiau să îndepărteze şerpii şi scorpionii, iar câteodată cercopitecul cu blană verde, şugubăţul musafir al casei care, în anotimpul frumos, îi şterpelea smochinele din sicomor.

Jucăriile erau în majoritatea cazurilor fragmente de obiecte casnice care îi cădeau în mână, dar, în săpături, s-a găsit şi eterna siluetă animală profilată în lemn şi montată pe rotițe ce trebuia trasă cu o sfoară, şi chiar atelajul din teracotă, în reducție, reamintind trăsura faraonului, ai cărui supuşi erau înlocuiți cu maimuțe! Păpuşa din lemn cu membre articulate exista, de asemenea, cel puțin în Epoca Târzie. Recompensa supremă era desigur posedarea unei mici gazele capturate în deşert, pe care cele mai fericite fetițe din „înalta
189

societate" le puteau ține în brațe ca pe o comoară neprețuită.
Fetițele practicau exercițiile fizice, ca şi băieții, şi le împărtăşeau jocurile. Erau văzuți adesea alergând împreună, sărind chiar, într-un fel de joc „de-a capra" în care „împricinatul" (sau „împricinata") nu-şi prezenta spatele, ci era aşezată pe pământ; atunci, partenerii trebuiau să treacă de brațele si picioarele desfăcute ale acesteia fără a le atinge (acest joc mai este practicat şi astăzi în zonele rurale egiptene şi se numeşte *Khazza lawizza).* Ele mai urmau şi nişte veritabile lecții de acrobație menite să le pregătească pentru exhibițiile rituale ale panegiriilor, sau ale riturilor funerare, sau chiar pentru participarea la festivități populare. Mişcările de suplețe erau combinate cu jocuri de îndemânare în care[1]-erau folosite adesea mingile din piele.

Instrucţia şi educaţia

Foarte devreme, încă de la vârsta de patru ani şi vreme de mai mulți ani, unele fetițe puteau fi admise în sistemul de învățământ rezervat acelor copii destinați de părinții lor carierei de funcționari. Aşadar, mai întâi trebuia obținut statutul de „scrib" *(seş).* Cazul nu era probabil frecvent la fete, dar el exista, căci unele profesiuni erau deschise femeilor. Ca şi colegii lor şi mândre că se puteau referi la patroana scrisului şi a arhivelor, fermecătoarea zeiță Seşat, ele mergeau la şcoală, unde disciplina era strictă iar
pedepsele corporale se aplicau potrivit unei logici sănătoase:
„[...] Nu aplica lovituri pentru greşeli trecute. O mică pedeapsă executată imediat este mai bună decât o pedeapsă severă, dar târzie".
Prima sarcină consta în a se iniția în complexitatea certă a scrierii hieroglifice ce servea la exprimarea unei limbi arhaice utilizate destul de puțin în limbajul vorbit. In acest scop se impunea în primul rând învățarea listelor de semne, clasate pe categorii şi însoțite de pronunțarea şi semnificația lor. Apoi trebuiau să se concentreze asupra listelor de nume reunite după sens şi să continue cu exerciții în cursul cărora ele copiau mici texte clasice de reprodus în scrierea „uncială", numită de noi „hieratică", şi care reflecta limba vorbită a epocii. Existau şi exerictii de gramatică, iar conjugarea verbelor nu era uitată. Şcolarii treceau atunci la temele de compunere sub controlul şi antrenamentul extrem de stricte ale dascălului, în fiecare zi elevul îşi data copia, iar „beletristica" îi pătrundea astfel treptat în spirit: texte literare, tratate de înțelepciune şi opere de imaginație, romane şi povestiri, adeseori cu bază mitologică.
Noțiuni de aritmetică, de matematică şi de geometrie erau incluse de asemenea la sfârşitul primului ciclu care dădea dreptul la titlul de: „scrib ce a primit trusa de scris". Mama trebuia, în timpul şcolarității copilului său, să-i ducă zilnic învățătorului trei pâini şi două urcioare cu bere. în cazul rarelor fetişcane admise la aprofundarea unei discipline, specializarea era predată fie în cadrul administrațiilor sub tutela unui „fost elev" care o îndruma, fie în Casele Vieții cuprinse în incinta marilor domenii religioase.
în orice caz, educația la şcoală, dar şi în familie, era o îndatorire esențială a părinților care le insuflau copiilor lor respectarea principului *Maat,* supunerea față de regulile comportamentale ce-i protejau de infracțiunea care ar fi putut tulbura cursul natural al lucrurilor: *„ O stană de piatră, iată ce este micul prostănac pe care tatăl său nu l-a educat".*
Viitorul adult trebuia pregătit pentru o viață fericită şi comunitară, într-un cuvânt viața *„celui ce tace întru Maat",* având o conduită model față de ceilalți şi față de Zeu, pe care H. Brunnerîl descrie ca pe „egipteanul adult, imaginea exemplară a omului care acceptă Providența din mâna Zeului, se integrează în anturajul său, are un comportament agreabil, calm, modest, disciplinat, loial, niciodată violent sau necugetat".
191
Avem certitudinea că această formație era la fel de riguroasă pentru tinerele fete şi dădea roade în aşa măsură încât la sfârşitul dinastiilor indigene, Petosiris, marele preot al lui Thot de la Hermopolis, putea pune să se declare, despre soția sa, că ea urmase într-adevăr această lege:

„Soția sa preaiubită, suverană a grației, blând iubitoare, cu vorba iscusită, plăcută în cuvântările sale, înțeleaptă în sfaturile din scrierile sale; tot ce trece pe buzele sale este aidoma cu lucrările lui Maat, femeia desăvârșită, binefăcătoarea orașului, întinzând mâna tuturor, spunând ceea ce este bine, îndemnând mereu la iubire, fiind plăcută fiecăreia, care nu grăiește nimic rău cu buzele sale, copleșindu-i cu dragostea pe toți, Renpetnefret, fiica Mai Marelui din Cei Cinci, Stăpânul Jilțurilor, Pefthauneit, şi născută din Doamna Saturet".
Primele beneficiare ale acestei educații erau, fireşte, fiicele de nobili care putuseră frecventa şcoala Palatului laolaltă cu copiii regali. De aceea nu este surprinzător să găsim încă din Imperiul Vechi imaginea prințesei Idut, în capela sa de la Saqqara, plimbându-se în barcă şi având lângă ea întreaga trusă de scrib aşezată cu grijă pe puntea navei sale, în spatele ei şi al „preceptoarei" sale numite Seşseşet.
Egipteanul nu era bântuit de nici o prejudecată de castă, fiind necesar să se reamintească doar faptul că Zeul su-
4JL

1

jj^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^^H^^

prem îi crease pe toți oamenii egali, aşa cum grăia înțeleptul. Aşadar, aceea care se năştea într-o familie modestă, dar demonstra, încă de la o vârstă fragedă, calitățile cerute, putea spera că într-o zi trestia cu care scria, calamul, „avea să o ducă până la picioarele faraonului". Unul din preceptele lui Ptahhotep (175-184) ne dezvăluie această evidentă promovare socială deschisă tuturora:
„Dacă eşti umil şi faci parte din suita unui om însemnat, uită că acest om a fost umil cândva. Nu fi arogant cu el pentru că îi cunoşti trecutul. Respectă-l, ținând seama de destinul său. Averea şi considerația nu vin de la sine, Zeul suprem este cel care ni le hărăzeşte".

învăţarea unei meserii

Având garanția acestei posibilități, egiptencele de originile cele mai modeste, dar care primiseră o instruire adecvată, puteau spera să abordeze unele meserii practicate în mod nediferențiat de ele sau de bărbați, dar, se pare, într-o proporție mai redusă, fireşte. Informațiile asupra acestui subiect sunt din păcate destul de rare.
Totuşi, exemplul unei femei judecător şi vizir, doamna Nebet, ne-a parvenit. Este vorba de cea de-a doua soacră a regelui Pepi I din a Vl-a dinastie. Ea constituie foarte probabil o reală excepție şi poate a datorat acest post faptului că aparținea unei familii extrem de puternice din Aby-dos care 1-ar fi protejat pe rege în momentul unui complot de harem. Va trebui să aşteptăm dinastia a XXVI-a înainte ca o asemenea numire să se producă din nou.

Profesiuni liberale, scribi, funcţionari

; Unele tinere fete - încă din Imperiul Vechi - au fost desi-1 gur autorizate să urmeze învățământul medicinii şi al chirur-?! giei, foarte de timpuriu în istorie, întrucât ştim că o anume ț doamnă Peseşet, îngropată într-o mastaba de la Giseh da-| tând din a IV-a dinastie, purta titlul de directoare a docto-I rițelor. Ne imaginăm, aşadar, o profesiune ale cărei practi-ciene vor fi fost chemate fără îndoială să îngrijească îndeosebi femeile şi copiii şi în primul rând pe doamnele din familia regală. Iată primul exemplu din lume de femeie medic. Meseria de doică nu necesita, desigur, o pregătire spe-', cială în condițiile închirierii serviciilor unor familii bur-

1

gheze, dar doicile regale, mari doamne de societate care se ocupau de fiicele regale şi chiar de micii prinți, trebuiau să aibă instrucția necesară pentru a le permite să urmărească studiile nobililor şi tinerilor lor stăpâni, precum Seşseşet, „preceptoarea" prințesei Idut. Cu totul alta era situația moaşelor, între care cele mai apreciate la Curte primiseră unele noțiuni elementare de medicină, în majoritatea cazurilor, ele îşi completau profesia cu aceea de muziciene-cântărețe.
Adeseori, membre ale haremului regal deveneau Superioare ale atelierelor de filatură ale Palatului, iar unele doamne de societate puteau dirija mari şantiere locale de țesătorie. Altele se vădeau capabile de a fi numite intendente ale Camerei Perucilor şi trebuiau atunci

să controleze fabricarea acestor elemente esențiale pentru parura doamnelor regale, dar şi a faraonilor, îndeosebi cu începere din Imperiul Nou.
Femeile care făcuseră studii de scribi puteau intra în Administrație: titlurile purtate de ele nu lasă nici o îndoială asupra acestui subiect[1]. H. Fischer a relevat peste douăzeci şi cinci de titluri diferite, între care cele de intendentă, şef al departamentului magaziilor, controlor al magaziilor regale, inspector al sufrageriei, inspector al Tezaurului, trezorier, supraveghetor al veşmintelor, intendentă a stofelor, intendentă a preoților funerari, intendentă a bocitoarelor..., responsabil al domeniilor funerare, majordom al apartamentelor regale.. .Niciodată nu s-au mai găsit atâtea funcții feminine în Administrație ca în Imperiul Vechi. Aceste sarcini s-au redus, se pare, în Imperiul Mijlociu, când statutul de *nebet-per,* stăpâna casei, a început să „dreneze" în mod spectaculos majoritatea activităților feminine. Se constată, în orice caz, că în această epocă, indiferent de vârstă sau de sex, pentru o anumită muncă, angajații primeau o remunerație egală.
în Imperiul Nou Administrația a fost deținută integral de către bărbați. Totuşi, se mai întâmpla ca un funcționar aflat în deplasare să fie înlocuit de soția sa, precum acel agent fiscal care îi încredințase consoartei sale puterea de a-1 reprezenta şi de a-i adresa rapoarte amănunțite.
O serie de meserii feminine legate de gestiunea intendenței sunt decelate în documentele ce s-au păstrat din Imperiul Mijlociu: pentru a accede la ele era necesar să se fi făcut ucenicia de scrib, asemeni unei intendente a magaziei inului regal pentru (?) ofranda zeului.

r^HV *TilBRp
Cariera de gestionară, „purtătoarea sigiliului", era de asemeni destul de frecventă în Imperiul Mijlociu. Una dintre titularele cele mai cunoscute ale acestei funcții este doamna Tşat, gerantă a domeniului monarhului Khum-hotep al II-lea de la Beni Hassan, „trezorieră *(sed-jautii)* şi responsabilă a bunurilor stăpânului său". Vom vorbi mai pe larg despre acest subiect în capitolul „concubinelor". Se mai întâlneşte şi urma unor majordomi feminini a căror sarcină era suficient de importantă pentru ca ele să-şi fi putut consacra propriile stele funerare la Abydos. Femeile secretare, în dinastia a XlII-a, găseau de lucru chiar la Palat.
O profesie privată care putuse fi exercitată, de asemenea, de către femei era aceea de veritabilă „femeie de afaceri", precum doamna Nenofer, proprietară de terenuri, posesoare de importante bunuri în Imperiul Nou; ea delega agenților săi comerciali *(şutyu)* sarcina desfacerii produselor pe care ea dorea să le vândă (aşa-numiții *şutyu* erau adesea în relații cu omologii lor sirieni sau erau ei înşişi sirieni).
în Egipt festivitățile ocupau un loc important; nici un eveniment nu avea loc, indiferent la ce nivel, fără dans şi muzică. Ne putem imagina ce festivități se desfăşurau la Curte sau în reşedințele bogate: numeroasele reprezentări de banchete funerare ne-au lăsat o amintire îndepărtată a lor. Numeroase femei, funcționarele Palatului, Superioarele haremului, organizatoarele serbărilor şi plăcerilor regelui, intendentele dansatoarelor regelui, intendentele cântărețelor, inspectoarele puneau la punct, supravegheau, răspundeau de recepțiile muzicale pe care le agrementau cu o deosebită grijă, ca şi de relaxările regale. Locuințele opulente aveau tot acest personal feminin care îşi îmbina prestațiile cu activitățile fiicelor familiei. Dar mai existau pşi un fel de companii de muziciene şi dansatoare cu o pregătire temeinică, care îşi închiriau serviciile, iar uneori mergeau din oraş în oraş, însoțite chiar de acrobate pentru divertismentele private, pentru căsătorii şi unele sărbători religioase cu mare fast.
Meseriile mărunte
Meseriile mărunte care nu necesitau o instruire şcolară erau cele de genul unui anume artizanat, redus aproape inte-

grai, în cazul femeilor, la meşteşugul torsului, al țesutului, al fabricării veşmintelor şi al confecționării uleiurilor parfumate şi a unguentelor. Tot ceea ce ținea de toaleta doamnei apela la colaborarea feminină: coafeze, pedichiuriste, manichiuriste, maseuze. Majoritatea celorlalte meşteşuguri erau de domeniul masculin. Până şi înălbirea rufelor era rezervată în cea mai mare parte bărbaților.
Femeia care mergea zilnic, atunci când anotimpul muncilor agricole o impunea, să ducă la câmp hrana bărbaților din familie nu pare să fi împărtăşit truda cultivatorilor. Găsim extrem de rar reprezentarea unei țărănci ocupate cu mulgerea vacii. O vedem mai frecvent

vânturând cerealele sau îndeplinind munca de culegătoare de spice. Astfel încât, atunci când, pe zidul unui templu sau pe un papirus funerar, îi vedem pe suveran şi suverană arând cu plugul, putem fi siguri că acolo este vorba, pur şi simplu, de o evocare a „corvezii" la care orice defunct era constrâns temporar în lumea cealaltă. Un mediu analog şi condiţii asemănătoare sunt evocate atunci când se înfăţişează un cuplu de burghezi sau de nobili îndeletnicindu-se cu seceratul sau cu smulsul inului.
Un caz desigur diferit este cel al culesului viilor şi al fabricării vinului. O interdicţie ce ţinea fără îndoială de însăşi natura femeii o împiedica să participe la culesul strugurilor şi la tescuitul ciorchinilor. In curs de peste trei milenii se cunosc doar trei excepţii în aplicarea acestui tabu, deşi una din ele se referă la culesul „ritual" al viilor efectuat de preotesele marii demiurge Neith. Nu e nimic uimitor în această practică discriminatorie dacă ne gândim la unele tradiţii burgunde care le interziceau femeilor, chiar cu puţin timp în urmă, să intre într-o cramă (cf. obiceiurile din regiunea Beaune) pe motivul că ele riscau să înăcrească vinul! In schimb, fabricarea berii le era încredinţată adesea.
Sărarea şi uscarea cărnii, a gâştelor, a păsărilor şi a peştelui le reveneau măcelarilor şi pescarilor, în vreme ce morăriţele şi brutăresele lucrau zilnic acasă sau pe proprietăţile unde treburile bucătăriei erau rezervate bărbaţilor în majoritatea cazurilor, ca şi coacerea pâinilor. Pe marile domenii şi la Palat, dacă servitoarele îi înconjurau pe stăpâni cu îngrijirile şi atenţiile lor, curăţenia reşedinţei şi servitul meselor par a fi fost activităţi specifice servi-torimii masculine.

Clerul feminin
Exista un sector aparte deschis activităţii acelor femei care primiseră o instruire: acela al clerului, în epocile îndepărtate găsim, întrucâtva, cel mai frecvent titlurile de preo-tese. Ele erau orientate în primul rând către cultul zeiţei Hathor, patroana femeilor, si uneori al lui Neith, „Marea Zeiţă" din Sais. Aşa cum Hathor era adorată şi de preoţi, oficiantele puteau fi puse în serviciul unei forme divine masculine a zeului, Thot, Ptah, Honsu şi chiar Min, şi, îndeosebi în Imperiul Mijlociu, Sobek cel cu aspect de crocodil (o regină din Imperiul Mijlociu a devenit chiar Profetul lui Sobek). Exercitând cultul ca şi bărbaţii, ele erau retribuite în acelaşi mod şi primeau rangul de Pro-feteasă sau de Slujitoare a Zeului: *Hemet-neter.* Clerul subaltern şi auxiliar era furnizat fireşte de sexul feminin, „pregătitoarele", „purele": *uabut;* cele care „vegheau", su-praveghetoarele: *ureşut;* cântăreţele: *merut* şi cele care cântau la sistru. Lor li se putea încredinţa, de asemeni, sarcina de preoteasă funerară: *Hemut-ka* înconjurate de asistentele lor, între care bocitoarele: *djerut.* Potrivit anumitor condiţii, ele aveau drept de acces la unele posturi din administraţia templelor, precum cele două surori ale unui mare preot al lui Ptah din a XH-a dinastie, numite îndrumătoare ale lucrărilor de pe Domeniul Zeului, în cursul aceluiaşi Imperiu Mijlociu apare sarcina pur feminină de Soţie a Zeului, sau Adoratoare Divină, atribuită unor doamne care nu par încă, în această epocă, să aparţină Curţii. S-a văzut că acest gen aparte de preoteasă avea menirea să trezească apetitul sexual al zeului, precum Min, Amon sau Ptah. Unul din titlurile lor, Mâna Zeului, face o aluzie de-abia voalată la Creaţiunea, prin masturbare, atribuită demiurgului Atum. Muzeul din Leyda posedă o remarcabilă statuetă a uneia dintre primele Soţii ale Zeului, doamna lymeret-Nebes („Cea dorită de stăpânul său"), cu o perucă grea amovibilă şi cu sandale aurite, ce constituie una dintre cele mai senzuale puneri în valoare a farmecelor feminine din Egiptul antic.
în decursul întregii perioade a Imperiului Nou se constată un regres aproape total al participării femeilor la activităţile templelor, exceptând serviciul teban în care au fost reperate câteva Profeţesc Secundare. Sarcina de Superioară a haremului zeului este atunci, aşa cum am văzut,

rezervată doamnelor de societate, iar micile şi marile burgheze puteau accede îndeosebi la funcţia de cântăreaţă a lui Amon, în vreme ce aceea de Soţie a Zeului a devenit aproape exclusiv regală. Cântăreţele lui Amon beneficiau nu numai de veniturile livrate de trezoreria templului, ci şi de o independenţă excepţională. Putem cita cazul acelei cântăreţe a lui Thot care a luat iniţiativa de a divorţa de soţul său...la cererea amantului său[2]. Se pare că aşa-numitele cântăreţe ale lui Amon formau singura corporaţie în care puteau intra noi adepte de origine foarte modestă, soţii de ţesători sau de cizmari, destinate ultimului eşalon al acestui colegiu.
Se ştie că după Imperiul Nou puterea clerului lui Amon s-a dovedit atât de tentaculară încât

suveranii au apelat iarăşi la femei, până când ele i-au înlocuit pe marii preoţi aproape complet, în zorii epocii saite. Rolul lor s-a amplificat chiar în cadrul serviciului funerar unde „vărsătoarele de libaţii" i-au înlocuit adesea pe „slujitorii fca-ului" din vechile temple, în vreme ce grupurile de „tinere fecioare depilate" au executat dansuri în cursul misterelor osiriene.

Dragostea

< *

Atunci când fetiţa din lumea civilă ajungea la adolescenţă, dobândind sau nu o formaţie susceptibilă de a-i procura vreo meserie veritabilă, fie şi aceea de a intra în serviciul unui templu pentru care nu se pretindea celibatul, nici un obstacol nu se mai opunea realizării dorinţei sale celei mai aprige: să se căsătorească, să posede propria-i casă, să aducă pe lume copii. Să amintim aspiraţia tinerei fecioare:

„O tu cel mai frumos dintre bărbaţi!
Dorinţa mea este să [veghez asupra] bunurilor tale
Ca stăpână a casei, • •..,
Fie ca braţul tău să se sprijine pe braţul meu u
Şi ca iubirea mea să te copleşească.
Mărturisesc inimii mele
Cu dorinţă de îndrăgostită:
De l-aş avea drept soţ chiar în astă noapte! -,••••••
Fără el sunt o făptură în mormânt Nu eşti tu oare sănătatea şi viaţa ?"

Dar, mai înainte, tânăra fată trecuse printr-o reală perioadă de romantism lesne decelabilă în poemele de iubire ce ne-au parvenit, în ele găsim primele gânguriri ale pasiunii, rezerva şi discreţia, neliniştea, pe scurt toată prospeţimea sentimentelor însufleţite de un erotism încă timid, toată ardoarea unei făpturi tinere ce descoperă dragostea în mod pudic:

„Iubitul meu mi-a tulburat inima cu glasul său.
El m-a lăsat pradă neliniştii.
El locuieşte în preajma casei mamei mele,
Dar nu ştiu cum să ajung la el!
Ar putea oare mama să mă ajute?
Trebuie să merg [să o văd şi] să-i vorbesc [despre el].
El nu ştie cât de mult doresc să-l îmbrăţişez
El nu cunoaşte ce m-a făcut să mă destăinui mamei
O Preaiubite fie ca Zeiţa femeilor,
Cea Aurită, să mă hărăzească ţie!
Inima îmi bate~mai repede, Atunci când mă gândesc la dragostea mea, El nu mă lasă să mă port «aşa cum se cuvine» Tresare în locul unde se află.
Ajung să nu mă mai îmbrac îmi las deoparte evantaiele Nu-mi mai pun fard pe ochi Nu mă mai parfumez cu miresme suave.
«Nu renunţa, te apropii de ţel»
îmi spune inima atunci când mă gândesc la el.
O inima mea, nu mă chinui!
De ce te porţi ca un nesăbuit?
Aşteaptă-ţi fără teamă iubitul ce vine la tine; Dar [fereşte-te] atunci de ochii lumii. Nu face astfel încât să se spună despre mine: «Această femeie s-a îndrăgostit!»
Rămâi potolită, atunci când visezi la el Şi nu mai bate aşa, o inima mea! "[3]

m

198

199

Aşa cum se întâmplă cu toţi îndrăgostiţii din lume, natura mângâietoare şi complice este martora pasiunii născânde, iar arborii din grădină participă la întâlnirile şi zburdălniciile lor:

(Rodierul) grăieşte:

„Dinţii ei seamănă cu sâmburii mei, Sânii ei aduc cu fructele mele. Sunt cel mai frumos arbore din grădină Căci rămân verde în toate anotimpurile.
Iubita cu prietenul său Sub ale mele [frunze se plimbă] Ameţiţi de vin si de licori răcoritoare, Parfumaţi cu ulei si unguente.
Fără mine pier

Toate plantele câmpului.
Eu străbat cele douăsprezece luni
Ale fiecărui an si durez.
Dacă o floare se ofileşte, O nouă floare [răsare] din mine, De aceea sunt primul arbore, Dar, de sunt socotit al doilea,
Atunci să nu mai începeți iarăşi! Căci nu voi mai tăcea, Nu voi mai ține taina Şi vicleşugul se va afla.
Iubita va fi dată atunci în vileag Ea nu-şi va mai împodobi prietenul
[...]
Iată, radierul are dreptate,
Trebuie să-l linguşim,
Să poruncească deci în felul său, întreaga zi,
Fiindcă e cel care ne ascunde!"
Smochinul a intrat şi el în complot, însă nimic nu egalează elanul tânărului sicomor pe care ea 1-a sădit cu mâna ei:
„Murmurul [frunzelor sale] •
[Seamănă] cu parfumul mierii. ;•
Este plin de grație: crengile lui fine Devin [verzi şi proaspete].
Este încărcat cu fructe coapte
Mai roşii decât jaspul;
Frunzişu-i aduce cu turcoaza,
Iar scoarța cu faianța.
[...]
El pune o scrisoare în mâna unei tinere,
Fiica grădinarului său;
O face să alerge la cea preaiubită.
[-..]
La umbra frunzişului meu
îşi face plimbarea iubita.
Sunt tăcut
Şi nici un cuvânt nu dezvăluie ceea ce văd!"
îndrăgostita va trece prin clipe de nelinişte, de anxietate:
„...în vreme ce mă gândesc la iubirea mea,
Inima mi se opreşte în piept.
De văd o prăjitură dulce
E doar potroacă!
Iar vinul delicios şi dulce
îmi pare într-adevăr fiere!"
Dar egipteanca va şti foarte curând să se facă dorită:
„Iubita e iscusită în aruncarea lațului,
Fără a-şi mai număra hergheliile
Cailor săi, ea îşi aruncă plasele împotriva mea,
Cu ochii ei mă subjugă,
Cu diadema mă stăpâneşte,
Cu limba mă însemnă cu fierul roşu".
Iar apoi ea va sfârşi prin a ceda iubirii sale:
„Atunci când o iau în brațe
Şi când brațele ei mă înlănțuie,
E ca în Țara Punt,
E ca şi cum aş avea trupul îmbibat cu un ulei parfumat.
Când o sărut
Şi când buzele îi sunt întredeschise
Mă simt beat
Fără a fi băut bere.
200
201
^HIP
Ah! Slujitorule, îți poruncesc, - i
Grăbeşte-te să pregăteşti patul, "

la nişte in scump ca să-i înveleşti trupul,
Nu aşterne, pentru ea, pe pat o cuvertură,
Ai grijă să nu foloseşti pânză ordinară: •
Vei aşeza pe culcuşul ei cearşafuri parfumate...
Ah! De ce nu sunt slujnica negresă,
Care-i spală picioarele, '
Căci, atunci, aş putea să văd pielea
Trupului său în întregime "[4].

Pentru a înțelege mai bine poziția egipteanului față de pasiunea amoroasă, ar trebui să ştim la cine fac aluzie textele poetice pe care tocmai le-am citat, dacă ele se aplică vieții reale. Ne aflăm oare în prezența unui cuplu de îndrăgostiți ale căror întâlniri sunt tăinuite cu grijă şi de ce? Se tem ei oare de intervenția vreunui membru al familiei preocupat de păstrarea virginității fiicei familiei? Să fie^o soție infidelă care vrea să scape de crima adulterului? în cazul nostru se pare că nu este vorba nici de prostituatele care populau, cel puțin în Imperiul Nou, cafenelele de pe malul stâng al Tebei, majoritatea fiind foste „sclave" siriene.

Oricum ar fi, putem trage concluzia certă că, deşi femeia egipteană rămâne mai rezervată decât bărbatul în efuziunile sale, ea este o reală îndrăgostită, capabilă să re-simtă extrem de devreme senzații fizice incompatibile cu cruda excizie din Africa Neagră şi chiar din Egiptul musulman, practicată încă în unele zone rurale din Egiptul de Sus. Totuşi, unele pasaje extrem de rare din texte, făcând aluzie la *„tinerele fete care nu au fost încă tăiate",* ne-ar putea face să presupunem că un fel de excizie ar fi existat în cazul fetelor, act paralel cu circumcizia băieților, ceremonie rituală amintind obiceiul, care în Africa, se pierde în negura timpurilor, având drept scop confirmarea sexelor şi diferențierea netă a bărbatului şi femeii de natura divină care era androgină.

Oricum ar fi, elanurile amoroase descrise în Cânturile de dragoste par - dacă nu sunt de origine pur cerebrală -incompatibile cu eventuala excizie totală suferită de o femeie atât de „eliberată" precum egipteanca din vremurile faraonice.

202

Să revenim la tânăra noastră îndrăgostită: ea putea fi uneori cuprinsă de gelozie dacă tandrul său prieten îndrăznea să o curteze pe alta. Atunci se întâmpla ca ea să apeleze la magie; ea începea să atace ceea ce, pentru egiptean, era încărcat cu o certă putere erotică: frumoasa podoabă capilară atât de îngrijită şi răsfățată de femei. S-au regăsit rețete magice destinate să provoace căderea părului unei ființe detestate, al unei rivale: *„Să se fiarbă un vierme «anaret» în ulei de «ben» şi să se frece capul femeii urâte",* sau: *„Să se pună o frunză de lotus arsă în ulei şi să se frece cu el capul celui (sau celei) urât(e)"*[5].

Practicianul împotriva magicianului! Victima nu era însă lipsită de posibilitatea găsirii leacului pe care i-1 recomanda medicul său. Pentru a distruge calviția astfel provocată, craniul trebuia uns cu un unguent pe bază de carapace de broască țestoasă şi de grăsime de labă de hipopotam![6]

Cel mai de temut în dragoste era însă adversarul nevăzut; pentru a obține dragostea unui indiferent se folosea o „vrajă": cuvintele cu care acesta era amenințat trebuiau să fie hotărâtoare: *„Ridică-te şi leagă-lpe cel la care mă uit pentru ca el să fie iubitul meu, fiindcă sunt îndrăgostită de chipul său* "[7]. Acestor procedee feminine un îndrăgostit respins le putea răspunde la rândul său în mod eficace mergând până la amenințarea zeilor dacă nu reuşea să obțină ajutorul lor spre a o convinge pe femeia dorită să-i accepte avansurile.

„Slavă fie, Re-Harakhti, Părintele zeilor! Slavă vouă, Cele Şapte Hathor, Care sunteți împodobite cu panglici roşii! Slavă vouă divinităților, Stăpâni ai Cerului şi Pământului! Faceți ca N, fiica lui N, să mă urmeze, Aşa cum un bou îşi urmează nutrețul Aşa cum o slujnică îşi urmează copiii Aşa cum un păstor îşi urmează turma! Dacă nu faceți ca ea să mă urmeze Voi arunca [focul] împotriva lui Busiris Şi o voi arde!"

Alții apelau la o figurină din teracotă sau din ceară reprezentând-o pe femeia a cărei dragoste exclusivă era dorită. Un exemplu concludent a fost descoperit în Epoca

••[

^nB||RB
Târzie: îngenuncheată, această efigie nudă trebuia să fie străpunsă de treisprezece ace înfipte adânc în toate centrele senzoriale şi vitale ale corpului, apoi, însoțită de un descântec scris, să fie aşezată în mormântul unei persoane moarte prematur sau în mod violent[8]. Trebuia să existe un antidot pentru a o deposeda pe nefericită: exorcismul semăna foarte probabil cu acele dansuri extatice ale sătenilor egipteni numite *zikhr.*

Logodna

Atunci când fetişcana nu îl întâlnea pe bărbatul visurilor sale, ea apela la Frumoasa Hathor *„care aude rugăciunile fiecărei tinere fete care.plânge şi speră în ea".* Fetele se puteau căsători în mod normal începând de la doisprezece sau paisprezece ani, iar băieții, se pare, către şaisprezece sau şaptesprezece ani, însă nimic nu este precizat în mod expres, şi vârsta căsătoriei varia după cazurile si mijloacele financiare ale viitorului cuplu. Oricum, bărbatul era sfătuit să se căsătorească de tânăr pentru a avea copii. Să mai cităm iarăşi cuvintele înțeleptului: *„întemeiază un cămin ți iubeste-ți soția în casa ta aşa cum se cuvine. la-ți femeie în vreme ce eşti încă tânăr, pentru ca ea să-ți poată dărui fii, căci un bărbat este considerat după numărul copiilor săi".*

în Epoca Egiptului clasic, consimțământul tatălui tinerei fete era desigur necesar şi, în majoritatea cazurilor, el alegea pentru fiica sa un „om de treabă"; un bunic chiar îl sfătuieşte pe fiul său să aleagă pentru fiica sa *„ un soț înțelept, dar nu* [neapărat] *un soț bogat".* Este motivul pentru care morții ce încercau să se justifice dinaintea tribunalului divin declarau: *„Nu am luat o fiică de la tatăl său* [fără consimțământul acestuia]". Totuşi, această aprobare şi această selecție efectuate eventual de tată nu le interziceau în mod obligatoriu copiilor să-şi caute un soț după gustul lor: era suficient, înaintea deciziei, să se obțină acordul părinților; o anume libertate putea exista astfel, în orice caz în Imperiul Nou, ilustrată de Cânturile de dragoste.

Pentru Imperiul Mijlociu s-a putut regăsi urma rolului jucat, atunci când era cazul, de marii proprietari de terenuri

204

care facilitau căsătoriile tinerelor fete din provincia lor pre-zentându-le celibatarilor în căutare de „stăpâne ale casei".

Dacă suveranii se puteau căsători cu surorile lor, din rațiuni dinastice, dacă, din imperative de filiație divină, faraonul contracta căsătorii cu unele dintre fiicele sale, acest gen de incest, căsătoria consangvină, pare a nu fi existat în domeniul civil. Amanții, soții îşi spun în mod curent „fratele meu", „sora mea", dar J. Cern^ a dovedit că acestea sunt doar termeni de afecțiune, folosiți de toate clasele societății. Au fost constatate numai câteva rare căsătorii între frate vitreg şi soră vitregă din căsătorii diferite, în cursul dominației persane a existat poate *un* exemplu de incest între un tată (Djed-Hor) şi fiica sa, dar interpretarea sa este îndoielnică.

După unele texte de contracte de căsătorie, se pare că virginitatea era pretinsă tinerei fete, statut extrem de important pe plan social, regăsit atât în lumea orientală, cât şi la evrei sau, potrivit epocilor, în Occident. Existau oare excepții? Unele cânturi de dragoste care ne dezvăluie legături amoroase se referă doar la femei „libere" sau „eliberate", sau sunt pure ficțiuni?

Nu dispunem de nici o dovadă a faptului că timpul dinaintea a ceea ce noi considerăm a fi fost căsătorie era precedat de vreo perioadă obligatorie corespunzând celei a logodnei. Prințesele străine hărăzite faraonului primeau, prin grija ambasadorilor Maiestății Sale, ungerea cu uleiurile căsniciei. Poate că într-o zi vreo cutumă analoagă pe plan privat va fi dezvăluită de un text care, în prezent, nu ne-a ajuns la cunoştință.

Nu ştim nici dacă viitorul soț îi rezerva „logodnicei" sale un dar, o bijuterie garantându-i dragostea. Dar se cuvine să amintim „o concepție anatomică" semnalată într-un text târziu detectat de S. Sauneron: pentru a prepara o licoare magică de iubire era suficient să se preleveze puțin sânge din al doilea deget de lângă auricularul mâinii stângi, ce corespundea uneori splinei, dar care era numit „cel al inimii", subzistând în limba coptă sub denumirea de *celupin.* Se înțelege, acum, de ce inelele noastre de logodnă şi verighetele noastre sunt purtate adesea în Europa pe „inelarul" stâng!

Capitolul III

CĂSĂTORIA, POLIGAMIA, POLIANDRIA, DIVORȚUL, ADULTERUL

Contractul de căsătorie

înainte de a evoca momentul căsătoriei, este preferabil sa vorbim despre documentele

juridice şi despre uzanțele relative la ea. Ansamblul acestor mărturii, dovedind indepen-dența şi securitatea de care putea beneficia femeia, ne-au parvenit din vremea dinastiei a XXII-a[1]. Redactările ne autorizează însă să credem că obiceiul, profund înrădăcinat în moravuri şi prea puțin influențat de bulversările politice, exista, exprimat în linii mari, încă din epoci mult mai vechi şi poate chiar din timpul piramidelor, în Imperiul Nou au putut fi reperate în texte primele trei tipuri de contracte de căsătorie. De altfel, pentru femeie ele constituiau o garanție referitoare la regimul său matrimonial, *numai în caz de divorț.*
Această convenție nu era necesară în momentul căsătoriei soților: posedăm o dovadă potri-vit căreia uneori trebuia să se aştepte chiar şapte ani. Totuşi, avem şi certitudinea, bazându-ne pe un text din Epoca Târzie, că o doamnă „de societate" nu accepta această unire decât după definirea „regimului său matrimonial"[2].
Nu a putut fi găsită nici o urmă de lege care să impună stabilirea contractului în sine, dar o ordonanță regală ne informează că trebuie *„ să i se dea oricărei soții «seferul» său "* şi acest lucru a fost pronunțat în fața vizirului (este vorba desigur de a-i garanta o avere sau drepturi la o moştenire), în fapt, toate dispozițiile prevăzute în contracte vizau, pe de o parte, „provizia de subzistență a soției" şi, pe de altă parte, moştenirea pentru copii, aceasta în cazul desfacerii căsătoriei (mai degrabă divorț decât repudiere) sau al morții unuia dintre soți. Averile erau divizate în două părți extrem de distincte: mai întâi ceea ce femeia aduce în momentul căsătoriei şi ceea ce ea are dreptul să pri-

mească (sau să i se recunoască), iar apoi ceea ce s-a dobândit în comun în timpul căsătoriei.
Iată cele trei tipuri de contracte pe care le putem cita în primul rând: mai întâi un text în care soțul pare să fi contribuit într-o largă măsură la finanțarea vieții în comun. Numeroşi martori este posibil să fi semnat această convenție referitoare la *„darul-pentru-soție* (sau *darul-fe-cioarei) şi bunurile sale personale": „Te-am luat drept soție, ți-am dat* (urmează lista contribuțiilor). *Dacă te repudiez ca soție, fie pentru că te urăsc, fie pentru că doresc altă soție decât tine, îți voi da* (urmează lista darurilor), *şi îți voi mai da şi o treime din ce se va fi dobândit între noi, începând de astăzi. Copiii pe care mi i-ai dat* (deci contractul a fost încheiat la ceva vreme după căsătorie) *ş i pe care mi-i vei da sunt moştenitorii a tot ceea ce posed sau voi putea dobândi. Fiul tău cel mare este fiul meu cel mare* (aici se termină textul cu lista mobilelor şi a obiectelor aduse de soție în momentul căsătoriei, cu indicarea, ca întotdeauna, a valorii lor băneşti)".
Un alt contract pare să indice că doar femeia a furnizat banii, (în cazul în care soția era mai înstărită decât soțul, acest gen de căsătorie nu era recomandat de maximele morale ale înțelepților.) Acest act se intitulează: *„banii pentru a deveni soție": „Tu mi-ai dat* (aici se menționează zestrea în valoare monetară de argint şi de aramă) *ca bani pentru a deveni soția mea [...]I-am primit din mâna ta, şi inima mea este mulțumită. Socoteala este întocmai. Nu am, până acum şi niciodată în viitor, nici o reclamație în privința sa. [Cât despre mine] îți voi oferi* (aici figurează cantitatea de grâne şi de *bani) pentru întreținerea ta în fiecare an. Dacă în curs de o lună* (30 de zile) *nu ți-aş restitui banii ceruți [din zestre] atunci voi continua să plătesc ceea ce-ți datorez pentru întreținerea ta până când voi putea restitui (această zestre).* (Atunci soțul, dinaintea martorilor şi a scribului care a consemnat termenii înțelegerii, îşi amanetează toate bunurile pentru a asigura aceste vărsăminte şi declară:) *„Tu ai un drept asupra vărsă-mintelorpentru întreținerea ta".*
Al treilea tip de convenție este încă şi mai favorabil femeii şi se referă îndeosebi la pensia alimentară. El este semnat doar de scrib, incontestabil garant. Documentul este de-

numit: *„capitalul-de-alimentație": „Tu mi-ai*cto (menționarea zestrei) *ca pensie alimentară. Iți remit, în ce mă priveşte* (în bani şi în grâne) *ca preț al hranei şi îmbrăcămintei tale. îți revine o treime din toate bunurile mele prezente şi viitoare, în numele copiilor pe care i-ai adus pe lume şi pe care îi vei mai aduce pe lume pentru mine. Ai dreptul la plata pensiei care este obligația mea. Nu-ți voi putea spune: «la-ți înapoi zestrea!» Totuşi, de vei vrea să ți-o iei înapoi* (adică desfacerea căsătoriei), *eu ți-o voi restitui. Tot ceea ce posed sau voi poseda garantează [această făgăduială]".*
Din cele de mai sus reiese înainte de toate, în privința dreptului la „comunitatea redusă asupra bunurilor dobândite în timpul căsniciei", că în caz de deces sau de divorț bunurile treceau direct, urmând anumite dispoziții ale legatarilor, în posesia copiilor, dar bunurile dobândite în timpul căsniciei le reveneau fiecăruia dintre soți sau supraviețuitorului, în

proporție de o treime soției şi de două treimi soțului. Nu se ştie dacă documentele formau cele trei capitole aplicabile pentru un singur contract sau dacă soții alegeau potrivit mijloacelor lor soluția care le convenea cel mai bine. Angajamentele luate de soț constituiau, aşa cum se vede, nişte sarcini grele, dar numai în cazul în care el ar fi dorit să divorțeze. Toate avantajele esențiale erau garantate femeii, care avea deplina libertate de a cere divorțul şi îşi recupera, dacă nu era învinuită, toate bunurile. Acestea din urmă puteau fi gerate de soț, dar în stadiul actual al cunoştințelor noastre este greu de precizat dacă toate averile şi bunurile mobile citate în convențiile regăsite corespundeau realmente contribuțiilor soției. Extrem de frecvent soțul îi putea recunoaşte vărsămin-te fictive, tot atâtea garanții pentru ea în privința stabilității căsătoriei.
în mod firesc, egipteanul trebuia, aşadar, să se îngrijească de necesitățile soției sale, chiar şi în cazul în care aceasta ar fi fost despărțită temporar de soțul său. în schimb, dacă soțul era strâmtorat băneşte (sau contactase o boală), soția şi familia acesteia din urmă trebuiau să-1 ajute. Un *ostracon** ne informează asupra celor ce păreau a se petrece în asemenea cazuri, într-un mediu foarte modest, referitor la o femeie care apela la sora sa vitregă să o ajute în căsnicie: *„îți voi trimite o cantitate de orz pe*
208
care o vei macină pentru mine. Adaugă-i şi nişte alac si fă-mi pâinile, căci mă cert cu soțul meu. El spune că mă va repudia, fiindcă se ceartă cu mama mea în legătură cu numărul pâinilor care ne trebuie. El spune: «Maică-ta nu face nimic bun. Frații şi surorile tale nu au nici ei grijă de tine», iată ce spune el! Se ceartă cu mine în fiecare zi spunând: «Vezi ce mi-ai făcut, de când trăiesc aici cu tine, în vreme ce fiecare le trimite zilnic alor săi pâine, bere şi peşte, pe scurt se cuvine să le spui ceva rudelor tale, căci altfel va trebui să pleci»... "
Un alt tip de angajament în momentul contractării unei căsătorii ni s-a păstrat de asemenea[4]. Tatăl miresei îi dă fiicei sale diverse obiecte şi ustensile pentru stabilirea ei în casa soțului său. în plus, el se angajează să furnizeze menajului o rentă de cereale, timp de şapte ani, ceea ce corespunde duratei unui fel de „mariaj de probă" sau „de încercare" ale cărui atestări au fost regăsite[5].
Poligamia, poliandria
Este, aşadar, cert că această convenție matrimonială, sau contract, stabilită numai în vederea unui eventual divorț, este complet separată de actul de căsătorie propriu-zis, iar până în prezent nu s-a găsit nici o lege care, impunând căsătoria, să se întemeieze doar pe dreptul cutumiar.
Un egiptean putea fi oare căsătorit cu două soții deodată, adică să posede două „stăpâne ale casei", *nebet-per,* în acelaşi timp? întrebarea a fost pusă adeseori şi în majoritatea cazurilor s-a răspuns negativ. Totuşi, unii autori[6] au putut afirma că „drepturile femeii au fost reduse în a doua perioadă de anarhie" situată între Imperiul Vechi şi cel Mijlociu şi că „decăderea condiției juridice a femeii a afectat vechea monogamie de odinioară". Nu numai prinții au mai multe soții, precum regii, ci se întâmplă ca oameni de mai mică importanță să aibă simultan două sau trei soții, ai căror descendenți sunt legitimați, cu toate că una singură dintre ele ocupă rangul de „stăpână a casei". în fapt, pentru ca un copil să fie recunoscut de tatăl său, el trebuia să fi fost adus pe lume de stăpâna casei acestuia (mai jos va fi vorba despre concubina Tşat). Este important, de asemenea, să avem dovada formală a unei poligamii în lumea civilă, aşa cum se întâmpla în mod
209
rJ^Bf™^ ^r^PI
curent numai în cazul faraonului[7]. Analizând toate cazurile studiate, constatăm că unele se pot aplica unor văduvi care menționează pe stela lor funerară o primă soție defunctă, alături de noua soție. Faptul este cu atât mai lesne de înțeles având în vedere că egiptencele mureau adesea la naştere şi că trebuia să li se dea noi mame pruncilor abia născuți. Dar este evident că în fața cazului unui anume Mery-Aa, reprezentat în prezența celor *şase* soții ale sale, avem unele ezitări în a presupune cinci văduvii sau o „amestecătură" de divorțuri şi de văduvii succesive. Această situație constituie exemplul extrem, iar, pentru altele mai puțin spectaculoase, am putea recurge la argumentul semnalat mai înainte: extrem de frecventa mortalitate a mamelor în momentul naşterii.
în ceea ce priveşte poliandria, exemplele sunt încă şi mai îndoielnice; nu se poate afirma ca o femeie a fost căsătorită cu doi soți deodată. Astfel în Imperiul Mijlociu o anume doamnă Menket, înfățişată pe o stelă de la Luvru[8] în compania soțului său Hor, este fără îndoială aceeaşi reprezentată pe o altă stelă de la Luvru[9] cu un alt soț nurflit Nesu-Monthu! Dacă

alte cazuri analoage sunt susceptibile de a fi citate, nimic nu ne permite însă să conchidem că ar fi vorba de poliandrie, ca şi în privința celor doi sculptori celebri îngropați la Deir el-Medineh care ar fj posedat, concomitent, aceeaşi soție. Doamna în chestiune se căsătorise după cât se pare în mod succesiv cu aceşti doi artişti, desigur după decesul celui dintâi.

Divorţul şi protecţia femeii

Cauze de divorţ

La fel ca si căsătoria, divorțul ținea de dreptul cutumiar. Bărbatul şi femeia puteau divorța, dar în privința sarcinilor ce-i reveneau în general soțului, majoritatea căsniciilor rămâneau extrem de stabile. Cazul cel mai frecvent putea fi însă cel al adulterului care avea reputația de a fi aspru pedepsit. Existau, cu toate acestea, numeroase aranjamente în privința a ceea ce textele numesc „marea crimă" sau „marea greşeală" asupra căreia plana amenințarea morții prin crocodil. Să ne referim mai întâi la înțeleptul Ptah-

210

„Dacă doreşti ca situația ta să fie bună,
Păzeşte-te de orice rău
Fereşte-te de lăcomie,
Căci e boala dureroasă a unui nevindecabil!
[...]
Ea seamănă vrajbă între tați si mame
Ca şi între frații din aceeaşi mamă.
Ea desparte soția de soț".

Nici o femeie nu era ferită de calomnie, iar când „Pesimistul" literaturii Imperiului Mijlociu se plânge că nu este iubit, el declară: *„Nenorocire! Numele meu este mai urât decât acela al unei femei atunci când a fost defăimată la urechea soțului său!"* Pentru a se justifica, doamnei nu-i mai rămânea decât să rostească, la cererea soțului său, un jurământ de față cu martori, căci Zeul putea pedepsi prin orbire o mărturie mincinoasă, în cazul când numele său era invocat în van. *„Nu am avut alte legături în afara căsătoriei noastre. Nu am avut relații cu nimeni, doar cu [tine], de când m-am căsătorit cu tine în anul [...] până astăzi."* Odată făcută declarația, acuzația dispărea, dar ofensa rămânea la adresa soției bănuite. Astfel, cel puțin potrivit unui document din Epoca Târzie, aflăm că reparația se solda cu o indemnizație substanțială: *„în cazul în care ea rosteşte jurământul, nu se va mai invoca nimic împotriva ei, iar el* (soțul acuzator) *va trebui să-i dea patru talanți şi o sută de debeni de argint".*

Delăsarea moravurilor la lucrătorii necropolei regale

înainte de a aborda regimul divorțului în straturile bunei societăți, este edificator să ne aplecăm asupra celor întâmplate probabil într-o epocă de evidentă disoluție a moravurilor, la începutul celei de-a XX-a dinastii la Deir el-Medineh, în satul meşteşugarilor necropolei regale la vest de Teba. Scrierile regăsite în cursul săpăturilor franceze sunt suficient de numeroase pentru a ne permite să reconstituim veritabile mici „aspecte" de viață şi să constatăm, în cazul în speță şi la acest nivel, cât de mult putea fi minimalizată „crima" de adulter. Diverse fragmente de texte îl aduc în discuție pe Hesy-Sunebef, fost şerb mărunt, adoptat de unul dintre şefii de lucrări din sat. El se căsătorise cu o anume doamnă Hunur, numită „sora sa, stă-

211

până casei", care trăise anterior pare-se în „căsnicie liberă"[11] cu un lucrător numit Pen-Duau. De la această consoartă legală el avusese un fiu şi două fiice, cea mare nu-mindu-se Ubekhet. Sărmanul Hesy-Sunebef nu făcuse o bună alegere. Nu numai uşuratica sa Hunur, ci şi propria lor fiică au mers succesiv să împartă culcuşul cu cel mai mare derbedeu de la Deir el-Medineh, Paneb, şi cu fiul acestuia, demn vlăstar al tatălui său, care a sedus-o la rân-du-i pe tânăra Ubekhet, de-abia ieşită din brațele lui Paneb! Acesta din urmă, culmea!, era acuzat, de asemenea, de a fi abătut-o de la îndatoririle sale pe doamna Tuy, soția lucrătorului Kenna! Se înțelege de ce nefericitul Hesy-Sunebef a divorțat[12] în anul 2 al lui Sethnakt, însă o mică pensie lunară de grâne i-a fost acordată totuşi soției nedemne. Şi toată această încurcătură nu 1-a împiedicat pe Hesy-Sunebef să rămână în bune relații cu fiica sa, iar pe aceasta din urmă să se căsătorească cu şeful lucrătorilor: Nekht-em-Niut!

Alte cauze de divorţ

Cu excepția adulterului, care era se pare pedepsit sever numai în unele straturi populare, celelalte cazuri de divorț puteau fi ceea ce se numeşte acum nepotrivire de caracter, sau faptul că unul dintre soți se îndrăgostea de un terț, sau îndeosebi sterilitatea. Se cunoaşte

un caz de scuză penibilă avansată de un soț care, după douăzeci de ani de căsnicie cu soția sa, întâlnise „femeia vieții sale". Această anecdotă este relatată ca exemplu unei doamne al cărei soț se hotărâse să divorțeze cu rea-credință şi fără reproşuri valabile împotriva soției sale:
„Tu eşti în situația femeii chioare de un ochi care stătuse în casa unui bărbat vreme de douăzeci de ani; dar el, găsind-o pe alta, i-a spus atunci (celei dintâi): *«Mă despart de tine, căci tu eşti chioară de un ochi», aşa se povesteşte.*
Ea i-a răspuns: «Asta e descoperirea pe care aifăcut-o în timpul celor douăzeci de ani pe care i-am petrecut în casa ta?»".
Cât despre sterilitate, moralistul care arată întotdeauna cea mai bună cale de urmat ne sfătuieşte: *„Nu divorța de o femeie din casa ta pentru că ea nu a zămislit un copil",* o soluție mai bună este să se recurgă la adopție.

Drepturile divorţatei
Neputându-se întemeia pe o interdicție religioasă pentru a se opune despărțirii soților, stabilitatea căsniciei depindea de bunăvoința soților, de teama soțului față de sarcinile care aveau să apese asupra lui în caz de despărțire şi care, uneori, 1-ar fi putut lăsa complet lipsit de mijloace, dar şi de marea calitate morală a căsniciilor în general, care aveau mereu prezentă în conştiință legea echilibrului ce nu trebuia perturbat. Tatăl logodnicei, de altfel, şi aceasta la toate nivelurile scării sociale, veghea la garantarea maximă a viitorului fiicei sale. Astfel, pretendentul, sau soțul, depunea jurământ socrului său asigurându-1 de bunele sale intenții în privința fiicei sale: *„«Fie ca Amon să trăiască, fie ca suveranul să trăiască! Dacă vreodată o repudiez (sau dacă o insult) pe fiica lui Tenermonthu,* declară un lucrător, dinaintea autorităților satului, *voi merita să primesc o sută de lovituri şi îmi voi pierde toate bunurile agonisite în comun»* (jurământ făcut dinaintea) *şefului lucrătorilor, Honsu, a scribului Amennakht, a lui Neferher şi Khaemnun, în anul 23, prima lună de iarnă, ziua 4* (sub domnia lui Ramses al III-lea)".
Dacă o femeie căsătorită cu o zestre bogată era repudiată[13] pe nedrept, ea trebuia să recupereze „darul-pentru-soție", fără a mai pune la socoteală şi „banii-pentru-a-de-veni-soție". La acestea se adăugau „bunurile personale ale soției" (sau valoarea lor), „capitalul-de-alimentație" şi chiar o parte din patrimoniul personal al soțului său (care se numea: „bunurile-de-la-tata-şi-de-la-mama"), în afară de cazul când acesta din urmă nu fusese rezervat copiilor divorțatei care mai primea o treime din bunurile dobândite în comun. Se întâmpla chiar ca ea să primească totalitatea bunurilor dobândite în căsnicie (adică şi cele două treimi care îi reveneau soțului) şi eventual o „penalitate de divorț" (dublă, se pare, dacă soțul o părăsea pentru a contracta o nouă căsătorie!), în sfârşit, în unele cazuri, divorțata putea continua să locuiască în vechiul domiciliu conjugal! Dacă divorțatul nu putea restitui imediat „banii-pentru-a-deveni-soție" sau „capitalul-de-alimenta-ție" care îi reveneau soției sale prin contract, el trebuia fireşte să asigure subzistența fostei sale soții până în ziua când era capabil să îi restituie aceste bunuri şi aceste sume. Cu asemenea angajamente, căsnicia se prezenta ca cva-siinseparabilă; din aceasta deducem că poligamia era pro-

babil puțin realizabilă, ceea ce contribuise, aşadar, masiv la stabilirea regimului monogamici.
S-a văzut că tatăl veghea asupra intereselor fiicei sale, iar după un divorț survenit într-o căsnicie săracă, nu o lăsa niciodată fără un adăpost: *„Eşti fiica mea,* a scris unul dintre ei, *iar dacă lucrătorul Baki te repudiază din căminul conjugal, tu vei putea locui în casa mea, pentru că eu am construit-o; nimeni nu te va putea izgoni de aici".* De altfel, dacă se întâmpla ca ginerele să săvârşească fapte necinstite, socrul îl alunga din casă.
Divorțul nu necesita nici o formalitate, se pare, nici redactarea vreunui document oarecare: el avea efect prin simpla repudiere orală a unuia dintre soți de către celălalt membru al cuplului (obicei păstrat pe malurile Nilului până de curând, când era suficient să se repete de trei ori „te repudiez").
Dar un înscris de validitate putea fi remis de soț fostei sale soții, în acest „document-de-divorț" (care nu este constitutiv, ci doar informativ) soțul renunță la dreptul său la unirea conjugală şi-i declară solemn soției sale că îi lasă deplina liberate de a se recăsători. Fără obținerea acestui text, înțelepciunea populară recomandă prudența: *„Nu te căsători cu o femeie al cărei soț este încă viu, pentru ca el să nu devină cumva duşmanul tău [...] Acest*

lucru ar fi primejdios si chiar te-ar putea expune unor acuzații de adulter".

Divorțatul

Rămâne atunci situația, mai rară, dar la fel de valabilă, în care se găseşte un soț repudiat de soția sa. El putea primi, dacă nu era vinovat, jumătate din „darul-pentru-a-de-veni-sotie" (pe care îl oferise integral în momentul căsătoriei). In funcție de cazuri, el recupera, aşa cum fusese prevăzut, cel puțin două treimi din bunurile dobândite în comun; uneori chiar treimea rezervată în mod normal soției îi revenea tot lui.

Avertismentele adresate viitorilor soţi

în ajunul căsătoriei, tânărul egiptean nu era lipsit de sfaturile pe care i le dădea tatăl său referindu-se la înțelep-

214

ciunea ancestrală a celebrului Rahhotep[14], preluată de scribul Ani[15]:

„Nu o iscodi pe soția ta în casa ei dacă ştii că e virtuoasă. Nu-i spune: «Unde-i lucrul cutare?Adu-mi-l!» atunci când este rânduit la locul său. Ochiul tău să observe în vreme ce păstrezi tăcerea. Prețuieşte-i vrednicia. Bu-cură-te când mâna ta este unită cu a ei. Sunt mulți care nu ştiu [cum] face un bărbat să înceteze pricina gâlcevilor din casa lui şi nu au habar nici cine a început. Se pregăteşte oare vreo ceartă în casă? Atunci, inima ta să se îmbărbăteze îndată!" (înțelepciunea lui Ani, 8, 4-5)

Asemenea cuvinte puteau fi desigur de mare ajutor la începutul coabitării, atunci când temperamentele soților trebuiau să se sincronizeze prin inevitabilele confruntări şi mici ciocniri ale vieții cotidiene. Dar scribul Ani se gândea şi la datoria ce avea să-i revină noului soț față de copiii săi:

„Atunci când eşti tânăr îți iei femeie şi te stabileşti la casa ta: veghează asupra progeniturii tale, asupra celor pe care îi vei hrăni, ca un fiu al mamei tale. Fie ca ea să nu te osândească, nici să-şi ridice brațele către zeu, nici ca acesta să-i asculte plângerea!"[16]

Recomandările nu lipseau pentru a lăuda înțelegerea cuplului şi fidelitatea soțului față de soția pe care se bizuia în privința sarcinilor casnice:

„Dacă eşti înțelept, ocroteşte-ți casa, iubeşte-f i sincer sofia, hrăneşte-o cum trebuie, îmbrac-o cum se cuvine. Mângâi-o şi îndeplineşte-i dorințele. Nu fi brutal, vei obține mult mai mult de la ea prin respect decât prin violență. Dacă o respingi, căsnicia ta se duce de râpă. Deschide-i brațele tale, cheam-o la tine; dovedeşte-i iubirea ta".

Dar întotdeauna persistă o îndoială care trebuie să-1 prevină pe tânărul căsătorit împotriva unei false linişti şi să-1 îndemne să nu renunțe vreodată la eforturile sale.

„Nu putem cunoaşte inima unui f rate când încă nu i-am cerut ajutorul la nevoie.

[..J

Nu putem cunoaşte inima unui slujitor înainte de ziua când stăpânul său e ruinat.

215

Nu putem cunoaşte inima unei femei, aşa cum nimeni nu poate cunoaşte cerul. "[17]

Prosperitatea locuinței depinde de fericirea „stăpânei casei", acest „ogor mănos". Iar tânărul soț nu va trebui să uite, de asemenea, că *„parfumurile şi fardurile sunt leacuri magice".*

Un cămin armonios, copii numeroşi, o soție iubitoare, aceasta era efectiv dorința pe care o formulau majoritatea egiptenilor. Iubirea conjugală reprezenta în general pentru ei idealul de atins, şi în acest scop erau ajutați de aplicarea unei morale ce le fusese insuflată încă de la primele învățăminte şi care juca, în Egipt, un rol mult mai important'decât în orice altă civilizație a Antichității.

Cât despre tânăra fată, copleşită de euforia clipelor pe care le trăia, ocupată să-şi alcătuiască „trusoul" şi să pă-lăvrăgească'mai mult ca de obicei cu acele prietene ale sale care cunoscuseră înaintea ei bucuriile dragostei, ea primea si vizita matroanelor însărcinate să-i dea sfaturi utile şi să o pregătească pentru viitorul său statut de femeie. Mama sa completa această panoramă reamintindu-i învățătura lui Maat, care domoleşte furia cuvântului şi îngăduie, în tăcerea reflecției, să se găsească o cale justă în orice împrejurare, o judecată echilibrată, demnă de cea care va deveni stâlpul căminului, mama cu responsabilități multiple. Atunci era evocată marea Isis, prototipul absolut al soției şi născătoarea, a cărei iubire, fidelitate şi grijă nu au' încetat niciodată. Binecuvântarea lui Hathor era invocată, de asemenea, căci *„ea le dă femeilor fii şi fiice, fără ca boala sau nevoia să ie atingă".* Tânăra femeie nu va trebui să omită niciodată să rostească rugăciunile pentru defuncți, căci Hathor, Doamna din Apus, protejează femeile de sterilitate si îi împiedică pe soți să devină neputincioşi.

Condamnarea adulterului

Căsătoria era considerată, aşadar, ca idealul social şi nimic nu trebuia să-i împiedice desfăşurarea armonioasă, cu condiția ca ambii actori ai acestui „consimțământ mutual" să urmeze calea lui Maat, dat fundamental al conştiinței umane De aceea infidelitatea în această uniune capătă o asemenea gravitate încât le este prezentată logodnicilor ca

„marea crimă". Ambilor li se reamintea soarta amantului şi a femeii adultere şi ceea ce li se întâmplase atunci când, soțul înşelat aflând fapta, regele Kheops însuşi a aprobat pedepsirea acesteia „prin crocodil" (papirusul Westcar). In aparență, această amenințare mai putea plana încă asupra societății Imperiului Nou - epocă în care vom asista la căsătoria a doi tineri - fiindcă într-un basm contemporan *(Adevărul şi Minciuna)* chiar fiul unei femei care dusese o viață dezordonată îşi apostrofează mama în aceşti termeni: *„Ai merita să adun membrii familiei şi să chem crocodilul".* Tânăra fată era probabil foarte convinsă de enormitatea greşelii atunci când îşi amintea de *Povestea celor doi frați,* a cărei eroină - o femeie, numai pentru simpla intenție de a-şi înşela soțul - fusese pedepsită cu moartea, prin mâna celui din urmă. La aceste îndemnuri se mai adăuga avertismentul bătrânului învățător către elevul său: *„Fereşte-te de femeia străină pe care nimeni n-o cunoaşte în oraş. N-o privi atunci când ea îşi urmează însoțitorul, n-o cunoaşte (îndeosebi] trupeşte [...] Este o apă adâncă al cărei afund este încă necunoscut [...] Ea se opreşte, te prinde în plasă: [Este] o crimă care aduce moartea dacă se află, căci ea nu a ştiut să păstreze taina"*[1&].

Condamnarea teoretică

Ambii viitori soți erau, aşadar, avuți în vedere, iar justiția îi putea lovi pe cei doi vinovați, atât pe pământ, cât şi în fața tribunalului divin, atunci când se cerea trecerea către malul Veşniciei: *„Nu am comis adulter"*[19], spune cel - sau cea - care recită celebra „Declarație de inocență" din capitolul CXXV al *Cărții morților.* De fapt, în vreme ce căsătoria şi eventual divorțul sunt evenimente sancționate doar în atmosfera familială prin simpla voință a soților, fără nici o intervenție a Administrației, ca orice „contract de asociere personal sau financiar", adulterul, în schimb, este pasibil de tribunal: judecata este urmată de o pedeapsă care, pentru bărbat, considerat ca „violator", era castrarea, iar pentru femeia complice, nasul tăiat, ceea ce trebuia să o desfigureze şi să o lipsească pe viitor de orice farmec. Dacă „crima" fusese săvârşită fără violență, bărbatul primea doar o sută de lovituri de ciomag! Dar acest fapt ne este relatat de Diodor[20]; în alte surse, găsim, pentru bărbat, amenințarea mutilării nasului şi

1

a urechilor, sau a muncilor forțate, iar pentru femeie, surghiunirea în Nubia.

Practica

Cu toate acestea, în practică exista o marjă destul de mare între textele edificatoare şi realitate. S-a văzut cât de liberă şi chiar dezordonată era viața unor lucrători de la Deir el-Medineh, căsătoriți efectiv, sau trăind în concubinaj (cf. Divorțul). Libertatea moravurilor era mare în acea lume măruntă, iar magistrații concilianți si extrem de înțelegători: putem judeca după această anecdotă survenită tot la Deir el-Medineh. Aşa ceva nu se ivea în mod curent, dar se putea întâmpla: un bărbat, fiind legat de o femeie prin căsătorie, nu locuia totuşi cu ea. Fiecare dintre soți locuia la domiciliul propriului tată. Şi iată că într-o zi soțul şi-a surprins soția culcându-se cu un marinar numit Mery-Sek-hmet, fiul lui Menna. Plângându-se magistraților, aceştia din urmă nu i-au făcut dreptate, dar amanții au fost surprinşi la rândul lor în flagrant de un martor. In final, scribul s-a adresat marinarului vinovat şi 1-a făcut să promită că nu avea să-i mai vorbească femeii; propriul său tată a obținut de la el acelaşi angajament cu riscul, în caz contrar, de a fi trimis la muncile forțate. Blândețea judecătorilor se putea datora faptului că soții nu locuiau împreună şi că poate căsătoria nu fusese consumată.

Oricum ar fi, această concluzie nu ne miră prea mult fiindcă adulterul nu era, în realitate, sancționat întotdeauna atât de sever, aşa cum s-a pretins. Nu existau oare, chiar în lumea mitologică atât de plină de învățăminte, exemple de genul lui Neftis, sora şi amanta lui Seth, ce i-a fost infidelă provocându-1 pe Osiris care a luat-o drept concubină pentru o vreme?... De aceea, nu se punea neapărat chestiunea aplicării pedepsei pentru femeia care, spre a se disculpa, declara că fusese sedusă. Ea era atunci considerată victima unui fel de viol, şi în aceste împrejurări soțul său nu era obligat să facă plângere împotriva ei: totuşi, ea rămânea

uneori însărcinată după aventura sa!
Până şi „tribunalele" mergeau până la a da dovadă de slăbiciune. Se citează un caz de adulter care s-a soldat cu jurământul cerut vinovatului de a urma pe viitor o conduită exemplară spre a evita pedeapsa cu mutilarea. El a recidivat însă şi a lăsat-o însărcinată pe ibovnică. Un nou verdict
218
arătând spiritul de conciliere extremă al acestor „tribunale de mărturie şi arbitraj" şi nu curți de judecată capabile să aplice pedepse: s-a pretins doar un nou angajament: abstinența, căci altfel el avea să suporte o „grea pedeapsă"!
In alte împrejurări, un inculpat s-a încăpățânat să-şi nege fapta reprobabilă, de cinci ori în cursul a cinci înfățişări diferite. El nu a mărturisit, până la urmă, decât după ce fusese bătut şi... *sub presiunea opiniei publice!* Idealul[21] „era întotdeauna să se judece litigiile astfel încât ambele părți să fie satisfăcute, iar pentru aceasta să se țină seama de opinia publică". De altfel, amenințările cu moartea împotriva adulterului țin mai ales de eventualul spirit de revanşă al soțului înşelat, al cărui ecou se făcuse şi Diodor, iar nu de o procedură judiciară, în mod evident, „infracțiunea" era aceea de a se lega de o femeie *măritată,* căci aici intervenea şi un sentiment de ofensă şi dezonoare din partea soțului, înțeleptul Ankhşeşonq, cu mult după primele texte moraliste, se străduieşte să propovăduiască poziția sancționată oficial prin mânia imediată a soțului înşelat sau chiar a familiei apropiate: *„ Cât despre cel care face dragoste (meri) cu o femeie care are un soț, el este ucis* (sau: el poate fi ucis) *pe pragul porții sale* (a femeii)". Dar mai trebuie să se țină seama şi de un alt gen de avertisment: *„Nu te împreuna cu o femeie măritată. Cel care se împreunează cu o femeie măritată, în patul său, [să se gândească] că propria-i soție, la rândul ei, ar putea fi violată direct pe pământ! "*
In cursul acestei Epoci Târzii, în care o anume doctrină rigoristă a devenit mai flexibilă, o bunăvoință evidentă atenuează numeroase poziții. Ankhşeşonq încearcă să scuze slăbiciunea umană în fața patimilor sale, iar toleranța se arată mai degrabă realistă decât romantică. Nu merge el oare până la a-1 sfătui pe nefericitul înşelat să uite ofensa şi să divorțeze spre a-şi lua o altă soție!? El îi recomandă, de asemenea, să se aplece asupra lui însuşi şi să se întrebe: oare nu a fost cumva neglijent cu soția sa? Nu ar fi el în fond demn de mustrare?
Dar era indispensabil ca să subziste „teama de jandarm", iar această preocupare lăudabilă este cea care face atât de imprecisă aplicarea sancțiunilor pentru ceea ce se numea în continuare „marea crimă", căci trebuia, înainte de toate, să se mențină ordinea publică veghind la secu-
219
ritatea fiecăruia şi evitând „vendetele" dintre clanul ofensatorilor şi acela al ofensaților. Astfel, un papirus celebru din vremea lui Ramses al III-lea[22] păstrează afirmația edificatoare asupra acestui subiect, potrivit căreia *„femeia din Egipt putea merge pretutindeni unde voia fără a fi molestată"* (existau legi care pedepseau violul!).

Căsătoria

Aşa cum s-a văzut, căsătoria nu depindea de nici o lege, era o înțelegere strict personală stabilită între cei doi interesați, un simplu pact social. Cu doar un veac în urmă[23], simpla frază „mă dăruiesc ție" rostită de femeia puberă către bărbatul care intenționa să-i devină soț - cu sau fără prezența martorului - o făcea soție legală. Chiar şi în zilele noastre, îndeosebi în zonele rurale egiptene, musulmanii extrem de fideli obiceiului milenar se mulțumesc cu formula: „te accept ca soț, te accept ca soție", dar această formulă este declarată acum în fața agentului religios de înregistrare, numit maazum, şi a doi martori.

înţelegerea

Ce se întâmpla oare în epoca faraonică? Se ştie doar că fiecare dintre cei doi membri ai viitorului cuplu, unul după celălalt, trebuiau să pronunțe cuvintele consacrate prin tradiție: *„te-am făcut soția mea", „m-ai făcut soția ta".*
în prealabil, tânărul venise să discute cu tatăl celei pe care dorea să o ia de soție - în unele cazuri, acest fapt pare sigur, tatăl se înțelegea direct cu cel pe care-1 alesese spre a asigura fericirea copilei sale şi încheia cu el un fel de convenție, aşa cum s-a văzut. Apoi coabitarea legaliza, în fapt, orice căsnicie: fiica părăsea casa părinților săi pentru a intra în cea a soțului. In cazul câtorva excepții extrem de rare, acesta din urmă, venea să se instaleze acasă la soția sa, atunci când aceasta era mult mai bogată decât el, dar acesta era un principiu total nerecomandat.

Trebuie să ne ferim să interpretăm evenimentul cu mentalitatea noastră de occidentali moderni. Nici dreptul canonic, nici dreptul privat nu acţionau cu acest prilej: trebuie respinsă definitiv sugestia[24] unei „binecuvântări nupţiale" în templu. Garanţia cea mai sigură pentru asigura-
220
rea legăturilor conjugale era *dorinţa* de a-şi întreţine familia într-o atmosferă de siguranţă, prin bună înţelegere şi aducerea pe lume a unor copii legitimi, siguranţă întărită şi prin exigenţele „contractelor de căsătorie", susceptibile de a fi încheiate după aceasta, uneori după şapte ani de „coabitare", contracte de origine tebană care făceau adesea irealizabilă eventuala dorinţă a soţului de a se despărţi de „stăpâna casei".

Condiţiile

Căsătoria trebuia să fie contractată între persoane libere. In acest sens am semnalat cazul unui prizonier de război, ce spera să ia în căsătorie o egipteancă, fiica unui bărbier al lui Tutmosis al III-lea, care trebuia eliberat în prealabil. De asemenea, se impunea „eliberarea" unei roabe spre a se putea căsători cu un „bărbat cetăţean".

încercare de reconstituire a unei căsătorii

Majoritatea persoanelor aflate în „stare de servitute" trăiau în „mariaj liber", ceea ce înseamnă că femeia nu purta fireşte titlul de stăpână a casei. Acelaşi regim era adoptat adesea de către meşteşugarii necropolei tebane la Deir el-Medineh. Totuşi, uniunea maritală exista şi la oamenii modeşti. Soţia era desemnată *ca femeia, hemet,* sau „cea înveşmântată", *hebesut*[25]. Astfel, într-un mediu foarte sărac, s-a putut întâlni exemplul unui păzitor de gâşte care a contractat într-adevăr o căsătorie, dar pentru o durată de nouă luni la capătul cărora el i-a remis soţiei sale o anumită sumă de bani[26].

Soţii a căror viaţă ne-o vom imagina acum provin din două familii avute, în faza cea mai strălucită a Imperiului Nou, care se înscrie între ultima treime a dinastiei a XVIII-a şi epoca lui Ramses al II-lea.

Unele aluzii din textele Epocii Târzii[27] ne fac să credem că cel puţin în această epocă, în ziua stabilită, la căderea nopţii, tatăl miresei o conducea în mod public până la casa viitorului ginere, însoţită de cadouri. La rândul său, băiatul dădea o mare serbare la care erau convocaţi numeroşi invitaţi, încărcaţi şi ei cu daruri. După aceste festivităţi, noii căsătoriţi îşi începeau viaţa comună[28].
221
Este suficient să ne referim mai întâi la termenul egiptean care evocă, indiferent de natura sa, căsătoria: *hemes,* sau *hemesy* ori *hemesy-irem,* literal „a se aşeza", „a se aşeza cu" de unde extinderea termenului, a coabita, a trăi împreună. După părerea mea, reflecţia ar merita să fie dusă mai departe, şi chiar până la semnificaţia primară a termenului: „a se aşeza cu". Atunci nu putem să nu ne gândim la ceremoniile de căsătorie care mai au încă loc astăzi atât la ţară, cât şi la Cairo şi care prilejuiesc o veritabilă adunare a invitaţilor şi a mulţimii membrilor familiei, înconjurând într-o mare sală de recepţie cuplul „expus" pe o estradă, bărbatul şi femeia, *alături* în nişte fotolii, de preferinţă aurite! Ei trebuie să figureze *aşezaţi,* tânărul într-un costum de culoare închisă, ea, strălucitoare de farduri, înveşmântată în satin sau în fai, strălucind de bijuterii sau de fleacuri ieftine, aureolată din plin cu tul, şi amândoi înconjuraţi de flori. Adunarea benchetuieşte şi se felicită, iar soţii sunt expuşi, statici, ca nişte personaje esenţiale ale unei prezentări.. .în afara timpului. De n-ar fi aceste găteli moderne, ne-am putea crede în Imperiul Vechi dinaintea grupului princiar al lui Rahotep şi Nof-ret. Totuşi, în Imperiul Nou atitudinile s-au mai relaxat uneori, iar mişcarea braţului, direcţia piciorului femeii sau înclinaţia unei bucle din coafura sa indică unui ochi exersat intenţia sculptorului care a vrut, prin aceasta, conform extremei rezerve egiptene, să sugereze atracţia dintre cele două fiinţe sau chiar, printr-un gest de seducţie al femeii, o aluzie de-abia perceptibilă la un îndemn al iubirii[29].

Pare evident că toate grupurile provenind din capelele funerare constituie nenumăratele jaloane ale acestei uniri eterne prelungite după moarte şi dorite de fiecare egiptean, reînnoind astfel pentru a o permanentiza raţiunea existenţei sale. în zilele noastre dansurile din abdomen executate în mod tradiţional în cursul ceremoniei căsătoriei în sunetele orchestrei locale, în ritmul tot mai îndrăcit al cro-talelor[30], sunt reflexul concertelor şi dansurilor care trebuiau să fie acompaniamentele esenţiale şi aluziile plastice la extazul amoros, în zonele rurale şi odinioară în Nu-bia cântecele şi dansurile executate de femeile satului se desfăşurau într-un fel de cerc magic limitat de membrii comunităţii. Cântecele de nuntă foarte frumoase şi *a ca-pella,* cvasi „gregoriene", se ridicau în vibraţii calde şi grave către albastrul închis al nopţii înstelate.

Un alt aspect care trebuie să fi fost comun ceremonialului de azi şi de ieri în Egipt: defilarea „trusoului" tinerei mirese. Contemplând paralelismul evident între mirii *„aşezaţi"* din Antichitate, aşa-zisele grupuri funerare, şi prezentarea încă actuală a mirilor din Egiptul modern, suntem tentaţi să stabilim o similitudine între lista „trusoului" miresei, citată în majoritatea contractelor din Antichitate (fiecare obiect însoţit de menţiunea valorii sale), şi defilarea „trusoului" mireselor actuale, din mahalalele oraşului Cairo sau de la ţară, amintind de lista „mobilierului" defunctului adus în capela sa veşnică pentru căsătoria sa cu zeiţa Hathor.
Păstrând proporţiile, este vorba de spectacole asemănătoare şi aproape paralele - vociferările bocitoarelor antice, înlocuite de acele „yuyu" ale prietenelor miresei -în care vedem rând pe rând, exibate pe străzi, duse în procesiune pe umerii rudelor, ai prietenilor şi servitorilor, patul cu salteaua sa confortabilă, dominat de „căpătâi", fotoliul, scaunul, cuierele cu haine şi bijuterii (coliere, brăţări, inele), ustensilele de menaj şi vasele cu unguente, obiectele de toaletă, veşmintele, sandalele' din piele albă etc. în lista obiectelor de menaj apare mereu un veşmânt - sau o mare bucată de stofă - care nu este menţionat în acest gen de inventar. S-a pus întrebarea dacă nu era vorba cumva de un fel de ţesătură rituală specifică miresei[31]'? Ea pare greu de asemănat cu un cearşaf, dar suntem îndreptăţiţi să credem că era destinată să fie pusă la păstrare în vederea folosirii sale eventuale ca linţoliu (a se compara cu prosopul ce înfăşoară trupul oricărui musulman,

fie el şi cel mai înalt personaj, atunci când merge în pelerinaj, pentru a-i servi drept giulgiu în cazul în care ar deceda în cursul călătoriei sale spre Mecca). O altă explicaţie s-ar apropia poate şi mai mult de realitate, dacă ne referim la un articol esenţial citat si el în trusoul Doamnelor din vremea Sultanilor Mameluci din Egipt, confecţionat în momentul căsătoriei lor: este vorba de *o plasă contra ţânţarilor**. Faptul e departe de a fi imposibil pentru timpurile faraonice întrucât s-au găsit exemple la începutul Imperiului Vechi în mobilierul mamei lui Khe-ops şi, mai târziu, în cel al lui Tutankhamon. Folosirea unei bucăţi de stofă este evocată, de asemenea, în cazul unor civili, pe zidurile unor capele funerare din Imperiul Vechi.
Pe scurt, existau aici suficiente lucruri pentru ca tânăra femeie să aibă cu ce să-şi îndeplinească strălucit angajamentele şi să-şi mobileze corect dormitorul, cămara şi bucătăria: toată lumea trebuia să poată admira calitatea şi varietatea bunurilor cu care o copleşise familia.
Nu ar fi surprinzător ca, spre a respecta un obicei profund înrădăcinat în mentalitatea ţării, atunci când e vorba de vreo celebrare oarecare - obicei ritual constatat şi astăzi, mai ales când ne îndepărtăm de oraşele mari -, cuplul, ce urma să fie sărbătorit în cursul serii, să se fi dus încă din zori la mormântul familiei. Spre a „pastişa" pe plan civil teogamia regală, cuplul adresase o cerere rudei masculine decedate cel mai recent, tatăl sau mai degrabă bunicul, solicitându-i naşterea unui copil. „Inspirând" astfel conceperea viitorului moştenitor, strămoşul permitea continuitatea descendenţei. Mici statuete feminine cu coafură fastuoasă au fost găsite, în fapt, în preajma anumitor morminte, purtând efigia unui prunc în braţe şi având picioarele marcate cu cerneala rugăciunii adresate strămoşului pentru ca el să „inspire" şi să „provoace" această nouă viaţă.
Sărbătoarea nunţii trebuia să fie memorabilă, ea contribuind nu numai la perpetuarea unei celule din marea familie, ci şi a populaţiei ţării. De altfel, termenul „sărbătoare" din egipteană, *heb,* păstrat în coptă - ce constituie ultima expresie a limbii egiptene scrise cu litere greceşti - sub forma *hop* şi înseamnă nu numai „sărbătoare", ci îndeosebi „sărbătoare de nuntă".

Nunta în povestea lui Khaemuas

Iată cum s-au desfăşurat faimoasele festivităţi de nuntă în care era implicat faraonul, descrise în povestea lui Khaemuas:
„Faraonul îi zise şefului casei regale: «Să fie dusă Ahuri la casa lui Nenoferkaptah chiar în această noapte. Şi să se ia tot felul de daruri frumoase cu ea». Ei m-au dus ca soţie la casa lui Nenoferkaptah, iar faraonul a poruncit să mi se aducă o zestre mare din aur şi argint pe care mi-au înfăţişat-o toţi oamenii casei regale.
Nenoferkaptah a petrecut o zi fericită cu mine; el i-a primit pe toţi oamenii casei regale, şi a dormit cu mine, chiar în această noapte. M-a găsit fecioară, şi m-a cunoscut iarăşi şi iarăşi,

căci fiecare dintre noi îl iubea pe celălalt.
Când veni vremea purificărilor mele, iată că nu am avut de îndeplinit purificări. A fost vestit faraonul de aceasta şi inima lui s-a bucurat foarte. El a pus să se ia tot felul de obiecte preţioase din tezaurul casei regale şi mi-a trimis daruri preafrumoase din aur, din argint şi din stofă de in fin.
Când veni vremea să nasc, am născut acest băieţel care este dinaintea ta. I s-a dat numele Maihet şi a fost înscris în registrele «Dublei Case a Vieţii»".

Identitatea femeii căsătorite

Odată căsătorită, femeia nu-şi schimba numele şi nu-1 alătura lângă el nici măcar pe cel al soţului său. Ea era autentificată întotdeauna prin propria genealogie: născută de cutare femeie şi făcută (sau procreată) de cutare bărbat, în schimb, în unele cazuri, se întâmpla să fie desemnată ca: „soţia lui cutare".
"^Ş

Capitolul IV
LOCUINŢA Şl VIAŢA PRIVATĂ

r

Locuinţa 1
w'

Ce reprezintă locuinţa i

Se pare că locuinţa era lucrul cel mai preţuit de fiecare e2ipteanel o confunda cu dragostea familială şi cu bucuria de a trăi. Aflat departe de casă, egipteanul se gândea mereu la ea, îşi făcea griji pentru cele petrecute acolo se informa despre sănătatea alor săi, ca şi de nenumăratele detalii ce le populau existenţa. Dacă deplasarea sau călătoria sa se prelungeau, îl cuprindea tristeţea. De aceea, e a „asi cuvinte de consolare care să aline chinurile Naufragiatului aruncat de un val al „Celei Prea-Verzi" pe insula fermecată, Marele Şarpe i-a prezis:
îţi vei strânge la piept copiii, îţi vei îmbrăţişa sofia, îţi vei revedea casa, iar acesta e binele suprem! Vei reveni în ţara unde trăiai în mijlocul fraţilor tăi".
Apoi când marinarul a fost gata de plecare spre Egipt datorită unei nave sosite între timp, Şarpele i-a confirmat:
[întoarce-te] sănătos, sănătos, omuleţule, la casa ta, fie ca tu să-ţi revezi copiii!"
Pentru ca să-i fie fericită căsnicia, el trebuia să trăiască în propria-i casă şi nu să coabiteze cu părinţii săi. Recomandarea este formală în *înţelepciunea lui Ani :*
Clădeşte-ţi casa ta, si vei vedea cum aceasta alungă uraşi dezordinea. Nu spune: «Există o casă a tatălui meu care poate servi de locuinţă zilnică» ".
Termenul „a întemeia o casă", *geregperîn* egipteana, echivala, de fapt, cu cel de „a începe căsnicia".

Domeniul rural

Această casă, ale cărei elemente fuseseră toate puse sub protecţia unor formule magice, era construită din cărămizi

de lut nears, material utilizat până de curând în zonele rurale şi chiar în cartierele mărginaşe, dar care a fost abandonat. Clădirea, în arşiţa verii şi în frigul iernii, fie că se afla la oraş într-un spaţiu restrâns sau ridicată la ţară, în inima unui mare domeniu, cuprindea întotdeauna cele trei părţi esenţiale ce compuneau habitatul zeului din temple având curtea sa, sala sa hipostilă si sanctuarul său sau cel al defunctului, prevăzut cu propria curte-grădină, cu capela şi cavoul său. Aceste trei diviziuni principale corespundeau necesităţilor esenţiale ale vieţii în comun: primirea, recepţia şi viaţa privată.

r

Ele erau completate de numeroase încăperi anexe în reşedinţele senioriale, dar reduse, de asemeni, la strictul necesar pentru confortul servitorimii. Exemplele sunt foarte clare pentru

Imperiul Mijlociu datorită ruinelor oraşului „Kahun", dar vestigiile anterioare ne permit să ne imaginăm că situația era aceeaşi încă din Imperiul Vechi, în Imperiul Nou, micile case ale satului, împrejmuite de un zid de incintă, erau construite alături şi repartizate de ambele părți ale unei străzi centrale ducând spre piața cea mai aglomerată. Bucătăria, a treia încăpere din fund, era completată adesea cu o pivniță a cărei intrare putea fi mascată de piatra vetrei. Fireşte, terasa la care se ajungea pe o scară exterioară, dând spre curtea de la intrare, era extrem
1227
™|Pff
de utilă, atât pentru viața familială, cât şi pentru a depune aici diverse lucruri neprevăzute, cereale şi chiar animale puse la îngrăşat în aşteptarea sărbătorilor.
Tânăra soție de care ne ocupăm se măritase cu un om important, şi totuşi încă tânăr, o notabilitate de provincie, un nomarh. El organizase bine totul şi proprietatea amintea de minunata reşedință a lui Ineni, bătrânul tovarăş al lui Tutmosis I, care o sfătuise cu atâta înțelepciune pe tânăra suverană Hatşepsut la începutul domniei sale. Un impozant zid de împrejmuire, cu laturile zugrăvite în alb şi având în vârf un fel de întărituri ondulate, lăsa să se întrezărească cele două etaje ale vastei locuințe cu ferestre mici prevăzute cu bare. Clădirea principală era independentă de acareturi şi de silozurile cu cereale care, rezumau singure, în această reprezentare, ansamblul numeroaselor construcții anexe, în fund, se evocase imensa plantație atât de dragă proprietarului său încât acesta îi făcuse recensământul menționând fiecare esență de arbore. Un mare bazin dreptunghiular completa acest minunat loc de relaxare. Dar domeniul tinerilor căsătoriți data dintr-o epocă ceva mai recentă: a XVIII-a dinastie se încheia, atunci când arhitecții cărora le fusese încredințată edificarea noului oraş dorit de Akhenaton (la actualul Teii el-Amarna), se străduiseră să le asigure locuitorilor un confort sporit.

întâmpinarea

Două deschideri străpungeau zidul de împrejmuire: cea care ducea direct la capela de venerare *a* globului solar, în fața grădinii, şi marea poartă pentru vehicule ce permitea accesul în casă şi la anexele sale imediate. Prin aceasta din urmă putea trece carul uşor, cu două roți şi profil atât de elegant, tras de doi cai, care, încă de la începutul dinastiei, era condus cu dexteritate de marii seniori. Paznicul, instalat lângă portal, avea grijă să ducă atelajul la grajd, în vreme ce proprietarul se îndrepta spre mica lojă a „portarului"[2], intrarea casei, ridicată pe trei trepte. Vizitatorul era introdus atunci de portar într-o încăpere rectangulară care avea frecvent lungimea întregii case şi al cărei tavan era susținut de câteva coloane. Adeseori, în această cameră de recepție, invitații aşteptau să fie primiți de stăpânul casei care se pregătea să-i introducă în marea încăpere, în general pătrată, punctul central al întregului edificiu.
228

Primirea

Era locul în care se reuneau, pentru festivitățile cu prietenii, numeroşii membri ai familiei. Tavanul, sprijinit de obicei pe patru coloane, era înalt (garanția răcorii în timpul verii) şi depăşea pe trei laturi terasele încăperilor învecinate; el primea lumina prin ferestrele de sus, prevăzute cu mici bare pătrate din piatră, ce împiedicau pătrunderea păsărilor de noapte. Al patrulea perete era adosat log-giei primului etaj, amenajată pe toată lungimea galeriei de primire de la parter. Coloanele şi capitelurile erau decorate cu motive vegetale în culori strălucitoare ce alternau cu imagini ale unor rațe sălbatice atârnate de labe. Uneori, pe perete, apărea evocarea pictată a unor boschete înflorite şi a unor papirusuri de mlaştină, în acest cadru se desfăşurau serbările şi primirile. Coloanele şi uşile de comunicație erau colorate frecvent în roşu. Lipită de un perete, o „dală de lustrație" (purificare), mărginită de un mic parapet, avea în centrul său un frumos urcior cu motive tratate în „albastru teban" (cerulean) din care se turna apa parfumată spre a o răspândi pe mâinile şi picioarele vizitatorilor, acoperiți de praful drumului. Dar, înainte de toate, această instalație servea la confortul stăpânului atunci când se întorcea acasă, într-o seară caniculară sau după un vânt de nisip prelungit, înțelegem, astfel, tulburarea fermierului din *Povestea celor doi frați* atunci când, intrând în locuința sa, soția nu 1-a tratat ca de obicei:
„Ea nu i-a vărsat apă pe mâini, aşa cum era obiceiul; ea n-a făcut lumină dinaintea lui; casa lui era în întuneric".
în față fusese amenajată estrada pe care stăteau gazdele când îşi primeau invitații. Scaunele, fotoliile, pliantele cu picioare de leu erau, în majoritatea cazurilor, agrementate cu perne învelite în stofă cu desene multicolore sau în piei de „pantere din Sud". Aspectul lor

evoca de departe mobilierele noastre în stil „retour d' Egypte", iar formele lor îi inspiraseră pe desenatorii expediției lui Bonaparte pe malurile Nilului (îndeosebi pe Vivant Denon). Taburete joase şi înalte, uneori pliante, cu picioarele în „gât de lebădă", mobilau vasta încăpere şi îi aşteptau pe convivii ce beneficiau fiecare de un mic gheridon pe care slujitorii puneau felurile de mâncare în timpul ospățului. Un mare

r^ ^^^HP*" ^B^^^^p

r

brasero, amenajat parțial în sol, permitea ameliorarea confortului în nopțile de iarnă. Veritabile lampadare constituite din colonete surmontate de cupe largi conțineau uleiul ce alimenta flacăra al cărei suport era făcut dintr-un fitil de in, de cânepă sau din miez de papirus. Pentru a evita fumul, se vărsa sare în mod regulat în timpul arderii. O serie de torțe ornamentate erau aşezate adesea de stăpâ-,: na casei în colțurile încăperii.
l
Pe fiecare latură a încăperii centrale se puteau vedea, repartizate, biroul stăpânului şi dependințele sale, unde scri-• bii-secretari, intendenții domeniului, rânduiau în cufere de lemn pictate, cu capace-pupitru, documentele pe care le țineau la zi. Ei aveau şi sarcina corespondenței doamnei şi a stăpânului. Stăpâna casei îi folosea şi la întocmirea anuală a inventarului[3] bunurilor locuinței. Totul era înregistrat, chiar şi vesela din teracotă smălțuită, ce fusese spartă, dar reparată!

Loggia

Aceste încăperi se învecinau cu rezervele de necesitate imediată, depozite în care erau adunate mobilele de prisos şi cuferele cu materiale. De cealaltă parte a „holului" cu coloane, alte odăi mici se aflau lângă scara ce dădea acces spre loggia amenajată, de preferință către nord, pe
acoperişul-terasă.
In acest loc, împodobit frecvent cu tapiserii şi banchete lipite de zid, familia se răcorea în perioadele caniculare şi venea să doarmă adesea vara.

Viața privată

în sfârşit, în spatele casei, se ajungea la apartamentele private, locul de predilecție al vieții familiale. Străinii nu erau introduşi aici. Un mic salon pătrat, cu una sau mai multe coloane, constituia centrul acestui domeniu intim în care trăiau adesea stăpânii locurilor. Localurile anexe răspundeau multiplelor necesități ale acestei existențe, de pildă găzduindu-i pe numeroşii membri ai familiei, pe copiii acestora - care se jucau afară - şi lecțiile lor de muzică, sau adăpostind garderoba, în sfârşit, fundul clădirii era rezervat în întregime dormitoarelor destinate părinților şi copiilor, prevăzute în general cu banchete pentru paturi.

încăperile pentru toaletă

Printre încăperile indispensabile acestui „complex" fusese amenajată mai întâi sala de „lustrație" (purificare), unde două mici bănci din zidărie le permiteau slujitorilor să stea de fiecare parte a cuvei pentru a vărsa apa peste persoana ce făcea duş. într-adevăr, Egiptul nu a cunoscut cada de baie înaintea epocii romane, iar locuitorii săi obişnuiți cu mişcarea şi cu sportul savurau aceste abluțiuni ce le procurau o bunăstare salutară.
în apropiere se găsea „sala de ungeri" pentru stăpânii casei. Ei se întindeau pe banchete de zidărie acoperite cu rogojini pe care slujitoarele îi masau şi le răspândeau pe corp unguente şi uleiuri aromate, diferite după anotimpurile anului; la fel se proceda cu fardurile pentru ochi. Era şi locul unde se elaborau şi se reparau minunatele coafuri - adeseori înlocuite cu peruci - ce constituiau unul din mijloacele cele mai apreciate de punere în valoare a feminității. Atunci când soția perversă din *Povestea celor doi wați* îi relatează soțului său falsa scenă de seducție al că-ei obiect ar fi fost, ea indică argumentele utilizate de pre-insul provocator:
„.. .el m-a găsit singură, aşezată, [atunci] îmi zise: vino, să petrecem o oră [împreună], să ne culcăm. Pune-fi peruca! "
Casetele de toaletă conțineau cele mai frumoase recipiente mărunte şi fiole de parfum imaginabile. Ele erau din lemn prețios provenind îndeosebi din Nubia şi Sudan, din fildeş,

din sticle multicolore translucide şi uneori chiar transparente. Dar cele din alabastru erau într-adevăr uzuale, căci acest material rece era excelent pentru păstrarea cremelor şi a parfumurilor, aşa cum, mult mai târziu, avea să constate Pliniu. Aceste casete imitau forme-le cele mai variate de plante şi fructe: rodia, mandragora, recent importate din Orient, ciorchinii de struguri, lotusul şi papirusul, fireşte, sau de animale: rațe de mlaştină, capre ibex cu labele legate, mici cercopiteci aşezați pe marginea unui bol sau ținând în mâini păhărelul cu antimoniu. Oglinzile cu mâner din os - în formă de tijă şi infloresecență de papirus, înlocuită uneori prin figurina unei tinere fete goale, asemeni zeiței Hathor, patroana femeilor - erau dominate de un disc din aramă a cărui suprafață lustruită
231
era calculată pentru a nu deforma fețele pe care trebuiau să le reflecte. Cele mai frumoase cutii de farduri sau de unguente imitau imaginea unei înotătoare nude încântătoare ce împingea înaintea ei o rață al cărei corp, cu aripi articulate, servea drept recipient. Pieptenii, cu dinți rari, simpli sau dubli, puteau fi decorați ca şi pensele metalice pentru păr, ce serveau la a menține ridicate meşele grele în timpul elaborării coafurilor atât de complicate: unul din ornamentele cele mai apreciate în Imperiul Nou era reprezentarea unui călăreț în galop. Cufere lucrate extrem de minuțios erau concepute special pentru a păstra tot acest minuscul material atât de luxos; compartimentele interioare si scobiturile de pe capac, sau sertarele, aşteptau să fie puse la locul lor obiectele delicate.
Sala de lustrație, ca şi toaletele prevăzute cu scaun (se stătea aşezat, deci nu era rudimentara dală „turcească"), poseda un dispozitiv de canalizare din teracotă.
Acareturile
Acareturile unei case de țară înstărite puteau fi extrem de importante, căci domeniul era conceput ca o mică „economie privată". O serie de curți conțineau mai întâi silozurile în formă de căpățână de zahăr în care erau păstrate grânele pentru făină. De-a lungul zidurilor de împrejmuire, opuse grădinii, fuseseră clădite hangarele şi magaziile, grajdurile (începând din Imperiul Nou şi o dată cu introducerea calului în Egipt), staulele si abatoarele, bucătăriile şi brutăria, pivnița pentru vin şi fabrica „pentru berea care ameţeşte", tâmplăria, atelierele de reparații, cele de filatură şi de țesătorie. în apropiere erau cazați slujitorii şi slujitoarele despre care textele ne reamintesc adesea că erau *„în spatele casei".* O grădină cuprindea întotdeauna două elemente esențiale: via mai întâi, cu ciorchini mari negri-albăstrui, apoi - şi adesea instalat în apropiere - teascul, în care pivnicerii zdrobeau cu picioarele strugurii proaspăt culeşi; zeama era introdusă imediat, înainte de pritocire, în chiupuri mari, din care evaporarea se putea face prin dopuri de argilă nearsă,
Aceste vinuri prețioase, păstrate în urcioare „cu denumire controlată", erau scoase din pivnițe în zilele de sărbătoare. Transvazate în mari sticle pictate elegant, aşezate pe măsuțe şi împodobite cu ramuri de viță-de-vie, în sala
232
de festivități, vinurile erau rezervate invitaților, fără limită. Lichidul era trecut prin filtru înainte de a fi vărsat în cupe. Uneori chiar servitorii îi încurajau pe cei care se declarau sătui:
„în sănătatea ta, bea până la beție! Petrece o zi frumoasă de sărbătoare! Ascultă ce spune prietena ta: Nu încerca să te opreşti!"
Dar convivii nu aveau nevoie întotdeauna de încurajări, iar mătuşa nobilului Pahery retras la el-Kab, după războaiele de eliberare, nu-şi ascundea înclinația pentru... clondir!
La banchetul nepotului său, ea 1-a interpelat astfel pe chelar:
„Adu-mi optsprezece cupe de vin! Vezi, vreau să mă îmbăt, Lăuntrul trupului meu E [uscat] ca paiul!"
Vinul dulce, poate „fiert", era, de asemenea, foarte apreciat de doamnele care nu uitau să-1 dea de băut invitaților, ca şi o băutură numită *seremet,* provenind îndeosebi din „domeniile Reginelor". Această băutură trebuie să fi fost degustată adesea la Curte, întrucât ruinele capitalei lui Amenofis al III-lea, la Malgatta, în fața Tebei, n-au furnizat - până azi - nici măcar o singură menționare a cănii cu bere, dar în schimb au oferit peste trei sute de fragmente de etichete de *seremetl* Ne întrebăm dacă nu cumva intrau şi curmalele în compoziția acestei răcoritoare extrem de tonice, desigur.
233
Grădina
Cât despre bazinul domeniului, care uneori putea atinge dimensiunile unui mic lac, el era agrementat de obicei cu lotuşi şi peşti şi a devenit locul de predilecție al tinerilor căsătoriți o dată cu revenirea primăverii. Cântul, din care sunt citate aici câteva versuri, se poate referi,

în expresii simbolice voalate, la o presupusă fericire de dincolo de mormânt sau se poate aplica realmente timpului vieții, în el sunt exprimate sentimente vechi de când lumea şi transpuse cu un simț poetic cert.

„O zei!
E plăcut să merg spre eleşteu. Dorința ta de a mă vedea intrând în el Şi de a mă scălda în fața ta, soțul meu, Mă desfată!
Te las să-mi vezi frumusețea
Intr-o tunică de in regal, cel mai fin,
Impregnată cu esențe balsamice, Şi îmbibată cu ulei parfumat.
Intru în apă, pentru a fi lângă tine,
Şi din iubire pentru tine, ies, ținând un peşte roşu.
El e fericit între degetele mele,
îl pun [pe sânii mei.]
O tu, soțul meu, o preaiubite, Vino şi priveşte! "[4]

în preajma bazinului, bolta de viță-de-vie putea fi înlocuită cu pavilionul grădinii, construit din materiale uşoare, în zilele de caniculă soarele se strecura printre frunze şi ciorchini, dacă răsadul era încă foarte tânăr. De aceea, stăpâna casei pusese să se dubleze o parte a tavanului cu tapiserii multicolore cu desene geometrice variate, aşa cum se mai întâlnesc şi astăzi în Egipt, utilizate la tot soiul de reuniuni, şi care apar reprezentate în „mormântul cu vițe-de-vie" al lui Sennefer de la Teba.

Acest pavilion era un loc de întâlnire şi de relaxare foarte apreciat.

Casa de la oraş

Casa de la oraş, înconjurată de o mică grădină, în această epocă locuința tebană prin excelență, era evident de dimensiuni mai reduse, iar habitatul cu etaje se dezvolta în înălțime. Clădirea era construită întotdeauna pe un parter înalt la care se ajungea pe câteva trepte, în semi-subsolul astfel amenajat erau instalate adesea atelierele de țesut, iar lumina pătrundea în încăperi prin răsuflători.

Repartizarea camerelor după etaje o prefigura deja pe cea regăsită mult mai târziu în unele caravanseraiuri medievale din Cairo unde, după depozitele de la parter, primul nivel era ocupat de şeful caravanier, al doilea era rezervat femeilor, iar etajul sau etajele superioare, servitorimii. La Teba, „vila" lui Djehuty-Hotep, a cărei secțiune este reprodusă pe zidul capelei sale, prezintă exact aceeaşi dispunere: la primul etaj îl vedem pe stăpânul casei, aşezat într-o încăpere cu coloane - ce corespundea sălii „pătrate" centrale din casa rurală - şi căruia servitorii îi aduc mâncarea. Prin aceeaşi casă a scărilor, aceştia ajung la etajul al doilea, pentru serviciul doamnei, instalată în nişte odăi cu tavanul mult mai jos. în sfârşit, pe terasă, se disting bucătăriile, cuptoarele de pâine şi o magazie cu acoperiş uşor unde sunt atârnate bucăți de carne pentru uscare. Monumentele ne-au păstrat câteva siluete desenate şi pictate ale acestor reşedințe decorative cu fațade colorate în roz, dominate de două dispozitive de aerisire[5] şi înconjurate de arbori ale căror trunchiuri sunt protejate, de animalele care treceau pe străzi, prin mici ziduri. Uneori, doamna apare la uşa de la intrare, iar soțul vine spre ea ținând, ca toți îndrăgostiții din lume, un buchet de flori în mână!

Spatele casei putea fi agrementat cu o colonadă dând spre un mic bazin rectangular înconjurat de sicomori; „macheta" lui Meket-Re, păstrată la Muzeul din Cairo, oferă o încântătoare evocare a acestui complement apreciabil al locuinței citadine, datând din dinastia a Xl-a.

Posedarea unei case în oraş nu excludea deloc deținerea unui domeniu „la țară", în cazul celor care îşi puteau permite aşa ceva sau care deveneau beneficiarii săi. Uneori prin menționarea lor se dovedea considerația de care se bucurase cineva sau opulența dobândită. Aşa a procedat Sinuhe la întoarcerea sa în Egipt, după ce fusese iertat de regele său si spre a-şi sublinia reintrarea în grațiile acestuia. El a declarat că a primit de la suveranul său o

„casă de fiu regal" extrem de somptuoasă, prevăzută cu dispozitive ce-i asigurau confortul sanitar, favorizând răcoarea abluțiunilor sale, confort încă şi mai apreciabil pentru un fost refugiat de la începutul imperiului Mijlociu, obligat atât de îndelungă vreme să trăiască pe nisip precum beduinii. Pereții fastuoasei reşedințe erau decorați şi aceasta era echipată cu mobile şi cufere conținând tot ce putea agrementa viața zilnică cu un lux de bun-gust: veşminte de in regal din cel mai fin, uleiul înmiresmat pentru toaletă al regelui, oliban pentru parfumarea încăperilor, în plus, *„toți slujitorii erau la treburile lor"*. Această clădire era

desigur citadină, căci Sinuhe semnalează că el *„a primit şi o casă de la un proprietar de terenuri (neb-she) care aparţinuse unui Prieten [regal]. Numeroşi lucrători au reconstruit-o* (ea fusese clădită ca toate celelalte şi ca palatul din cărămizi de argilă nearsă), *în vreme ce toţi arborii săi erau replantaţi "*[6].

Viaţa zilnică în casă

Stăpâna casei

După marile festivităţi ale căsătoriei, tânăra femeie urma să se consacre cu elan exercitării atribuţiilor sale de soţie şi de stăpână a casei. Sarcina i-ar fi putut părea grea, având în vedere vastul domeniu al soţului, dar nu primise ea oare o bună învăţătură de la scribi şi nu era susţinută oare de dragostea pe care abia o descoperise?

„Ce frumoasă e această oră! Fie ca ea să se prelungească devenind eternă! j *De când am dormit alături de tine,*

p

,cea nepereche. „ ?i Pământul am semănat cu flori felurite cu parfum diafan.

canaM din grâdină'

i a săpat mâna ta ne răcori la vântul din nord;

mine vin dulce;

rvire a ta ce mă învăluie, J pa*™ mine mai mult decât băutura şi hrana!* i de *nebet-per,* stăpâna casei, cuvenit încă din Im-\i ilociu doamnei măritate, indică foarte bine întm-penul ^J. ilor si a responsabilităţilor ce urmau să-i revi-

derea S fie recunoscute de toţi. Ea domnea asupra a ceea na şi s» u&

ce constiuia „casa" în sensul cel mai larg al termenului, desfăşurarea vieţii zilnice, şi asupra celor ce permiteau funcţionarea sa. La apariţia titlului, începând cu dinastia a Xl-a, impactul său trebuie să fi fost de o asemenea importanţă, încât regina Neferu, soţia lui Montuhotep, îl purta în mod oficial (s-au găsit câteva exemple ale titlului *neb-per* atribuit unor bărbaţi în aceeaşi epocă).

Nici o sarcină ereditară nu pare să fi fost atribuită unor femei din înalta societate ce nu erau nici fiice, nici soţii de suveran. Singura excepţie pare a fi aceea de *hatyt-â,* „contesă" (sau paşă de sex feminin!) care apare de asemenea în Imperiul Mijlociu, în schimb, în locuinţa unde domnea adesea asupra unei servitorimi numeroase ea era *henut* (suverana) slujitoarelor! Acestea, în ciuda respectului pe care trebuiau să i-1 arate, îi opuneau limbajul lor direct, ajungând uneori până la spiritul de rebeliune. Tinerei căsătorite îi era necesară, aşadar, o mare înţelepciune pentru ca pacea să domnească în casă şi spre a veghea ca une-le angajate să nu aibă pretenţia de a deveni concubine.

Spre a dobândi autoritatea indispensabilă pentru a face faţă în mod energic tuturor acestor responsabilităţi şi a evita numeroase obstacole deja întrevăzute, se impunea ca tânăra femeie să conceapă cât mai repede posibil nişte copii: în primul rând un fiu mai mare, spre mulţumirea tatălui, ar fi fost binevenit. Acest lucru urma să i se întâmple stăpânei casei din evocarea noastră.

Femeia şi copilul

Tânăra femeie aştepta cu nerăbdare primele simptome ce-i dădeau speranţa unei maternităţi. Adolescentă, ea purtase ca şi prietenele sale prinţesele, dar şi ca toate cele ce doreau să fie mame într-o zi, centuri cu care îşi ornau şoldurile şi ale căror elemente erau făcute din motive de aur în formă de *cauris,* o scoică simbolizând vulva care putea „naşte". Nu lipsiseră nici rugăciunile către Hathor, iar fermecătoarea pisică, imaginea îmblânzită a zeiţei îndepărtate, se instalase ca patroană a noului cămin, protectoarea armoniei sale şi a numeroasei progenituri. Imaginea sa decora chiar şi acele *claustra* ce ornau partea supe-rioară a anumitor uşi de apartamente.

Sarcina

Pentru tânăra femeie ar fi fost o calamitate să fie sterilă şi să recurgă la intervenţia procedeelor magice. Dar mai

înainte, fireşte, era consultat practicianul pentru a furniza ea uri e destinate să remedieze această carenţa. Medicii erau într-adevăr celebri pentru ştiinţa lor ginecologica, aşa cum o atestă regele hitiţilor, Hattusilis, scmndu-i lui Ram-ses al IMea în dinastia a XlX-a, pentru a-i cere leacuri

pe a o face fertilă pe sora sa. Ramses, prudent - ras-punzandu-i puţin curtenitor

corespondentului sau -, 1-a Srat că sora sa în vârstă de şaizeci de ani *nu mat putea avea copii"*\ Totuşi, dacă Hattusilis insista, el era gata sa-i
Mă un bun magician şi un fizician (medic) »«* : *ei vor putea pregăti pentru ea câteva leacuri menite naş-*
fmEeipteanul se pare, admitea că şi sterilitatea era o problemă a cărei rezolvare îi revenea. Atunci, el trebuia sa se aTeseze zeului său. Acesta pare să fi fost într-o zi cazul unui mare preot din Memfis ce-1 invocase pe divmul Im-hotep spre a-i acorda un fiu.
.
Frumoasa Hathor, ca si strămoşul implorat m dimineața căsătoriei au fost favorabili, şi curând doamna iiniştită în speranțele sale, se întreba deja dacă primul copil ne care-aştepta era un fiu. Pentru a fi convinsă de aceasta ea trebuia să urmeze procedeul a cărui indicație s-a păstrat în câteva papirusuri. Cel mai celebru» se refera la utilizarea empirică a teoriei hormonilor.
*Un alt mijloc de a recunoaşte dacă o femeie va naşte sau nu- [vei pune] orz şi grâu [în doi saci de pânza]pe care femeia îi va uda cu urina sa în fiecare v, şi [vei mai mne] curmale şi nisip în alți doi sad. Dacă [orzul şi grâul] PîncIțeTdeopotrivă, ea va naşte. Dacă orzul încolţeşte Tnrimul) va fi un băiat; dacă grâul încolţeşte (primul), va fi o f ață. Dacă nu încolțesc nici unul, nici celălalt, ea nu va naşte"*9-
Protecţia în timpul gestaţie!
în timpul sarcinii trebuiau solicitate tot felul de protecții: F iTeşurile magice", nişte plăcuțe din fildeş de hipopo-iam în formă de lamă curbată de cuțit, apărute mea din Imperiul Mijlociu, erau gravate cu imagini de duhuri, intre cTre Aha strămoşul lui Bes, protectorul femeilor şi co-Sor hipopotamul femelă, Thueris, învingătorul crocodilului ' la vârful lor se găsea uneori botul tânărului came Anubis. Este foarte probabil ca aceste obiecte sa fi avut

drept scop țeserea unei rețele profilactice în jurul *„oului femeii însărcinate",* căruia îi dă viață olarul divin Hnum, aşa cum dă viață puiului de găină[10] în cursul celor zece luni de sarcină, relatează aceeaşi inscripție (este vorba probabil de luni lunare). O lună începută trebuie să conteze ca o lună plină, dar să lăsăm această problemă în seama medicilor! Alte mici monumente al căror prototip datează probabil din Imperiul Nou, dar care au fost foarte utilizate în Epoca Târzie, erau „coloanele *(cippus)* lui Horus pe crocodili". Mici stele votive acoperite pe spate cu texte magice şi având latura anterioară ornată îndeosebi cu imaginea tânărului Horus, complet gol, ținând în mână reptile şi fiare sălbatice si stând în picioare pe crocodilii pe care-i stăpâneşte, în vârful stelei se află capul zeului Bes. Aceste monumente au fost interpretate adesea ca tran-smițându-şi puterile profilactice tuturor acelora ce ar fi băut apa cu care fuseseră stropite, mijloc eficace de a se proteja împotriva muşcăturilor şerpilor extrem de veninoşi! Acest fapt pare neverosimil atunci când se cunoaşte competența veterinarilor şi ofiologilor din Egiptul antic. S-a crezut recent că aceste „coloane" erau salutare mamelor şi copiilor împotriva feluritelor sălbăticiuni, în virtutea imaginii lui Horus şi a anumitor fraze din texte:
„Tu mă aperi împotriva tuturor leilor deşertului, a tuturor crocodililor fluviului, a tuturor şerpilor şi scorpionilor, a tuturor insectelor ce muşcă cu fălcile lor şi înțeapă cu coada lor, a tuturor reptilelor ce atacă din vizuinele lor".
Toate acestea ar fi acceptabile dacă leii şi crocodilii ar fi pătruns frecvent în casele egiptene, ceea ce nu este cazul, nici măcar pentru antilopa-oryx a deşertului. Numai scorpionii si şerpii puteau să se strecoare uneori în locuințe. Suntem nevoiți astfel să considerăm aceste imagini zoomorfe ca pe nişte simboluri nocive, aşa cum, în acel „mammisi" (sau casă de naşteri) din Filae, de pildă, perioada din naşterea lui Horus evocată în vestibulul sălii, populată cu plante acvatice, cu lujere legănate încet de ape, este cea în decursul căreia agresiunile puteau dăuna fetusului din pântecele lui Isis - aflat în apele materne, ilustrate evident de celebrele mlaştini din Şemmis unde văduva lui Osiris îşi adăpostise odrasla. Ea o ascundea cu atât mai mult cu cât nu se născuse încă: fără a dezvolta acest subiect care ar merita un lung comentariu, putem

conchide deja că şederea în faimoasele mlaştini acoperă o mare parte din perioada gestaţiei. Aceste „stele votive ale lui Horus pe crocodili", ornate cu texte şi figuri, erau stropite cu apa pe care femeia gravidă trebuia să o bea şi care transmitea astfel o profilaxie aptă să protejeze fetusul şi să-i pregătească apariţia glorioasă.
Dacă el se năştea înainte de termen, erau folosite formule magice pentru a-1 menţine în viaţă.

Naşterea copilului şi a numelui

Venea momentul eliberării. Cele mai instruite dintre soţii ştiau că atunci trebuiau să se împace cu Hnum, olarul divin: *„Temeţi-vă de Hnum, femei însărcinate ce v-aţi depăşit sorocul, căci el este zeul Şu al naşterii* (Şu este aerul pe care-1 va respira fetusul devenit pui de om) *care deschide buzele organului feminin şi ocroteşte naşterea informa sa de Amon!"*
Egipteanca năştea cu torsul drept, goală se pare, aşezată uneori pe un jilţ special, câteodată îngenuncheată, adeseori ghemuită pe cele patru cărămizi rituale *(meskhenet),* cele patru Doamne Nobile ce vegheau la naştere şi care îi însoţeau mai târziu pe oameni în mormântul lor spre a-i proteja: cele patru cărămizi din cele patru nişe ale cavoului. Acelaşi ritual al naşterii se regăsea în ceremonialul întemeierii templelor, „axat pe naşterea unei fiinţe vii" ce va ieşi dintr-o matrice lichidă şi htoniană pe cărămizile de zămislire *meskhenet.* De unde rolul fundamental al confecţionării, apoi al amplasării cărămizilor de colţ, simbolurile lucrării zeului olar Hnum, *„care, totodată, modelează pe roată tânăra făptură viitoare*[11] *şi îi dă un loc unde să se aşeze pe pământ"*[12].
Iată cum procedau moaşa şi ajutoarele sale care o ţineau de braţe pe femeia ce năştea: *„Atunci Isis s-a aşezat dinaintea ei* (soţia preotului lui Re), *Neftis în spatele ei, iar Heket* (zeiţă broască a naşterilor) *a grăbit naşterea şi a zis:* (aici intervine un joc de cuvinte tinzând să formeze numele noului-născut şi care este formulat în mod excepţional de zeiţa moaşe). *Acest copil i-a alunecat atunci pe mâini; era un copil de un cot cu mădulare zdravene.. .Ele l-au spălat după ce i s-a tăiat cordonul ombilical şi a fost aşezat pe un cadru din cărămizi"*[13].
242
Copilul îşi primea numele la naştere. Pentru un viitor faraon, acesta putea fi alcătuit din cuvintele rostite de zeiţe în momentul actului de dragoste (teogamie) sau al naşterii.
în ceea ce priveşte mama civilă, numele era dat în momentul naşterii. Se pare că tatăl contribuia la formarea acestui nume compunându-1 după cuvintele rostite de mamă, în timpul naşterii. Era în orice caz ceea ce se considera ca fiind „numele mamei", care se credea că aducea pe lume deopotrivă copilul şi numele său.
Alături de acest „nume adevărat", originar, copilul pu-| tea primi apoi un al doilea nume, uzual.
Placenta era privită cu cel mai mare respect şi utilizată în medicină, ca în zilele noastre, pentru a intra în compoziţia leacurilor menite să faciliteze cauterizarea rănilor profunde.
Această eliberare se petrecuse în cele mai bune condiţii, în primul rând pentru mama care risca întotdeauna un accident, într-adevăr, studierea mumiilor a dezvăluit că numeroase femei muriseră în chinurile facerii (ceea ce poate explica în bună parte recăsătorirea văduvilor!). Condiţiile erau, de asemenea, excelente, pentru copilul care se prezenta bine. Se întâmpla ca, din nenorocire, unii nou-năs-cuţi să aibă malformaţii fizice, infirmităţi sau să se dovedească, în primii ani, slabi de minte: atunci ei erau acceptaţi ca fiind atinşi de harul divin şi, oricum, integraţi în societate. Astfel, înţeleptul Amenemope îi avertiza pe tinerii săi însoţitori: *„Nu râde de un orb, nu necăji un pitic".* După naştere mama trebuia, de preferinţă în afara locului vieţii comune, să petreacă într-un fel de pavilion cele paisprezece zile ale „purificării" rituale, apoi singura ei grijă era să hrănească bine copilul şi să-1 protejeze de rele, fiind mereu conştientă de faptul că, printre cele şapte ursitoare Hathor ce-i vegheau soarta, una din ele ar fi putut juca rolul zânei Carabosse. înainte de toate trebuia să-i dea sânul matern în decursul primilor săi trei ani: medicii şi vracii făceau cu schimbul sau se întâlneau spre a-i permite mamei să îndeplinească această sarcină naturală şi, când era cazul, să trateze sânii bolnavi. Magicianul, în împrejurarea respectivă, făcea mereu referire la incidentele care i se putuseră întâmpla lui Isis. Formula începea atunci cu: *„Acesta este sânul de care a suferit Isis în Şemmis [...]*
243
Să se exorcizeze cu trestii, cu fibre de plante, cu pistiluri si stamine de papură [...]săse transforme într-o frânghie răsucită spre partea stângă si să se pună pe locul bolnav (şi să se spună:) «Nu supura, nu provoca mâncărimi, nu sângera!»"[1*]
Existau, fireşte, reţete medicale pentru a stimula lactaţia mamei sau pentru a regulariza

debitul de urină al unui sugar, ca şi pentru a-i calma strigătele excesive.

Protecţia noului-născut *<

Culegeri de descântece, de farmece, fuseseră redactate pentru protecţia mamei şi a copilului, astfel încât nici un rău să nu-1 agreseze pe acesta din urmă, iar alăptarea maternă să nu înceteze, dar să nu provoace nici gastroenterite, adeseori susceptibile de a ucide pruncii. Un papirus[15] ne îngăduie să cunoaştem aceste formule de conjurări:

„Ocrotirea ta este ocrotirea Cerului [...]a Pământului [...j
a nopţii [...] a zilei [...] ,.*f Ocrotirea ta este ocrotirea celor Şapte Entităţi divine, .*
Ce au orânduit Pământul atunci când era pustiu, ; *Şi au aşezat inimile la locul cuvenit.*
[-] *} *Fie ca orice zeu să-ţi ocrotească numele,*
Fiecare loc unde te vei afla, »-. *Fiecare lapte pe care-l vei bea,*
Fiecare sân ce te va adăposti, i
Fiecare genunchi pe care vei fi aşezat, ş
Fiecare veşmânt ce fi se va pune, :
Fiecare loc unde-ţi vei petrece ziua, ţ/1
Fiecare ocrotire ce se va rosti asupra ta, \ţ...
Fiecare obiect pe care te vei culca, K
Fiecare nod ce se va face asupra ta, t,
Fiecare amuletă pusă la gâtul tău, ,jj,
Să te ocrotească, prin ei, ::>.:>
Să *te păstreze sănătos, prin ei,* l(, *Să te ţină nevătămat, prin ei, Să te liniştească prin ei, fiecare zeu şi fiecare zeiţă",. y*

Vraja enunţată mai jos se adresează, acum, oricărei „făpturi a întunericului" capabilă să-i facă eventual rău noului-născut:

244

„Să se prăbuşească, cea care vine din umbră, Care se apropie târându-se, Cu nasul îndreptat îndărăt, cu faţa întoarsă, Cea care [trebuie] să uite de ce a venit.
Ai venit oare să îmbrăţişezi acest copil? Nu-fi îngădui să-l îmbrăţişezi! Ai venit oare să domoleşti acest copil? Nu-ţi îngădui să-l domoleşti!
Ai venit oare să-i faci rău? Nu-ţi îngădui să-i faci rău! Ai venit oare să-l iei? Nu-ţi îngădui să-l iei! "

Având garanţia unei reale protecţii din partea acestor escântece, mama nu va fi fost, în general, prea tulburată e griji, ceea ce ar fi putut provoca efecte dezastruoase Isupra laptelui său. Spre a stimula abundenţa acestui aliment preţios, se pare că femeile utilizau o mică figurină, cu o cavitate în interior, reprezentând-o pe zeiţa Thueris, cu una din mamele ridicate ca pentru alăptare, străpunsă la vârf şi chiar prevăzută cu un buşon minuscul. Umplut desigur cu această „apă a vieţii", recipientul permitea astfel o picurare ce înlătura, prin magie simpatică, secarea de-, bitului de lapte[16].

Capitolul

CASEI, VĂDUVA NOBILA

G"necolo0ie

T uâutura divină prin excelenţă - intra, între altele,
în D ~~ rea poţiunilor şi lichidelor binefăcătoare pentru calm ^ «seiunu' copil' ^e pildă, amestecându-le cu miere sT a ale zaharisite. Acest leac extrem de vechi se înruriCU alte Prescripţii medicale ce recomandau *„lap-tel Afinez care a us Pe* 'Mwe *un COPU ae sex mascul «fi* a vindeca guturaiul...dar şi oftalmiile (leac aiuri" 'Spuropa Pr'n Hipocrate). Mici recipiente decorative' "f f»ă de femeie ghemuită ţinând în braţe un nou-năs * tnplet S°l serveau probabil la transportarea pre-tiosT ^rchid. Un exemplu al acestui prim vas farmace-uti *l wfă* este exPus la Muzeul Luvru.

%»- a soţie cultivată putea'consulta ea însăşi papirus •frtiedi'^6 existente în biblioteca sa privată[1]. Da-tânri i iiiai târziu din Imperiul Mijlociu, dar utilizate de-ia °e c» piramidelor, ele ajutau multe doamne la îngri-iir ne^°iadiil°r ce 1£ puteau lovi familiile (medicina ini-m-.ama j,ilor Şi chiar incontinenţa urinară prelungită a su ' a'i°r) Un mare capitol era însă consacrat ginecolo-garilo ^erea ia majoritatea problemelor ce puteau afecta 1^fSBeie- Repertoriul tămăduitorului fusese redactat du°- oerienţe extrem de îndelungate ce-i transformase-pa eXP,a ţnţr-o veritabilă ştiinţă la care avea să apeleze pract ţţjpoCrate. Cu rigurozitate, după analiza simp-tQ11 i n prezentate de bolnav, el stabilea diagnosticul şi rnelor ^ ţţ-atament. Medicii egipteni putuseră detecta ăst?°i nceru l uterului ca pe o „maladie ce devorează ţe-su -1°'' Tratatele specializate diferenţiau în mod clar afec-ţ. uTMe .[erului de cele ale vulvei sau vaginului.

C proximal;iv şase ani după naşterea celor şapte copii a' -'3 tânăra stăpână a casei, care împlinise douăzeci şi SaJi' ani, avusese stări de slăbiciune, *migrene,* pe care^
2461
egiptenii le numeau *ges-tep,* adică „jumătate de cap" (iar grecii le-au tradus prin *hemicrania,* adică jumătate de craniu) şi se confruntase cu tot soiul de neplăceri care au obligat-o să-şi consulte „ruloul-dicționar de medicină". Ea constatase, într-adevăr, că tonicele şi leacurile prescrise de mama sa şi de fosta ei doică erau inoperante. Pentru a beneficia de un tratament eficace şi nefăcând prea bine diferența între identitatea simptomelor descrise şi cele pe care le resimțea, a trebuit să recurgă la un examen clinic şi să solicite intervenția medicului. Se bănuia o deviere a uterului şi se impunea amplasarea unui fel de sterilei. Mai întâi, pentru că se declarase o metrită cronică, era necesar să se efectueze injecții vaginale (coarne de juncă amenajate în acest scop constituiau instrumentul adecvat). Apoi doamna urma să se îngrijească prin fumigații. Produsul era vărsat pe o cărămidă încinsă la maximum, deasupra căreia ea trebuia să stea ghemuită cât mai aproape de căldură.
Medicul îi recomandase cu multă fermitate să-i urmeze strict instrucțiunile dacă nu dorea să fie obligată să aplice o modalitate de limitare a naşterilor şi să utilizeze unul din medicamentele anticoncepționale cunoscute pentru a face sterilă o femeie timp de doi sau trei ani. In caz contrar, el ar fi fost nevoit, desigur, să îi provoace avorturi, ceea ce nu era de dorit decât din motive extrem de serioase. Iată remediul preconizat spre a o face stearpă[2]: *„Pentru ca o femeie să înceteze de a mai rămâne însărcinată vreme de un an, doi ani, trei ani: păstăi (?) de salcâm, plante agățătoare amare, curmale, să se zdrobească în jumătate de litru de miere. Se va îmbiba un tampon cu această licoare. Să se pună în vagin".*
Era într-adevăr ironia sorții. Sora acestei doamne, care se măritase după ea, era, pare-se, incapabilă să conceapă un copil, în ciuda tuturor rețetelor pe care le înghițise şi u tuturor fumigațiilor vaginale! Ea continua totuşi să ia leacurile necesare pe bază de miere, lapte, curmale şi ierburi selecționate, însoțite de formule şi pase magice. Se temea să nu fie repudiată şi înaintea survenirii soluției adoptării unui copil stăruia în speranța miracolului.

Rolul stăpânei casei

pentru a îndepărta toate dramele posibile din casa sa, tânăra astră soție bolnavă s-a îngrijit în mod energic: ea vroia

să-i mai dea copii soțului său şi să evite, fireşte, ca el să nu fie prea tentat să ia o concubină dintre slujnicele sau angajatele casei.
Un egiptean putea fi chemat să declare, referindu-se la locuința unui prieten: *„N-am cunoscut-o trupeşte pe servitoarea casei lui, nu m-am împreunat cu slujnica lui",* căci era un fapt reprobabil seducerea unei femei măritate sau luarea unei concubine dintr-o casă prietenă pe care o vizita, în schimb, nimic nu-i interzicea să aibă o concubină în propria-i casă!
De aceea tânăra noastră stăpână a casei se arăta mereu cochetă, urmând toate inovațiile modei şi îngrijindu-şi în mod deosebit coafura care constituia, aşa cum am văzut, unul din elementele seducției. Ea evita toanele proastei dispoziții, fiind mereu veselă, căci *„o femeie voioasă este un dar prețios".* Atențiile cu care ea îşi înconjura de obicei soțul erau demne de admirație: ea îi cânta din harpă spre a-1 destinde din grijile sale, umplea casa cu parfumurile care îi plăceau lui. Ea supraveghea personal, în atelierul casei, țeserea celei mai fine şi mai albe pânze de in obținute din planta numită *„culoarea cerului"* (inul). Veşmântul stăpânului casei trebuia să corespundă demnității rangului său social şi să fie de cea mai mare eleganță. Cunos-cându-i pietatea față de Osiris, şi împărtăşind-o, ea ținuse să-1 însoțească în pelerinajul către Abydos, sperând chiar să obțină permisiunea, aşa curn o primise doamna Tany în Imperiul Mijlociu, de a participa la marea taină a Misterelor zeului. Ea rămânea vigilentă la toate şi se întrecea pe sine în pregătirea banchetelor de sărbătoare, în locuința unde toată lumea îi aprecia frumusețea, rafinamentul şi buna educație, fiind foarte atentă la buna dispoziție a fiecărui invitat. Seniorul putea fi mândru de stăpâna casei sale. Dacă noaptea avea vreun coşmar, ea nu aştepta zorii spre a-şi consulta *Cartea de vise* ca să se asigure că soțul său nu comitea adulter şi nici măcar nu dorea să-şi aleagă concubina din interiorul casei. Totul era consemnat în această „carte" care ne-a parvenit în parte[3]. Iată câteva pasaje: *„Dacă cineva vede în vis că un bărbat se gândeşte la soția sa, acesta este semn bun ți înseamnă: răul care este în el*
va ceda.
Dacă cineva vede în vis că străbate templul unei zeițe,
acesta este semn rău...

Dacă cineva vede în vis că patul său va arde, acesta este semn rău şi înseamnă: pierderea soţiei sale. Dacă cineva vede în vis că pune o bancă în barca sa, acesta este semn rău şi înseamnă: despărţire de soţia sa. Privindu-şifaţa într-o oglindă: semn rău! aceasta înseamnă că o altă femeie [va veni]".

Concubina

Amintirea celor întâmplate uneia dintre străbunele sale ce locuia în Egiptul de Mijloc o obseda mereu, căci doamna noastră îşi adora soţul pe care nu dorea să-1 împartă cu o concubină, iar gelozia sa o depăşea pe aceea a tuturor doamnelor din împrejurimi. Era în vremea lui Amenem-hat al II-lea şi a succesorului său Sesostris al II-lea: între 1912 şi 1893 a. Chr. Ruda îndepărtată a prietenei noastre se numea Khety şi fusese importanta soţie a nobilului no-marh de la Beni Hassan, Hnumhotep al II-lea, guvernatorul acestei provincii bogate. Şi ea îi dăduse şapte copii lui Hnumhotep al II-lea, dar nu departe de ea trăia trezorie-ra soţului său care părea să fi reuşit deopotrivă atât în gestiunea tuturor domeniilor ce îi fuseseră încredinţate, cât şi în inima stăpânului său: ea devenise concubina sa şi se numea Tşat, născută de Neteru. Khety, fireşte, era reprezentată pe pereţii mormântului familial înconjurată de cei şapte copii ai săi în calitate de stăpână a casei. Dar ea trebuise totuşi să accepte ca şi cei trei copii ai lui Tşat să fie reprezentaţi în preajma mamei lor. Aceasta din urmă fiind concubină, iar soţia lui Hnumhotep fiind încă în viaţă, Tşat nu era numită decât cu titlul său de trezorieră. Pe pereţii capelei rupestre pretutindeni unde Khety trona alături de soţul său, Tşat era înfăţişată aşezată, în planul doi şi de talie mai mică..., dar ea exista şi nimeni nu putea spune nimic împotriva prezenţei sale. Fiul său cel mare, Nehri, a murit la puţin timp după aceea şi a fost înhumat într-un cavou modest, fără menţionarea numelui tatălui, întrucât acesta din urmă nu se putuse căsători cu cea care-1 adusese pe lume.

Copilul fără tată declarat

A trebuit să se aştepte dispariţia lui Khety pentru ca Tşat să devină a doua soţie a lui Hnumhotep al II-lea. Atunci ca a putut să apară alături de nomarh ca stăpâna casei sale,
249
^nBIIP
iar copiii săi au primit morminte demne de rangul lor şi de acela al tatălui lor. Cel mai tânăr a poruncit chiar să se întreprindă amenajarea unui mormânt în faleza orientală, în apropierea aceluia al tatălui său, în care a pus să fie intitulat „corniţele, nobil ereditar"[4]. Potrivit acestei relatări, se vede că drepturile soţiei legale erau salvgardate înainte de orice, iar copiii concubinelor nu beneficiau de nici un statut care să le permită revendicarea unei paternităţi. Această situaţie ni se pare extrem de nedreaptă, astăzi, dar să ne gândim la maniera în care, acum vreo cincizeci de ani, erau trataţi „copiii naturali" din ţările noastre europene zise civilizate! în Egiptul antic, o asemenea dispoziţie trebuie să fi părut în mod cert modalitatea cea mai eficace spre a se evita acest gen de problemă şi a se reduce numărul legăturilor laterale favorizate prin concubinaj. Un fapt era stabilit: unele femei, desigur mai numeroase în înalta societate, duceau o viaţă extrem de independentă şi luau uneori iniţiativa demersurilor amoroase. *Povestea celor doi fraţi* ne expune modul în care soţia unui proprietar de terenuri îl provocase fără echivoc pe tânărul său cumnat. Fenomenul e şi mai evident în povestea intitulată *Adevăr şi Minciună;* o prea-nobilă doamnă alertată de confidentele sale de prezenţa unui bărbat numit Adevăr, pe care fratele său, numit Minciună, tocmai îl orbise şi îl adusese la starea de portar al casei sale, pune să fie căutat: *„ Când doamna îl zări, ea îl dori nespus, văzând că avea un trup atât de frumos. El se culcă cu ea în cursul nopţii si o cunoscu ca bărbat. Ea a rămas grea chiar în aceeaşi noapte cu un băieţel".* Urmarea este concludentă pentru această mamă şi mamă nedemnă care şi-a neglijat îndată obiectul dorinţei sale trecătoare şi nu a ţinut seama de consecinţele ce aveau să se ivească pentru micul băiat, totuşi *„frumos ca un tânăr zeu ":*

„Fu adus la şcoală, unde învăţă să scrie perfect si practică toate exerciţiile virile, astfel încât îi întrecea pe toţi colegii săi [mai] vârstnici, care erau la şcoală cu el.

într-o zi colegii săi îi ziseră: «Al cui fiu eşti tu? Tu n-ai tată». Şi [îl] insultau şi [îl] chinuiau [repetând]: «într-ade-văr tu n-ai tată». Atunci băiatul îi zise mamei sale: «Care este numele tatălui meu ca să-l spun colegilor mei, căci, într-adevăr, ei mă întreabă cu răutate: unde este tatăl tău? Aşa îmi spuneau şi mă chinuiau».
250
Atunci mama îi zise: «îl vezi pe orbul acela care stă aşezat lângă poartă? Este tatăl tău!», aşa i-a spus ea ".

Atunci el i-a răspuns:

„«Asta ar merita să se adune oamenii din familia ta şi să se cheme crocodilul!»
Şi băiatul s-a dus să-l caute pe tatăl său, îl aşeză pe un scaun, îi puse un taburet sub picioare şi aduse nişte pâine dinaintea lui; îi dădu să mănânce şi să bea. Apoi băiatul îi zise tatălui său: «Cine este cel care te-a orbit pentru ca să te răzbun?»"[5]

Responsabilităţile stăpânei casei

Având toate aceste exemple în minte, încântătoarea noastră stăpână a casei rămânea extrem de vigilentă. Sănătatea sa ameliorându-se repede, ea hotărâse să se ocupe de proprietăţile pe care ea şi soţul său le deţineau în comun, şi să renunţe... la trezorieră. Ea controla buna gestiune şi uneori nu împărtăşea toate opiniile sau deciziile soţului său, dar prin vicleniile specifice sexului său ea ştia să-l convingă. Acesta din urmă făcea atunci mare caz de sfaturile sale şi acţiona aşa cum a făcut mai târziu (cea 1000 a. Chr.) ofiţerul şi scribul armatei lui Shedsukhonsu, de altfel proprietar funciar, când a reziliat un contract de închiriere cu al său administrator-fermier nubian, şi a fost constrâns să-i scrie o scrisoare conţinând aceste cuvinte: „ *Te anunţ că m-am întors în oraş* (Teba). *Ultima oară îţi spusesem că nu îţi voi mai da pământul în exploatare. Dar iată că soţia mea, stăpâna casei mele, mi-a zis: «Nu-i retrage pământul lui N..., închiriază-i-l din nou şi lasă-l să-l cultive în continuare». Când vei primi scrisoarea mea, ia ogorul şi ai grijă de el...* "[6]

Ea se străduia să-şi suplinească soţul în orice ocazie posibilă şi chiar reuşea să se facă ascultată mai bine decât soţia controlorului fiscal, însărcinată cu încasarea sumelor, în absenţa soţului său, pe care am citat-o deja ca exemplu. Atunci când el a avut de străbătut împrejurări grave, ea le-a trăit în preajma sa, încercând să-i uşureze povara. Dacă el ar fi avut nevoie să i se pledeze cauza, ea ur fi fost cel mai bun apărător al său. Cazul nu s-a petrecut în vremea sa, dar se ştie că, mai târziu, în cursul avansării sudaneze în Egipt, în dinastia a XXIII-a, sub Tefnakht, elocvenţa unei soţii a putut salva viaţa soţului său. Era în

perioada când oraşul Hermopolis a fost asediat, în cea 730 a. Chr. Nemrod, la capătul puterilor, forţat să se predea, i-a trimis mesageri lui Piankhi pentru a negocia oficial predarea cetăţii, în paralel, el o însărcinase pe soţia sa, Nes-tent, cu o veritabilă misiune diplomatică spre a-i salva capul, pe lângă soţiile sudanezului. Abilitatea lui Nestent şi argumentele utilizate au fost atât de convingătoare încât ea a obţinut graţierea lui Nemrod. Negustorii *şutyu* veneau să-i prezinte stăpânei casei produsele pe care le aduceau de la întâlnirile caravaniere efectuate de câteva ori pe an. în sfârşit, servitoarele o avertizau în privinţa sosirii corăbiilor ce aduceau din Teba produsele insulelor şi „scărilor Levantului". Achiziţia se
putea face prin troc sau era plătită în debeni sau kite de argint sau aramă. Kite era o zecime din deben, iar un shenati, a doisprezecea parte, în schimb, măsura de grâu era kharul (76, 88 litri) până la cea mai mică diviziune a sa, kenul (0,48 litri). Şi ce spectacol minunat pentru copii precum acela al negustorilor sirieni în costume locale, vopsite în culori vii, purtând peruci foarte diferite de cele egiptene, debarcând cu bivoliţele (= gamuse) lor cu pielea neagră şi având o cocoaşă pe şira spinării! Exista mereu un nou instrument muzical în fabricarea căruia asiaticii deveniseră maeştri, sau unguente rare de cumpărat. Si
apoi doamna poruncise să i se cumpere sifoane cu ajutorul cărora soţul său ar fi putut, după moda siriană, să extragă şi să bea berea direct din marele chiup în care fermenta. Ca multe femei de societate, la Teba, ea aparţinea corporaţiei cântăreţelor lui Amon, desigur din clasa superioară, iar cu mâinile sale elegante şi fine, cu unghii vopsite uneori cu henne, ea ştia să cânte din sistre, să manipuleze colierul menat atât de caracteristic. Vocea sa frumoasă fusese remarcată de marele preot şi cântul său se auzea detaşându-se de coruri, într-un solo fermecător şi plin de devoţiune.

Un doliu în familie

împrejurările

în timpul unei deplasări a nobilului stăpân, însoţit de secretarii săi şi foarte ocupat să-şi inspecteze vastele domenii, s-a produs decesul subit al tatălui său. Medicul trimis la căpătâiul său constatase un stop cardiac fulgerător; acest caz era extrem de frecvent în perioada celor cinci zile nefaste în cursul cărora murise bătrânul. Zilele care precedau sosirea Inundaţiei erau redutabile, şi se putea aştepta orice din partea „mesagerilor lui Sekhmet", începând cu tulburările de circulaţie, dar şi ciuma şi malaria, numită deja de practicienii egipteni: „aerul rău". Egiptenii desemnau aceste cinci zile ca „suplimentare" (anului de douăsprezece luni având fiecare câte treizeci de zile) - grecii au făcut din ele „epagomenele" (este curios să constatăm că în calendarul lui Fabre d' Eglantine, zilele erau, de asemenea, tratate separat şi au fost numite „Ies sans-culottides"). Toate femeile din casă

se adunaseră şi se lamentaseră cu mult zgomot, iar strigătele stridente fuseseră auzite în împrejurimi. Nobila noastră doamnă, prevenită imediat, alergase la casa socrilor săi, cu atât mai mult cu cât ea se căsătorise cu fiul cel mare al familiei. Ea îşi adăugase glasul la plângerile care umpleau întreaga atmosferă, apoi tăcerea revenise şi acum devenise apăsătoare. Fiii mai mici ii alertaseră de urgență pe preoții îmbălsămători, căci trupul defunctului trebuia, ca în zilele noastre, să-şi părăsească . locuința înainte de apusul soarelui.

Pregătirea mumiei j

Pregătirea mumiei avea să înceapă cu spălarea corpului, apoi cu prelevarea creierului şi a viscerelor spre a le trata în băi aromatizate şi a le depune pe cele din urmă, mumificate separat, în cele patru vase canopice cu recipiente feminine si capace masculine. Totuşi, inima şi rinichii urmau să fie puşi la loc - eliberați de toate țesuturile grase -; acest lucru era necesar, căci *„Zeul suprem cercetează inima şi rinichii"*[1]. Calitatea răposatului merita ca mumia sa să primească îngrijiri deosebite, si de aceea pregătirile aveau să dureze mai multe săptămâni: fiul cel mare al familiei avea să revină cu mult înaintea încheierii acestora. Soția sa i-1 trimisese pe unul din scribii săi care plecase către nord pe una din cele mai bune ambarcații ale lor ajungând extrem de rapid la Memfis purtată de apele învolburate ale Inundației ce venea cu forță, în aceste condiții, a sui curentul pentru a ajunge la Teba nu era desigur posibil, iar nobilul stăpân a plecat imediat către sud, con-ducându-şi singur carul uşor tras de doi cai viguroşi. îndată ce se anunțase vestea, el lăsase să-i crească barba, în semn ritual de doliu, ajungând la casa mamei sale acoperit de praf şi cu chipul de nerecunoscut. Apoi se duse la atelierul îmbălsămătorilor unde îi regăsi pe frații săi şi pe fiul său cel mare. El vroia ca pânzele cele mai fine de in să fie depuse în cuferele pregătite pentru „mobilierul funerar". Soția sa era o rudă regală şi de aceea Maiestatea Sa, prevenită de asemeni, trimisese fâşii țesute în marele său harem pentru a înfăşură corpul defunctului îndată ce avea să fie scos din băile ce trebuiau să-1 debaraseze de toate materiile putrescente.

Faraonul pusese, de asemeni, să se alcătuiască de către scribii săi din Casa Vieții o minunată *Carte a ieşirii la lumina Zilei* pe care noi o numim *Cartea morților.* Acest exemplar cuprindea un număr impresionant de capitole - cva-sitotalitatea celor 192 compunând culegerea completă. Vi-nietele care o ilustrau prezentau aspectul unor miniaturi cu culori proaspete, între picioarele defunctului urma să se aşeze prețiosul rulou de papirus, încărcat cu toate formulele ce aveau să-i permită să-si străbată „purgatoriul" înainte de a ajunge în Marele Tot luminos.

Bijuterii şi amulete aveau să fie puse la locurile rituale pe corp în momentul înfăşurărilor efectuate pentru confecționarea mumiei şi îndeosebi un mare scarabeu era des-

tinat să fie pus în dreptul inimii, sau să fie atârnat la gâtul său. Acest scarabeu purta pe partea plată faimoasa formulă *„pentru a nu îngădui ca inima unui om să i se împotrivească în împărăția morților".*

„ O, inima mamei mele, o, inima mamei mele,
Organ al inimii mele din diferitele mele vârste,
Nu te ridica împotrivă-mi ca mărturie,
Nu te mi te opune în tribunal,
Nu mi te arăta vrăjmaşă
în prezența paznicului balanței!
Tu eşti ka-ul meu care te afli în trupul meu,
Hnum (creatorul) ce-mi binecuvântezi mădularele.
Suie către locul ce ne este pregătit acolo.
Nu-mi defăima numele
în fața juzilor ce-i pun pe oameni
La (adevăratele) lor locuri!
Aceasta va fi bine pentru noi,
Va fi bine pentru judecător,
Va fi plăcut celui ce judecă.
Nu urzi minciuni împotriva mea
Dinaintea marelui zeu Stăpânitorul Apusului!
lată! De noblețea ta depinde să fiu declarat neprihănit. "[8]

Cel mai frumos echipament funerar fusese reunit, iar sipetele erau pline de *şauabti,* mici figurine cu numele defunctului şi menţionând lista sarcinilor de îndeplinit în lumea invizibilă spre a servi colectivităţii. Alifiile pentru renaşterea trupească fuseseră puse în vase de alabastru, şi bărcile tradiţionale evocând străvechea nacelă de papirus pentru traversarea Nilului fuseseră arimate de remorchere. Dar această trecere se anunţa neobişnuită, căci anotimpul Inundaţiei nu se va fi încheiat când avea să se formeze cortegiul pentru a părăsi malul unde un simulacru de judecată în faţa tribunalului divin urma să autorizeze mumia să „străbată fluviul". Inundaţia, *Hapi,* era, la Teba, o veritabilă mare şi ambarcaţiile au acostat aproape direct la poalele necropolei de la Gurna, zona cultivată de pe malul stâng fiind acoperită de ape.

înmormântarea

Procesiunea s-a îndreptat atunci către intrarea mormântului. Marea cuvă funerară din lemn înnegrit, ornată cu figu-

255

rine şi benzi cu inscripţii aurite, avea o bază ce permitea să fie trasă ca o sanie de nişte vaci cu pielea bălţată care participau si ele la lamentaţii: f

„ Către Apus, către Apus!
O, stăpânul nostru, către Apus!
El care ne dădea furaj după placul inimii sale, *>i
El care nu lua în seamă greşelile noastre!" \
i
"i r-

y «uv f|P flfflr#

^ l

Bocitoarele angajate de stăpâna casei şi care fuseseră văzute pe unele bărci, ghemuite chiar pe capacul-acope-riş al catafalcului, rămăseseră active în cursul întregii traversări:

, *„în pace, în pace către Apus, o slăvite!* f'

t-J *fe*\

Durere! Durere! *i,*
Jeliţi fără încetare! *;•,'&*
Ah, ce pierdere! ;'4"
Bunul păstor a pornit spre tărâmul veşniciei. ;
Tu, care aveai oameni numeroşi,
Te afli în ţara singurătăţii.
Cel căruia îi plăcea să-şi mişte picioarele spre a merge
Este înfăşurat, legat şi ferecat.
Cel care era bogat în stofe şi îi plăcea să se înveşmânte
Doarme într-un strai din ajun "[9].

Bocitoarele mergeau acum în faţa convoiului. Ele gemeau din nou şi se opreau la intervale regulate pentru a-şi

256

vărsa pulbere pe capete, apoi, ca şi bărbaţii, ele îşi luau încheietura mâinii drepte în mâna stângă în semn de doliu. , Femeile din familie erau adunate lângă grupul lor. Toţi bărbaţii, rude şi prieteni, colaboratorii defunctului, constituiau o imensă defilare în care fiecare membru purta, pe cap sau pe umeri, elementele mobilierului funerar. Era ca pentru o veritabilă cununie cu zeiţa Hathor. Patul, înzestrat cu salteaua groasă şi cu căpătâiul, cuferele, chiupurile şi sipetele, scaunul magnific, cutiile conţinând oglinzi, bolu-rile cu unguente, sandalele din piele albă...

Apoi, ridicată în faţa intrării capelei, dominată de o mică piramidă, mumia, acoperită de sarcofagul în culorii vii şi cu portretul mortului, era îmbrăţişat pentru ultima oară de văduvă, escortată de fetele sale care se lamentau astfel:

„întoarce-te, ridică-te, trezeşte-te,
Deschide ochii şi ascultă-mi glasul!
[...]
Aş vrea să mă întind aici!
Aş vrea să fiu targa ce te-a purtat.
L..]
Sunt soţia ta.

O, soțul meu, nu mă părăsi.
Ca şi în vremea când erai sănătos,
Părintele meu, e oare drept să fiu departe de tine?
De ce ai renunțat la această stare?
Merg singură în spatele tău în loc să-țifiu alături.
Tu care te bucurai să te desfeți între ai tăi,
Rămâi mut şi nu vorbeşti!"[10]

Atunci fiul cel mare care se răsese din nou a apărut într-un costum ritual, căci îmbrăcase pielea de ghepard a preotului *setem,* şi avea să execute „pasele magice" ale deschiderii gurii şi ochilor mumiei, spre a-i reda uzul simțurilor, cu un număr important de mici instrumente şi ingrediente aşezate pe o măsuță alături de el.

După ce vasele roşii fuseseră sparte în mod ritual, trupul Strămoşului a fost introdus în cavoul funerar, în fundul puțului săpat în calcar la nivelul solului capelei. Mumia fu-»cse depusă în sarcofagele sale antropoide încastrate unul tntr-altul, ornate şi pictate cu imaginea sa, ele însele conținute în cuva de lemn care, demontată spre a permite co-porârea sa în puț, fusese apoi reconstituită. Tot mobilierul

îl înconjura pe defunct, completat de vasele canopice ce-i conțineau viscerele. Foarte aproape, prietenii defunctului țინuseră să-şi lase trestiile lor înalte, ca mesaje pentru pro-tecția destinului mortului. Pe una din ele era înscrisă această urare:

„ Vino, toiagul meu!
Să mă sprijin pe tine,
Munci când inima mea se duce spre locul adevărului,
Unde am ajuns la bătrânețe".

Banchetul funerar

Atunci urma să se celebreze banchetul funerar a cărui desfăşurare era evocată de zidurile capelei prin decorul lor. Cei vii trebuiau să împărtăşească aceste agape cu partea intangibilă a răposatului: muzica si dansurile adecvate însoțeau această „comunicare colectivă" şi aveau menirea să-1 îndemne pe defunct prin beția rituală a vinului amețitor să se îndrepte către brațele atrăgătoarei Hathor, pregătită să-i primească îmbrățişarea pentru a-1 face să renască în noua existență.

Văduva, reflectare a lui Hathor, nu uitase să strecoare în ansamblul de obiecte atât de prețioase, de mobile şi bijuterii ce-1 înconjurau pe soțul său, o mică figurină - din teracotă pictată - destul de frustă, dar rituală, evocând aspectul *„casnic"* al zeiței morții şi iubirii. In această epocă, ea lua forma unei femei goale cu coafură somptuoasă, întinsă pe un pat, alături de ea figurând imaginea unui nou-născut, reprezentând apariția defunctului proiectat în noua sa lume de propriile fapte şi de harul zeiței, (în epocile precedente si în mormintele mai puțin bogate, se depunea doar o mică statuetă de femeie goală, adeseori cu picioarele sparte ritual, sau numai un simplu triunghi de teracotă evocând „principul feminin".)

De asemenea, pentru ca „transmutația" să se producă, în virtutea acestor acte pre-bahice, văduva trebuia să i se adreseze astfel defunctului:

„Ia de băut,
Pentru a petrece o zi fericită în lăcaşul tău veşnic, Din mâna soției tale [...]

în sănătatea ta, în cinstea ta, [Iată] un veşmânt alb, Nişte alifie pentru umerii tăi, Ghirlande pentru gâtul tău, [Umple-ți] nările de sănătate si bucurie, [Pe cap] pune-ți parfumuri Ce vin de la [Amon-Re] în lăcaşul tău veşnic".

După ospățul funerar unde, se pare, bărbații şi femeile stăteau separați, fiecare cu grupul lor, vasele roşii care serviseră la celebrarea sa erau sparte ritual, colierele de flori naturale purtate de participanți erau adunate şi totul era îngropat într-o ascunzătoare, lângă mormânt. Văduva ştia că avea să i se alăture într-o zi soțului în acest „lăcaş veşnic" pe care ei îl pregătiseră, în timpul vieții lor, cu atâta grijă.

Păsări „ba" simbolizând aspectul imaterial al unui cuplu de defuncți.

Văduva nobilă

După decesul soțului său, soacra (în egipteană: *shemet)* nobilei noastre doamne devenise obiectul tuturor atențiilor familiale din două motive: era mamă şi, în plus, îşi pierduse tovarăşul de viață. Totuşi, fiind absolut liberă să-şi gereze propriile bunuri, ea îşi putea lesne continua existența în vasta şi luxoasa sa reşedință unde o legau atâtea amintiri, în preajma căminelor celorlalți copii ai ei recent căsătoriți. Fiul său cel mare insistase însă ca

ea să vină în propria-i casă spre a petrece o vreme alături de ai săi. Aceasta însemna în primul rând să-i dovedească ataşa-

r

mentuL , căci *„un fiu bun este un dar al Zeului"* şi să punik r ¡că învățătura pe care scribul lui Ani o rea-
mintea., Pra a îndatorire fată de aceea care ti-a dat viată:
Hprinr
„Restitiq A *.git pâinea ce ți-a dat-o mama ta Şi ai* gK,_ '" *fa aşa cum a avut ea grijă de tine.*
Tu ai/* ăe *.f u ea o sarcină grea ți obositoare. Ea nu „ , Pen.t când ți-a venit sorocul.*
Grum^tovlra purtat,
„ /, . . <i| i n f» r
bann ej ° *Alăptat vreme de trei am.*
Ea nu ^~au,fiit de murdăria ta, Şi nu sctt *Qat* zj-c^nj. *oare ce*
Atunci^ .,a dus la şcoală, Pe cân^nd învățat să scrii, Ea a vJra%Mc *la hrana ta,*
® *ea şi berea" de acasă"12.*
'

Ac» _ ^licitudine afectuoasă ascundea în fapt o preocup^ sta s_ pentru sănătatea mamei care, cu mult înaintea decjeal. 5oțului său, suferea de un fel de crispări ce-i cuprinq gafa şi o strângeau ca într-o menghină. Starea ei $ ^u „gătise şi era însoțită de tulburări de vedere. Instal^, inr^un mediu calm lângă o noră atentă şi suficient de ț"1* c9re. ştiuse să o îndepărteze fără incidente pe bătrân^ | ,.j0are nubiană ce recomanda leacurile inoperante <k L) său, văduva ajunsese să-si descrie mai bine maladk1 5? j6sizase o oboseală generalizată, cu mult an-terioar^' *m* teribil ce o lovise, şi acest gen de văl care-i întune^ ?oc «tea. Până la urmă, doamna îl chemase de la MemfjJ* V6,j)ul din cei mai vestiți ginecologi, discipolul marelV|) Pe ^ Imhotep (în care grecii 1-au recunoscut mai târziu v saj(.ulap al lor) şi care cunoştea medicina feminină, ț e " practicată de medicii Imperiului Mijlociu. Acest v a 6jcjan sosise pe domeniu escortat de purtătorul „cufărv^ap .jUbastet", ce conținea materialul său, instrumente "-1.1 gicale şi plante medicinale extrem de rare. El procec^ jpid la analiza diagnosticului stabilit destul de corect ^se jtte pacientă datorită ajutorului neprețuit al nurori^ ^e Aceste sindromuri corespundeau exact cu ceea ce fig^salf. {ndreptarul său, din care s-a găsit un exemplar la. 5_a ' .jj)13: *„Instrucțiuni de urmat când o femeie are ochii ^ a^ fincât nu mai vede şi care suferă [şi de] dureri la* cea J?j" *^pre aşa-ceva vei spune:*
260
«In ochii săi sunt nişte [secreții] ale uterului».
Şi iată ce vei face pentru aceasta: Amestecă răşină de terebint cu ulei de calitate superioară şifă-i ofumigație a vaginului cu acestea. Mai fă-i fumigații şi la ochi cu planta numită «labe de grangur». Apoi îi vei da să mănânce ficatul crud al unui măgar".
Gustave Lefebvre, al cărui studiu magistral asupra medicinii egiptene reprezintă o autoritate, recursese la colaborarea unor medici, doctorii Deron, Porge şi Dollfus, ei înşişi versați în egiptologie. El a detectat, cu ajutorul celui din urmă, identitatea maladiei citate mai sus, ca fiind *irita gonococică,* ce le afectează pe femei îndeosebi în perioada menstruației. Cazul se aplica foarte bine doamnei în chestiune care, deşi văduvă, avea de-abia patruzeci de ani.
înaintea ei mai rămânea încă un lung drum de parcurs şi perspectiva de a vedea născându-se, în familia sa, câteva generații, dacă virtuțile sale îi asigurau binecuvântarea Zeului şi îi permiteau să ajungă la cei o sută zece ani făgăduiți celor înțelepți.

Capitolul VI

VĂDUVIA, MAMA VITREGĂ, EDUCAȚIA FIULUI SI PROSTITUATELE

Deşi preceptele învățate la şcoală recomandau reflecția şi tăcerea pentru a obține cel mai bun comportament uman, sporovăială femeilor - îndeosebi când era întemeiată -depăşise cercul casei. Slujitoarele vorbeau oricui vroia să le asculte despre miracolul înfăptuit prin vizita marelui *sinu* - medicul - venit din Egiptul de Jos. Aceşti *sinu* egipteni aveau o reputație mondială şi se văzuseră familii întregi de sirieni deplasându-se spre a-i consulta în Egipt. Faraonul însuşi era solicitat adesea de către suveranii străini pentru ca specialiştii săi să vină să-i îngrijească pe membrii familiilor princiare, în schimb, atunci când medicii

erau neputincioşi în fața maladiilor faraonului, se întâmpla ca el să apeleze în ultimă instanță la un vecin regal, pentru ca acesta să-i trimită statuia tămăduitoare a zeiței Iştar, aşa cum s-a procedat în cazul lui Amenofis al III-lea.

Văduva

Protecţia văduvelor

Nobila noastră doamnă le făcuse ea însăşi mărturisiri prietenelor sale în privința tratamentului magistral prescris soacrei sale ce dusese la vindecarea acesteia. Practicianul rămăsese câteva zile pe domeniul nomarhului şi fusese asaltat cu cereri de consultații din partea tuturor văduvelor, persoane înconjurate cu cea mai mare solicitudine de egipteni- Unele dintre ele erau extrem de lipsite de mijloace şi chiar comiseseră câte un mic furtişag pe câmp spre a-şi asigura hrana. Totuşi, nu se recomanda urmărirea lor. Toate

textele de înțelepciune şi de morală le încredințează concetățenilor lor[1]:

„ Fă dreptate atâta vreme cât vei fi pe Pământ, alină-l pe cel obidit, nu o împila pe văduvă".

în clasele mijlocii, se pare că văduvele ar fi fost obligate uneori să ducă o viață extrem de retrasă, dar aflăm din documente[2] că în timpul sărbătorilor de întronare a regelui, văduvele erau citate ca *„deschizându-şi casele lor pentru călători".*

Majoritatea stelelor funerare pe care defuncții au pus să li se înscrie „paşaportul pentru veşnicie" semnalează faptele bune esențiale supraviețuirii lor:

„î-am dat să bea celui însetat, L-am hrănit pe cel înfometat, Am ocrotit-o pe văduvă, L-am îmbrăcat pe orfan, • L-am ajutat să treacă Nilul Pe cel care nu avea barcă".

Cu alte cuvinte, atunci când țăranul din poveste i se adresează marelui intendent care, spre a-i asculta mai bine plângerile, îl reține câtva timp prizonier, el nu uită să utilizeze - pentru a-1 îndupleca - cele mai bune argumente:

„Tu eşti [totuşi]părintele orfanului, soțul văduvei, fratele femeii repudiate, veşmântul celui care nu mai are mamă".

în aceeaşi epocă, un nomarh din Beni Hassan, Ame-nemhat, se lăuda în inscripțiile mormântului său... că „nu a abuzat de nici o fiică de orăşean, *nici n-a siluit vreo văduvă" ..*

.iar „atunci când au sosit anii foametei, el *i-a dat văduvei ca şi celei care avea un soț".*

într-adevăr, dacă defunctul se confunda cu Osiris, văduva sa devenea un fel de Isis terestră care merita sprijinul tuturor. (Tot aşa cum copilul Horus era numit: *‚fiul Văduvei".)* De aceea, înainte de a părăsi Teba, medicul îşi făcuse o datorie de a le examina în mod benevol pe cele mai sărmane dintre văduve şi care sufereau de inconveniente fizice. Pentru consultații, stăpâna casei i-a pus la dispoziție localurile speciale, numite *khereyt,* în care se retrăgeau femeile familiei în perioada menstruației. S-a confirmat astfel, aşa cum a constatat *sinu,* că majoritatea

neplăcerilor de care se plângeau pacientele erau datorate numeroaselor lor sarcini şi absenței de îngrijiri după naşteri în mediile rurale. El le-a prescris, aşadar, de fiecare dată tratamentul adecvat sătencelor care se plângeau de dureri a căror localizare o precizau la cererea sa: *„Instrucțiuni de urmat atunci când o femeie se plânge de dureri la anus, la pântece şi la partea superioară a coapselor: Despre aceasta vei spune: «Sunt nişte secreții ale uterului», lată ce vei face în acest caz: roşcovă uscată 1/64, fruct de shasha 1/64, lapte de vacă un henu* (o jumătate de litru); *să se fiarbă, să se scadă amestecându-se complet si să se bea patru dimineți la rând"*[3].

Altele, de asemenea, îi semnalau jena pe care o resimțeau în picioare când se deplasau - sau chiar când călcau pe loc -, în vreme ce înainte nimic nu le oprea să se ducă la piață unde atâtea produse puteau fi schimbate prin troc pe pâini, berea pe care o fabricau sau recipientele şi ustensilele confecționate de fiul lor, olar sau tâmplar. Tratamentul fusese uşor de stabilit: *„Instrucțiuni de urmat atunci când o femeie suferă de dureri de picioare si de gambe după mers:*

Acestea sunt secreții ale uterului. Şi iată ce vei face pentru aceasta: picioarele si gambele sale vor fi unse cu nămol până când ea se va vindeca"[4].

Drepturile văduvei

Fireşte, nu toate aceste văduve erau sărmane şi multe din ele dispuneau de mijloace ce le permiteau să facă față necesităților lor. Cele mai tinere doreau să se recăsătorească datorită ajutorului acordat de compătimitoarea Hathor care putea la fel de bine *„să-i dea un cămin fecioarei sau să-i hărăzească un nou soț văduvei".* Femei destoinice, în majoritatea cazurilor, ele ştiau să-şi facă respectate drepturile la moştenirea imediată prelevată asupra bunurilor soțului lor şi chiar îi citau dinaintea Marii Curți de justiție pe membrii îndepărtați ai familiei

lor, contestând legitimitatea unei succesiuni cuprinzând o proprietate rurală... donată de un strămoş (este cazul celebrului proces al lui Mes care a durat, din şicană în şicană, peste două sute de ani!).
264
"mp
Dreptul de a adopta moştenitori
Se întâmpla ca o văduvă, doamnă de origine nobilă, la o vârstă deja avansată, să se găsească fără moştenitori direcți. Nimic nu-i interzicea atunci să adopte copii. Se citează cazul unei doamne care în cursul bătrâneții sale i-a eliberat pe trei dintre „robii" săi pe^care i-a adoptat şi cărora le-a dăruit bunuri importante, în mod evident, ea dispunea la decesul soțului său de o personalitate juridică, fără nici o tutelă. Astfel, egipteanca în chestiune a îndeplinit aceste trei acte: eliberarea, adopțiunea şi instituirea moştenitorilor fără nici o acțiune juridică, doar în prezența martorilor săi (o asemenea capacitate nu le era recunoscută femeilor nici în Mesopotamia, nici în Grecia, nici la Roma). Am reamintit mai înainte abilitarea văduvei în a lăsa testament. Chiar în satul său, „printr-un act public"[5], femeia putea compărea dinaintea unui tribunal local spre a-şi exprima *verbal* ultimele sale dorințe. Ea introducea în testamentul său drepturile anumitor copii, putând să-i excludă pe alții: „Vedem aici dorința sa de a stabili ea însăşi modalitățile de succesiune. Personalitatea sa era recunoscută integral", încă o dovadă a unui individualism extrem de accentuat.
Apelul către soțul defunct
Uneori, confruntată cu un conflict familial, văduva nu avea o soluție mai bună, în paralel cu procesele pe care le putea intenta spre a apăra drepturile moştenitorilor săi, decât să apeleze la soțul său defunct, prin intermediul unei cereri adresate în scris acestuia, pe o cupă de teracotă conținând o ofrandă şi depusă lângă capela sa funerară. Asemenea documente, de o extremă importanță pentru studierea moravurilor Egiptului antic[6], sunt desemnate sub apelativul de *Scrisori către morți* (primele datează din Imperiul Vechi). Una din cele care au fost publicate se referă la demersurile unei văduve dintr-un mediu opulent ce se adresează soțului său defunct pentru a-i cere să salvgardeze moştenirea fiului său râvnită de nişte colaterali lipsiți de orice conştiință. Ea ajunge să-i scrie: *„ Vei vedea întâm-*
\ *plându-se aceasta [stând nepăsător]? ",* în acest caz, ea ar
^ prefera să-şi vadă fiul mort. Totuşi, întrucât verdictul nu n fost încă pronunțat, femeia va lupta până la capăt şi îşi
[1] imploră soțul, trecut în lumea lui Osiris, să-i doboare pe
î adversarii săi:
265
„Ridică-te împotriva lor cu părinții tăi, cu frații şi prietenii tăi defuncți [...]şi reaminteşte-ți că l-ai îndemnat pe jiul tău să păstreze casa părintească zicând:
«casa fiului, [este] casa fiului...» Pentru ca fiul tău [să poată]păstra [sau perpetua] casa ta, aşa cum tu ai păstrat [perpetuat] în bună stare casa tatălui tău".
Această văduvă dorea să exprime astfel faptul că trebuia să i se asigure fiului său moştenirea, pentru ca el să aibă mijloacele de a beneficia de posesiunile tatălui său şi în acest mod să fie menținută ereditatea bunurilor familiale (urmaşul pare a fi fost un membru al înaltei burghezii).
Văduvul
în schimb, se pare că văduvul ar fi beneficiat de mult mai puțină bunăvoință si că - fără asistența societății - el trebuia să se apere singur în privința situațiilor rezultate din văduvia sa. Nu vom vorbi aici despre cel care se recăsătoreşte, căci îl vom evoca atunci când îşi va lua a doua soție ce va deveni „mama vitregă" a copiilor săi din prima căsătorie. Să ne limităm doar la egipteanul văduv în general, în majoritatea cazurilor, un om de treabă, fidel memoriei unei soții, desigur nu lipsită de farmece fizice, dar care ştiuse în mod evident să uzeze şi chiar să abuzeze de drepturile sale. Se impune să ne aplecăm din nou asupra acestor faimoase şi prea puțin numeroase *Scrisori către morți* datorită cărora suntem confruntați dintr-o dată cu o problemă umană eternă, evocată într-o manieră atât de actuală, încât demonstrează în ce măsură natura umană rămâne constantă şi egală sieşi, indiferent de epoci sau continente.
Văduvul persecutat
Povestea este aceea a unui ofițer superior, văduv deja de trei ani şi care pare literalmente urmărit de spiritul defunctei sale soții: el are atâtea necazuri, se simte atât de tulburat de spiritul insațiabilei consoarte defuncte, încât ajunge să-i adreseze un lung rechizitoriu sub

formă de scrisoare
266
„ Către spiritul preafericitei Ankhere.
Oare cu ce-am greşit ca să mă găsesc în trista situaţie în care sunt? Ce am făcut împotriva ta? Mâna ta apasă asupra mea, în vreme ce eu nu ţi-am făcut nici un rău, de când am devenit soţul tău şi până în ziua de astăzi! Ce am f acut împotriva ta de care trebuie să mă ascund? Ce ţi-am făcut? Mă voi plânge! Ce am făcut [împotriva ta]? Voi aduce învinuirea prin cuvântul gurii mele, dinaintea Eneadei din Apus, şi vom fi judecaţi tu şi eu, în temeiul acestei scrisori. Ce am făcut împotriva ta? Te-am luat de soţie atunci când eram un bărbat tânăr (la vârsta recrutării). *Tu erai alături de mine când mi-am îndeplinit toate funcţiile. Tu rămâneai cu mine şi nu te-am repudiat şi n-am făcut [niciodată] nimic care să te necăjească. Iată ce am făcut când eram un soţ tânăr. Atunci când am îndeplinit felurite funcţii înalte în preajma faraonului (să trăiască, să fie sănătos şi să aibă putere!) fără a te părăsi [vreodată], zicând[u-mi]: «Ea trebuie să fie mereu lângă mine».*
Pe toţi cei care veneau la mine, dinaintea ta, eu nu-i primeam dacă erai împotrivă, zicând: «Facă-se după voia ta!»
Iar acum, vezi, tu nu-mi laşi inima în pace, [şi de aceea], vreau să-ţifac un proces, pentru ca să se deosebească astfel răul de bine.
Vezi, când eram instructorul subofiţerilor infanteriei faraonului (să trăiască, să fie sănătos şi să aibă putere!) şi ai carelor sale de luptă, îi chemam şi îi puneam să se prosterneze dinaintea ta. Ei îţi aduceau tot felul de daruri pe care le aşezau în faţa ta.
Nu ţi-am ascuns nimic niciodată în cursul vieţii tale, niciodată, ca un adevărat stăpân, nu te-am lăsat să duci lipsă de ceva, sau să suferi în vreun fel. Nicicând nu ţi-am adus ofensă, ca un ţăranoi, intrând într-o altă casă (pentru a te înşela).
Nu m-am expus reproşurilor lipsindu-te de ceea ce îţi datoram... Iar când am fost pus în postul în care sunt, şi când îmi era cu neputinţă să mă îndepărtez, după obiceiul meu, atunci am acţionat ca un bărbat de condiţia mea când este [reţinut] la postul său: parfumul şi uleiul meu, proviziile şi stofele mele, totul era adus la tine. Nu le-am trimis în altă parte, acolo unde se afla o altă femeie. Nu te-am înşelat!
Dar tu nu recunoşti binele pe care ţi l-am făcut. De aceea îţi adresez această scrisoare pentru ca să ştii cum
267
^P ^IP
te porţi. Şi totuşi, când ai fost bolnavă de maladia de care ai suferit, [îţi trimiteam] un medic iscusit. El te-a îngrijit şi a făcut tot ce i-ai cerut.
Apoi, când am plecat în suita faraonului (să trăiască, să prospere si să aibă putere), către Sud, şi când tu ai ajuns în starea ta de acum. (adică ea a murit), *am rămas opt luni şi o zi fără să beau şi să mănânc* (adică a postit), *[aşa cum face] toată lumea. Când m-am întors la Memfis, i-am cerut o permisie faraonului (Viaţă! Sănătate! Putere!) pentru a veni în preajma ta. Am plâns mult cu oamenii din tabăra mea.*
Am pregătit pânză de in din Egiptul de Sus pentru fesele tale (pentru mumificare), *am pus să se ţeasă multă stofă, n-am uitat nimic din cele cuvenite ţie.*
Acum, de trei ani încoace, sunt singur, n-am intrat în nici o casă (adică ţi-am rămas fidel) *deşi e trist să procedezi astfel, pentru un bărbat de condiţia mea.*
Am făcut [totuşi] aceasta de dragul tău, dar tu nu poţi deosebi binele de rău!
Atunci se va judeca între tine şi mine, totuşi nu m-am căsătorit cu nici o femeie din casă!"
După cum se vede, în această organizare liberală ce constituia societatea egipteană, ascensiunea socială era la îndemâna tuturor acelora care o meritau prin calităţile lor. Aşa se întâmplase probabil şi în cazul acestui militar, văduv dezolat care a dovedit în decursul întregii vieţi a soţiei sale — şi chiar dincolo de moartea sa - toleranţă şi răbdare faţă de o femeie de origine modestă şi care a fost incapabilă să-şi adapteze comportarea la nivelul promovărilor soţului său. Ca o parvenită, ea a abuzat de consideraţia de care beneficia numai datorită poziţiei soţului său şi a ajuns adesea să-1 pună în situaţii jenante. Bietul văduv a fost atât de constrâns, încât nici măcar nu a îndrăznit să se recăsătorească şi a atribuit influenţei nefaste exercitate asupra sa de doamna Ankhere, de-a lungul vieţii sale, toate chinurile sau necazurile ce-1 copleşiseră pe Pământ în ultimii trei ani.
Soţia abuzivă
Făcând foarte probabil aluzie la un asemenea gen de femei, ce trebuiau tratate cu fermitate spre a nu avea parte de păţaniile văduvului nostru, a fost redactată o maximă a înţeleptului Ptahhotep.

Această maximă nr. 21 este singura care constituie o notă discordantă în concertul de calităţi recunoscute egip-tencei şi care nu vorbeşte cu consideraţie despre femeie. Autorul formulează restricţii grave în privinţa acestor soţii susceptibile de a utiliza o putere abuzivă:
„Dacă eşti un om de treabă care vrei să-ţipăstrezi căminul, iubeşte-ţi soţia în casa ta, aşa cum se cuvine.
Umple-i pântecele, dă-i veşminte. Uleiul [parfumat] este, de asemeni, un leac pentru trupul său.
Fă-o fericită, astfel, atâta vreme cât vei trăi.
Ea este un ogor mănos pentru stăpânul său. Nu o judeca, [dar] nici nu o ridica la un rang de poruncire... Ochiul ei este un vânt de furtună atunci când priveşte... îmblânzeşte-i inima, prin ceea ce ţi-a adus fericire. Veţi putea, astfel, să vă continuaţi viaţa împreună. Dacă o respingi, atunci vor fi lacrimi.
Ea oferă un vagin la nivelul condiţiei sale (femeie întreţinută). *Ea cere să i se facă un canal* (= să fie bine îmbrăcată şi bine hrănită)".
Ankhere era într-adevăr tipul de femeie ce merita un asemenea tratament. Să o luăm ca pe „excepţia care confirmă regula"!
Mama vitregă
Cu toate acestea, la moartea prematură a consoartei lor, mulţi egipteni se recăsătoreau; este motivul pentru care stelele funerare sunt adeseori dedicate, de către soţ, soţiilor cu care trăise succesiv, în majoritatea cazurilor pacea domnea, se pare, în căminul unde, după un deces, reapăruse o stăpână a casei. Stăpânul se căsătorea destul de frecvent cu o femeie ce lucrase în locuinţa sa, iar uneori fusese chiar „concubina" sa (cf. exemplul lui Tşat, concubina nomarhului de la Beni Hassan.) Copiii rezultaţi din iiceastă legătură deveneau atunci urmaşi legali care, în mod oficial, puteau revendica în sfârşit numele tatălui lor.
Mama vitregă şi discordia
Totuşi, se mai întâmpla şi ca mama vitregă să nu fie bine l uimită de copii din prima căsătorie. Povestirile populare
;'09
care reflectă în general spiritul unei societăţi îi atribuie „Prinţului predestinat" cuvinte ce fac aluzie la această discordie:
„Sunt fiul unui ofiţer din ţara Egiptului. Mama mea fiind moartă, tatăl meu şi-a luat o altă soţie, o mamă vitregă. Dar ea a început să mă urască şi am plecat, fugind de ea".
Era, de fapt, o scuză inventată în întregime pentru a explica plecarea prinţului, fugind de „destinul" său. El alesese, spre a fi lesne credibil, o temă cu certitudine bine cunoscută. Disputele surveneau probabil, în majoritatea cazurilor, atunci când erau în joc interese: astfel nişte copii se puteau ridica împotriva angajamentelor luate de tatăl lor în favoarea celei de-a doua soţii. S-a văzut cum, sub domnia lui Sebekhotep al III-lea din a XlII-a dinastie, un bărbat recăsătorit îi lăsase prin testament celei de-a doua soţii, Senebtisi, şi copiilor acesteia, pământurile şi oamenii săi. Tehenut, fiica din prima căsătorie, a protestat vehement, având în vedere că tatăl său mersese până acolo încât îi lăsase celei de-a doua soţii bunuri ce-i aparţineau ginerelui său, din prima căsătorie! După toate aparenţele trebuie să fi fost vorba, de altfel, despre zestrea fiicei în momentul căsătoriei sale.
Posedăm, datând dintr-o perioadă puţin anterioară, din vremea domniei marelui Montuhotep (începutul dinastiei a XI-a), două scrisori provenind de la Hekanakht, preot funerar al vizirului Ipi şi extrem de edificatoare în această privinţă.
Mama vitregă prost primită
într-una din epocile în care Egiptul a avut parte de „Nilu-ri rele" şi ca urmare, de recolte reduse, acest opulent personaj fusese nevoit să se retragă pe domeniile sale din sudul Tebei, vreme de aproximativ un an, mai exact între sfârşitul lunii mai 2002 a. Chr. - anotimpul recoltei - si până la apropierea Inundaţiei din anul următor (adică între aprilie şi iulie 2001 a. Chr.). în cursul acestei absenţe se pare că el îi încredinţase lui Merisu, fiul său, buna gestionare a proprietăţilor sale tebane şi a reşedinţei familiale. Veştile primite de acasă lăsau de dorit cu prisosinţă;
270
de aceea el a adresat mai multe scrisori pentru a da instrucţiuni severe, între care două extrem de interesante, în privinţa subiectului nostru: mai întâi cea trimisă fiului său cel mare, Merisu, apoi a doua, destinată mamei sale Ipi. Descoperim astfel că îngrijorările lui Hekanakht nu se referă doar la modul neglijent în care sunt supravegheate culturile şi recoltate grânele, ci si la armonia care trebuia să domnească în sânul familiei.

Cei cinci fii, Merisu, Sahathor, Sanebnut, Anup şi Se-neferu, ca şi cele trei fiice, Sainut (?), Nofret şi Saturet, cu toţii se pare dintr-o primă căsătorie, îi făceau viaţa grea celei de-a doua consoarte a lui Hekanakht, aşa-numita *hebesut* lutemheb, luată de soţie după văduvie. Termenul *hebesut,* înţeles uneori drept concubină, pentru că înseamnă „îmbrăcata", pare a fi traductibil mai degrabă prin mamă vitregă, luată în căsătorie după o văduvie[8], încă şi mai rău: slujitoarea lui lutemheb, numită Semen, luând partea copiilor, se purtase necuviincios cu noua sa stăpână. Aceasta din urmă îl avertizase foarte probabil pe Hekanakht, care i-a ameninţat atunci pe toţi ai săi. *Hebesut* a lui, care merita să fie tratată ca soţia sa, o *hemet,* avea dreptul la toate atenţiile, în vreme ce membrii familiei sale păreau să o trateze ca pe o uzurpatoare. Ea avea dreptul la *„ceea ce trebuie făcut pentru* hebesut *a unui bărbat",* scria el[9]. Făcându-i reproşuri fiului său cel mare, el îi atrăsese atenţia: *„ Tu eşti cel care ai lăsat* [-o pe slujitoarea Semen] *să* [-i] *facă rău lui* hebesut *a mea. Iată! Oare cum să te pedepsesc, oare ce v-a făcut ea vouă, celor cinci fd?"w* şi atunci porunceşte: *„Izgoneşte-o chiar acum pe slujnica Semen din casa mea, şi să ai mare grijă de aceasta îndată ce Sahathor* (care purta mesajul) *va ajunge la tine! Iată! Dacă ea mai petrece [încă] o singură zi în casa mea... tu eşti cel care o laşi să-i facă rău lui* hebesut *a mea!"*

Ce putea face biata şi desigur tânăra lutemheb împotriva acestei întregi familii tentaculare, la care se mai adăuga şi mătuşa, Hetepet, aflată la rândul său în litigiu cu două dintre „subretele" sale, o slujitoare şi o coafeză! Probabil că faimoasa Semen fusese un fel de femeie de încredere a precedentei stăpâne şi că gelozia era amestecată şi ea în tot acest conflict. Hekanakht deveni încă şi mai ferm: *„ Cel care va săvârşi o faptă, indiferent cine va fi, în dauna lui* hebesut *a*

r

mea, îl voi considera duşman, şiv , ţmpotriva lui. Iată! Este hebesut *a mea! Se ştiefoar^i]^ne ce trebuie făcut pentru* hebesut *a unui bărbaţi.. £ ^..adevăr, ar accepta vreunul din voi ca soţia lui săfie ™ Citată dinaintea sa? Aş putea oare să mai am răbda>~e lnLm aş mai putea trăi cu voi sub acelaşi acoperiş, dac§ - ^ Q respectaţi pe* hebesut *a mea arătându-mi cinstire* ? ^

în fapt, el i-a scris a doua scris' 6 roamei sale Ipi, apelând astfel la autoritatea supren^af farrulie, întrucât pri-

----„„;„^1S oHr^Mtă Hirp.r.t fmi. dl^ cel mare> părea să

de aşteptare pe care

l«a.Hu cianv^i AI* «t*v^/i j.*.".—~»__

mă epistolă, adresată direct fiu\> ^ nu fi produs nici un rezultat. S^yi $ a oroDUs-o a fost cea mai simp^g W

a propus-o a fost cea mai simpţ^ WnflC<î *nu "te înţelegi cu ea, i-a scris el mamei sale, atun^ » Mţe-mi-o pe lutemheb aici!" trl*

Iată, aşadar, ce se putea înt^ pe un mare domeniu teban la începutul Imperiului KtV-Piciu, în localitatea Ne-besyt, într-o perioadă în care f<^jl etea făcea ravagii. Desigur, vremurile erau incompaj-J^rt^ai grele decât în epoca de aur a Imperiului Nou. î\\pi> âmâne ţnsa mai puţin adevărat că introducerea unei jO u ' vitrege într-o familie rv---'-jiserăadulţi - nu con-

îndeosebi când fiii şi fiicele stituia întotdeauna un factor c. .

în schimb, mama, foarte E^ lLtă> putea ajuta la calmarea conflictelor şi la aplaix^cv1 sJtuaţiei.

\ei>

iste. l

Educaţia fiului şi prostiţi^ ,\s

0*

Copiii crescuseră în casa na v j noastre doamne şi supravegherea fusese redusă îj\^il*,entul survenirii doliului, apoi în cel al bolii soacrei ^^ve. A sosit ziua în care părinţii şi-au dat seama că fin^j v^are îşi neglijase studiile şi frecventa anumite străzvO- ct,rbinţi" ale capitalei sau tavernele de pe malul stâng, ^^ >'|0unde se bea vin

şi bere şi unde negustorii sirieni şti^^c^ găsesc o clientelă pregătită pentru cumpărarea frun*OW eiorlor sclave din ţinutul Amor. <W*

De aceea mama îi cerus^,^ Ofesorului scrib să îndrume exerciţiile literare ale fiu^- ^u spre temele menite a-i schimba atitudinea: MU(

*„Mi se spune că îţi nesocot**^ /.pactica scrierii, Şi că te dedai plăcerilor.* >e^

,272

Te preumbli din tavernă în tavernă,
Berea te lipseşte de orice respect al oamenilor,
Ea îţi rătăceşte spiritul.
Eşti ca o cârmă ruptă,
Care nu e bună de nimic.
Eşti ca o capelă lipsită de zeu,
Semeni cu un sălaş fără pâine.
Ai fost văzut sărind un zid.
Oamenii fug de loviturile tale primejdioase.
Ah! De-ai putea înţelege că vinul Este o mârşăvie. Tu ai blestema vinul dulce, Nu te-ai mai gândi la bere Şi ai uita vinul Străinului.
Eşti învăţat să cânţi în sunetul flautului, Să spui poeme în sunetul oboiului dublu, 5ă *cânţi «ascuţit» în sunetul harpelor. Să reciţi în sunetul ţiterei!*

Etalare de băuturi alcoolizate
care se extrăgeau cu sifonul
şi concert la care participa o prostituată.

i.73

lată-te aşezat în tavernă,
înconjurat de prostituate.
Tu vrei să te simţi bine !'
Şi să-ţi urmezi plăcerea... *l*
lată-te în faţa unei fete,
Duhnind a parfum,
Cu o ghirlandă în jurul gâtului,
Bătându-ţi toba pe pântece.
Te datini si cazi pe jos,
Şi eşti plin de murdării".

De-abia se terminase textul şi tânărul fusese chemat să mediteze asupra înţeleptelor cuvinte ale scribului Ani:

„Nu te apuca să bei bere ;
Căci atunci când vorbeşti,
Din gura ta iese contrariul a ceea ce gândeşti. •
Tu nici nu ai habar cine vorbeşte. ;;
Tu cazi, pentru că picioarele ţi se moaie sub tine!
Atunci nimeni nu-ţi ia mâna Iar cei care băuseră cu tine Se ridică si spun: «Alungaţi acest beţiv!»
Dacă eşti căutat ;·;
Spre a ţi se cere un sfat,
Şi dacă eşti găsit culcat pe jos,
Tu eşti ca un copil nenorocit"^.

Un asemenea tablou putea avea la rigoare un oarecare efect asupra acelora dintre tinerii studenţi începători care „făcuseră nebunii", în schimb, acest gen de descrieri, la fel ca şi celelalte texte cu vocaţie educativă, nu contribuia în nici un fel la închiderea „caselor berii", pline de fete frumoase şi frivole, despre care un papirus[12] ne confirmă că erau locuite adesea de *„femeia babiloniană".* Prostituţia exista în orice caz în Imperiul Nou. Termenul *khenemet* este folosit pentru a desemna o prostituată, adeseori cântăreaţă şi dansatoare, uneori tatuată pe bazin şi pe coapse. Papirusul erotic de la Torino evocă fără menajamente activităţile ce se puteau desfăşura în unele case primitoare la care se face câteodată aluzie în texte.

274

în povestea lui Khaemuas, din Epoca Târzie, se vorbeşte despre *„femeia străzii"* (o persoană demnă de dispreţ!):

„Dacă vrei să-ţi faci plăcerea cu mine (îi spune lui Khaemuas fiica Profetului lui Bastet), *tu vei veni la Bu-bastis, în casa mea. Totul va fi pregătit şi îţi vei face plăcerea cu mine, fără ca*

nimeni din lume să afle şi fără ca eu să mă simt o «fiică a străzii»".

Aceste „case ale berii" erau comune întregului Orient Apropiat, iar în codul lui Hammurabi[13] se stipulează că *„a intra în casa berii implică o conduită imorală din partea unei femei".* Să nu ne mirăm dacă regăsim în povestea peripeţiilor lui Unamon, datând din dinastia XXI-a, existenţa unei asemenea instituţii la Byblos. Probabil că prinţul din Byblos i-a propus lui Unamon o femeie din aceste stabilimente pentru a-şi petrece timpul aşteptând să se poată întoarce nestingherit în Egipt. Se constată atunci că în mod simetric cu ce exista în Egipt, la Byblos femeia „uşoară" putea veni de pe malurile Nilului![14] *„El mi l-a trimis pe secretarul său care mi-a adus două măsuri de vin şi o oaie. El mi-a adus-o si pe Tentmau, o cântăreaţă egipteancă care îi era foarte apropiată, cu această misiune: «Cântă pentru el, alungă-i gândurile negre». Şi îmi trimise vorbă: «Mănâncă, bea, ca să n-ai gânduri negre»* "[15].

Activitatea acestor „taverne" atinsese apogeul sub domnia lui Ramses al III-lea, în dinastia a XX-a. Să ne reamintim cum în momentul procesului instrumentat împotriva autorilor complotului de harem, doi dintre judecătorii însărcinaţi cu acest caz au fost incriminaţi la rândul lor, căci benchetuiseră cu femei acuzate şi cu *„câteva alte delincvente"* în casa unuia dintre ei, la fel de primitoare ca o „casă a berii".

Nu era suficient ca magistrul să se străduiască să-şi călăuzească discipolul în afara căii pierzaniei, mai trebuia ca tânărul să fie îndrumat şi menţinut pe calea virtuţii:

„ Fereşte-te de femeia străină pe care n-o cunoaşte nimeni în oraş, repeta scribul Ani[16], *nu privi atunci când ea îl urmează pe prietenul tău, nu o cunoaşte trupeşte: ea este o apă adâncă, nu i se ştiu marginile".* Sau: *„O femeie aflată departe de soţul său: «Sunt drăguţă», îţi spune ea mereu, când nu are martori. Ea se opreşte, ea prinde în*

275

plasă. Dacă ea n-a ştiut să păstreze secretul (= să-l înghită repede!) crima săvârşită este pasibilă de pedeapsa cu moartea".

Odată întors fiul acasă, tatăl său prelua ştafeta de la magistru şi îi reamintea studentului celebrul precept al lui Ptahhotep'[17]:

„Dacă vrei să-ţi păstrezi prietenia,
în casa unde intri,
Ca stăpân, frate sau prieten,
Oriunde ai intra,
Fereşte-te să te apropii de femei,
Căci nimic bun nu vine dintr-un loc unde s-ar săvârşi
asemenea faptă.
Nicicând nu veghem îndeajuns la aceasta. Mii de oameni
Sunt astfel abătuţi de la calea cea bună, Eşti ameţit de pofta trupească ce te cuprinde deja.
Doar o clipă, amăgirea unui vis; Poţi însă ajunge la moarte pentru aceasta".

urmat acestei zile memorabile retrăia în gând toate clipele petrecute vreme de optsprezece ani alături de soţul său care, în orice împrejurare, îi dovedise deja atâta dragoste. Şi astfel, ei s-au dus împreună să-l vadă pe sculptorul templului pentru a-1 pune să graveze stela al cărei text fusese alcătuit chiar de doamnă, ca mărturie a frumosului destin ce le fusese hărăzit de Zeu şi care sperau să continue la fel de armonios, asigurându-le o viaţă fericită, înainte de a acosta, mult mai târziu, „pe celălalt mal":

„Dorim să ne odihnim împreună,
Zeul nu ne poate despărţi.
La fel de adevărat cum trăieşti, nu te voi părăsi
înainte să te saturi de mine.
Nu vrem decât să stăm aşezaţi, în fiece zi, în pace,
Fără ca nici un rău să se întâmple.
împreună vom merge în Ţara Veşniciei,
Pentru ca numele noastre să nu fie uitate.
Ce frumoasă va fi clipa,
Când vom vedea lumina Soarelui,
Veşnic, ca Stăpâni ai Necropolei"[1]^.

Epilog

Asemenea îndemnuri, asemenea exemple, modele atât de convingătoare sfârşiseră prin a-1 determina pe fiul cel mare să ia în considerare singura concluzie posibilă pentru problema sa personală şi să asculte glasul ce răsuna în inima oricărui tânăr egiptean zicându-i: „ *Căsătoreşte-te tânăr...".* De ce să aştepte? Fiica celui mai apropiat colaborator al tatălui său

nu-i bântuia oare visele încă de când, copilă fiind, venea să se joace cu surorile sale? Când el îi oferise o mandragoră la ieşirea de la ospăţul Anului Nou serbat de curând, ea o acceptase ca pe o comoară nepreţuită şi de atunci venea adesea să o salute pe mama sa; ea dorise chiar să ajute la recoltarea fructelor bătrânului sicomor din fundul grădinii. Băiatul nostru, cu asentimentul părinților, avea să-i vorbească tatălui tinerei fete (aceasta îşi dăduse deja consimțământul).
Ceea ce se petrecuse la nunta părinților săi s-a repetat atunci, iar serbarea căsătoriei s-a desfăşurat spre bucuria tuturor. Frumoasa noastră stăpână a casei, foarte emoționată de căsătoria primului ei copil, în dimineața ce a

F

ÎNCHEIERE

în decursul înşiruirii milenare a generaţiilor de egipteni, şi în toate clasele societății, femeia, aşa cum s-a putut constata, a fost învestită cu prerogative egale, dacă nu identice — fiecare specificitate fiind bineînțeles luată în considerare - cu acelea ale bărbatului.
Nu era vorba de drepturi în sensul strict juridic; în-tr-adevăr, un cod de legi veritabil şi formal nu pare să fi existat vreodată pe malurile Nilului. De altfel, era oare indispensabil?
Privind lucrurile din perspectiva egiptenilor - era de ajuns să „se urmeze calea Zeului" pentru a merita veşnicia D, reamintirea legii divine era cea mai bună călăuză pentru a dobândi beatitudinea. Cărțile de morală sau de înțelepciune dictau conduita de urmat, atât în familie, cât şi în exercitarea profesiunii. Poveştile şi romanele populare - amplificând la libera apreciere faptele lăudabile ce meritau o răsplată sau greşelile pasibile de pedeapsă - aveau drept scop să întărească atitudinile pozitive, sau să-i descurajeze pe cel - sau pe cea - care ar fi fost înclinați să şovăie sau să se lase ispitiți. De altfel, încă din Imperiul Nou, „Confesiunea negativă" din *Cartea morților*^ enumera lista impresionantă a „păcatelor" ce nu trebuiau comise, în realitate, totul era în mâna Zeului, Supremul Creator. Atunci, cum să i se conteste creaturile? Bărbatul şi femeia fuseseră modelați, la porunca sa, chiar de mâna olarului divin: sexele au fost diferențiate, de asemenea, prin voința Atotputernicului, aşa cum voise şi pentru membrii „societății" divine. Fiecare trebuia să-şi accepte soarta; îi revenea misiunea de a o îmbunătăți fără a o tulbura pe *Maat,* străduindu-se deci să rămână în curentul echilibru-

luj cosmic, simbolizat de această fiică iubită a lui Re, forța Soarelui.
De fapt, constrângerea nu apasă mai mult asupra bărbatului decât asupra femeii, dar această totală egalitate nu se înfăptuieşte fără respectarea diversității ce veghease în momentul Creațiunii. Fiecăruia rolul său, locul său, în spiritul unei echități absolute. Oricât de ideală poate părea concepția acestei societăți, ea nu a fost, în fapt, depăşită vreme de peste trei milenii.
Desigur, perioadele de dezastre, de invazii, de redresări viguroase au putut zdruncina temporar această civilizație profund legată de „ceea ce fusese stabilit încă din vremurile divine". Dar, îndată revenite zilele mai bune, o regăsim fidelă liniei trasate, în mod evident, o profundă evoluție internă s-a manifestat în paralel cu pătrunderea influențelor străine, dar principiile fundamentale au subzistat mereu.
Una din trăsăturile cele mai izbitoare ale Imperiului Vechi, cu formele sale armonioase şi cu rigoarea proporțiilor piramidelor sale ce ne uimesc încă în timpurile noastre moderne, este locul ocupat de femeie, începând din această epocă atât de îndepărtată. Dacă am fi cunoscut biografiile feminine din această perioadă, am fi aflat neîndoios multe detalii edificatoare despre contemporanii primei femei medic cunoscute a umanității, încă din dinastia a IV-a, doamna Peseşet.
Se poate vorbi oare de un anumit regres în prerogativele feminine în Imperiul Mijlociu, aşa cum s-a crezut a se decela? Sursele noastre nu sunt nici destul de abundente, nici destul de variate pentru a face o asemenea afirmație. Dar atunci când abordăm Imperiul Nou, o serie de informații mult mai bine păstrate şi mai numeroase ne fac să descoperim o femeie

beneficiind de o libertate profund înrădăcinată şi nu resimţind nevoia de a trăi „eliberată". Să nu ne înşelăm! Egalitatea incontestabilă dintre cele două sexe în Egipt nu era rezultatul unei lupte duse de fiica Nilului spre a obţine o „promovare" râvnită. Zeul o făcuse femeie, nu se punea chestiunea renegării acestui statut. A fi soţie, mamă, stăpână a casei alături de o fiinţă dragă care ştia să răspundă efortului consimţit: acesta era idealul. Dar instrucţia şi educaţia rămâneau esenţiale în formarea aceleia care - urmându-şi destinul - avea să se confrunte cu responsabilităţi. Nici un baraj nu pare să se fi opus efectiv indiferent cărui gen de ascensiune socială.
279
în măsura în care exemplele ne-au parvenit, de la cele mai joase categorii până la nivelul cel mai înalt al societăţii, s-a constatat acest fenomen.
Prin studierea a ceea ce cunoaştem despre femeia egipteană, ajungem, aşadar, să discernem într-un mod mai pătrunzător şi mult mai real mentalitatea şi arta de a trăi a riveranilor Nilului.
A face faţă cu conştiinţă şi curaj îndatoririlor de stăpână a casei nu era deloc o existenţă trândavă; nici exercitarea „meseriei" de Adoratoare Divină în vecinătatea unui ambiţios şi puternic pontif al lui Amon nu era o sinecură. Marea Soţie Regală era învestită cu atâtea obligaţii aulice şi religioase încât nu se gândea să caute prerogative mai ample. O Mamă regală, devenită regentă pe timp de criză, şi o regină încoronată faraon - tronul fiind atunci lipsit de un sceptru masculin „adult" —, şi-au asumat desigur funcţiile cu o competenţă şi o eficienţă cel puţin egale celor dovedite, în alte perioade, de omologii lor masculini.
De altfel, roaba avea mereu un cuvânt de spus şi adeseori o simplă formalitate îi permitea să întemeieze un cămin cu o rudă... a foştilor săi stăpâni!
în sfârşit, în această societate individualistă în care angajamentul moral ţine loc de agrement legal, sistemul prin care soţii îşi contractau unirea, fără a se considera obligaţi să solicite sancţiunea unui verdict uman sau divin - administrativ sau sacerdotal -, demonstrează întreaga pondere atribuită cuvântului şi încrederii acordate indivizilor de ambele sexe, călăuziţi de Zeu şi trăind în el. „Contractele" apărute destul de târziu - ele nu se referă decât la bunurile soţilor şi la moştenirea lor - ratificau desigur convenţiile verbale ce confirmaseră în epocile anterioare mijloacele utilizate pentru a o proteja, dacă era necesar, pe aceea fără de care viaţa nu s-ar fi putut perpetua şi care, în majoritatea cazurilor, inspira cel mai mare respect.
Locul femeii, în societatea egipteană de atunci, constituie, aşadar, una din cele mai frumoase demonstraţii ale modernităţii acestei civilizaţii care a ştiut să facă din mamă, din soţie sau din fiică, obiectul egalităţii perfecte în cea mai logică dintre diferenţe, statut pe care european-ca de la începutul secolului XX era, din multe puncte de vedere, departe de a-1 fi atins.
Pe scurt, în vremea faraonilor, egipteanca a fost o adevărată femeie, nici obiect, nici masculinizată şi desigur fericită şi satisfăcută să se identifice cu subiectul admirat al
28°
„Marii Bucurii a Inimii"[2]
„ Unica, preaiubita, cea fără pereche,
Cea mai frumoasă din lume,
Priveşte-o, e asemeni stelei scânteietoare a Anului Nou
In pragul unui an bun.
Cea strălucind de graţie, cu pielea lucind diafan.
Ea are ochi cu privire limpede
Şi buze cu glas blând.
Gura ei nu rosteşte nicicând cuvinte fără tâlc.
Ea, cea cu gâtul lung, cu pieptul luminos,
E înzestrată cu plete precum piatra de lapislazuli şlefuit.
Braţele ei întrec lucirea aurului, Degetele sale seamănă cu cupele de lotus, Cea cu şale molatice şi şolduri înguste, Cea cu picioare desăvârşite, Cea cu mersul plin de nobleţe Atunci când păşeşte pe pământ.
Sărutul ei îmi răpeşte inima!
Ea îi face pe toţi bărbaţii
Să-şi întoarcă gâtul spre a o privi,
Şi fiecare [din cei] cărora le dă bineţe este fericit:
El se simte, atunci, primul dintre tineri.

Atunci când ea iese din lăcaşul său,
Ai crede că o vezi pe Cea-care-este-Unică!"

NOTE

I. Femeia în lumea divină

t

1. Cf. *Textele piramidelor,* § l 466 b.
2. Cf. legenda *Nimicirii oamenilor.*
3. Ogdoada este reuniunea într-un singur corp a opt elemente.
4. O variantă substituie lotusului oul cosmic, din care a ieşit marele „glăsuitor" solar ce a rupt tăcerea.
5. în ciuda veto-ului demiurgului şi cu ajutorul lui Thot.
6. Abordăm aici o chestiune asupra căreia putem reflecta încă de pe acum, ca răspuns la afirmaţia lui Diodor din Sicilia (I, 27, 1-2). Acesta din urmă considera, într-adevăr, că femeia egipteană cunoscuse libertatea ce o caracteriza în amintirea lui Isis, a cărei activitate fusese decisivă şi plină de iniţiative după moartea lui Osiris. Să-i dăm mai curând dreptate lui Theodorides care se întreabă dacă, în realitate, nu se va fi exercitat o influenţă a instituţiilor umane asupra lumii zeilor. Aşa cum e descrisă, aceasta din urmă reaminteşte în primul rând instituţiile regale. Avem dovada acestui fapt dacă ne aplecăm asupra situaţiei femeii, într-adevăr, dacă egipteanca din toate epocile a fost înzestrată cu o capacitate juridică identică cu aceea a bărbaţilor - ceea ce se traduce în lumea divină prin degajarea totală cu care zeiţele acţionează în orice împrejurare —, legea incestului între frate şi soră, sau între tată şi unele din fiicele sale, care se afirmă ca o realitate esenţială în lumea zeilor, nu e valabilă pe Pământ decât pentru faraon. Era în orice caz un precedent judicios elaborat pe care stăpânitorii Egiptului îşi întemeiau comportarea, spre a atesta încă şi mai mult afinităţile coroanei cu societatea divină.
7. Extras din textul ce figurează în mormântul lui Seti I.
8. Re, Soarele, formă revelată a lui Atum.
9. *Textele piramidelor,* § 785.
10. Imaginea lui Nut-bolta cerului ocupă, de asemenea, tavanul templelor târzii sau interiorul anumitor sarcofage, îndeosebi începând din Imperiul Nou.
11. Vom reveni asupra diferitelor ipostaze ale zeiţei Hathor, atunci când vom trata despre femeia civilă.
12. în egipteană: *In-Heret.*
13. Această reconstituire este posibilă mai ales datorită aluziilor decelabile într-un papirus demotic şi în textele templelor ptolemaice şi romane din Egipt.

14. Templul din Dakka, în Nubia, ne-o înfăţişează pe zeiţă chiar sub forma mamei-leoaice cu mamelele atârnate.
15. îl vom prezenta pe Horus cel Tânăr în gesta lui Isis. Această renaştere era asimilată cu *Confirmarea* domniei faraonului, la începutul fiecărui an nou, pe 17 iulie după calendarul iulian.
16. *Sistrele* şi *menat-u* erau nişte obiecte simbolice al căror rol primordial în mâinile cântăreţelor va fi comentat mai departe, cu ocazia unei dezvoltări consacrate acţiunii egiptencei în cultul funerar.
17. în conceptul *ba* s-a recunoscut în mod impropriu noţiunea occidentală de suflet.
18. Aceste capiteluri încep să apară în arhitectură începând din Imperiul Mijlociu şi au două feţe.
19. Desigur, încă din epoca saită.
20. Atunci când se întoarce, ea îl aduce cu[1] sine pe micul duh diform Bes.
21. Hathor-Sekhmet evocă astfel moartea, căreia îi va urma supravieţuirea.
22. Principalul sanctuar al lui Bastet este situat în Egiptul de Mijloc.
23. în Deltă, Uadjet va fi asimilată cu mama noului zeu.
24. Cea mai bună şi mai recentă ediţie a acestor imnuri a fost îngrijită de Fr. Daumas.
25. Sunt cele care au fost descoperite în cavourile piramidelor şi care apar doar la sfârşitul dinastiei a V-a.
26. Aceste mărturii rezultă îndeosebi din imnurile Imperiului Mijlociu şi Nou, dintr-un papirus de la Berlin şi mai ales din consultarea scrierilor lui Herodot, Diodor şi Plutarh.
27. O anchetă la Filae va dezvălui ceea ce reliefurile din templul lui Seti I de la Abydos ne făcuseră să presimţim referitor la priveghiul zeului de către surorile lui. în sfârşit, datorită unei poveşti populare din epoca ramesidă, retrăim în domeniul divin toate elementele împrumutate lumii imperfecte a oamenilor în cursul perioadei în care zeiţa a luptat pentru a-i transmite fiului ei moştenirea de la soţul său asasinat, în iconografie, ea apare fie uneori aşezată printre zei, fie în picioare.
28. Această atitudine se regăseşte fie pe basoreliefuri, fie sub formă de statuete din bronz. Dar, pentru a o reconstitui, dispunem deja de numeroase aluzii în *Textele piramidelor,* pe care le vom utiliza, aşa cum am spus, amestecându-le cu celelalte surse, completate de relatările autorilor clasici şi îndeosebi ale lui Plutarh.
29. Această expresie este extrasă din *Textele sarcofagelor,* voi. II, 9.
30. O versiune mai veche face din el un războinic curajos.
31. PLUTARH, 14, 38, 59.
32. Acest text este extras din papirusul de la Berlin nr. 3 008.
33. Text după S. Schott, papirus de la Metropolitan Museum din New York.
34. Citatul provine din textul ce relatează *Nimicirea oamenilor.*
35. Să nu uităm că această versiune a povestirii datează din epoca ramesidă: este vorba de *Peripeţiile lui Horus şi ale lui Seth.*
36. Aceste pasaje sunt extrase din marele imn către Isis, pe un papirus de la Oxyrhinchos, nr. l 380, l 214-216, secolul II a. Chr.

•P"1' ^^^^B"

II. Femeia în regalitate

Capitolul 1

1. Aceste morminte sunt grupate la Abydos.
2. Este vorba, printre altele, de mormintele lui Neithhetep şi Merneith.

3. Soția acestuia din urmă fusese probabil, dar nimic nu este sigur, o prințesă înrudită de departe cu familia regală.
4. Aceste vestigii modeste au fost regăsite în ascunzătoarea regală de la Deir el-Bahari.
5. „Scarabeii istorici" pot fi comparați cu medaliile noastre comemorative.
6. S-a putut face aluzie chiar la raporturi analoage atribuite lui Snefru.
7. Mormântul acesteia din urmă a fost descoperit la Fayum în 1956.
8. Este vorba de Meryt-Aton-cea-Mică şi care s-ar fi putut căsători ulterior cu un prinț contestat, Smenkhare.
9. Cunsocută sub numele de Ankhsepa-Iten-cea-Mică.
10. în momentul căsătoriei sale, ea şi-a luat numele de Ankhsenamon.
11. Aceste Mari Soții Regale le-au adus pe lume pe prințesele Bentanta şi Meryt-Amon.
12. Henut-mi-Re a fost considerată multă vreme sora sa.
13. Dăm aici excelenta traducere a lui G. Lefebvre.
14. Vom reveni asupra acestui subiect atunci când vor fi studiate localurile haremului.
15. Regatul Mitanni sau Naharina.
16. Deşi unii au avansat o asemenea afirmație, nici o dovadă nu ne autorizează să deducem că această prințesă mitanniană a devenit regina Mutemuia, mama lui Amenofis al III-lea.
17. Mai mulți autori contestă acest fapt care, pe de altă parte, nu este confirmat pe deplin de texte.
18. O inscripție din regiunea Sinai, datată din anul 4 aldomniei lui Pepi I, îi menționează într-adevăr numele alături de cel al mamei sale.
19. Un specialist al epocii, Claude Vandersleyen, se îndoieşte de această acțiune.
20. După Claude Vandersleyen.
21. Această curajoasă regină mamă Ahhotep nu trebuie confundată cu o altă regină Ahhotep, soție probabilă a lui Kamose, ale cărei stranii bijuterii funerare îngropate lângă vestigiile mumiei sale au fost descoperite de Mariette Paşa la poalele falezei tebane: ele erau aproape toate masculine, într-adevăr, sarcofagul marii Ahhotep, soția lui Sekenenre al 11-Iea, a fost regăsit, la rândul său, în ascunzătoarea regală de la Deir el-Bahari. S-ar putea totuşi ca în momentul reînhumării soției lui Kamose, celor câtorva bijuterii purtând numele defunctului ei soț, care îi în-soțeau mumia, să li se fi adăugat acelea ce putuseră fi salvate după jefuirea „mobilierului funerar" al marii Ahhotep, mama lui Ahmosis. Aceste obiecte poartă, de altfel, aproape toate numele Eliberatorului.
22. Ahmosis sau Ahmes.
23. Această tradiție era foarte îndepărtată de noțiunea vreunui pretins matriarhat egiptean.
24. împotriva acestei opinii: Winlock.

25. încă nu se pune chestiunea aici de a sublinia acțiunea lui Tiy ca Mare Soție Regală alături de Amenofis al III-lea. Vom face aluzie la ea mai târziu.
26. Dacă nu a existat un rol activ jucat de regina Tiy în reforma religioasă a fiului său, a existat cu certitudine cel puțin o complicitate din partea sa.
27. Acest loc care i-a fost rezervat pe majoritatea monumentelor păstrate până astăzi, dedicate de fiul său.
28. în aceasta scenă de teogamie - care era reprezentată pe zidurile templului consacrat de Ramses mamei sale, la Rameseum -, potrivit mitului, zeul s-a substituit regelui în cursul consumării uniunii regale.

Capitolul II

1. Acest grup este păstrat la Muzeul din Boston.
2. Regina Ahmes-Nefertari este evocată, sculptată alături de rege, pe o stelă de la Abydos, păstrată la Muzeul din Cairo.
3. Este vorba de studiile lui Gitton.
4. W. Hayes, care a făcut săpături în acest sit, remarcă faptul că în ruinele datând de la sfârşitul domniei (desigur până în anul 39) se regăseşte un număr important de citări ale lui Sat-Amon, în comparație cu o singură mențiune a mamei sale pentru aceeaşi epoca şi acelaşi loc.
5. Această scenă extrem de importantă este sculptată pe zidurile mormântului lui Kheruef.
6. Pe acelaşi zid, coregentul stă la balcon, tratat cu un naturalism aproape excesiv, însoțit pentru prima data de regina sa, Nefertiti.
7. Acest bust, ca şi alte câteva opere ale sculptorului Tutmes, este păstrat Ia Muzeul din Berlinul de Vest.
8. Constatăm acest fapt, extrem *de* vizibil, pe grupul colosal păstrat la Muzeul din Cairo.
9. Tutankhamon aparținea desigur familiei regale, fie că a fost - ceea ce este mai verosimil - unul dintre ultimii copii ai lui Tiy, apropiat de Baketaton, sora sa mai mică sau, ceea ce este mult mai puțin sigur, fiul lui Kya, una din Soțiile Regale ale lui Akhenaton.
10. Puțin după moartea lui Nofretari, marea favorită, o vedem reapărând din nou pe această Primă Soție, Isis-Nofret, pe stelele funerare de pe malul Nilului, la Gebel Silsileh de pildă, lângă unul din fiii săi,
, marele preot al lui Ptah, Khaemuaset.
11. Statueta doamnei limeret-Nebes se păstrează la Muzeul din Leyda.
12. Atunci când rolul „zeiței" lusaas a fost lămurit.
13. Această regină mamă Ahhotep nu primeşte titlul de Soție a Zeului j decât în inscripțiile ulterioare epocii sale, aşadar, cu titlu postum.
l, 14. Aceste pene înalte, cu suprafața striată extrem de regulat şi de uşor, i erau foarte diferite de penele cu şapte „rezerve" ce domină podoaba de cap a lui Amon.
15. Spre a face puțină lumină în succesiunea sarcinilor Soției Zeului, am putea indica mai întâi că teoretic transmiterea este matrilineară, iar apoi că titlul pare pierdut provizoriu pentru tron dacă nu are o moştenitoare; astfel după Tuy, mama lui Ramses al II-lea, învestită cu această sarcină, nici una dintre Marile Soții ale acestuia nu a primit apelativul

^^^^^•F**'
de Soție a Zeului (am putea deduce atunci că nici una dintre aceste soții nu este fiica lui Tuy). Totuşi, în practică, Soțiile Zeului sunt inevitabil şi extrem de strâns legate de familia regală.
16. Akhet-Aton înseamnă: „Orizontul Globului".

17. Este cert că fără a accepta toate supoziţiile, suntem înclinaţi să nu respingem complet această sugestie.
18. Oraşul Buhen, în Antichitate.
19. în vremea lui Ramses, aceste două mameloane constituiau locurile numite Meha şi Ibşek.
20. Regăsim din nou cele două forme feminine care îl flancau pe Ame-nofis al IH-lea la ieşirea de la serbarea sa jubiliară şi, ceva mai târziu, alături de Ramses I în templul său de la Abydos.

Capitolul III

1. Text citat după traducerea lui G. Lefebvre.
2. Naharina sau Mitanni.
3. Fayum: *Mi-ur* sau *Mer-ur* a dat numele său lacului Moeris, denumit în zilele noastre lacul Karun.
4. Cunoscut în zilele noastre, în egipteana modernă, sub numele de Bahr Yussef.
5. Acest cap al reginei Tiy, în mod cert cel mai apropiat de fizionomia reală a suveranei, este păstrat la Muzeul din Berlin.
6. în egipteană: asa-numitele *khekerut-nesut.*
1. Aceste mici gazele din Siria, sau *gaiella dorcas,* posedă nişte coarne foarte drepte, curbate doar la vârfuri.
8. în egipteană: *Henut-per-Rhenere.*
9. Acest termen corespunde formulei egiptene: *Set aat Medjet.*
10. Acest titlu se pronunţă în egipteană: *Khered-en-Kep.*
11. Aniba era situată în faţa impozantei citadele de la Kasr Ibrim, dispărută complet actualmente sub lacul Nasser (numai vârful stâncii de la Kasr Ibrim mai domină încă întinderea apelor înconjurătoare).
12. Electrumul este un aliaj obţinut prin topirea unui mineral conţinând 75% aur, 22% argint şi 3% cupru.
13. Cercopitecii sunt maimuţe mici, cu coadă lungă, originare din Africa.
14. Inscripţia în piatră a fost transportată la Muzeul din Cairo.
15. Sinuhe, eroul acestei povestiri, a inspirat în zilele noastre romanul - de pură imaginaţie — al lui Mika Waltari.
16. Text citat după ediţia lui G. Lefebvre.
17. Papirusul Lee-Rollin, din care o parte este la Londra, cealaltă la Paris, ne informează în privinţa majorităţii detaliilor referitoare la acest proces istoric.
18. Pentru a urma reconstituirea lui De Buck şi Cern^.
19. Acest aspect îl sugerează De Buck şi Cern^ după un minuţios studiu al tuturor dovezilor existente.
20. Harem al Palatului sau: *„Casa asa-numitelor Rheneret".*
11. Şambelani sau mai degrabă paharnici, aşa cum a fost losif, la curtea faraonului.
22. Nu se ştie ce pedeapsă au primit: decapitare, ardere pe rug?
23. Denumire arabă care înseamnă: „colina evreilor".

Capitolul IV

1. De la primii regi Sesostris până la ultimul Amenemhat, la Ittauy (Amenemhat I şi Sesostris I), la Dahşur (Amenemhat al H-lea şi Amenemhat al IH-lea), la Illahun (Sesostris al II-lea şi Sesostris al III-lea), la Hawara (Sesostris al II-lea şi a doua piramidă a lui Amenemhat al III-lea).
2. Aceste bijuterii au fost găsite îndeosebi în mormintele lui Iţa şi Khnumit la Dahşur, al lui Senebtisi la Illahun, al lui Neferuptah la Hawara.
3. Această coroană este expusă la Muzeul din Cairo.
4. Acest ansamblu va fi reunit, desigur, deopotrivă templul şi mormântul reginei.
5. Gazelele *dorcas,* siriene.
6. Ceea ce se cunoaşte din tezaurul acestor prinţese siriene este păstrat, în mare parte, la Metropolitan Museum din New York.
7. Coincidenţă - sau opţiune deliberată? -, ansamblul se învecinează cu acela, nu mai puţin frumos, al surorii mai mari şi al cumnatului viitorului Ramses al II-lea, ambii supranumiţi Thya, şi cu acela al lui Maya, ministrul său de finanţe - care şi-a început cariera sub Tutankhamon -şi al soţiei sale Meryt.
8. Majoritatea acestor Preanobile Doamne aparţineau familiei directe a primilor regi ai dinastiei a XlX-a. în dinastia XX-a unele regine ale lui Ramses al III-lea au fost îngropate lângă mormintele fiilor regelui care muriseră destul de tineri.
9. Unele texte ne-ar îndemna să datăm acest ritual încă din vremea domniei lui Amenofis I.
10. Anotimpul *Shemu* (de unde vine *hamam:* căldură) corespunde lunilor de vară, situându-se între jumătatea lui aprilie şi jumătatea lui iulie.
11. Aceste anale ne-au parvenit, în mare parte, datorită extrem de preţiosului papirus regal de la Torino, păstrat la Muzeul din acest oraş.
12. Un decret al lui Merenre, fratele său (?), se referă la construcţii pe care le-ar fi iniţiat aici. Newbwerry propusese chiar ca această regină să fi fost Neith, soţia lui Merenre.
13. Această suverană, cvasi „fantomă", a fost denumită îndelungă vreme în manualele de istorie Sobek-Neferu-Re.
14. La rândul său, R. Kraus *(Meritaten as Ruling Queen ofEgypt and SuccessorofherFatherNipkhururia—Akhenaton'.* 1-ul Congres Internaţional de Egiptologie, Cairo, 2-10 octombrie 1976, pp. 403-406) propune recunoaşterea, în persoana acestei efemere suverane-faraon, a lui Meryt-Aton, fiica mai mare a lui Akhenaton şi a lui Nefertiti.
15. După şir A. Gardiner, nu au existat doi regi purtând numele de Siptah, aşa cum au crezut unii, ci unul singur.
16. Păstrat la Muzeul din Cairo.
17. Acest calificativ este înţeles aici ca un nume propriu. El corespunde termenului egiptean: *Sat-Re* şi fusese purtat ca nume de naştere de către prima regină a dinastiei, soţia lui Ramses I.
18. Manethon îl citează în lista faraonilor, în locul pe care ea 1-ar fi putut ocupa, pe un rege Thuoris ce ar fi domnit şapte ani.
(19. Ceea ce mai există din aceste bijuterii se păstrează la Muzeul din Cairo.

r

Capitolul V
1. Aspectul agresiv, cel puțin al celui practicat la Amarna.
2. Karnak, aşezare limitând la nord, cu ansamblul său considerabil de monumente religioase, vechea capitală Teba. Luxor constituie cartierul său cel mai sudic.
3. Această prințesă, Soție a lui Amon, nu trebuie confundată cu regina purtând acelaşi nume.
4. Numele de Piankhi, aşa cum era pronunțat până acum câțiva ani, trebuia vocalizat, în realitate, mai degrabă *Peye.*
5. Această stelă monumentală este expusă la Muzeul din Cairo.
6. Acest relief, pe care se pot vedea duhurile din nord şi din sud ale Inundației, poartă numele lui Şapenipet şi este expus la Muzeul Luvru.
Capitolul VI
l. Această statuetă de un tip absolut original este păstrată la National History Museum din Chicago.
Capitolul VII
1. Această statuie atât de cunoscută a reginei „în maiestate" este expusă la Metropolitan Museum din New York. Recent, ea a fost eliberată de restaurările moderne care o desfigurau.
2. Aceşti cretani din vremea lui Hatşepsut trăiau în epoca minoică târzie.
3. Sau: Hafsun, *„Cornul Africii".*
4. Toate aceste scene figurează pe a doua terasă, colonada sudică.
5. Fratele lui Senenmut, numit Senmen, poartă chiar numele insulei Biggeh, în fața insulei Filae.
6. Mormântul lui Imenhotep, din Teba de Vest, poartă numărul 73.
7. Substantivul harem în egipteană se pronunță *ipet,* de unde numele sărbătorii Haremului (lui Amon): *ipet.*
8. W. Hayes cita şapte, dar acest număr este discutabil.
9. Acest cilindru se păstrează la Departamentul Antichităților Orientale de la Muzeul Luvru.
10. Acest „zeu al înțelepților" a fost evocat în mod strălucit de Etienne
Drioton.

III. Femeia din Egipt

Capitolul l
1. G. LEFEBVRE, *Contes,* p. 45, n. 15.
2. Un nomarh este guvernatorul unei nome sau provincii.
3. Până în prezent nu s-a descoperit nimic care să ne permită să stabilim cu exactitate vârsta majoratului la femeile din Egiptul antic.
4. Această poveste face parte din basmele adunate în papirusul Wes-, tcar, păstrat la Muzeul din Berlin.
5. Referitor la soarta soțului adulter v. capitolele: *Adulter* si *Divorț.*
6. Această indicație a fost relevată de şir Alan Gardiner.
7. Printre aceşti istorici trebuie citat Jacques Pirenne.
8. Acest text este extras din papirusul aflat la Muzeul din Brooklyn, nr. 35 146.
9. Este vorba de stela nr. 42 208.
10. Acest lucrător trăia în satul artizanilor regali, la Deir el-Medineh, în cursul epocii rameside.
11. Constituirea „bunurilor inalienabile" este comparabilă cu aceea practicată la populația Uakfs din Egiptul musulman.
12. Este vorba de papirusul păstrat la Muzeul din Brooklyn sub nr. 35 146 şi datând de la sfârşitul Imperiului Mijlociu.
13. Aceste captive puteau fi utilizate ca țesătoare în haremul din Miur.
14. După papirusul de la Cairo nr. 65 739.
15. Papirusul de la Luvru poartă nr. 3 228 A.
16. Papirus de la British Museum înregistrat sub nr. 10 052, X.
17. Este vorba de prima maximă a culegerii.
18. Despre Copiii *Kep-ului,* v. capitolul: *Şcoala haremului.*
19. Aceste informații au fost preluate din papirusul Wilbour.
Capitolul II
1. Recensământul acestor titulaturi i se datorează lui H. Fischer, mai ales pentru Imperiul Vechi.
2. Aceste detalii destul de neaşteptate ne sunt oferite de papirusul de la Bologna, nr. l 084.
3. Aceste strofe poetice sunt extrase din papirusul Chester Beatty 1.
4. Texte extrase din ansamblul poetic reunit de S. Schott.
5. Citat extras din papirusul Ebers, nr. 468.
6. Această rețetă este indicată în papirusul Ebers, 474 şi 476 după G. Lefebvre.
7. Acest text a fost detectat şi publicat de E. Drioton.
8. Obiectul, textul vrăjii gravat pe o foaie dintr-un aliaj de argint şi plumb, ca şi vasul de teracotă ce le conținea sunt păstrate la Muzeul Luvru.
Capitolul III
1. Aceste texte sunt trasate în hieratică anormală, şi, începând din secolul al VH-lea a. Chr., sunt scrise în dcmotică.
2. Aceste exigențe apar clar formulate în povestea lui Khaemuas.
3. Acest *ostracon* (fragment de calcar sau de ceramică pe care se scriau de obicei mesaje sau texte care nu trebuiau să figureze în biblioteci) este păstrat la Muzeul din Praga.

4. El aparține colecțiilor Muzeului din Berlin.
5. Mai multe *ostraca* ne-au păstrat texte citând această clauză, îndeosebi un *ostracon* de la Muzeul Luvru.
6. Un foarte respectabil istoric al dreptului egiptean, precum J. Pirenne, a sugerat acest fapt, însuşindu-şi opiniile lui M. Murray.
7. Sh. Allam consideră că a găsit doar două exemple de poligamie In toată istoria Egiptului antic, iar K. Simpson, analizând mărturiile reperate îndeosebi în Imperiul Mijlociu, citează treisprezece exemple.
289
8. Stela nr.CI.
9. Stela nr.2.
10. *Maximului Ptahhotep m.* 19. ......
11. Expresii utilizată pentru a descrie aceasta coabitare este „a trai cu .
12. Termenul folosit pentru „a divorța" este *khaa,* adică: o expulzare.
13. Termenul folosit pentru a exprima repudierea, în vechea egipteană, era verbul stern, care însemna: „a îndemna la plecare .
14. *Maximele lui Ptahhotep.* Originalul textului, dm care s-au găsit câteva copii ar putea data din vremea domniei regelui Isesi dm a V-a dinastie: Ptahhotep era vizirul său. Cel mai vechi manuscris cunoscut până astăzi datează din Imperiul Mijlociu şi este păstrat la Biblioteca Națională din Paris. Este papirusul Prisse, după numele pnmului sau proprietar modern. , , „ . , ,
15. *înțelepciunea lui Ani.* Textul pare să dateze de la începutul Imperiului Nou. Ani era un scrib în serviciul regine, Ahmes-Nefertan soția regelui Ahmosis. Mai multe copii ale acestui text extrem de greu de tradus sunt cumocute, cea mai completă fiind aceea din tăblița nr. 8 934 de la Muzeul din Berlin.
16. *înțelepciunea lui Ani,* 8, 1-3. .
17. Acest lat este extras din papirusul Insiger, dm Epoca Târzie.
18. *înțelepciunea lui Ani,* 3, 15-19.
19. Pentru a exprima acest act de adulter, eg.pteanul foloseşte verbul *nek* însemnând „a copula".
20. DIODOR DIN SICILIA, I, 78.
21. Este ceea ce indică în mod just C. J. Eyre care a stud,at problema
cel mai recent. . , u •
22 Această scriere este cunoscută sub numele de papirusul Harris. 23. Potrivit lui Lane, care a studiat obiceiurile țăranilor egipteni, îndeosebi din secolul al XlX-lea.
24 Această presupunere fusese propusă de P. Montet.
25. Apelativul de „înveşmântată" a fost conferit uneori statutului concubinei: ceea ce nu este absolut concludent. .„...,
26. Această precauție avea oare drept scop sâ-1 asigure pe bărbat de fecunditatea consoartei alese sau acesta era prea lipsit de mijloace pentru a plăti o dată suma de bani necesară?
27. Este vorba de povestea lui Khaemuas.
28 Trebuie desigur să-1 urmăm pe Edgerton care bănuia că aceste aluzii la o sărbătoare de căsătorie constituiau o referire la evocarea unei cutume
mult mai vechi. • •«
29. în această privință se impune să ne referim la scena „teogamiei în care, spre a evoca întâlnirea trupească dintre Amon şi aleasa lui terestră, au fost reprezentați doar membrii cuplului aşezați față m față, cu ge-nunchii de-abia atingându-se.
30. Crotalele sunt nişte mici castaniete rotunde dm aramă.
31. Pestman, care îşi pune problema, este cel care a studiat cel mai recent contractele de căsătorie în ansamblul lor.

Capitolul IV

\. *înțelepciunea lui Ani,* 6, l la 6, 10.
2. Rolul acestui portar corespunde exact cu acela al fooafc-ului din
Egiptul modern.
3. Corespondența exactă a termenului inventar este *imet-per,* adică: „ceea ce este în casă".
4. Acest text este citat după S. Schott.
5. Regăsim acelaşi detaliu în casele moderne din zonele rurale egiptene: sunt aşa-numiții *mulqafs.*
6. Citat după G. LEFEBVRE, *Romans et Contes egyptiens.*
1. Acest text este citat după culegerea lui S. SCHOTT, *ChanU d'a-mour...*
8. Acest text a fost detectat, apoi studiat de Iversen, urmat de G. Le-febvre.
9. Textul este extras din papirusul de la Berlin nr. 199, verso, 2,2-5. în rețetă, nisipul trebuia foarte probabil să servească drept suport grăunțelor de orz şi grâu, iar curmalele puteau constitui îngrăşământul.
10. Acest text este extras din inscripțiile templului din Esna.
11. V. *supra* naşterea suveranei-faraon Hatşepsut.
12. Termenii citați sunt luați din studiul lui Goyon şi El Adly.
13. Acest pasaj din papirusul Westcar este citat după publicația lui G. Lefebvre.
14. Această rețetă este extrasă din papirusul medical Ebers.
15. Acest papirus privitor la protecția magică a noului-născut a fost publicat cândva de A. Erman.
16. Muzeul Luvru posedă două exemplare ale acestei figurine care trebuie să fi fost utilizată destul de frecvent.-

Capitolul V

1. Aceste papirusuri medicale din Egiptul antic sunt cunoscute astăzi sub numele de papirusurile medicale de la „Kahun", sau papirusul Ebers, după numele achizitorului său modern, sau papirusul de la Berlin etc.
2. Extras din papirusul Ebers, după G. LEFEBVRE, *Essais sur la medecine...*
3. Această *Carte de vise* este obiectul unuia din papirusurile Ches-ter Beatty, purtând numele

colecționarului englez care le achiziționase.
4. Această aventură a fost reconstituită de W. A. Ward şi pare să corespundă într-adevăr realității faptelor. Şi cazul nu era unic!
5. Acest text este extras din povestea *Adevăr şi Minciună,* după publicația lui G. Lefebvre.
6. Traducerea acestui text a fost realizată de Spiegelberg.
7. Această frază este extrasă dintr-o stelă păstrată la Muzeul Fundației Gulbenkian de la Lisabona.
8. Extras din capitolul 30 B al *Cărții morților,* referitor la textul „Scarabeului inimii". Traducere de P. Barguet.
9. Aceste texte au fost traduse de Gardiner şi adunate de Schott.
10. Acest text şi cele două citate următoare sunt date după Schott.
11. Aici este vorba fără îndoială de salariul zilnic al învățătorului. (A se vedea capitolul despre *Educația copilului.)*
12. Acest text provine din *înțelepciunea lui Ani, l,* 15-18, 1.
13. Este vorba despre papirusul de la „Kahun", nr. 1.
291

r

CapKolul VI
1 *înțelepciunea lui Amenemope,* § 26, 10.
2 Această informație este furnizată de *ostracon-u*\ de la Tonno, nr.
57 3 Această rețetă este dată de papirusul de la „Kahun", nr. 3.
4. Autorii papirusului nr. 7 de la „Kahun" nu ştiau că acest leac avea -a f,e utilizat până în secolul XX.
5 Acest citat este preluat de la Sh. Allam.
6 Aceste scrisori, scrise în majoritatea cazurilor pe lemn, au fost consemnate, mai rar, pe papirus. Ele au fost detectate de către doi egip-?°logi celebri, Gardiner şi Sethe.
7 Textul cel mai important din această serie figurează pe papirusul j» ia Leiden I, 371.
, ,
8. Această ipoteză extrem de plauzibilă a fost avansată de Cerny, peet şi Theodorides.
9. *Scrisoarea U,* 1-42.
10. *Scrisoarea I,* 14-15.
11, *înțelepciunea lui Ani,* 14, 6-11.
12' Este vorba de papirusul Lansing 8, 4-7.
13! Este vorba de § 110 din *Codul lui Hammurabi.*
14 *Povestea lui Unatnon, 2,* 68-72.
15' Traducerea este dată după G. LEFEBVRE, *Romans et Contes.*
16. *înțelepciunea lui Ani* 8, 15.
17. *Maximă a lui Ptahhotep,* 18.
18 Text gravat pe statuia de la Cairo nr. 42 206.

SURSE

încheiere

l Capitolul CXXV.
2. Extras din poemele de dragoste cuprinse în papirusul Chester Beatty I, editat de şir Alan Gardiner.

A trata, în cadrul unei asemenea colecții, istoria şi rolul femeii în timpul Egiptului faraonic, adică de-a lungul unei perioade de aproximativ treizeci de secole - din zorii Imperiului Vechi până la sfârşitul dinastiilor indigene -, se vădeşte o întreprindere anevoioasă, într-adevăr, natura şi diversitatea mereu fragmentare ale elementelor ce subzistă în acest domeniu nu ne permit să-i conferim acestei lucrări un caracter absolut exhaustiv, aşadar să-i stabilim un aspect definitiv.

Se impune să constatăm mai întâi că în ciuda apariției scrisului la începutul mileniului al Hl-lea a. Chr., încă din vremea primilor regi ai Egiptului de Sus şi de Jos, nu dispunem, până astăzi, de texte suficient de complete şi de coerente, indispensabile cunoaşterii integrale a societății din epocile cele mai vechi: numeroase cercetări, studii, lucrări, anchete specializate şi săpături arheologice fie în curs, fie viitoare, vor completa desigur în mod progresiv cunoştințele noastre în acest domeniu, ca şi în multe altele.

O expoziție organizată de colegul nostru, Dr. D. Wildung, din Miin-chen, a oferit, în linii foarte generale, străbătând câteva capitale europene (Munchen, Berlin, Bruxelles, Barcelona, Madrid şi Geneva), o viziune corectă a locului ocupat de femeie pe malurile Nilului faraonic de-a lungul mileniilor.

Atunci când tema propusă, într-un registru mai complet, tinde să ia forma unui studiu, construit în mod necesar pe informații mai ample, această încercare de reconstituire trebuia să fie prezentată epocă cu epocă, aşa cum a procedat de pildă J. Vercoutter, după J. Pirenne, sau, dimpotrivă, să fie ordonată în funcție de diferitele manifestări şi diversele concepte ale feminității, aşa cum am făcut noi?

O analiză rapidă a surselor care ne sunt accesibile va justifica direcția luată de demersul nostru.

Templele

Desigur, nici o altă țară din Antichitatea timpurie nu ne-a lăsat mai multe mărturii despre o civilizație prodigioasă. Totuşi, pe o parte, templele cele mai vechi au dispărut aproape în întregime, iar majoritatea celor care mai subzistă corespund perioadei Imperiului Nou şi epocii greco-romane,
ceea ce restrânge, *a priori,* câmpul investigațiilor. Pe de altă parte, şi mai ales, aceste monumente sunt practic toate

cu vocație religioasă şi funerară.
în situația dată, această moştenire a Epocilor Timpurii ne permite fireşte să evocăm semnificația sacră a instituției faraonice, gloria care îi este conferită şi rolul atotputernic al clerului. Din fericire, descoperirea câtorva texte rare şi a unor papirusuri scăpate din naufragiul secolelor — şi furnizând câteva aluzii la desfăşurarea cultului sau la celebrarea sărbătorilor - ne oferă o perspectivă prețioasă asupra acestor reprezentări.
în schimb, pe zidurile sanctuarelor „tapisate cu zei", într-adevăr nimic nu se precizează referitor la viața supuşilor regelui, în majoritatea cazurilor, suntem confruntați cu efigia suveranului având dinainte o imagine a divinității, reprezentarea unei reciprocități rituale de ofrande şi libe-ralități. Atunci, oare ce putem extrage din aceste monumente spre a reconstitui istoria femeii în Egiptul antic? Investigația trebuie întreprinsă atunci prin deducție şi întemeindu-ne mai întâi pe ceea ce se vede. O remarcă preliminară e necesară: formele feminine ale divinității apar, încă din epocile timpurii, ca entități protectoare şi titulare ale regalității. Vulturul femelă şi cobra femelă, Nekhabit şi Uadjet, personifică regiunile în care regele îşi va putea extinde puterea şi în acelaşi timp veghează asupra acestora din urmă. Prin jocul limbajului simbolic dominant, ele vor fi asimilate mitrei albe a Egiptului de Sus *(hedjet)* şi tiarei roşii a Egiptului de Jos *(desheret).* Aceste două coroane reunite au format „Puternicul" *(Pa-Sekhenm)* faraonului, pe care grecii 1-au denumit *Pşent.*
Pretutindeni, pe fragmentele de ziduri datând din Imperiul Vechi şi Mijlociu, regăsim prezența zeițelor ce atestă faptul că expresia feminină a divinului nu este exclusă, aşa cum o evocă fireşte textele religioase extrem de vechi, menționate pentru prima oară în cavourile piramidelor, încă din vremea lui Unas, ultimul rege al dinastiei a V-a. Mai târziu, *Textele sarcofagelor,* în momentul în care se formează Imperiul Mijlociu, vor furniza o versiune nouă şi adaptată de „glose". (Aceste texte vor fi înlocuite atunci, în domeniul funerar, începând cu Imperiul Nou, de *Cartea ieşirii la lumina zilei* pe care egiptologii au denumit-o *Cartea morților.)*
294
^^^^^^^^^^HHPflHnj^^^^^^^^^^HlPrffF ^^^^•^ f^^^^BfF
Ce să mai spunem despre reprezentările vizibile în sanctuarele gloriosului Imperiu Nou? Ca şi în epocile timpurii, zeițele sunt înfățişate singure, uneori primind omagiul regal, sau escortându-1 pe zeu: imaginea femeii libere şi aceea a cuplului. Survine, de asemenea, şi triada, evocare perfectă a familiei rezumate de bărbat şi femeie perpetuându-se prin moştenitor. Aceste grupări se repetă astfel de-a lungul epocilor, până pe zidurile epocii ptolemaice şi romane, care au urmat tradiția faraonică. Regina, înconjurată cu cel mai mare respect, este prezentă şi pe pereții templelor alături de soțul său, dar, cu certitudine, mult mai frecvent începând din momentul în care, sub Amenofis al IH-lea, expresia religiozității şi a conceptului divin suferă o mutație profundă până la „de-zintegrarea" din epoca faimosului Amenofis al IV-lea, cunoscut sub numele de Akhenaton Ereticul. De atunci, rolul suveranei, în religie şi în istorie, apare într-o lumină nouă... sau cel puțin într-o perspectivă diferită. Totuşi, alte mărturii furnizate de statui, de stele funerare subliniază locul eminent deținut de primele suverane de la începutul dinastiei. Dacă monumente de aceeaşi importanță, pentru epocile precedente s-ar fi păstrat, poate că am fi avut posibilitatea să întrevedem fondul esențial printr-o evoluție a formei. Aceste verigi lipsindu-ne pentru moment, un studiu pur cronologic se vădeşte, aşadar, extrem de anevoios, în Imperiul Nou, templele sunt nu numai accesibile în parte, dar pe pereții lor subzistenți apare un fenomen de narațiune istorică comentată prin imagine: expediții în afara frontierelor, războaie susținute pentru apărarea țării, desfăşurarea unor mari sărbători. Scopul rămâne Ia nivelul intenției religioase, dar subiectul evocă o realitate terestră. Astfel putem urmări încă, pe pereții descoperiți la Deir el-Bahari, rememorarea parțială a evenimentelor pe care regina Hatşepsut dorise să le eternizeze.
Desigur, instituțiile vor evolua de-a lungul secolelor, noi funcții vor fi create urmând necesitățile epocii: fără capelele ridicate de Divinele Adoratoare, nu am fi ştiut decât foarte puțin despre aceste regine-preotese al căror sacerdoțiu consacră realizarea prerogativelor devenite instituție pentru a proteja o monarhie deja şovăitoare începând din anul 1000 a. Chr. Atunci când abordăm templele din epoca ptolemaică, orice anecdotă ce se abate de la mitologia pură este izgonită din nou de pe reliefuri în care majoritatea scenelor se reduc la tablourile clasice reproducând dispunerea față în față a imaginilor divine cu acelea ale suveranului, repetate la infinit, în schimb, textele în hieroglife cu forme îmbogățite şi derutante abundă, iar scribii ne permit să le decelăm atunci, ca pentru a confirma caracterul imuabil al adevărurilor exprimate odinioară într-un stil voit obscur, comentate din belşug la sfârşitul acestei îndelungate aventuri faraonice.
Arta statuară
încă din epoca piramidelor, arta statuară regală ne dezvăluie extrem de timpuriu prin grupurile lui Mykerinos şi ale soției sale, sau prin triadele formate din imaginea regelui sculptată la aceleaşi proporții cu cele ale zeițelor ce-1 încadrează, o preocupare pentru paritatea necontestată - nici măcar discutată - între cele două sexe din zonele divine sau din lumea regală.
295
Arta statuară civilă ne permite, în acest domeniu, să constatăm trăsături analoage: reala egalitate între cei doi membri ai cuplului, înfățişați adesea în lucrările în *ronde bosse.* Este într-adevăr o apologie a căsniciei; dimensiunile şi poziția protagoniştilor nu pot dezvălui vreo inferioritate sau vreo superioritate oarecare. Bărbatul stă în picioare, iar femeia stă aşezată, sau invers. Dimensiunile pot fi egale, sau femeia poate fi mai mică decât soțul ei, dar în majoritatea cazurilor ea îmbrățişează torsul soțului său sau îi pune mâna pe umăr. Uneori ei sunt reprezentați în picioare, ținându-se de mână: asistăm aici la simbolizarea egalității şi armoniei perfecte, completate, împrejurul lor, de imaginea copiilor pe care i-au procreat.
Mormintele
îndată ce mormântul şi capela funerară regale poartă pe zidurile lor un mesaj gravat şi pictat, suntem în prezența unor reprezentări şi a unor texte rezervate în mod special transformărilor suveranului; acest subiect iese din cadrul temei noastre, în schimb, o exegeză a inscripțiilor mai mult sau mai puțin riguroasă, în funcție de epocile din care datează, face să apară texte mitologice extrem de originale în care lumea zeilor ne dezvăluie din nou locul şi acțiunea conferite diferitelor aspecte ale „panteonului" feminin, precum şi simbolurile sale majore,
Cât despre capelele civile unde era celebrat cultul morților, ele constituiau elementul de legătură între defuncți şi cei „care rămăseseră pe Pământ"; zidurile lor au fost dintotdeauna, şi în ciuda secolelor care s-au succedat, ornate în majoritatea lor cu scene din viața zilnică, artizanală şi agricolă din perioadele respective. Desigur, şi în acest domeniu, formele au evoluat, modele s-au impus, coafurile şi vestimentațiile au suferit transformări, dar rămânem încă impresionați de fidelitatea față de temele alese şi tratate. Atunci suntem nevoiți să admitem noțiunea unui ritual pentru selecția evocărilor al căror caracter civil trebuia să mascheze un simbol magico-religios, unicul scop

fiind să-1 protejeze şi să-1 ajute pe cel fără trup să-şi dobândească eternitatea scăpând de primejdiile întâlnite în calea sa.
Dar aceste reprezentări erau totodată şi imagini ale vieţii reale, chiar dacă nu reproduceau tabloul precis al existenţei trăite pe Pământ de posesorul mormântului. Ele recreau atmosfera generală a vieţii unui agent al statului sau a unui proprietar de terenuri, adăugând totuşi câteva nuanţe bine determinate relative la poziţia personalităţii respective.
Cu toate acestea, fie că mormântul era dedicat unui înalt funcţionar sau unui simplu burghez, femeia alături de soţul său beneficiază, ca şi el, de ofranda esenţială şi de numeroasele sale pregătiri; pâinea prezentată este sugerată de altfel ca fiind rezultatul semănatului, al recoltei, al „tre-ierătoarei" primitive ce precede zdrobirea grăunţelor a căror făină, frământată, va fi pregătită prin grija femeilor sub toate formele date aluatului, pentru coacere.
Stăpânul casei le răsplăteşte uneori pe lucrătoarele care ştiau atât de bine să ţeasă cele mai fine pânze de in. Dansatoarele şi muzicienele ce înveseleau ospeţele funerare la care participau bărbaţi şi femei sunt aici pentru a ne reaminti una dintre ocupaţiile de predilecţie ale neamului
296
femeiesc. Dar nimic în toate aceste reliefuri şi aceste picturi nu ne informează în mod special asupra vieţii private şi a evenimentelor cută-rei sau cutărei existenţe feminine, şi încă mai puţin asupra aspiraţiilor particulare ale unui grup anume de doamne sau orăşence. Pe aceste monumente deosebim slujnica de stăpână; desigur, putem distinge ţăranca de soţia nobilului, dar încă nu s-a exhumat nici o biografie a doamnei, oricât de embrionară ar fi ea (în schimb, aşa cum va rezulta mai departe, prin texte juridice regăsite, începem să fim destul de informaţi în privinţa statutului femeii).
Anchete întreprinse
datorită săpăturilor arheologice
Informaţiile provin, aşadar, din anchetele ce se desfăşoară neîncetat interogând nu numai monumentele religioase şi funerare cărora le datorăm doar o viziune generală, dar mai ales din săpăturile executate în solul acestor ansambluri monumentale şi în ruinele rarelor aglomeraţii urbane în care au putut fi întreprinse cercetările: obiecte din viaţa cotidiană şi documente scrise ale căror fragmente s-au păstrat în mod miraculos: arhive de palat, corespondenţe diplomatice, piese administrative, povestiri populare redactate pentru învăţarea literaturii clasice în şcoli, cărţi de înţelepciune şi de maxime, de medicină şi de farmacopee, de poeme, de vise, vestigii de rapoarte de procese, contracte juridice, misive între cei vii şi chiar... scrisori adresate morţilor etc. Aceste elemente ne-au parvenit rareori complete, dar fragmentele confruntate cu mărturiile arheologice ne permit să ordonăm acest *puzzle* în vederea unei încercări de reconstituire a obiceiurilor ce predominau în viaţa femeilor din Egiptul antic şi, de asemenea, să urmărim sublinierea anumitor trăsături ale caracterului lor, la peste trei sau patru milenii distanţă.

CRONOLOGIE

c. 1554-1080
Aceste date nu sunt decât aproximative întrucât, până astăzi, cronologia nu a putut fi încă stabilită în mod absolut. Există teze opuse, care prezintă variante sensibile până la sfârşitul Imperiului Nou. Dăm aici un tabel ce ţine seama de principalele studii general admise.
c. 6000 Neolitic,
c. 5000 Badarian.
c. 4000 Amraţian.
c. 3500 Gherzeean.
c. 3100 începutul istoriei; unificarea Egiptului; apariţia
scrierii, c. 3100-2700 *Epoca tinită:* dinastiile I si a 11-a.
c. 2700-2200 *Imperiul Vechi:* dinastiile III-VI, de la Snefru la
Pepi al II-lea (cea mai lungă domnie din istorie), dinastia a IV-a: epoca marilor piramide (Kheops, Khefren şi Mykerinos). *c. 2150?: regina Nitokris.*
c. 2200-2060 *Prima perioadă intermediară:* dinastiile VII-X.
Perioadă tulbure, regalităţi multiple, puterea no-marhilor. Heracleopolis împotriva Tebei victorioasă în final.
c. 2060-1785 *Imperiul Mijlociu:* dinastiile XI-XII. Domniile fa-
raonilor Montuhotep, Amenemhat (1-IV) si Sesos-tris (MII). *c. 1789-1785?: regina Neferu-Sobek.*
c. 1785-1554 *A doua perioadă intermediară:* dinastiile XIII-
XVII. Dezordini. Infiltrarea, apoi domnia hicso-şilor. Prinţii tebani Sekenenre Tao, Kamosis, apoi Ahmosis Eliberatorul îi izgonesc pe hicsosi.
298
1080-332
333-332 332-305 305-30
30 a. Chr.-640 p. Chr.
Imperiul Nou:
• *c.* 1554 la 1305: dinastia a XVIII-a: domniile faraonilor Amenofis (I-IV) şi Tumosis (I-IV). *c. 1504-1483: Hatşepsut, regenţă şi autoritate regală.* „Reforma" lui Amenofis al IV-lea-Akhe-naton/Nefertiti?, Smenkhare), Tutankhamon, Ay, Horemheb.
• c. 1305-1196: dinastia a XlX-a: Ramses I, Seti I, Ramses al II-lea (1290-1224), Mineptah, Amen-mes, Seti al II-lea, Siptah şi regina *Tausert (1204-1196).*
• *c.* 1196-1080: dinastia XX-a: Sethnakht, Ramses al IIl-lea, Ramses al IV-lea până la Ramses al Xl-lea.
Epoca Târzie: dinastiile XXI-XXX.
• 1080-946: domniile îngemănate ale regilor din Tanis (Smendes, Psusennes, Siamon etc.) şi ale Marilor Preoţi ai lui Amon (Herihor, Piankhi, Pi-nedjem etc.) la Teba, cu Adoratoarele Divine.
• 946-664: invazii străine, libiene, „etiopiene" (= sudaneze).
• 664-525: dinastia XXVI-a: renaşterea saită (Psam-metic, Neşao, Amasis etc.).
• 525-332: dinastiile XXVII-XXX. Cambyses cucereşte Egiptul. Două perioade de dominaţie persană de la Darius I Ia Darius al IH-lea Codoman (Aryandes, satrapul Egiptului). Ultimii faraoni: Neferites şi Hakoris (dinastia XXIX-a),

Nectane-bo I şi al II-lea (dinastia XXX-a)
Bătălia de la Issos: cucerirea Egiptului de Alexandru cel Mare.
Regi macedoneni (Alexandru cel Mare, Filip Ar-rhidaios, Alexandru al IV-lea).
Faraonii ptolemaici: Ptolemeu I până la al Xll-lea, Clebpatra I până la a VH-a (numai *Cleopatra a VH-a* a domnit).
Egiptul roman.

BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ SUMARĂ

Abrevieri

Ă.A: A.D.A.I.K.:
A.S.A.E.:
B.S.F.E.:
B.d.E.:
B.I.F.A.O.:
Bi.or.:
C.A.H.:
C.E.D.A.E.:
C.d.E.:
C.G.C.:
C.N.R.S.:
E.E.S.:
G.M.:
I.F.A.O.:
J.A.R.C.E.:
J.E.A.: J.N.E.S.: L.Ă.: M.D.A.I.K.:
M.Ă.S.:
M.I.F.A.O.:
M.P.:
R.d.E.: S.A.K.: S.A.: Z.Ă.S.:
Ăgyptologische Abhandlungen, Wiesbaden.
Abhandlungen des Deutschen Archaologischen Instituiş
Kairo, Ăgyptologische Reihe, Gliickstadt.
Annales du Service des antiquites de l'Egypte, Cairo.
Bulletin de la Societe franțaise d'egyptologie, Paris.
Bibliotheque d'etude de l'I.F.A.O., Cairo.
Bulletin de l'I.F.A.O., Cairo.
Bibliotheca orientalis, Leiden.
Cambridge Ancient History.
Centre de documentation et d'etudes sur l'Ancienne
Egypte, Cairo.
Chronique d'Egypte, Bruxelles. '
Catalogue g6n6ral du muşte du Caire, Cairo.
Centre național de la recherche scientifique, Paris.
Egypt Exploration Society, Londra. ';•
Gottingen Mizellen, Gottingen.
Institut fran9ais d'archeologie orientale du Caire, Cairo.
Journal ofthe American Research Center in Egypt, Prin-
ceton.
Journal ofEgyptian Archeology, Londra.
Journal of Near-Eastern Studies.
Lexikon derAegyptologie, Wiesbaden (începând din 1975).
Mitteilungen des Deutschen Archăologischen Instituts,
Abteilung Kairo, Wiesbaden.
Miinchen Ăgyptologischen Studien.
Memoires de l'I.F.A.O., Cairo.
Fondation Eugene Piot. Monuments et Memoires publies
par l 'Academie des inscriptions et belles-lettres, P.U.F.,
Paris.
Revue d'egyptologie, Paris-Louvain.
Studien zur Altagyptischen Kultur, Hamburg.
Service des antiquites, Cairo.
Zeitschrift fur Ăgyptische Sprache und Alterumskunde,
Berlin-Leipzig.

DRIOTON E. şi VANDIER J., *Leş Peuples de l'Orient mediteraneen,*
voi. II, *L'Egipte,* P.U.F., Paris, 1938 (reeditare începând din 1946). STEINDORFF G. şi SEELE K., *When Egypt mied the East,* Chicago,
ed. a 2-a, 1957. HAYES W.C., *The Scepter of Egypt.*
I - *From the Earliest Times to the End of the Middle Kingdom,* Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1960.
II - *The Hyksos Period and the New Kingdom (1875-1080 B.C.),* Cambridge, Mass., 1959. PIRENNE J., *Histoire de la civilisation egyptienne* (â La Baconniere,
Neuchâtel; La Renaissance du Livre, Bruxelles). Premier cycle, 1961.
Deuxieme cycle, 1962. Troisieme cycle, 1963. GARDINER A.H., *Egypt ofthe Pharaohs,* Oxford, 1962. *The Cambridge Ancient History:*

SMITH W.S., *The Old Kingdom in Egypt,* 1962.
HAYES W.C., *The Middle Kingdom in Egypt,* 1964.
JAMES T.H.G., *From the Expulsion ofthe Hyksos to Amenophis l,* 1965.
FAULKNER R.O., *Egypt, Internai Affairsfrom Thoutmosis I to the Death of Amenophis III,* 1966.
CERNY J., *Egypt from the Death ofRamesses III to the End ofthe Twenty-First Dynasty,* 1965. HELCK W. (Ed.), *Lexikon der Aegyptologie,* Harrasowitz, Wiesbaden, începând din 1975. BLACKMANN A.M., „On the Position of Women in the Ancient Egyptian Hierarchy", în *J.E.A.,Vll,* 1921, pp. 8 şi urm. HOHENWART-GERLACHSTEIN A., „The Legal Position of Women in Ancient Egypt", în *Wiener Volkerkundelische Mitteilungen,* 3. Jahrgang, nr. l, Viena, 1955, pp. 55 şi urm.
VERCOUTTER J., „La femme dans l'Egypte ancienne", in *Histoire Mondiale de la Femme,* Nouvelle Librairie de France, 1965, cartea a doua. WENIG S., *Die Frâu in Aegypten,* Leipzig, 1967. LESKO B., *The Remarkable Women of Ancient Egypt,* Berkeley, California, 1978. WILDUNG D.-SCHOSKE S., *Nofret, die Schdne.* Catalog al expoziţiei organizate la Miinchen pe tema: *Femeia* (1984-1985), Berlin (1985), Hildesheim (1985), Bruxelles (1985-1986) etc.

CULEGERI GENERALE DE TEXTE

BREASTED J.H., *Ancient Records, Historical Documents.*
Voi. I: *The First to the Seventeenth Dynasties,* Chicago, 1906. Vol.-II: *The Eighteenth Dynasty,* Chicago, 1906-1923. Voi. III: *The Nineteenth Dynasty,* Chicago, 1906-1923. Voi. IV: *The Twentieth to the Twenty-Sixth Dynasties,* Chicago, 1906-1923.
Voi. V: *Indices,* Chicago, 1907. LICHTHEIM M., *Ancient Egyptian Literature.*
301
Voi. I: *The Old and Middle Kingdoms,* Londra, 1975.
Voi. II: *The New Kingdom,* Londra, 1976.
Voi. III: *The Late Period,* Londra, 1980. SIMPSON W.K. (ed.), *The Literature ofAncient Egypt,* New Haven, 1972. GOYON J.-CL., *Rituels funeraires de l'Ancienne Egypte,* iiditions du Cerf, Paris, 1972. LALOUETTE CL., *Textes sacres et textes profanes de l 'Ancienne Egypte,* Gallimard (collection U.N.E.S.C.O.), Paris, 1984. ROCCATI A., *La Litterature historique sous l'Ancien Empire egyptien,* Editions du Cerf, Paris, 1982.
ii

Poezia de dragoste ,

GILBERT P., *La Poesie egyptienne,* Bruxelles, ed. a 2-a, 1949. *'$.*
SCHOTT S., *Leş Chants d'amourdans l'Egypte ancienne* (trad. din gej¹!' mană de P. Krieger), Maisonneuve, Paris, 1956. ' i;

BIBLIOGRAFIE DETALIATĂ SUMARĂ

I. Femeia în lumea divină

KESS H., *Der Gotterglaube im alten Aegypten,* Leipzig, 1941. ',;'; VANDIER J., *La Religion egyptienne,* P.U.F., Paris, 1949. DESROCHES NOBLECOURT CH., „La Religion 6gyptienne", în *Histoire generale des religions,* Quillet, ed. a 2-a, 1960. MORENZ S., *Aegyptische Religion,* Stuttgart, 1960.
- despre mitologie ca temă de reprezentare teatrală:
DRIOTON E., *Le Theătre egyptien,* fid. Revue du Caire, Cairo, 1942.
- despre legenda Zeiţei îndepărtate:
JUNKER H„ *Ausmg der Hathor-Tefnut aus Nubien,* Abh. Beri. Akad., 1911. VANDIER J., „lousaâs et (Hathor)-Nebet. Hetepet" în *R.d.E.,* Klincksiek, 1964-1965-1966. DESROCHES NOBLECOURT CH. si KUENTZ CH., *Le Petit Temple d'Abou Simbel,* Mâmoires du C.E.D.A.E. I si II, Cairo, 1968.
- despre zeiţa Hathor:
ALLAM SH., „Beitrage zum Hathorkult", în *M.Ă.S.,* Berlin, 1963. DAUMAS FR., *Leş Mammisis des temples egyptiens,* Annales de l'Uni-versit6 de Lyon, Paris, 1965.
— despre zeiţa Isis:
MUNSTER M., „Untersuchungen zur Gottin Isis", în *M.Ă.S.,* Berlin, 1968. A se consulta, de asemenea, completările oferite de PH. DER-CHAIN în *Bi. or.* XXVII, 1/2 (1970), pp. 21-23.
BERGMAN J., *Ich bin Isis,* Acta Universitatis Uppsaliensis, Uppsala, 1968.
— despre primele imnuri către Isis:
ZABKAR L.V., „Six Hymns to Isis in the Sanctuary of her Temple at Philae", în *J.E.A.* 69, 1983, pp. 115-137.
302

II. Femeia în regalitate

Capitolul 1

BUTTLES T.R., *The Queens of Egypt,* 1908. (Lucrare citată cu titlu informativ.)
— incesturi:
HAYES W.C., „Inscriptions from the Palace of Anîenophis III", în *J.N.E.S.,* ian. 1951, nr. 95 şi 97. GRIFFITHS G., „The Origins of Osiris and his Cult", în MAS. 9, Leiden, 1980, pp. 136 şi urm. VAN DER WALLE B., „La Princesse Isis, fille et epouse d'Amenophis III", în *C.d.E.,* XLIII, 85, 1968, pp. 36-54.
DESROCHES NOBLECOURT CH., în *B.S.F.E.* 23, 1957, pp. 19-22. DONADONI S., „Testi geroglifici di Madinet Madi", în *Orientalia,* voi. XVI.fasc. 4(1947), p. 508. WENTE E., în *J.N.E.S.,* XLII, nr. 4, oct. 1983, p. 316.
— numele egiptean al reginei hitite a lui Ramses:
DESROCHES NOBLECOURT CH., „Hommage d'un poete â la prin-cesse lointaine", în revista *Kemi,* XII (1952), pp.

34-45.
- teogamie:
BRUNNER H., „Die Geburt des Gottkonigs", în *Ă.A.,* Bând 10, Wies-baden, 1964.
- mama regală:
VAN DER SLEYEN CL., *Leş Guerres d'Ahmosis.fondateurde la XVIII' dynastie,* Fondation Reine-Elisabeth, Bruxelles, 1971.
HABACHI L., „La Reine Toul, femme de S6thi Ier, et şes parents inconnus", în *R. d'E.,* 21, pp. 27-47. A se completa cu:
DESROCHES NOBLECOURT CH., *Courrierdu C.N.R.S.,* nr. 9, hors serie, 1975.
Capitolul II
- Marea Soţie Regală:
WILSON J.A., „Akh-en-Aton and Nefert-iti", în *J.N.E.S.,* XXXII, nr.
1-2, 1973, pp. 235 şi urm. SE1PEL W., *Untersuchungen zu den Ägyptischen Koniginnen der Frühzeit und des Alten Reiches,* Hamburg, 1980.
- regine amarniene, Nefertiti etc.:
HARRIS J.R., „Nefertiti and Kia", în *C.d.E.,* XLIX, nr. 97, 1974, pp. 75 şi urm.
HARRIS J.R., „NeTerneTruaten Regnans", în *Acta Orienta/ia,* 36, 1974, pp. 11-21.
SAMSON J., *Nefertiti and Cleopatra,* Londra, 1985.
DESROCHES NOBLECOURT CH., *L''Extraordinaire Aventure amarnienne,* fid. des Deux Mondes, Paris, 1960.
KRAUSS R., „Meritaten as Ruling Queen of Egypt and Successor of ther Father Nipkhururia-Akhenaten", în *Actes du I" Congres internaţional d'egyptologie* (Cairo, 2-10 oct.1976), Berlin, 1979, pp. 403-406.
303
- reginele rameside: Rolul lui Nofretari în:
DESROCHES NOBLECOURT CH., în *Ramses le Grand,* catalogue de. l'exposition, Paris, 1976, pp. XVII-XXXIV.
- Tuy, mama lui Ramses al H-lea etc. în:
DESROCHES NOBLECOURT CH., în *L'Egyptologie en 1979,* C.N.R.S.,
1982, pp. 227-243. VAN DE WALLE B., în *Bi. or.,* XXX, 1-2 ian.-martie 1973, p. 40.
— soţii regale secundare:
WINLOCK H., *The Treasure ofthree Princesses,* New York, 1948. SCHULMAN A.R., „Diplomatic Marriage in the Egyptian New King-dom", în *J.N.E.S.,* XXXVIII, nr. 3, iul. 1979, pp. 177-193.
— rolul religios al reginei:
GITTON M., *L'Epouse du dieu Ahmes-Nefertari,* Leş Belles Lettres, Paris, 1975. (Pentru studiul său critic: GRAEFE E., în *Bi. or.,* XXXII, 5/6, 1976, pp. 316-320.)
— *Leş Divines Epouses de la XVIII' dynastie.* Annales litteYaires de l'universite de Besanţon, Centre de recherches d'histoire ancienne, voi. LXI, 1984.
DESROCHES NOBLECOURT CH. şi KUENTZ CH., *Le Petit Temple d'Abou Simbel,* Memoires du C.E.D.A.E. I şi II, Cairo, 1968.
- rolul funerar ai reginei:
DESROCHES NOBLECOURT CH., *Toutankhamon, vie et mort d'un pharaon,* Hachette, Paris, 1963, cap. VIII, pp. 245 şi urm.
WESTENDORFF W., „Bemerkungen zur «Kammer der Wiedergeburt» in Tutanchamungrab", în *Z.Ă.S.,* 94, Berlin, 1967.
DESROCHES NOBLECOURT CH., „Isis, Sothis, etc.", în *M.I.F.A.O.,* CIV, Cairo, 1980, pp. 15-24.
Capitolul III
- harem:
GARDINER A.H., „The Harem at Miwer", în *J.N.E.S.,* XII, nr. 3,1953,
pp. 145-149. REISER E., *Der Konigliche Harim im Alten Ägypten und seine Verwaltung,* Viena, 1972. DESROCHES NOBLECOURT CH., „Leş Enfants du Kep", în *Actes du XXI' Congres des orientalistes,* Paris, 1847, pp. 68-70.
— harem de însoţire:
GARDINER A.H., *Egypt of the Pharaohs,* p. 200.
- favorite:
DESROCHES NOBLECOURT CH., „Interpretation et datation d'une scene gravee du palais d'Ugarit", în *Ugaritica III,* îndeosebi pp. 197-205, Geuthner, Paris, 1956.
GARIS DAVIES (N. DE) şi GARDINER A.H., *The Tomb ofHuy,* E.E.S., 1926, p. 24 şi pi. XXVIII.
— comploturi de harem:
ROCCATTI A., *La Litterature historique...,* p. 192, § 180.
304
POSTER J., „The Conclusion of the Testament of Amenemes", în *J.E.A.,*
67, 1981, p. 46.
PARANT R., *L'Affaire Sinuhe,* Aurillac, 1982. DEVERIA TH.., *Leş Papyrus judiciaires de Turin et Ies papyrus Lee et Rotlin^ \S68.* LOYRETTE A.-M., „Complot dans un harem", în *Histoire (informations et documents),* 3, martie 1970, Paris.
Capitolul IV
- necropole de regine:
SMITH W., *The Old Kingdom,* C.A.H., pp. 9, 10, 16, 22, 23, 26... DESROCHES NOBLECOURT CH., „La vallee des Reines retrouve-
ra-t-elle sa splendeur passiSe?" , în *Archeologia,* nr. 209, ian. 1986,
pp. 22-37. GARDINER A.H., „The Tomb of Queen Twosre", în *J.E.A.,* 40, 1954,
pp. 40-44. CERNI? J., *Egyptfrom the Death ofRamesses 111...,* C.A.H., 1965, p. 51.
- regina divinizată:
GITTON M., *L'Epouse du Dieu, Ahmes-Nefertari. Documents sur sa vie et son culte posthume,* Universit6 de Besanţon, Paris, 1981.
- suverane-faraoni:

NEWBERRY P., „Queen Nitocris of the Sixth Dynasty", în *J.E.A.,* 29,
dec. 1943, pp. 51-54. COCHE ZIVIE CH., „Nitocris, Rhodopis et la troisieme pyramide de
Giza", în *B.I.F.A.O.,* 72, Cairo, 1972, pp. 115-138. NEWBERRY P., „Co-regencies of Ammenemes III, IV and
f Sebeknofrw", în *J.E.A.,* 29, dec. 1943, pp. 74-75. VALLOGIA M., „Amenemhat IV et sa coregence avec Amenemhat III",
în *R.d.E.,* 21, 1969, pp. 112,122,131. FAULKNER R.O., *Egypt from the Inception of the Nineteenth Dynasty...,* C.A.H., 1966, pp. 23-24.
GARDINER A.H., *Egypt of the Pharaohs,* Taouseret, pp. 277-279. LEFEBVRE G., „Â propos de la reine Taousert", în *Museon,* LIX, 1-4,
Louvain, 1946, pp. 215-221.

Capitolul V

GARDINER A.H., *Egypt of the Pharaohs,* pp. 343 şi urm. YOYOTTE J., „Harem virginal de Ia Divine Adoratrice"..., compte-rendu
de l'Academie des inscriptions et belles-lettres, 1961-1962, pp. 43-52. SANDER HANSEN C.E., *Dos Gottesweib des Amun,* Copenhaga, 1940. CERNY J., *Egypt from the Death ofRamesses III...,* C.A.H., 1965, pp.
32 şi urm. LECLANT J., *Recherches sur Ies monuments thebains de la XX' dynastie...,* Cairo, 1965, pp. 353-386. CAMINOS R., „The Nitocris Adoption Stela", în *J.E.A.,* 50, 1964, pp.
51-101. GITTON M. şi LECLANT J., „Gottesgemahlin", în *LA,* II, Wiesbaden,
1977, col. 792-812.

305

GRAEFE E., *Untersuchungen zur Verwaltung und Geschichte der Insti-tution der Gottesgemahlin des Amun von Beginn des Neuen Reiches bis zur Spätzeit,* Wiesbaden, 1981.

Capitolul VI

— singura biografie valabilă până astăzi a fost scrisă de S.Rati6: RAȚIE S., *La Reine-Pharaon,* Paris, 1972.
— completat de un ansamblu extrem de important de referințe: RAȚIE S., *La Reine Hatshepsout, sources et problemes,* Orientalis
Monpeliensia I, Lugdunum Batavorum, Brill, 1979.
- câteva inexactități sau omisiuni şi completări merită să fie indicate pentru acest capitol şi capitolul 7:
MURNAME W.J., în *Bi. or.,* XXXIX, 1-2, 1982, p. 56: *astfel Merytre-Hatsepsut care se căsătoreşte până la urmă cu Tutmosis al III-lea, nu era fiica lui Hatsepsut. Titlul de Mare Soție Regală nu i-a fost atribuit niciodată lui Neferure, unica fiică a lui Hatsepsut.*

Capitolul VII

NIMS CH., La *Thebes des pharaons,* Albin Michel, Paris, 1965, p. 205.
SCHULMAN A.R., în *J.A.R.C.E.,* VIII, pp. 29-48.
— Senenmut i-ar fi putut supraviețui reginei şi beneficia de favorurile
lui Tutmosis al III-lea: MEYER CH., *Senenmut, eine Prosopografische Untersuchung,* Hamburg, 1982
- referitor la expediția în Țara Punt: HERZOG R., *Punt,* A.D.A.I.K., Bând 6, Gliickstadt, 1968. DESROCHES NOBLECOURT CH., „Aspects de la marine au temps
des Pharaons", în *La Revue maritime,* nr. 84, Paris, aprilie 1953, pp.
437-460. POSENER G., „Le Canal du Nil â la mer Rouge avânt Ies Ptolemees",
în *C.d.E.,* XXVI, iulie 1938, pp. 259-273. MORGAN J., DE *(et alii), Catalogue des inscriptions de l 'Egypte antiqueI,delafrontieredelaNubieăKomOmbos,VKi\a,* 1984,pp. 126-127:
stânca de la Tingar.
- despre scrierea presinaitică:
GARDINER A.M., „The Egyptian Origin of the Semitic Alphabet", în *J.E.A.,* 3, 1916, pp. 1-16.
- despre avantajele atribuite unor funcționari ai reginei şi a căror memorie
a fost persecutată de detractorii lui Hatsepsut:
CAMINOS R. şi JAMES T.G.H., *Gebel-el-Silsileh, I. The Shrines,* E.E.S., Londra, 1963.
- despre însemnele lui Osiris şi Re ținute în mână de Hatsepsut: DESROCHES NOBLECOURT CH., „La Statue colossale fragmentaire
d'Amenophis IV offerte par l'Egypte a la France", în *M.P.,* 59,1973-1974, pp. 6-8, nota 3. — vestigiile triplului sanctuar al bărcilor, construit de Hatsepsut la Luxoi:
MURNAME W.J., în *Bi. or.,* XXXIX, 1-2, 1982, p. 54.
- celebrarea sărbătorii Şed şi a jubileului lui Hatsepsut: BERLANDINI J., „Senenmout, stoliste royal sur une statue-cube avec
Neferoure", în *B.I.F.A.O.,* 76, Cairo, 1976, în special p. 131, nota 3. HORNUNG E. şi STAEHLIN E., „Studien zum Sedfest", *înAegyptiaca Helvetica J,* 1974, pp. 31, 54, 86. BELL L„ „Luxor Temple and the Cult of the Royal Ka", în *J.N.E.S.,*
XLIV, oct. 1985, nr. 4, pp. 251-294.
- despre cele şapte staționări ale bărcii (şi nu şase):
HAYES W., *Internai Affairs...,* C.A.H., pp. 34-35, *contra* CH. NIMS în *J.N.E.S.,* XIV, 1958, p. 114.
- despre obeliscurile din electrum:
DESROCHES NOBLECOURT CH., „Deux Grands Obelisques precieux d'un sanctuaire â Karnak: Ies Egyptiens ont-ils erige des Obelisques d'electrum?", în *R.d.E.,* 8, 1951, pp. 47-61.
- despre Ma(i)herpera:
DARESSY G., *Fouilles de la Vallee des Rois,* C.G.C., Cairo, 1902, nr.
25099, referitor la mormântul „Copilului *Kep-u\ui"* Ma(i)herpera,
descoperit de V. Loret. POMORSKA J., „Leş Flabelliferes dans l'Egypte ancienne", în *l'Egyptologie en 1979,* C.N.R.S., t. II, Paris, 1982, pp. 155-158.
- autorii persecuțiilor:
HARI R., „La Persecution des heretiques", în *l'Egyptologie en 1979,* C.N.R.S., Paris, 1982, pp. 260-269.
- referitor la satira politică şi sexuală împotriva reginei:
WENTE E., „Some Grafitti from the Reign of Hatshepsut", în *J.N.E.S.,* XLIII, ian. 1964, nr. 9, pp. 47-54.

III. Femeia în domeniul civil

Capitolul l

PATURET G., *La Condition juridique de la femme dans L'Egypte ancienne,* Leroux, Paris, 1886. PIRENNE J., *Le Statut de la femme dans l'ancienne Egypte,* Rec. de la Societe' J. Bodin XI, *La Femme,* Bruxelles, 1959, pp. 63-67. ALLAM SH., „Die Stellung der Frâu im Alten Aegypten (in der Zeit des Neuen Reiches)", în *Bi. or.,* XXVI, 1969, pp. 15 şi urm. THEODORIDES A., „Frâu", în *L. Ă.,* II, 1977, col. 280-295.

- exemplul unui proces interminabil intentat de o femeie (procesul lui Mes):

GARDINER A.H., *Egypt of the Pharaohs,* pp. 268 şi urm. THEODORIDES A., *The Legacy of Egypt,* Oxford, 1971, pp. 310 şi urm.

- testamentul unei femei:

CERNt J., „The Will of Naunakhte and the Related Documents", în *J.E.A.,* 31, 1945, pp. 29 ş. urm.

307

- protecția şi securitatea femeilor:

WILSON J., în *Z.Ă.S.,* 65, 1930, p. 60. ;

- despre „sclavie":

BAKIR A.M., „Slavery in Pharaonic Egypt", suppleinent des *A.S.A.E.,* cahier nr. 18, Cairo, 1952.

— „sclavi", proprietatea unui oraş:

THEODOR1DES A., *Legacy of Egypt,* Oxford, 1971, p. 314.

— diferite grade de servitute:

F1SCHER H.G., „Administrative Titles of Women", în *Varia I, Egyptian Studies l,* New York, 1976, pp.76 şi urm.

— Marea Temniță:

HAYES W.C., A *Papyrus ofthe Late Middle Kingdom in the Brooklyn Museum,* New York, 1955.

— „roabe" (regale) folosite pentru lucrătorii regali:

CERNY J., „Workmen at Thebes in the Ramesside Period", în *B.I.F.A.O.,* L, Cairo, 1973. Capitolul: „The Women «slaves»", pp. 175-181.

- prizoniera siriană:

GRDSELOFF G., „Un emprunt au s6mitique pour dăsigner la femme captive de guerre", în *A.S.A.E.,* LI, 1951, pp. 163-166.

- eliberarea si căsătoria unui prizonier:

L1NAGE J. DE, „L" Acte d'dtablissement et le contrat de mariage d'un «esclave» de Thoutmosis III", în *B.I.F.A.O.,* XXXVII, pp. 217-234.

- adopțiune:

GARDINER A.H., „Adoption Extraordinary", în *J.E.A.,* 26, 1940, pp. 23-29.

Capitolul II

DESROCHES NOBLECOURT CH., „La vie de l'ecolier figyptien", în *Le Jardin des am,* nr. 2, Paris, 1954, Ed. Tallandier, pp. 73-80. BRUNNER H., „L'Education en Ancienne Egypte", în *Histoire mondiale de l'education,* P.U.F., Paris, 1981, pp. 65-86. TOUNY A. si SWENIG S., *Der Sport im Alten Ăgypten,* Leipzig, 1969. MACRAMALLAH B., *Le Mastaba d'Idout,* S.A., Cairo, 1935, pi. VII. — excizie?: în *L. Ă.,* \, 1975, col. 728-729. - influența doicilor regale la Curte:

DESROCHES NOBLECOURT CH., „Une exceptionnelle d6coration pour la nourrice qui devint reine", în *Revue du Louvre,* nr. l, XXVIII, Paris, 1978, pp. 20-27. HELCK H., *Der Einfluss der Militărfiihrer in aer 18. Agyptischen Dynastie,* Leipzig, 1939, p. 66-70. — meserii feminine:

BLACKMAN A., „Position of Women...", în/E.A., 7,1921, pp. 8-30. FISCHER H., în *Varia l, Egyptian Studies l,* New York, 1976, pp. 69-76. LUTZ H.F., *Textile and Costume among the People ofAncient Near East,* Leipzig, 1923.

308

- doamna Nebet, vizir?:

KANAWATY N., „Deux conspiratrices contre P<5pi I", în *C.d.E.,* LVI, 1981, pp. 211-212. DESROCHES NOBLECOURT CH., „La Cueillette du raisin dans la tombe d'une musicienne de Neith â Sai's", în *Revue des arts asiatiques,* I, Paris, 1954, pp. 40-60.

BRUNNER-TRAUT E., *Der Tanz im alten Ăgypten,* Gluckstadt, 1938. WILD H., *Leş Danses sacreesdeL'Egypte ancienne,* Sources orientales 6, Paris, 1963. RIEFSTAHL E., „Two Hairdressers of the Eleventh Dynasty", în *J.N.E.S.,* XV, nr. l, 1956, pp. 10-17.

- o femeie de afaceri, Nenufar: în LA'., II, col. 290.

- femei în tribunalele rurale:

CERNY J., *C.A.H.,* II, cap. 35, 1975, p. 624.

GITTON A., „Le Clerge' fe'minin au Nouvel Empire", în *Actes du I" Congres internațional d egyptologie,* oct. 1976, Cairo, Berlin, 1979, pp. 225 şi urm. „Le Role de Ia femme dans le clergă d'Amon", în *B.S.F.E.,* 75, pp. 131 -146.

— erotism şi relații sexuale:

DERCHAIN PH„ „La Perruque et le cristal", în *S.A.K., 2,*1975, pp. 55-74. MANNICHE L., „Some Aspects of Ancient Egyptian Sexual Life", în *Acta Orientalia,* 38, Copenhaga, 1977, pp. 11-24.

— inima şi inelarul:

SAUNERON S., „Une conception anatomique tardive", în *B.I.F.A.O.,* LI, Cairo, 1952, pp. 61-62. AUFRERE S., „Le Coeur, l'annulaire gauche, Sekhmet et Ies maladies cardiaques", în *R.d.E.,* nr. 36, 1985, pp. 21-34.

- vrăji de dragoste şi descântece:

SMITHER P., „A Ramesside Love Charm", în *J.E.A.,* 27,1941, pp. 131 şi urm. BOURGUET (P. DU), „Ensemble magique de la periode romaine d'Egypte", în *M.l.F.A.O.* (Livre du Centenaire), CIV, Cairo, 1981,

pp. 225-238.
Capitolul III
EDGERTON W., „Notes on Egyptian Marriage chiefly in the Ptolemaic
Period", în *Studies in Ancient Oriental Civilization,* Part I, Chicago,
1931, pp. 5-20. CERNY J., „Consanguineous Marriage in Pharaonic Egypt", în *J.E.A.,*
40, 1954, pp. 23-29. „La Constitution d'un avoir conjugal en Egypte", în *B.I.F.A.O.,* XXXVII,
1937, pp. 41-48. PESTMAN P., *Marriage and Matrimonial Property in Ancient Egypt,*
Papyrologica Lugduno Batava, Brill, 1961. ALLAM SH., „Quelques Aspects du marriage dans PEgypte ancienne",
în *J.E.A.,* 67, 1981, pp. 116-135.
309
EYREC.J., „Crime and Adultery in Ancient Egypt", în ZE.A.,70,1984,
în special pp. 92-105. ALLAM SH., „Un droit penal...en Egypte pharaonique", în *J.E.A.,* 64,
1978, p. 67.
- moştenirea obiceiurilor faraonice în Egiptul musulman: ABD-AR-RAZIG AH., *La Femme au teinps des Mamelouks en Egypte,*
în B.I.F.A.O., Textes arabes et Etudes islamiques V, 1973, p. 140 (tru-soul).
DESROCHES NOBLECOURT CH., „Concubines du mort et meres de familie", în *B.I.F.A.O.,* 53,1953, pp. 7-47.
- poligamie? poliandrie?:
KANAWATY N., în *S.A.K.,* 4,1976, p. 149 şi urm.; în *S.A.K.,* 5,1977, p. 123 şi urm.; în *C.d.E.,* nr.102,1976, pp. 235 şi urm.; în *J.E.A.,* 63, 1977, pp. 59 şi urm.
SIMPSON W.K.. „Polygamy in Egypt in the Middle Kingdom", în *J.E.A.,*
60, 1974, pp. 100 şi urm. GABALLA G., „Three Funerary Stelae from the New Kingdom", în
M.D.A.I.K., 35, 1979, pp. 75-85. DEMAREE R.J. şi JANSSEN JAC.J., *Gleamingsfrom Deir el Medineh,*
Leiden, 1982, pp.l 14-115.
Capitolul IV
— locuința egipteană:
DESROCHES NOBLECOURT CH., *L'Art egyptien,* P.U.F. (Leş Neuf
Muses), Paris, 1962, pp. 82-84 şi 110-114. GARDINER A.H., *Hieratic papyri in the British Museum,* text, voi. I,
Londra, MCMXXXV. Formule pentru protejarea casei, pp. 71-72.
— naşterea unui copil:
P1LLET M., „Leş Scenes de naissance et de circoncision...", în *A.S.A.E.,*
LII, 1952, pp. 77-104. POSENER G., „Sur l'attribution d'un nom a un enfant", în *R.d.E.,* 22,
1970, pp. 204-205.
ERMAN A., *ZaubersprUche fur Mutter und Kind,* Berlin, 1901. BRUNNER H., *Die Geburt des Gottkdnigs,* Hamburg,
1962. GOYON J.-CL., în *BL or.,* XL, 3-4, mai-iunie 1964, p. 154. - cele şapte zâne Hathor: DESROCHES
NOBLECOURT CH., „Un lac de turquoise...", în *M. P.,*
47, 1953, pp. 23-50.
Capitolul V
— despre ginecologie:
LEFEBVRE G., *Essai sur la medecine e'gyptienne ă l'epoque pharaonique,* P.U.F., Paris, 1956, pp. 88-115.
DESROCHES NOBLECOURT CH., „Pots anthropomorphes et recettes magico-me'dicales dans l'Egypte ancienne",în *R.d.E.,* 9, Paris, 1952, pp. 49-67.
310
- mobilier şi obiecte casnice:
DESROCHES NOBLECOURT CH., în *Univers desformes,* N.R.F., *Leş*
Arts de metamorphose. T. I: *Ancien et Moyen Empire,* \ 978, pp. 227-271.
T. II.: *Nouvel Empire,* 1979, cap. IV, pp. 206-269. T. III: *Basse-Epo-*
que, 1980, cap. III, pp. 169-223. FISCHER H.G., „Leş Meubles egyptiens", în *L'Ecriture et l'art de*
l'Egypte ancienne: Essais et conferences, College de France, P.U.F.,
Paris, 1986, pp. 169-240. — despre concubine:
WARD W., „The Case of Mrs. Tchat and her Sons at Beni Hassan", în
G.M.,1\, 1984, pp. 51-59.
CERNY J., „Papyrus Salt 124", în *J.E.A.,* 15, 1923, pp. 243-258. SAUNERON S., *Leş Pretres de l'Ancienne Egypte,* SeuiI, Paris, 1963
()967).
- carte de vise:
GARDINER A.H., *Hieratic Papyri in the British Museum,* text, voi. I, Londra, MCMXXXV, pp. 9-23.
- despre copiii cu tată necunsocut:
LEFEBVRE G., „Un conte Egyptien: «Verile" et Mensonge»", în *R.d.E., 4,* 1940, pp. 17-18.
EYRE E.J., „Crime and Adultery in Ancient Egypt", în *J.E.A.,* 70,1984, p. 96, nota 40.
- îmbălsămare, funeralii şi banchet funerar:
DESROCHES NOBLECOURT CH., *Toutankhamon, vie et mort d'un*
pharaon, Hachette, Paris, 1963, pp. 59-101. NELSON M. şi HASSANEIN F., *La Tombe aux vignes,* Fondation
Kodak-Pathe\ Paris, 1985, pp. 27-77. DESROCHES NOBLECOURT CH., „Une coutume egyptienne
m&onnue", în *B.I.F.A.O.,* 45, 1947, pp. 185-232. WERBROUK M. şi BAUD M., *Leş Pleureuses dans L'Egypte ancienne,*
Bruxelles, 1938.
Capitolul VI
- despre localul sanitar rezervat femeilor:
GLANVILLE S., „Notes on a Demotic Papyrus from Thebes", în *Essays and Studies presented to S. A. Cook,* Cambridge, 1950, p. 5.
- referitor Ia o soție abuzivă:
GARDINER A.H. şi SEELE K., *Letters to the Dead maintyfrom the Old and the Middle Kingdom,* Londra, 1928.
— referitor la *hebesut,* „mama vitregă":

JAMES T.G.H., *The Hekanakhte Papers and other Early Middle Kingdom Documents,* M.M. of A. Eg. Exp. Publ., voi. XIX, New York, 1962.
DEMAREE J.R. şi JANSSEN JAC.J., *Gleamingsfrom Deir el Medineh,* Leiden, 1982, îndeosebi p. 127.
THEODORIDES A., „Compte-rendu", în *C.d.E.,* XLI, 82, 1966, îndeosebi p. 298.
311
- prostituata:
OMLIN JOS.A., *Der Papyrus 5501 und seine satirischerotischen Zeichnungen und Inschriften,* Torino, 1973. (Partenerul reprezentat este evident sirian.) KEIMER L., „Remarques sur Ies tatouages de l'ancienne Egypte", în *Memoires de l'Institut d'Egypte,* nr. 53, Cairo, 1948. EYRE C.J., „Crime and Adultery in Ancient Egypt", în *J.E.A.,* 70,1948, p. 96.

SURSELE DESENELOR

P. 17: după MARIETTE, *Monuments divers recueillis en Egypte et en Nubie,* Paris, 1889, planşa XLVI. *P.* 19: Ogoada hermopolitană, PIANKOFF, „Le Naos D 29 du Musee du Louvre", în *R.d.E.,* tome I, Paris, 1933, p. 167. *P.* 21: principalele Zeiţe, *ibid.,* pp. 104, 106, 107, 108, 110 şi 111. *P. 22:* după un sarcofag de la Rijksmuseum, Leiden, în PIANKOFF şi RAMBOVA, *Mythological Papyrus,* Bollingen Series XL 3, New York, 1959, texte p. 48.
P. 24: ochi *udjat,* după o stelă de la British Museum. *P.* 38: după DAUMAS, *Leş Mammisis de Dandera,* B.I.F.A.O., Cairo, 1959, frontispiciu.
P. 52: desen DH după colierul lui Ahhotep, Muzeul din Cairo. *P.* 53: după NORMAN DE G. DAVIES, *The Rock Tombs ofElAmarna,* 1.1, Londra, 1905, planşa IV. *P.* 54: *ibid.,* planşa VI.
P. 60: după FAKHRY, *A.S.A.E.,* XLII, Cairo, 1943, planşa XL. *P.* 61: după NORMAN DE G. DAVIES, op. *cit.,* planşa XXXII A. *P.* 64: desen C.E.D.A.E., mormântul nr. 71 al lui Bentanta, Valea Reginelor.
P. 73: desen C.E.D.A.E., micul templu al reginei la Abu Simbel.
P. 75: desen C.E.D.A.E., naosul de aur al lui Tutankhamon, Muzeul din Cairo.
P. 80: după un papirus de la British Museum. *P.* 82: după NORMAN DE G. DAVIES, *op. cit.,* t. VI, planşa XXVIII, Londra, 1908.
P. 86: după DAVIES şi GARDINER, *The Tomb ofHuy,* Londra, 1926, planşa XXVII.
P. 105: după FOUCART, *Le Tombeau d'Amonmos,* M.I.F.A.O., LVII, Cairo, 1932, planşa IV.
P. 110: desen C.E.D.A.E., templul din Amada. *P.* 121: desen GL: Şapenipet şi Amon, în capela lui Osiris-Onofris de la Karnak.
P. 126: după GAYET, *Le Temple de Louxor,* M.I.F.A.O., t. XV, Paris, 1894, planşa LXIII.
313
P. 128: după HELLMUT BRUNNER, *Die Geburt des Gottkonigs,* Ăg. Abhandlungen, Bând 10, Wiesbaden, 1964, planşa IX. *P.* 138: desen NP după un relief al lui Hatşepsut de la Karnak. *P.* 139: după LAC AU, *Sur un des blocs de la reine Maâkare provenant du 3'pylone de Karnak,* A.S.A.E., XXVI, Cairo, 1926. *P.* 142: desen DH: Hatşepsut, în chip de pilastru osiriac, Metropolitan Museum.
P. 148: desen DH: regele şi regina Ţării Punt, Muzeul din Cairo. *P.* 149: după LANSTROM, *Shlps ofthe Pharaohs,* New York, 1970, p. 122.
P. 152: desen DH, Senenmut în mormântul său, Deir el-Bahari. *P.* 168: brăţara lui Heteferes după WILKINSON, *Ancient Esyptian Je-wellery,* Londra, 1971, p. 29, şi diadema lui Nofret după JEQUIER, *Leş Frises d'objets des sarcophages du Moyen Empire,* M.I.F.A.O., XLVII, Cairo, 1921, p. 46, figura 110. *P.* 180: după JUNKER, *Giza VI,* Viena, 1943, p. 110, Abb. 32. *P.* 188: după JEQUIER, *Leş Frises d'objets des sarcophages du Moyen Empire,* M.I.F.A.O., XLVII, Cairo, 1921, p. 67, figura 176. P. 190: după WENIG, *Der Sport im Alten Ăgypten,* Leipzig, 1969, p. 51. , P. 192: după MACRAMALLAH, *Le Mastaba d'Idout,* Cairo, 1935, planşa VII. P. 223: după NORMAN DE G. DAVIES, *The Tomb ofTwo Sculptors at Thebes,* New York, 1925, planşa XXIV. P. 227: dupăFRANKFORT şi PENDLEBURY, *The CityofAkhenaten,* t. II, Londra, 1933, planşa XII. P. 233: după NORMAN DE G. DAVIES, *The Tomb ofRekh-mi-re,* t. II, New York, 1943, planşa LXIV. P. 234: după NINA DE G. DAVIES, *The Town House in Ancient Egypt,* Metropolitan Series,1929, figura 7. P. 235: după NINA DE G. DAVIES, *op. cit.,* figura IA. P. 237: după NINA DE G. DAVIES, op. *cit.,* figura 10, p. 246. *P.* 238: după NORMAN DE G. DAVIES, *The Tomb of Nefer-Hotep,* voi. I, New York, 1933, planşa XLI. P. 252: după NORMAN DE G. DAVIES, *Two Ramesside Tombs,* New York, 1927, planşa XXX. *P.* 253: după NORMAN DE G. DAVIES, *The Tomb ofthe Vizier Ramose,* Londra, 1941, planşa XVIII. P. 256: după NORMAN DE G. DAVIES, *The Tomb of Two Sculptors at Thebes,* planşa XIX.
P. 259: după NORMAN DE G. DAVIES, *Two Ramesside Tombs,* planşa IX. P. 273: după NORMAN DE G. DAVIES, *Seven Private Tombs at Kurnah,* Londra, 1948, planşa XXVIII.
P. 281: desen C.E.D.A.E., stela lui Sathor-Khenom, Muzeul de la Luxor.
P. 294: Uadjet (la stânga); Nekhbet (la dreapta): *Ăgypten* (EMMA BRUNNER TRAUT şi VERA HELLE), Stuttgart, 1966, p. 113.

CUPRINS

Capitolul IV

Capitolul V

Capitolul VI

Redactor: GHEORGHE BALA Tehnoredactare computerizată: VASILE ARDELEANU